

केन्द्रीय पुस्तकालय
बनारसी विद्यापीठ

उं प्री संख्या ८५५५१
कु रक संख्या ०९७८, १-३
संदापित क्रमांक १५९३०

उद्धट-सागरः

(प्रथम-द्वितीय-तृतीय-प्रवाह-समन्वितः)

कलिकाता भवानीपुर "आशुतोष कलेजा" व्यापक

कलिकाता-विश्वविद्यालय-वि.ए परीक्षा-परीक्षक

कविभूषण श्रीपूर्णचन्द्र दे काव्यरत्न उद्धटसागर वि.ए.

सङ्कलितः

(चतुर्थावृत्तिः) 1960

कलिकाता कर्णप्रियालिख प्रोटस्थ

गता। पञ्च ॥

२०३५११-सख्यकभवनात

श्रीविज्ञान-दिवालय-लट्टी-प्राध्याय-म

(गुरुदास चट्टीप्राध्याय एषः सन्

सुखकारः ।

द्वारा यः सं

प्रकाशितः ।

नाश्वर

१८५१ सुखकारः कीर्ति

स्वामानां तापना

अयति नित्यमाशुतो

१२६

Printer—H. K. Ghosh
Rudra Printing Works
Gour Mohan Mookherjee Street,
CALCUTTA.

उत्सर्ग-पत्रम्

वङ्गसन्तानानुरागरञ्जितहृत्पटाय
संस्कृतभाषाविन्दसधुसत्सधुपाय

सरस्वती-शास्त्रवाङ्मयति-सम्बुद्धागमचक्रवर्ति-विद्यार्थवीपाधिकाय
सि एस्-भाइ, एम्-ए, डि-एल्, डि-एस्-सि, पि-एच् डि,
एफ्-आर्-ए-एस्, एफ्-आर् एस्-इ, एफ्-ए-एस्-वि-
उपनामकाय माननीयधर्माधिकरणनायकाय
धार्वाहिवर्षाय परमपूज्यप्रदायक,
श्रीयुक्ताय

आगत्य द्वापरात्तोष मुखीपाध्याय नाइट्

BVCL 15980

891.21
U1U D34

गोदयाय उत्सृष्टोऽयं ग्रन्थः

(१)

आध्वर्याधवावनाशकर्म्मनिपुणो गङ्गाप्रसादः पिता

वाक्सल्यटिसहागुणैकवसतिर्माता जगन्तारिणी ।

पापध्वंसकरञ्च पुण्यजनकं वासो भवानीपुरं ॥ १ ॥

सार्थं नाम तवाशुतोष इति च त्वत्तोष

(२)

शुद्धस्वकीरः ।

दीनानामाधिशान्तेः वितरति सुफलं यः सः

यस्य च्छायाऽनुकम्पा बहुलसुमनसामाश्रयः

संविस्तौर्थास्ति नित्यं य इह सुखकरैः कीर्ति

स्तमानां तापनाशी स जयति नित्यमाशुतो

(२)

(३)

नो सालिन्धं कदाचिद् भजति हि द्विवसे अस्यते केनचिद् वा
नो लेघैश्छाद्यते वा नयनसुखहरैर्दूष्यते वा कलङ्कैः ।
नो दर्शं चीयते वा क्वचिन्नपि समये पीड्यते पीडया वा
धन्यो देवाशुतोष प्रभवति भुवि ते निर्मलः कोर्त्तिचन्द्रः ॥

(४)

अन्तःश्वेतां बहिःश्यामामाशुतोषसरस्वतीम् ।
दण्डिनाऽजानता प्रोक्ता 'सर्व्वशुक्ला सरस्वती' ॥

(५)

इन्द्रसेवक शचिः स्वरस्य च गतिः कात्यायनी शूलिनः
न्वाहाऽग्नेरिव केशवस्य कसला च्छायेव सूर्यस्य च ।
शीतांशोरिव रोहिणी च सतिसन् देवाशुतोष प्रभो
विद्या ते सहती सदा फलवती त्वय्येव रंरम्यते ॥

(६)

रत्नान्तरिक्षसालुशिखरी खं तारकाणामिव
—र्गः कल्पसहीरुहामिव सरः पङ्केरुहाणामिव ।
नासिव प्रभवति श्लाघ्यैः सुधीसङ्गतैः
ऋचादिगुणैर्भवान् सतिमतामिकाश्रयो भूतले ॥

(७)

ये प्रणयिता पापे परं भोक्ता
नेर्भयता बुधे विनयिता वित्ते परित्यागिता ।
बुले विदुखता शास्त्रेषु मर्म्मज्ञता
पद्ममता स्थिता च शततं देवाशुतोष त्वयि ॥

८१० ११ / १ ३ ५ ✓
l u r i c c ५
l u r i c (८)

भूदेवशुशुतोषस्यरसकातारकनायकैः ।

विद्वन्नेत्रचकोराणां सदास्ति सुखदायकः ॥

(९)

दारिद्र्यं दुर्बलं दुःखं पुनस्तसैव पीडनम् ।

आशुतोष स ते दोषः क्षीवे योज्यं न पौरुषम् ॥

(१०)

सित्राणां प्रियवर्द्धनो भव सदा नैदाघनीरं यथा

शत्रूणां भयवर्द्धनो भव शुशं नैदाघरौद्रं यथा ।

आयुस्ते परिवर्द्धतां प्रतिदिनं नैदाघघस्रो यथा

प्रत्यूहः क्षयमेतु नित्यमपि ते नैदाघरात्रिर्यथा ॥

(११)

अव्यायामाः सुरभिसमये कामसक्ता निदाघे

रक्ता वर्षास्त्रभिनवजले पङ्क्तिले पल्लवानाम् ।

कट्वन्तोषे शरदि निरताः स्वापशीला हिमर्त्तौ

शीते रात्रिभ्रमणनियतास्तेऽरयः सन्तु सर्वे ॥

(१२)

दृष्टान्तौऽलिः कुसुमजरसं चातको वारिवाहं

तारानाथं स्मरति च यथा शुष्ककण्ठश्चकोरः ।

आन्तःपान्यस्तस्वरमथो दुःखसाहित्यसेवी

श्रीमन्तं त्वां स्मरति सततं पूर्णचन्द्र

(१३)

चन्द्रार्क्षशोभितललाटतटाशुतोष

किं ते वदामि सुगुण

त्वाम्बोर्त्तिपरिकीर्त्तनयत्न एष

पादाङ्गरेण्यभिवाञ्छति पूर्णचन्द्रः ॥

(१४)

ब्रह्मं शिवाख्यगुणितं निधिना समेतं

क्षणावतारनिहतं वियदिन्द्रियेण ।

यच्छेषितं शरकरेण हतं तदब्दं

वङ्गेषु शिष्यवदनेषु तवाऽसु नाम ॥

(१५)

अस्मिन्नुद्गतसागरे नहि जडे कश्चिद् गुणो विद्यते

येन भ्रान्ततटान्तविश्रमवतां तृष्णानिवृत्तिर्भवेत् ।

दस्तात् स्नादुत्सं पवित्रममलं पीयूषपूरोपसं

गङ्गासङ्गिसरस्वतीरसमहं संप्रार्थये साम्प्रतम् ॥

(१६)

ल्यस्मिन्वतारणा रसनिधौ नानारसानां जनाः

क्षारत्वान्न पिबन्ति सागररसं देवाशुतोष प्रभो ।

क्षारहेत् तव वासनेत्रपतनं प्राप्नोति दैवात् तदा

स्नाकारं परिहाय देवकृपया क्षीरं भवेत् तत् पुनः ॥

(१७)

स श्रीः सद्ने गिरा च वदने चित्ते च चिन्तासणि-

र्यः/स्त्रैर्ये तुहिनालयो निरुपमे धैर्ये च सर्वसहा ।

सदा सुरगुरुर्विद्यार्थिनां गाहतां

च्छीङ्गतसागरोऽयमतलस्पर्शं हि विद्यार्णवम् ॥

तदीयश्रीचरणत्रितेन

श्रीपूर्णचन्द्रेण

मङ्गलाचरणम् ।

(१)

यो निर्म्माति विभर्त्ति संहरति च ब्रह्मादिमूर्त्या जगद्
वङ्गिव्योमवसुन्धराम्बुपवना यस्याऽपरा मूर्त्तयः ।

यो बाह्यान्तरसर्वदिक्षु विहरन्नेकोऽखिलं वोक्षते
यः सर्वाश्रयभूरचिन्त्यमहिमा देवाय तस्मै नमः ॥
(२)

मृध्वीपातकिपापपर्ष्वतपवी पापाब्धिपारप्लवी
पापप्रान्तरपांशुपक्षपथिकप्राणप्रदौ पादपौ ।
पापप्राज्यपयोदपालिपवनौ पापेभपञ्चाननौ
पादौ पाशुपतौ प्रपूजय परौ प्राक् पूर्णचन्द्र प्रगे ॥
(३)

जय जय हे शिव दर्पकदाहक दैत्यविघातक भूतपते
दशमुखनाशकशायकदायक कालभयानक भक्तानते ।
त्रिभुवनकारकधारकमारक संसृतिसारक धीरमते
हरिशुणगायक ताण्डवनायक मोक्षविधायक योगरते ॥
(४)

दीर्घाक्षी दीप्रदन्ता दनुजदलदला देवतादुःखदात्री
दिव्यास्त्रैर्दिव्यकान्तिर्दरदवदमना दीप्तदेहा दुकूलैः ।
दृप्तानां दर्पदान्त्रैश्च दशदिशि दशकं दृप्तदोषां दधाना
देवी दुर्गा दुरन्तं दलयतु दुरितं
(५)

यस्याः शिल्पमनल्पकं त्रिभुवनं काव्यञ्च वे ^{कश्चित् कविराविरासीत् ।}
यन्नाथस्त्रिपुरान्तकस्त्रिपथगा ^{भरभिल्लिने पाठात्}
या कालत्रयमौक्षितुं सुविपुलं धत्ते च नेत्रा ^{ननर्वा १५}
सा त्रैगुण्ययुता करोतु कमलं ^{न. ३०} ^{रत्न}

(६)

मज्जलजलदकालं प्रेमवापीसरालम्

अभिनववल्गुमालं क्षेमवल्लीप्रवालम् ।

दुवननलिननालं दान्द्रानां करालं

निखिलमनुजपालं नौमि तं नन्दबालम् ॥

(७)

युलिनवनविहारिन् वल्लवीचित्तहारिन्

दनुजदलनकारिन् योगिहृत्पद्मचारिन् ।

भवजलनिधितारिन् पीतकौशियधारिन्

शमनदरविदारिन् पाहि मां विश्वभारिन् ॥

(८)

पण्डितान्नमरख्येऽपि सूखान्नं नास्ति कुत्रचित् ।

इति सूखे परा प्रीतिर्यस्यास्तां श्रियमाश्रये ॥

(९)

हरिप्रियां भजे सत्तो दीनश्च न हलिप्रियाम् ।

न भुङ्क्तापि नरः पूर्वां सत्तो भुङ्क्त्वैव चापराम् ॥

(१०)

यो संनिष्ठाः गरजनको योऽसौ गवीशध्वजो

स्य श्रीः सदाने गिरा रति स्वयं हिमकरोद्दीप्ताङ्गकान्तिः सदा ।

र्यः स्वैर्ये सदानो वामाङ्गसङ्गस्तथा

सदा श्रेयादिहीनमनिशं तं श्रेयसे संश्रये ॥

च्छीद

भगवद्भरणायित्त

८८

श्रीपूर्णचन्द्रस्य

अवतरणिका ।

प्रथमाहृत्तिः ।

इह खलु भारतभूमौ प्राचीनकालादारभ्य संस्कृतभाषारविन्दमधुमत्तमधुपा बहवः पण्डिताः प्रादुरासन् । तेषु कालिदास-भारवि-भवभूति-माघ-श्रीहर्ष-वाणभट्ट-प्रभृतीनां प्रथितप्रचुरयशसां कवीनां मानससरोवरसमुद्भूतानि विविधरसभावमयमकरन्दपरागपूर्णाणि कविताकनककमलानि सुविकाशमासाद्य पृथिव्यां सर्वेषां सचेतसा यथा चित्तमाकर्षन्ति, तथा निखिलसंसारनिगूढतत्त्वविद्वक्त्रे तद्वदन्त्ये च कविकुलतिलकाः प्रसङ्गपरवशतया तत्-कालोचितवक्तव्यवर्णनमुखेन यानि पद्यानि रचयामासुस्तानुग्रहकवितेति नाना स्रष्टव्य-हृदयचिन्तानपरम्परया महाधर्मवदद्यापि लीके सादरं विराजन्ते । इयञ्च कविता भारतस्य क्वचित्प्रदेशे सुवचनमिति क्वचित्प्रदेशे सुभाषितमिति क्वचिच्च सूक्तमित्याख्यायते । का खलु तावदुग्रहकविता ? कया रीत्या वा तस्या अन्वर्धता नामधेयसंप्रति निरूपयितुमीहमानैरस्माभिर्निह मतवैधं दृश्यते । तत्र केचिदाहुः ग्रन्थविशेषसन्निवेशरहिता सामयिकनिमित्तवशान्महाजनरचिता चित्तचमत्कारिणी संस्कृतकवितैवोग्रहकवितेति, “उग्रह” शब्दस्य महाशयार्थवाचकत्वात् प्रकृष्टार्थवाचकत्वाच्च । तदुक्तमभिधानचिन्तामणौ

“महेच्छे तूग्रहीदारोदात्तीदीर्घमहाशयाः ।

महामना महात्मा च ॥”

उत्पलमालायाञ्च—

“उग्रहः कच्छपे त्व्ये प्रकृष्टे तु विरलङ्काः ।”

अनेन त्वेव श्रवन्ति यत् कश्मीरदेशे उग्रहनामा कश्चित् कविराविरासीत् । स च उग्रहभट्टः, भट्टोग्रहः, उग्रहाचार्यश्चेति तिस्रभिराख्याभिरभिचिन्ते । २ । तत्रैतान्कवि-
विरचितराजतरङ्गिणीनामकश्मीरदेशजन्यप्रतिगणपुरावृत्तपाठात्
देशे कदाचित् जयापीडो नाम कश्चिन्नरपतिः एकोनाश्रं
खटीयाब्दादारभ्य त्रयोदशाधिकषष्टतसख्यक (८१३)
(३४) वत्सरान् कश्मीरराजासनमलञ्चकार । स चात्मनः

निव्द-प्रशंसा-तरङ्गः (काव्य-प्रशंसा)

४२

(सू) प्रशंसा-तरङ्गः ।

उद्धट-कविता-प्रशंसा ।

(११३)

द्वाचा न्दानसुखी जाता शर्करा वाग्मतायुता ।
उद्धटस्य रसत्याग्रे सुधा भोवा दिवं गता ॥

(११४)

भाषासु सधुरा सुष्वा दिव्या गौर्जीणभारतौ ।
तल समधुरं काव्यसुद्धटसु ततोऽपि च ॥

कवि-प्रशंसा ।

(११५)

धव्याः कवीश्वरास्ते हि रससागरपारगाः ।
नास्ति मेधां यमःकाये जरामरषजं भयम् ॥

काव्य-प्रशंसा ।

(११६)

जलमन्नं तथा काव्यं त्रीणि रत्नानि भूतले ।
सूर्यैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ॥

(१०)

(२)

'अथ वक्षु परी वेति गणना लघुचेतसाम ।

पसामुदागचित्ताना तु वैव कुटुम्बकम् ॥'

(३)

"नि कोमुदी शङ्किल सकला विचृणु

सयैच चान्तरनेन पुन प्रयत्नात् ।

कामस्य घोरहरहुङ्कृतितम्भमूर्ते

सञ्जीवनोषधिन्य विहिता विधावा ॥

(४)

"किनिह न भिरुत्तर्यन्तिगुणै प्रलापै

हं ननिह पुरुपाणा सर्व्वटा सेवनीयम् ।

पमिनवसदनेखालालन मन्दरीणा

मनभरपरिखिन्न धीवन वा वन वा ॥"

यदाह बालो वसि वर्त्तमान उत्तरपाडस्य राजकीय इराजीविद्यालयप्रविष्टोऽप्य-
वसन्क्रमेण परसपुत्र्यपादन्य सदीपगुरो स्वर्गतकालीकुमारकाव्यचपमहीठयस्य चतु-
पाठेन यित्य काव्याकर्णगन्धधीमान कान्मनस्य, तदा प्रायशी गुरुसुखाद् बञ्जीरुद-
कवित् प्रशयवस, तास्य सायलसनिखन । अजीञ्चविद्यालयप्रवेशसासाद्य सौभाग्यवशाद्-
गिनञ्जनमाननीयस्य महात्मन स्वर्गतस्य ईश्वरचन्द्रविद्यासागरस्य भूदेवमुखोपाध्यायस्य
च ज्ञेहान्पटीभूय तयो सकाशात् प्रापिष पञ्चशतसख्यकस्योक्तान् समयहीपस । तदत्
स्वर्गत महाराज बाहादुर-पनीन्द्रमीहणठाकुरस्य सादृशाहावपरि नानादिगुटिणादागताना
परसपुत्र्यपादाना बाह्य-पार्य-पाना कृपया उद्वटस्योक्ताना वीणि सहयाणि मया
नि । एवक्रमेण भारतस्य नानास्थानेभ्यो बहुतरप्राचीनपुस्तकेभ्यस्य श्लोकसयद्विष

शतिसहस्राविल्लक्षसख्यका उद्वटस्योक्ता सन्ति ।

भद्रभूयिष्ठा बहवो सधुरश्लोका बह्वभाषात्मकपदानुवादौ सह
प्रभृतिषु सवादपत्रेषु प्रकाशिता सौष्ठवातिशयेन सर्व्वेषा

स्वदेशीया वैदेशिकाश्च बहवो गुण्याह्विणः पण्डिता मन्मुखनिःसृतानुद्गृहीतान्
नाकर्ण्य परमानन्दमलप्सत । भिन्सु-टनि-धिव-पिरारसन्-प्रभृतयः कतिपये संस्कृत-
भाषानुरागिणः सहिव-महीदयाः संस्कृतीद्गृहीतान् समाकर्ण्य संस्कृतभाषाया माधुर्यम्
उद्गृहीतकरचयितृणां कवीनाञ्च नैपुण्यं नितरां प्राशंसिपुः ।

अस्मिन् ग्रन्थे श्लोकनिचयस्य पाठच्छन्दोव्याकरणशुद्धिनिमित्तं मया बहुलः प्रयासः
कृतः । परन्तु केषाञ्चित् श्लोकानां तात्पर्यं किञ्चिदस्पष्टमस्ति । तदर्थं समन्वयस्य
पाठकहन्दैः कृपया कार्यं इत्यभ्यर्थये । अन्यच्च इदृशा अपि हिवाः श्लोका अव निष्ठेयुः
ये च ग्रन्थान्तरविशेषेऽपि सन्निविष्टाः सन्ति । तज्जनिती समापराधः सटथैः सहृदय-
पाठकैः चन्तव्य इत्यपि प्रार्थये । बहुजनमुखत आकर्ण्य सगृहीतेऽस्मिन् श्लोकसमूहे
यदि कुत्रचित् कश्चिद् अमः प्रमादो वा स्यात् तन्न विचित्रम् । तदर्थं पाठकहन्दैः
सविनय निवेदयामि यदि तत्रैशुण्यं कृपया मां विज्ञापयेत्, तदा मे परमोपकारी
भवेत्, तदर्थञ्चाहं तेषां चरणतले कृतज्ञः स्यास्यामि । कर्तव्यञ्चैतन्महतिः । तथाचीकं

“गच्छतः पतने भूमौ प्रमादान्नहि विषयः ।

हसन्ति दुर्जनस्तवीचीलयन्ति तु सज्जनाः ॥”

बहुभाषावित् पण्डितप्रवरो मदीयपरमसुहृत् स्वर्गती हरिनाथ दे एम्-ए महीदयः
मन्मुख्वाद् उद्गृहकवितां शूद्रपत्नीषु विश्वविद्यालयस्य सहकारि-रेजिप्रार-पदाभिपिक्तं
श्रीयुक्त गिरिशचन्द्र मुखोपाध्याय एम्-ए महानुभवमनुरुद्धवान् । अहमपि तदर्थं
“इन्धिरिव्याल लाइब्रेरी”-नामकपुस्तकालयं गत्वा तावुभावुद्गृहकवितामभ्यावयम् । तौ च
तामाकर्ण्य परां प्रीतिमलभेताम् । स च हरिनाथस्तदानीमेवमुक्तो मया, यत् बहुभाषाभिज्ञः
पण्डितो भवान् यदि मां यत्र कुत्रचिद् भाषायां यं कमपि रसभावमयं श्लोकं ब्रूयात्,
तदा ततोऽप्यधिकप्रकर्षवत्तया चित्तचमत्कारिणं संस्कृतश्लोकं भवन्तमहं श्रुत्वा
शक्तीमीति मने । अथैतदाकर्ण्यं सोऽपि ल्याटिन्-शीक्-फ्रेञ्च-जार्मान्-इराज्
पारसीकादयनेकभाषाणां विविधविषयभेदभिन्नान् भावान् मामन्नवी ^{यपि ७४ १२}
मयमधुरीद्गृहीतान् आवयित्वा तं नितरामप्रीणयम् । तदा-
तेनोक्तम् “अस्मद्देशीयब्राह्मणपण्डिता यथा सकौशलं मधुरमावर्तयन्ति
श्लोकान् रचयामासुस्तथा रीत्या श्लोकान् रचयितुं संस्कृतभाषा ^{पुस्तक}

अविर्न शशाक । इयञ्च द्वैवी भाषा सगुणालङ्कारा सती यथा रसभावादिक प्रथाति,
काप्यन्वा मानवी भाषा न तथे ति ।

यदाह जयपुरप्रदेशमगम तदा परमपूजनौजस्य पण्डितप्रवरस्य महामहोपाध्याय
श्रीगुक्त हरप्रसाद शास्त्रि एम् ए सि ११६ इ महोदयस्य कनिष्ठसहोदरेण प्रवतत्त्ववित-
पण्डितेन स्वर्गत मेघनाद भट्टाचार्य वि ए महानुभवेन सह मन समेसपरिचय
सञ्जात । स च मा जयपुरमहाराजस्य पुस्तकागार नीत्वा बङ्गनामुद्भूटकवितामा
प्राचीनपुस्तकान्वदर्शयत । ममाधिब्रुह्मटसागरे पाठान मीगल नवाव प्रभृतीना वर्णन-
सनाथा ये श्लोका सन्ति, तान सर्वान स एव मे प्रादात । साम्प्रत स महात्मा यद्यजीविष्यत्
तदा मे महोपकारीऽभविष्यत । मनो ममैव दुरदृष्टतया स इदानी दिव गत ।

अथैकदा माननीयी धर्माधिकरणिकचर प्रात स्मरणीयी सस्कृतभाषाविशारद
सस्कृतीद्भूटकवितासु परानुरक्तिमान स्यार श्रीगुक्त गुरुदास वन्द्योपाध्याय केटि,
एम ए डि एल, पि एच डि महोदयो मत्तो बङ्गुद्भूटकविता निश्चय तासा प्रशस्ति-
प्रसङ्गेन मामब्रूत—“एकैका उद्भूटकविता एकैकमनर्घरजम । ईदृश्य प्राग्धा कविता-
स्त्वथैव सन्तीति रत्नाकरोऽसीति । अथ तसैव महात्मन कतिपयैस्ताम्बकूटविषयकै
श्लोकै प्रथोक्तमसासीदिति तद्विषया बङ्गानुवादसनाथा कतिपये श्लोका मया तदन्तिक
प्रेषिता । स चैतान इराजीभाषयानृद्य माननीय सुपण्डित लायनाभिध राजपुरुष
श्रावयित्वा परमप्रीणयत । तत स मामबोचत्—“भद्र । एतान्यनर्घाणि भारत-
रत्नानि साधारणसमच्चमुपस्थाप्य विधीयता परीपण्णतिदेशस्य । आविद्वान्ता राजपुरुषा
भवतीऽभिमतम । अहमपि साहायक ते करिष्यामि । लायन साहेबोऽपि भवत्प्रदत्तान
उद्भूटश्लोकानाकर्ण्य परा तुष्टिसुपागमत् ।’

संग

पण्डिकाताराजकीयसस्कृतविद्वांसन्दिराध्यची मदीयपरमहितैषी महाम्मा पण्डित
परमपूज्यप
नि । एम् ए, वि ए, डि, ए, पि एच डि,
प्राग्धोपाध्यायी उक्त्वार श्रीगुक्त सतीशचन्द्र विद्वाभूषण एम् ए, पि एच डि,
‘दो मत्सकाशत श्रुतीऽटश्लोक परा प्रीतिमुपागतस्तेषा श्लोकाना
ति तवान ।

११ ममीद्भूटश्लोकाना मुद्रणकाले अहमेकदा धमणार्थे कटक-
स्य प्रधानस्य व्यवहारजीवस्य श्रीगुक्त जानकीनाथ वसु एम् ए,

-वाहादुर एम्-ए, वि-एल्, "वसुमती"-सम्पादकचरः श्रीजलधर सेनः,—एते उद्भट-
श्रवितानुरागिणः सुपण्डिताः सहृदयाः महोदयाः परमप्रतिभर' सानुकम्प' स्वस्ववाट-
पत्रेषु बहुदिनपर्यन्त' मद्दत्ता बहुला उद्भटकविता मुद्रितवन्तः ।

एते महामहोपाध्यायादयी महानुभवाः पण्डिता उद्भटसागरसङ्कलने साहाय्यकं
श्रुत्वा मा नितरा मीत्साहितवन्तः—

(१) काशीधामनिवासिनः—स्वर्गत महामहोपाध्याय राखालदास न्यायरत्नः, स्वर्गत
महामहोपाध्याय कैलासचन्द्र शिरोमणिः, महामहोपाध्याय शिवकुमार शास्त्री, महामहो-
पाध्याय सुब्रह्मण्य शास्त्री, स्वर्गत महामहोपाध्याय गङ्गाधर शास्त्री, स्वर्गत महामहोपाध्याय
दामोदर शास्त्री, स्वर्गत महामहोपाध्याय गोविन्द शास्त्री, स्वर्गत महामहोपाध्याय राम-
निम्ब शास्त्री, स्वर्गत महामहोपाध्याय सुधाकर द्विवेदी, महामहोपाध्याय विन्ध्यशरी-
प्रसादः, स्वर्गत सुरेन्द्रनाथ तर्कतीर्थः, श्रीवामाचरण न्यायवैशेषिकाचार्यः, कविराज
श्रीयुक्त उमाचरण कविरत्नः, स्वर्गत हरकुमार शास्त्री, श्रीश्रीशङ्कर तर्कतन्त्र, श्रीप्रियनाथ
तत्त्वचरः, श्रीदक्षिणाचरण विद्यानिधिः, श्रीहाराणचन्द्र विद्यारत्नः व्याकरणीपाध्यायः,
श्रीहरिहर शास्त्री, श्रीविजयकृष्ण काव्यतीर्थ वेदान्तवागीशः, श्रीताराचरण काव्यतीर्थ
साहित्योपाध्यायः, श्रीश्यामाकान्त काव्यतीर्थः, स्वर्गत हरनाथ विद्यारत्नः ।

(२) मिथिलानिवासिनः—स्वर्गत विश्वनाथ श्रीभाः, स्वर्गत दीननाथ मिश्रः ।

(३) उत्कलनिवासिनः—महामहोपाध्याय श्रीसदाशिव मिश्रः, स्वर्गत राय
राधानाथ राय वाहादुरः, जानकीनाथ वसु एम्-ए, वि-एल् ।

(४) बङ्गदेशनिवासिनः—(क) स्वर्गत महामहोपाध्याय सद्देशचन्द्र न्यायरत्नः,
स्वर्गत महामहोपाध्याय चन्द्रकान्त तर्कालङ्कारः, स्वर्गत महामहोपाध्याय कृष्णनाथ
ज्ञानः, स्वर्गत महामहोपाध्याय दीनबन्धु न्यायरत्नः, स्वर्गत महामहोपाध्याय
परमपूज्य श्रीज्ञानपूजाननः, स्वर्गत महामहोपाध्याय श्रीरामशिरोमणिः, स्वर्गत महा-
सार्वभौमः, स्वर्गत महामहोपाध्याय राजकृष्ण तर्कपूजाननः,
स्वर्गत महामहोपाध्याय विजयराज सेनः ।
महामहोपाध्याय श्रीहरप्रसाद शास्त्री एम्-ए, सि-आइ-इ, महामहोपाध्याय
श्रीशिवचन्द्र सार्वभौमः, महामहोपाध्याय

श्रीयादवेश्वर तर्करत्न, मन्तान्नीपाध्याय श्रीप्रमत्तनाथ तर्कभूषण, महानदीपाध्याय श्रीगुरुचरण सर्वदृशंगतीर्थ ।

(ग) स्वर्गत गिरिशचन्द्र विद्यारत्न, स्वर्गत नव नन्द प्रियारत्न, स्वर्गत कनिष्ठ तर्करत्न, स्वर्गत गुरुनाथ काव्यातीर्थ, स्वर्गत कनकुमा निद्यारत्न, स्वर्गत तारकचन्द्र साख्यसागर, स्वर्गत भगवतीचरण स्मृतितीर्थ, स्वर्गत नयनलता भगनाथ्य, स्वर्गत ताराप्रसन्न सेन कविराज, स्वर्गत रामचन्द्र विद्याविन्द कविराज, स्वर्गत नीलकान्त तर्कवागीश, स्वर्गत गुरुचरण विद्याभूषण, स्वर्गत कान्तीगुणानन्द तर्कतीर्थ, स्वर्गत दुर्गाचरण तर्करत्न ।

(घ) श्रीपार्श्वतीचरण तर्कतीर्थ, श्रीभुवनेश्वर विद्यालङ्कार, श्रीज्ञानोपदे काव्य-तीर्थ, श्रीहरचन्द्र तर्कपञ्चानन, श्रीहरियन्द्र कविरत्न, श्रीदुर्गाचरण साख्यवेदान्त-तीर्थ, श्रीराजेन्द्रनाथ विद्याभूषण, श्रीशामिनीनाथ तर्कवागीश, श्रीदिवेशचन्द्र विद्या-रत्न, श्रीहरिचरण काव्य व्याकरण तीर्थ, श्रीधीरगन्ध काव्यनिधि, श्रीरञ्जेश्वर काव्यतीर्थ, श्रीगोविन्दचन्द्र विद्याभूषण, श्रीरसिकमीरन विद्याभूषण, कविराज श्रीशामिनीभूषण राय कविरत्न एम-ए, एम्-बि, शानिवाणचन्द्र भद्राचार्य ।

(ङ) राय श्रीरतीन्द्रनाथ चौधुरी श्रीकण्ठ एम ए, वि एल्, राय श्रीविनीद-विहारि वसु वि-ए, स्वर्गत अक्षतलाल मुखीपाध्याय एम ए, वि एल्, स्वर्गत प्रायतीर्थ विश्वास एम् ए, वि एन्, श्रीद्वारकानाथ चक्रवर्ति एम् ए, वि-एल्, श्रीगिरिशचन्द्र मुखीपाध्याय एम् ए, स्वर्गत कालीप्रसन्न घोष विद्यासागर, श्रीरुक्त आनन्दचन्द्र राय, स्वर्गत इन्द्रनाथ बन्धीपाध्याय एम्-ए, वि एन्, श्रीरुक्त अचयचन्द्र सरकार वि एल्, स्वर्गत रजनिकान्त सेन वि-एल् ।

(च) मजमन्सिंहजिलाखर्ग तसुधद्वुर्गापुराधिपति महाराज बानादुर श्री-कुमुदचन्द्र सिंह वि ए, मुक्तागच्छा-वास्तव्या स्वर्गता राज्ञी विद्यामयी देवी ७४ ? श्रीरुगतृकिशोर आचार्य चौधुरी, कुमार श्रीजितेन्द्रकिशोर आचार्य वाहादुर स्वर्गत सूर्यकान्त आचार्य चौधुरी ।

परिशेषे समेतद् विशेषवक्तव्यं यत् कश्चिदाता सस्कृतविद्याज्ञं
अरणीय, परमपूज्यपादौ नववीपनिवासी पण्डितप्रवरी महात्मा श्री

वाहा

श्रीमन्निखिला सुपण्डितसादीयपुत्रः कलिकाता-संस्कृतविद्यालये वर्तमानव्याकरणाध्यापकी मदीयकनिष्ठसहीदरप्रतिमः श्रीयुक्त मन्मथनाथ विद्यारजी मदीयः, हावडा-जिलान्तर्गतशिवपुर-वास्तव्य पण्डितकुलतिलकः परमपूजनीयो महात्मा श्रीयुक्त श्यामाचरण कविरत्न महानुभवय ग्रन्थस्यास्य सङ्कलनार्थे निःस्वार्थतया परमप्रीतिमत्तया च मम यथेष्टमानुकूल्यमकुर्वन् । अतो मया प्रागुक्तानां सर्वेषां महात्मनामन्तिके यावञ्चीवं कृतञ्च न भवितव्यमिति ।

नानाशास्त्रसागरपारगस्य प्रातःअरणीयस्य परमपूजापादस्य सद्गद्यस्य श्रीयुक्तस्य स्यार् प्राशुतोष सुखीपाध्याय केटि, सरस्वती-शास्त्रवाचस्पति-सम्बुद्भागमचक्रवर्ति-विद्यार्णव-महीदयस्य संस्कृतभाषाया निरतिशयानुरक्तिमत्तया भारतभूमेर्लुप्तप्रायोऽतः कवितारत्नानां समुद्धरणार्थं सातिशययत्नवत्तया च तस्यैव महापुरुषस्य परमपवित्रे शीकरकमले उद्भूतसानराख्योऽय ग्रन्थः समन्तिविनय समर्पते

भद्रकाली ।

कीर्त्तं पीठ-अफिस, जिला इग्ली ।

२४ आवषः, जन्माष्टमी, १३२४

वङ्गाब्दाः । ९ भागष्टः, षष्ठस्पतिवारः,

१९१७ खट्टीयाब्दाः ।

तदीयश्चोचरणाम्श्रितेन कृतज्ञेन

उद्भूतसागरीपात्रिकेन

श्रीपूर्णचन्द्रेण ।

चतुर्थावृत्तिः ।

चतुर्थावृत्तावधिद्रुद्भूतसागरे हीरेस्-हेम्यान्-उडलसन्-साहेवादि-विरचिताः कति-पयाः कौतूहलीहीपिका अभिनवाः कविताः सन्निवेशिताः, प्रथमावृत्तौ खल्लनजाः केचिद् दोषाश्च यथाशक्ति सशोधिताः । शिवपुर-वास्तव्यो वाराणसीस्य-सारदामट-वेदान्ताध्यापकः

श्रीश्यामाचरण कविरत्नः, काशीवामनिवासी नैयायिकप्रवरः कविकुलतिलकः श्रीहरिहर

स्वग

अ. परमपूज्यदे

शास्त्री, कलिकाता-संस्कृतकलीजाध्यापकी वैयाकरणकेशरी श्रीमन्मथनाथ विद्यारजी

नेत्राण्यस्य उद्भूतसागरे 'तवीयावृत्तौ सविशेष' साहायक' विदधुः । अतश्चिरकृतज्ञता-

नि । श्रीहोऽहं तैर्महात्मभिराजीवितम् ।

साली ।

स. जिला इग्ली ।

१५ भागः, १३३६ वङ्गाब्दाः ।

१९२९ खट्टीयाब्दाः ।

उद्भूतसागरीपात्रिकः

श्रीपूर्णचन्द्रः ।

उद्घट-साराङ्गः

प्रथम-प्रवाहः ।

विषय-सूची ।

विषयः			लोकान्कः
ग्रन्थारम्भः	१-२
देवता-तरङ्गः	३-३४
परब्रह्म	३-४
ब्रह्मा	५
सरस्वती	६-८
विष्णु	९-१०
लक्ष्मी	११
लक्ष्मी-मोक्ष	१२
रामचन्द्रः	१३
सीता	१६
कृष्णः	१५-१८
कृष्णकीर्त्ता	१
राधिका	७४ ^{१२}
शिवः	
शिवकीर्त्ता	८
पार्वती	

विषयः श्लोकाङ्कः

गङ्गा	..	२९-३२
मूर्त्ति-समष्टिः	...	३३-३४
हरगौरी-मूर्त्ति	...	३५
शिव-राम-मूर्त्ति	...	३६
जीज-तरङ्गः	...	३५-३६
राजा	...	३५-३६
मन्त्री	...	३७

विशिष्टराजः ।

आकावरः	...	३८
प्रतापादित्यः	...	३९
कृष्णचन्द्रः	...	४०

जन्तुवर्गः ।

श्वः	...	४१
उष्ट्रः	...	४२
वाकः	...	४३-४४
वाककीकिलौ	...	४५
कीकिलः	...	४६
खद्योतः	...	४७
श्वभः	...	४८
श्व	...	४९
श्व	...	५०
श्व	...	४१
श्वसरः	...	५२

विषय

शेनाङ्क

मसरङ्क	५३
मज्ज	५४
स्य	५
धरिक	८
शफरी	७
शुक	८
सप (पनन्त)	१९
सिह	६०
हस	६१ ६२

उद्धित् तरङ्ग

६३-८३

सामान्य वृक्ष

६३ ६५

अक	६६
अदल्य	६७
इत्तु	६८
कल्पतरु	६९
कार्पास	७०
कीतकी	७१
चन्दन	७२
ताल	७२
दूर्वा	७४
द्राक्षा	
नारिकेल	
निम्ब	७८
पद्मम्	

विषयः		श्लोकाङ्कः
पनस		७९
पलाश		८०
वैतस		८१
शालि		८२
सहकार		८३
स्वभावोक्ति-तरङ्ग	.	८४-८८
पर्वत (मलय)		८४
सागर		८५ ८७
सुवर्णम्		८८ ८९
निन्दा-प्रशंसा-तरङ्ग.	..	९०-१३८
(क) निन्दा-तरङ्ग	.	९०-११२
अप्रवास निन्दा		९०
असन्तोष निन्दा		९१
उदर निन्दा		९२
ऋण निन्दा		९३
कुक्कषि निन्दा		९४
कुपुत्र निन्दा		९५
कुवैद्य निन्दा		९६
कुससर्ग निन्दा		९७
ज्ञानज्ञ निन्दा		९८
क्रपण निन्दा		९९
पल निन्दा		१००
विशेष निन्दा		१०१
भ्रष्टारिन्द्रा निन्दा		१०२ १०४

विषयः

पौञ्जल

दुर्जन निन्दा	० ३ १०६
धनि निन्दा	१ ७
निर्गण निन्दा	१ ८
परगृहवास निन्दा	१०९
भिक्षुक निन्दा	११०-१११
सद्यपान निन्दा	११०

(ख) प्रशंसा-तरङ्गः

...

११३-१३८

उद्यत कविता प्रशंसा	१ ७ ११४
कवि प्रशंसा	११५
काव्य प्रशंसा	११६
गुण प्रशंसा	११७-११८
वृद्धविशेष प्रशंसा	११९
चरित प्रशंसा	१२०
दान प्रशंसा	१२१-१२२
धनि प्रशंसा	१२३
नारी प्रशंसा	१२४
परिहृत प्रशंसा	१२५-१२६
परोपकार प्रशंसा	१२७
पुत्र प्रशंसा	१२८
प्रवास प्रशंसा	१२९
मन्त्र प्रशंसा	१३०
मित प्रशंसा	१३०
विद्या प्रशंसा	१३०
वीर प्रशंसा	१३०
सन्तोष प्रशंसा	१३०

विषयः			श्लोकाङ्कः
सहाय-प्रशंसा	१३५
सुजन-प्रशंसा	१३६
सुपुत्र-प्रशंसा	१३७
सुसंसर्ग-प्रशंसा	१३८
रस-तरङ्ग	१३९-१४८
(क) कारुण्य-रसः	१३९
(ख) शान्त-रसः	१४०-१४८
उपदेशः	१४०
कर्म्मफलम्	१४१
काल-चरित्रम्	१४२
दैवत्वम्	१४३-१४४
विवेकः	१४५
विषय-भोग-दूषणम्	१४६-१४७
द्वैराग्यम्	१४८
(ग) हास्य-रसः	१४९
विविध-तरङ्गः	१४०-१५६
आय-व्यथी	१५०
कसूरी	१५१
तुलादण्डः	१५२
दारिद्र्य-विभीचनीपायः	१५३
विद्याधनीपार्जनम्	१५४
श्रद्धा-यत्नी	१५५
जम दुर्जन-पार्श्वकम्	१५६
(टिप्पणी)	१५६ श्लोकात् परम् ।

उद्धट-सावरः ।

प्रथल-प्रवाहः ।

श्लोका-सूची ।

(अ)

श्लोकाद्यांशः			श्लोकाङ्कः
अखिलेषु विहङ्गेषु हन्त	५८
अगाधजलमञ्जारी विकारी	५७
अधःकरोपि यद् रत्नं मूर्ध्नि	८६
अधमा धनमिच्छन्ति धनमानी च	१५६
अधो गत्वा स्वयं पुत्रा इत्याद्यन्ते	१४०
अपूर्व्वं तव भाण्डारं मात	७
अपूर्व्वं दृश्यते ज्वाली खलानन	१०९
अथि तुरङ्ग कुरङ्गशिशा	४१
अथि त्यक्त्वासि कस्तूरि पामरैः	१४१
अवगाहस्य वाग्देवि रम्य	६
अस्ति चैत् पानसं बीजं	७८
अहं पिकी भवान् काकः	४५
अहो मीनो वराकस्य काकस्य यदसी	४३

(आ)

आयं व्ययश्च मध्यम्या व्यययैव	१५०
------------------------------	-----	-----	-----

(उ)

उच्चैः सरोऽपि विटर्पी	७३
उदारस्य हण' वित्त' शूरस्य	१३४
उदाटितनवहारी पत्ररिऽसुऽदिहङ्गमः	१४८
उद्यन्तु शतमादित्या उद्यन्तु	१२ ।
उपभोक्तं न जानाति	

(ए)

एक एव स्वर्गो मानी चिर'	
एकचक्री रथी यन्ता विक्रन्ती	रत

श्लोकाद्यांशः

एकभूरुहयीरिकादलथी	८२
एकमेव पुरस्लाय दश जीवन्ति	१०८
एका भाव्यां समररसिका	२६
एकेनापि सुपुत्रे ष सिद्धी	१६७
एकी हि दीधी गुणसन्निपाते	१०२

(क)

कसारिचरषोडूतसिन्धु कल्लोल	६१
कमले कमला श्रुते हर श्रुते	१४८
करिष्यामि करिष्यामि करिष्यामीति	१४६
करीतु तादृशी प्रीति यादृशी	१३१
कल्पवृक्षोऽपि कालेन भवेद	६८
कालेनाह्वयते काको भिक्षुणा न तु	११०
कान्दोऽसि नित्यमधुरोऽसि	६८
कालीघट्टे कलौ काले किलिषी	३२
किं कावेऽन कवेऽनेन	८४
किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा	८४
किमकारि न कार्पण्य कस्यालङ्घि	८२
केतकीकुसुम भङ्गन्दिन्नगात्रोऽपि	७१
क्षणश्च कणश्चैव विद्यामर्थश्च सञ्चयेत्	१५४
चौरसारमपहृत्य शङ्कया स्वीकृत	१८

(ख)

खरोऽपि प्रचुर भार नित्य वहति	४८
------------------------------	----

(ग)

गिरिर्भङ्गाम् गिरिरन्धिर्भङ्गान्धे	८१
गुणदोषौ गुणौ गृह्णत	१२६
^१ गा सर्वत्र पूज्यन्ते	११७
^२ कुक्कलोऽपि सीदत्ये को	१३५
मवाप्नोति गृह्णी	१२४
त्वा ता प्रचुर	१६
दीर्घे शीतकाले तु	१०

रस-तरङ्गः (कञ्च-रसः)

५१

सुपुच्छ-प्रशंसा ।

(१२७)

निर्मुषमप्ये चया गुणवदेकोऽपि द्राव्य इत्याह :-

एकेनापि सुपुच्छे ष सिंहे खपिति निर्मयम् ।
सहैव दशभिः पुच्छै र्भारं वहति गर्हभी ॥

सुसंसर्ग-प्रशंसा ।

(१२८)

चन्दनं शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः ।
ताभ्यां चन्दनचन्द्राभ्यां शीतलः साधुसंगमः ॥

रस-तरङ्गः ।

(क्वा) कञ्च-रसः ।

(१२९)

हृदयान्नापयतोऽसि दिक्षु यज्वीरु इत्यसे ।
खल राम गतोऽसीति सन्तापेनाऽनुस्रीयते ॥

श्लोकाव्यांशः

श्लोकाङ्कः

ने विप्रपादोदकपङ्क्तिलानि	१०१
नादाम्बुधेः परं पारं किं न वेक्ति	८
निष्कलङ्को निरातङ्कः पद्मिनी	४०
निषिष्टापि पदाघातेः स्वरतापै	७४
निसर्गेषु विशुद्धात्मा सुजनी	१२६
नीरसान्धपि रीचने कांपांसानां	७०
नैऋत्याय निषेव्यसे कथमन्दी	२४

(प)

पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कल	६४
पार्वतीफणिवालिन्दुमधमन्दाकिनौ	२२
प्रतापादित्य भूपाल भालं सम विलोकय	३८
प्रथमवयसि पादे तीर्थमल्पं स्वरन्तः	७६
प्रवन्ते प्रसरा नीरे मांगुषा	१२२

(व)

वहवः फणिनः सन्ति मेकमध्वणर्दचकाः	५८
----------------------------------	-----	-----	----

(भ)

भक्तेः देषी जडे प्रीति	१०७
भवन्ति नरकाः पापात् पापं	१२१
भाषासु मधुरा मुख्या	११४
भुजङ्गानां विषं दन्ते सच्चिकानां	१०६

(स)

संस्वरङ्ग निरातङ्को लंबंणाम्बसि	५३
सन्धितो लङ्कितो बहः	८५
सधुसूदनपादालजातः सधु	१०
सनी लक्ष्मि त्वया साङ्गि समुद्राद्	१२
पातापितृभ्यां कन्याया	१४
सुखमयी वालीय वीवने	१४७
सुखीन पूजा	२३
सुखरं प्रवहतेः	७२
दारा विद्यावृद्धिबिभूतयः	१०३
सूद भीत	१४५

श्लोकाद्यांशः

योग

(य)

यदास्ति भोगो न च तत्र	२८
यथा तथापि न पृञ्चो	५
यदा यदा यान्ति नरा हि	१
यो न क्षमति देशेषु न च मनवते	९०
यो हि क्षमति देशेषु सेवते	१०९

(र)

रत्नाकरस्य गृह गृह्णिषी च	१८
रसने ल रसज्ञेति हर्षं व न्न प्रने	१२
रसालशिरखरासीना शत	४६
राजा वन्धु रवन्धू ना राजा	२५
राजाय प्रथमं विन्देत्	३६
रात्रो जानु द्विवा भानु क्लेशान्	१०४
राधिका नौमि वीरुणाजमदभीचनलोचनाम्	२०
रोपितौ सेवितौ किं तौ	९७

(ल)

लक्ष्मि चमस्व वन्नीरभिद् मनीषा	११
लघुना सङ्गतो श्रीर्का लघतामेति	९७

(व)

वन्दे भृष्टवपादान् पतप्रसादात्	२
वन्दे ऽहं विश्वकचारं विश्वम्	३
वपुर्विषमसंस्थानं वरुचरकरा रव	४०
वर नागौरधीतीरे नीरेणोटा	३०
वरसमृद्धीकता लोके नास्मान्	७८
वसन्त्यरुणेषु चरन्ति दृष्या	
वाग्वाविह मनुजो वाग्वाग्	
यातो गामितकलील	
विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु	
विधिना तुल्यतावतो सेन्दरपुरदरो	
विपर्यते विधो सन्ध वैपरीत्याम्	
विद्वान्गणज्ञा सन्ति सन्धव	
विपकुलसङ्गमेव गर्व	

श्लोकाद्यांशः

ने वि	११२
धरणीपातमयोचित	८६
वेदराज नमस्तुभ्यं त्वं यमजीष्ठ	५४
व्यजनेरातपवैश्व भूत्वा पिच्छैः
	(३)	...	७७
शर्कराहृतयोगेन निम्बबीजं प्रतिष्ठितम्	१०८
शिरसा धार्यमाणीऽपि	२१
शिशिरकिरणधारी शैलवालाविहारी	८५
शिशुं प्रविशतः प्रायः	१४०
शुभवासनया चेतो महत्त्वां जायते	१५५
शुद्धायतौ यदि स्वातां मेघया	१५
श्रीनन्दनयनानन्दं यशीदानन्दकन्दुकम्
	(४)	...	३४
शष्पीतत्पुरुषं रामी बहुश्रीहिं
	(५)	...	१२२
सत्त्वं सत्त्वं मनोर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते	६०
सदाऽमन्दमदस्सन्दिमातर्हपिशिताशनः	१२२
सद्दिद्या यदि का चिन्ता वराकीद्वरपूरणे	८१
सर्वेषामपि वचाणां कार्यज्ञो वेतसद्गुणः	११८
सविप्रपादोदककर्हं सानि	३७
सारगर्भैरकुटिलै रच्छिद्रैः	१४१
सुमहत् फलवैषम्यं कर्मणामिह	८०
सुरक्तेन सुरमेघ किं पलाशेन	१२३
सुवर्णं बहु यस्यास्ति तस्यं	१२७
सूर्यचन्द्री घनो वचो नदी	१५२
स्नेहोन्नतिमायाति सोकीनाया	८३
संज्ञे लोचिन्दन्ति गात्राणि दृष्टे	३७
गतापिदृश्यां मुखः पुच्छौ गंजाननघडाननौ	२५
गृहसमीपे शयुरी नवीशः
	(६)	...	६२
शेखरश्चेतः को मेदी	८८
दारा तिवैव विलीनं दहनीदरी	१२८
मूढं ऽसि दिक्षु सर्वासु

उद्भट-सागरः

प्रथम-प्रवाहः ।

अथारम्भः ।

(१)

धन्यं भारतभूतलं प्रियतमं सारस्वतं मन्दिरं
धन्या संस्नातवाक् सुधापरतरा गीर्वाणसंसेविता ।
धन्या ब्राह्मणपण्डिताः सुकवितापाण्डित्यसंमण्डिता-
स्तेषामुद्भटभाषितं क्षितितले जीयात् समाः शाश्वतीः ॥

(उद्भटसागरस्य)

(२)

वन्दे भूदेवपादाब्जं यत्प्रसादान्नवं नवम् ।
उद्भटश्लोकपीयूषं पिबन्तु भुवि मानवाः ॥

(उद्भटस्य)

उद्भट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

देवता-तरङ्गः ।

परब्रह्म ।

(३)

वन्देऽहं विश्वकर्त्तारं विश्वपं विश्वनाशकम् ।
विश्वदिग्देशकालङ्गं विश्वेशं विश्ववन्दितम् ॥
(उद्भटसागरस्य)

(४)

यथा तथापि यः पूज्यो यत्र तत्रापि योऽर्चितः ।
योऽपि वा सोऽपि वा योऽसौ देवस्तस्मै नमोऽस्तु मे ॥
(पण्डित-जगद्धरस्य)

ब्रह्मा ।

(५)

तं वन्दे पद्मसद्भानमुपवीतच्छटाच्छलात् ।
गङ्गा स्नोतस्त्रयेणेव यं सदैव निषेवते ॥
(राजशेखरस्य)

सरस्वती ।

(६)

शखर
दारा
मूट
गाहस्र वाग्देवि रम्यमुद्भटसागरम् ।
ऽश्लोकपद्मेन रचय श्रुतिभूषणम् ॥
(उद्भटसागरस्य)

देवता-तरङ्गः (लक्ष्मीः)

(७)

अपूर्वं तव आख्यारं मातर्भारति दृश्यते ।
अव्यये व्ययमाप्नोति व्यये चाव्ययतामियात् ॥

(८)

वाणी लक्ष्यौक्त्य कथयति —

नादारबुधेः परं पारं किं न वेत्ति सरस्वति ।
अद्यापि सज्जनभयात् तुत्स्वीं वहनि वचसि ॥

विष्णुः ।

(९)

नमोऽस्तु विष्णवे सृष्टिस्थितिप्रलयहेतवे ।
खगेन्द्रकेतवेऽपारसंसारपारसेतवे ॥

(१०)

मधुसूदनपादाजजातं मधु किमद्भुतम् ।
यत्पायिनो न सुह्यन्ति सुह्यन्ति यदपायिनः ॥

लक्ष्मीः ।

(११)

लक्ष्मीकुहकेन पुरुषा अन्धा इव भवन्तीति दर्शयति :—

लक्ष्मि क्षमस्व वचनीयमिदं मयोक्त-
मन्वीभवन्ति पुरुषास्त्वदुपासनेन ।

१६

उद्भट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

नो चेत् कथं कमलपत्रविशालनेत्रो
नारायणः स्वपिति पद्मगभोगतल्पे ॥

लक्ष्मी-लौला ।

(१२)

सन्धे लक्ष्मि त्वया सार्द्धं समुद्राद् धूलिरुत्थिता ।
पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति श्रीमन्तो धूलिलोचनाः ॥

रामचन्द्रः ।

(१३)

रसना तिरस्कुर्वन् रामनामीत्कार्थं सूचयति :—

रसने त्वं रसज्ञेति ह्यथैव स्तयसे बुधैः ।
अपारमाधुरौधामरामनामपराङ्मुखी ॥

सीता ।

(१४)

मातापितृभ्यां कन्याया यन्नाम क्रियते नहि ॥
रामिण सह तन्नाम ममासेऽस्तु निरन्तरम् ॥

दा०

(उद्भटसागरस्य)

देवता-तरङ्गः (छन्दः)

लक्ष्णाः ।

(१५)

श्रीनन्दनयनानन्दं यमोदानन्दवान्मुदाय् ।

श्रीगोपगोपिकागोपं राधानाथ तयाम्यहम् ॥

(उक्तसागरम्)

(१६)

श्रीकृष्णभक्तस्य पुनर्जन्म न भवतीत्याह —

गोपाल इति मत्वा त्वां प्रदुर्गचीरवाञ्छया ।

श्रितो स्नातुः स्तनचीरस्यपि लब्धुं न शक्नुयात् ॥

(१७)

दासोऽहमिति मे बुद्धिश्चिरदासोद् व्रजेश्वरे ।

दाकारोऽपहृतस्तेन गोपीवस्त्रापहारिणा ॥

(१८)

कश्चिद् भक्ता भगवति कृष्णे चित्तमावेशयित्वा वाग्बैचित्र्यमवगम्या भगवन्तं प्रार्थयति .—

रत्नाकरस्तव शृङ्खलं शृङ्खिली च पद्मा

किं देयमस्ति भवते जगदोष्कराय ।

आभीरवासनयनाह्वयमानसाय

दत्तं मनो गदुपते कृपया शृङ्खला ॥

१८

उड्डट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

कृष्णलीला ।

(१८)

कासिद् भक्तः नन्दनन्दनपलायनं मनसिक्लव्यं कथयति :—

द्वीरसारसपहृत्त्वः शङ्कया

स्वीकृतं यदि पलायनं त्वया ।

मानसे मम घनाम्भतामसे

नन्दनन्दन कथं न लीयसे ॥

राधिका ।

(२०)

राधिकां नौमि नीलाञ्जसदमोचनलोचनाम् ।

श्रीनन्दनन्दनप्रेमवापीखेलन्यरालिकाम् ॥

(उड्डटसागरस्य)

शिवः ।

(२१)

शिशिरकिरणधारी शैलबालाविहारी

भवजलनिधितारी योगिहृत्पद्मचारी ।

शम्भनजभयहारी प्रेतभूमिप्रचारी

कृपयतु मयि देवः कोऽपि संहारकारी ॥

(उड्डटसागरस्य)

उद्भट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

तथापि भिक्षां कुरुते महेशो

ललाटवह्नेरयमेव शेषः ॥

(२६)

अशान्तिमयः खलु संसारभावः सर्वानिवाभिभवतीति दर्शयितुं तदवस्थं शिवं वर्णयति :—

एका भार्या समररसिका निम्नगा च द्वितीया

पुत्रोऽप्ये को द्विरदवदनः प्रप्लुखश्च द्वितीयः ।

नन्दी भृङ्गी च कपिवदनो वाहनं पुङ्गवेशः

स्मारं स्मारं खण्डहचरितं भस्मदेहो महेशः ॥

पार्वती ।

(२७)

स्वयं पञ्चसुखः पुत्रौ गजानलप्रहाननौ ।

दिगम्बरः कायं जीवेदन्नपूर्णां न चेद् गृहे ॥

(२८)

यत्रास्ति भोगो न च तत्र मोक्षो

यत्रास्ति मोक्षो न च तत्र भोगः ।

उत्तापदान्भोजयुगार्चने तु

भोगश्च मोक्षश्च कारस्थ एव ॥

देवता-तरङ्गः (रावणविभौषण-प्रश्नोत्तराणि) ३०

नीलमुञ्जलमतीव सुन्दर-
मानयस्व सखि कीशवसनम् ॥

(७) रावणाङ्गद-प्रश्नोत्तराणि ।

(७४)

कस्त्वं कस्यासि पुत्रः का पुनरिह गतः किं तु क्वत्वाच्च कस्माद्
विस्मष्टं विष्टपानां विजयिनमपि मां मन्वसे त्वं लषाय ।
हृद्यो यौत्स्य पुत्रस्त्वं बलसयनस्त्वाऽङ्गदोऽङ्गं सुवेलात्
संप्राप्तो रामदूतः परिहर जुमते जानकीं वा शिरो वा ॥
(हनूमतः)

(८) रावणविभौषण-प्रश्नोत्तराणि ।

(७५)

अम्ब' शम्भुभयुर्धुणैरुपहतं सन्ताडिता ताडुका
सापि स्त्री जरती खरप्रश्रवयो व्यापादितास्तोऽर्भकाः ।
वाक्ताः सम हतास्त्रुषानि किस्व ते बालौ हतोऽसौ कापि-
र्वहो वारिन्निर्निश्चर हति शुक्लाऽभवद् रावणः ॥
(हनूमतः)

उद्भट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

लूत्ति^१-सप्तष्टिः ।

हरगौरी-लूत्ति^१ः ।

(३३)

वाख्यार्थाविव संयुक्तौ वाख्यर्थप्रतिपत्तये ।

जगतो जनकौ वन्दे शर्वाणीशशिशेखरौ ॥

(क्षेमेन्द्रस्य)

शिवराम-लूत्ति^१ः ।

(३४)

सितुवन्धे रामेश्वरमूर्तिं स्थापनात् पर नारदेन रामेश्वरशब्दे कः समास इति
रामः शिवो ब्रह्मा च पृष्ठः । ततोत्तराणि :—

षष्ठीतत्पुरुषं रामो बहुव्रीहिं महेश्वरः ।

रामेश्वरपदे ब्रह्मा कर्णधारयमब्रवीत् ॥

जीव-तरङ्गः ।

राजा ।

(३५)

राजा बभ्रुरवन्भूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् ।

राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥

दाख्यूहः ।

(८८)

प्राहट्काले गृहं त्वत्ता सुखी को वा भवेत् क्व वा ।
इतीरयति दाख्यूहः को वा को वा क्व वा क्व वा ॥

बवाः ।

(१००)

तीरेऽस्मिन् शकरीं गिलन्ननुदिनं गार्श्वीयमभोनिधे-
विज्ञातुं कथमुच्यतेऽसि बक हे निचिष्य चञ्चुपुटम् ।
यो मग्नामिह मेदिनीसुदहरत् कल्यान्तनौरस्थितां
जानीते यदि केवलं स भगवान् कोलावतारो हरिः ॥

भेकः ।

(१०१)

दिव्यं चूतरसं पोत्वा गर्वं नाप्नोति कोकिलः ।
पोत्वा कर्दमपानौर्यं भेको मक्कमकायते ॥

(१०२)

भेकः स्वामासञ्चै वैवादागतं राजशंसं तिलोभ्य कथयति, राजशंसस्य च प्रशक्तिः :-
रे पश्चिन्नागतस्त्वं कुत इह सरसस्तात् कियद् भो विशालं
किं मद्गाम्नाऽपि वाङ् नहि नहि सुसहत् पाप भा वृष्टि मिथ्या ।
इत्थं जूपोदरस्थः शपति तटगतं ददुंरो राजशंसं
नौचः स्वसपेन गवीं भवति सुविषमं नापरो येन दृष्टः ॥

दृष्ट्याचन्द्रः ।

(४०)

नवहौपाधिपति-सहाराज-दृष्ट्याचन्द्र' प्रति उवेकक्तिरियम् :—

निष्कलङ्को निरातङ्गः पद्मिनीप्राणवल्लभः ।

चतुःषष्टिकलो भाति दृष्ट्याचन्द्रः सदा भुवि ॥

(भारतचन्द्र-रायगुणाकरस्य)

अष्टः ।

(४१)

हरिणशिशोः शीघ्रगामित्वं पराभवितं ततपञ्चाज्ञावमानं छोटकं प्रतुक्तिरियम् :—

अयि तुरङ्गं कुरङ्गशिशोर्जवं

जयसि चेदिह किं तव पौरुषम् ।

यदि विधात्वशेन मनागपि

त्त्वलसि विश्वविसारियशःक्षतिः ॥

उष्ट्रः ।

(४२)

असाधारण एकीऽपि गुणः सर्वान् दोषानावृणोतीत्याह :—

वपुर्विषमसंस्थानं कर्णज्वरकरो रवः ।

करभस्याशुगत्यैव क्वादिता दोषसंहतिः ॥

(भट्टभल्लटस्य)

काकः ।

(४३)

गुणवता समचे निर्गुणानामसङ्गीचन्यवतागे दोषाश्लेषः—

अहो सोहो वराकस्य काकस्य यदसौ पुरः ।
सरीसर्पिर्नरीनर्त्ति शिखरिण्डिराजहंसयोः ॥

(४४)

तुल्यवर्णच्छूटः हाणः क्रोक्लिलैः सह सङ्गतः ।
केन विज्ञायते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥

काक-क्रोक्लिलौ ।

(४५)

मूर्खपण्डितयोरानुक्तिसामोऽपि गुण एव तयोर्भेदं जनयतीत्याह :—

अहं पिको भवान् काकः समानः कालिमावयोः ।
प्रभेदं कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥

कोकिलः ।

(४६)

सुदैव यस्य संसर्गं कुर्वन्ति तस्य विशेषगुणवत्त्वं नहि सर्वे जानन्तीत्याह :—

रसालशिखरासीनाः शतं सन्तु पतत्रिणः ।
तन्मञ्जरीरसास्वादं जानन्तेऽव कुहसुखाः ॥

खद्योतः ।

(४७)

यस्य बाह्वक् सामर्थ्यं तस्य तदनुसरणमेव श्रेय इत्याह —

ज्योतिरिङ्गण कथं न लज्जसे
यत्तमः शमयितुं समीहसे ।
एतदेव बहु किं न सन्धसे
यत् त्वमत्र तिरिरेषु लब्धये ॥

गर्हभः ।

(४८)

कण्ठदीर्घो हि गुणवन्तमपि दूषयतीत्याह —

खरोऽपि प्रचुरं भारं नित्यं वहति दूरतः ।
खरस्वरतया त्वेप नहि स्पृश्योऽवरैरपि ॥

चातकः ।

(४९)

माननाशात् प्राचनाशीऽपि वरमित्याह —

एक एव खगो मानी चिरं जीवतु चातकः ।
पुरन्दरं प्रार्थयते स्त्रियते वा पिपासया ॥

जीव-तरङ्गः (मत्स्यरङ्गः)

धेनुः ।

(५०)

दृष्टानि शुष्काणि वने चरित्वा

पीत्वापि तोयान्यन्तं स्रवन्ति ।

यद्गोमयाद्याश्च पुनन्ति लोकान्

गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चित् ॥

भेक्षः ।

(५१)

तावद् गर्जति मण्डूकः कूपमाश्रित्य निर्भयः ।

यावत् करिकराकारः कृष्णसर्पौ न दृश्यते ॥

ध्रुमरः ।

(५२)

यत्र यस्य विशेषनैपुण्यमस्ति तस्य गुणदोषविवेचने तस्यैवाधिकारी नान्यस्यैव्याह —

दलानाञ्च फलानाञ्च सन्तु ते ते विवेकिनः ॥

मकरन्दविशेषज्ञो विना भृङ्गमिहास्ति कः ॥

मत्स्यरङ्गः ।

(५३)

उक्तिप्रतुताती :—

मत्स्यरङ्ग निरातङ्को लवणाश्रसि मज्जसि ।

इयं हि जाठरी ज्वाला व्याकुलीकुरुते न कम् ॥

अयूरः ।

(५४)

ये च परीपकारो व्रतमिति गणयन्ति, ते नूनं यत्र तत्र स्थिता अपि तत्
पालयन्तीत्याह —

व्यजनैरातपत्रैश्च भूत्वा पिच्छैः कलापिनाम् ।
क्रियतेऽपि पदभ्रष्टैः परिषां तापवारणम् ॥

वृगः ।

(५५)

वसन्धरखेषु त्वणं चरन्ति
पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि ।
तथापि वध्या हरिणा नराणां
को लोकसाराधयितुं समर्थः ॥
(मुक्तापीडस्य)

वृश्चिकः ।

(५६)

विषकुम्भसहस्रेण गर्व्यं नाप्नोति वासुकिः ।
वृश्चिको विन्दुमात्रेण वहत्यूर्ध्वं स्वकण्टकम् ॥

जीव-तरङ्गः (चतुर्थाः)

२६३

गङ्गारो ।

(४०)

सुखैरपि विषयविशेषिभिरानुभवितुं शक्यं ।

अगाधजलमज्जारी विद्यारो नापि रोहिणः
गङ्गुपजलस्तात्रेण गङ्गारो कर्षणयते ॥

शुक्राः ।

(४१)

अश्विलिपु विहङ्गे पु जन्तु मच्छन्द्यारिषु ।
शुक्रा पञ्जरबन्धस्ते सधुराणां गिरां फलम् ॥

सर्पः (चतुर्थाः) ।

(४२)

बहवः फणिनः सन्ति सेवाभक्षणदक्षकाः ।
स एका एव श्रेष्ठो हि धरणीधरणक्षसः ॥

(वैद्यशानुपसिद्धतस्य)

उद्भट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

सिंहः ।

(६०)

महान्तः कदापि स्वभावात् खलन्तीत्याह :—

- सदाऽमन्दमदस्यन्दिमातङ्गपिशिताशनः ।
अलब्धाभीष्टमद्योऽपि तृणान्यन्ति न केशरी ॥

हंसः ।

(६१)

पूर्वमुत्तमं संसेव्य पश्चाद् दैववशात् पधमसेविनं प्रतुक्तिरियम् :—

कांसारिचरणोद्भूतसिन्धुकल्लोलालितम् ।
मन्ये हंस मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥

(शाङ्गधरस्य)

(६२)

उत्तमाधमयोः प्रभेदः कस्मैव प्रतीयते इत्याह :—

हंसः श्वेतो बकः श्वेतः को भेदो बकहंसयोः ।
नीरक्षीरविभागे तु हंसो हंसो बको बकः ॥

उदित-तरङ्गः (७३)

७३

उदित-तरङ्गः ।

राजान्य-दृष्टः ।

।

प्रायामन्यस्य ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

फलानि च परागैः ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

(७३)

सप्तमः सर्गः । ३०० लि । ३०० लि ।

पत्रपुष्पफलस्रजायास्तदन्तः सदासि ।

धन्या सतीति । देव्यो प्रियया यान्ति नाथिन ॥

(७४)

सप्तमः सर्गः । ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

द्विजान्तगण ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

स एव विरन्ते ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

अर्कः ।

(६६)

कौडपि सप्तमोपरि ३०० लि । ३०० लि । ३०० लि ।

त्वयि वर्षति जायत सञ्जे पत्रविता द्रुमाः ।

अस्माकन्त्वर्मवृक्षाणां पूर्वपत्रञ्च नश्यति ॥

— — —

अप्रवृत्त्यः ।

(६७)

रोपितैः सेवितैः किं तैः सत्यश्रुत्येऽन्यपादपैः ।

वर्द्धितो नरकाद् रक्षेत् सृष्टोऽरिष्टानि हन्ति यः ॥

(भागधमाधवस्य)

दुःखः ।

(६८)

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि

किञ्चासि मानवमनःसुखदः सदैव ।

इक्षी तवास्ति सकलं परमेकभूतं

यत् सेवितो मधुरतां त्यजसि क्रमेण ॥

कल्पतरुः ।

(६९)

कस्यचित् दातुः समीपादभीष्टफलवामे त्रिलम्बनसहमानस्योक्तिरियम् :—

कल्पवृक्षोऽपि कालेन भवेद् यदि फलप्रदः ।

को विशेषस्तदा तस्य वन्धैरन्धैर्महीरुहैः ॥

कार्पासः ।

(७०)

नीरमान्यपि रोचन्ते कार्पासान्ताः प्लान्दि नः ।
येषां गुणमयं जन्म पर्ण्यां गुणगुप्तये ॥

केतकी ।

(७१)

केतकीह्रस्वसं भृन्निन्द्रगात्रोऽपि मेवर्त ।
टोपः करोति किं नास गुणापत्तचेतनाम् ॥

चन्दनः ।

(७२)

विष्णुविभक्तमपि दानरि तं । ७१-७२ —

सूलं भुजङ्गः शिखरं प्रवहः
गान्धा विहङ्गः कुन्दस ह्व शृङ्गः ।
त्रितं मटा चन्दनपाटपथ्य
परोपकाराय मतां विभृतिः ॥

तालः ।

(७३)

उच्चैस्तरोऽपि विटपी न्युततालसंज्ञो
मार्त्तण्डचण्डकिरणैरतितप्तसूलः ।

योग्यः कथं भवति तापकलापशान्त्यै
लोकस्य शोकसहितस्य तृषातुरस्य ॥

दूर्व्या ।

(७४)

अन्तःसारवत्ता बुद्धमपि न जहातीत्याह :—

निष्प्रिष्टापि पदाघातैः खुरतापैश्च तापिता ।
अजाद्यैश्चर्विताप्येषा न दूर्व्या स्त्रियते क्वचित् ॥

द्राक्षा ।

(७५)

दासेरकस्य दासीयं वदरी यदि रोचते ।
एतावतैव किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रदा ॥

(कर्पूरस्य)

नारिकेलः ।

(७६)

उपकचुः प्रतुगपकतिः सता स्वाभाविकीत्याह :—

प्रथमवयसि पादे तोयमल्यं स्मरन्तः

शिरसि निहितभारा नारिकेरा नराणाम् ।

जीव-तरङ्गः (शङ्कः)

४७

(१०६)

केवा कर्णाभ्यतं तं सुसुमितकवरीकान्तिहारौ कलायः
कण्ठच्छाया पुरारिर्गलश्चिरचिरा सौहृदं शेषसंघैः ।
विश्वदेपिहिजिह्वरपुरदुश्पिशितैर्नित्यमाहारद्वित्तः
कौः पुण्ड्रैः प्राप्यते तत् सकलभयि सखे चिलदत्तं मयूर ॥
(शङ्करधरस्य)

(१०७)

मयूराणां केवारणकारणमाह :-

निर्वीपववनौलनीरदचयैम्बन्वे नभोमण्डले
के गच्छन्ति जना विदेशमधुना का काऽवला सानिनी ।
एतत् केकिमुलं ब्रवीति परितः संक्षिप्य 'संसम्भ्रमात्
कृत्वा वर्द्धिकाशशुन्नताशिरः केकेति वाणीं वषा ॥
(श्यामाचरण कविरत्नस्य)

शङ्कः ।

(१०८)

पिता रत्नाकरो यस्य कमला यस्य सोदरा ।
शङ्को रोदिति भिक्षार्थी फलं भाष्यात्सारातः ॥
(भद्रमोचिन्द्रराजस्य)

पलाशः ।

(८०)

सुरक्तेन सुरस्येण किं पलाशिन पक्षिणाम् ।
यस्य पुष्पे न सौरभं फले न मधुरो रसः ॥

वैतसः ।

(८१)

सर्वेषामपि वृक्षाणां कार्यज्ञो वैतसद्रुमः ।
नस्त्रीभूयाऽवति प्राणान् नदीपूररिपूदये ॥

शालिः ।

(८२)

तुल्यरूपाद्यपि वस्तूनि गुणविशेषादन्वेषाद् भिद्यन्ते इत्याह :—

एकभूरुहयोरिकदलयोरिककारुडयोः ।
शालिश्यामाकयोर्भेदः फलेन परिचीयते ॥

सहकारः ।

(८३)

दिङ्मण्डलं परिस्रलैः सुरभीकरोषि
सौन्दर्यमावहसि लोचनलोभनीयम् ।
हृहो रसाल फलवर्थं तथापि दूये
यद् ग्रन्थिलं स्वहृदयं कठिनं विधत्से ॥

(८)

विद्यान् दीनारसत्वे च प्रवृद्धं कृतवैतनः ।
सद्योऽभ्रुद्वटस्य स्मिन्मर्तुः सभापतिः ॥
स दामोदरपुत्राख्यं कुट्टरीमतकारिणम् ।
कविं कविं नितिरिव धृत्य धीस्तुतिं व्यधात् ॥
समोरथः प्रवृद्धस्य वटस्यः सन्निमांशया ।
वभूतः कवसस्य वामनाथाय भविष्यः ॥

(राजतरङ्गिणी ४।४००-४२०)

“अपस्यानैदकापस्य यथिताः प्रविभौमुजा ।
आर्द्रायाः करणैः शोकाः कथ्यन्ते इवापि मूर्तिभिः” ॥

(राजतरङ्गिणी ४।४५०)

चवटमति हि कुमारस्य कथाव्यालङ्कारसंघ-भारतपालङ्कारविरचनातीति यन्मन्व-
सरचयत् । प्रणीरद्विन्दुराजो नाम कविन् काव्यालङ्कारसंघस्य खड्गविरनासौ टीकां
प्रणीय सवैवोद्भटभट्टस्य तत्तदयन्मव्ययमथयमवापार्थं निरदिद्यत् । तुलार्-साहैक-नदीद्वेन च
कर्मोद्वेने काव्यालङ्कारसंघमेकमाद्याय कर्मोद्वेनेट्टनामकपत्रस्य ६५-संख्यकाव्ये
यत्तुलम् “चवटमट्टः किल ज्योतीरुस्य रायः सकामान् प्रतिदिनं लक्षसंख्यकान्
दीनारान् लभते च । स च कविर्न कश्चिद् वृद्धद्वयम्” प्रणिनाय । तस्य स्वामीति
काव्यालङ्कारसंघनामकेलङ्कारग्रन्थे वाग्दत्ताङ्कराणि सन्ति तांनि स्वरथिलकुमारसथा-
द्वैवाङ्कारादि”ति ।

पिटार-पिटारसन्-वाङ्गीरुपि वक्ष्यमाणपथचतुष्टयसुवट्टकविक्रतमिति प्रतिपादया-
नास । तद् वथा—

(९)

“विद्वन् स्त्रियं समुद्भटेन सरसं स्त्रीयं मनो ज्ञायते
सुखात्मस्य समुद्भटे खलु
अथान् आनवतीरुपि विन वयमान् संघं
कार्यवास्य समुद्भटस्य भवतीराय”

(८७)

वसु वदु वसु पशुथं न साधवति तेन ल्पडमान स निव्यते इत्याह —

वातोन्नासितकल्लोणं धिक् ते सागर मर्जितम् ।
यस्य तीरे लघाक्रान्तः पान्यः पृच्छति कूपिकाम् ॥

सुवर्णम् ।

(८८)

वा हेम किं न तत्रैव विलीन दहनोदरे ।
पापाणशकलाधीनं यत् ते गुणपरीक्षणम् ॥

(८९)

वा-न कष्टसहस्रान्पि रोड शक्नुवन्ति वीचमसर्मस्तु तेषामसद्य एवेत्याह —

न दुःखं दहने घर्षे छेदने ताडनेऽपि मे ।
एकं मे विषमं दुःखं मुञ्जया सह तोलने ॥

(असकस्य)

(८)

शुक्रि

शुक्रार्थायः

(च)

चन्द्रं शीघ्रं लीके चन्द्रगर्दभि

(छ)

आयामपच कुर्वेति तिष्ठति

(झ)

मठरचरतिवासे शीघ्रमी टमया स्यात्

अकमत्र' तथा काश्य श्रीपि रक्षाधि

मिता चरन्ता दारा जिता चरन्ता

विश्रान्त' अमया भैव मुक्तिञ्छ्रान्त

श्रीतिरिद च चर्च न भिक्वसे

(त)

वो चन्दे पचस्यमानस्युपरीत

तावद मन्त्रे सि भगवुक्

मुच्यते चन्द्रः श्याः श्रीकिरीः स्रष्ट स्रष्टः

दृष्यते चन्द्रमि चन्द्रमन्त्रमुपरादीपि च

दृष्यते चन्द्रमि चन्द्रमि चन्द्रमि

दृष्यते चन्द्रमि चन्द्रमि चन्द्रमि

(द)

दक्षिणाच भ्रमलाच सप्तु ते ते

दक्षिणैरक्ष दक्षिणं चन्द्रो यदि

दक्षिणैरक्षिणं चन्द्रमि चन्द्रमि

दक्षिणैरक्षिणं चन्द्रमि चन्द्रमि

दक्षिणैरक्षिणं चन्द्रमि चन्द्रमि

(ध)

धनं भारतमपूतलं निगतसं भारतसल'

धनः दक्षिणैरक्षिणं चन्द्रमि चन्द्रमि

(न)

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

न क्षिणं सप्तमि चन्द्रं दक्षिणं

१२८

६१

२२

११६

११६

११८

८०

६

३१

४४

१११

४०

६६

३२

७४

१०

१२८

२२

११६

४६

ऋणा-निन्दा ।

(८३)

स्मृते सीदन्ति गात्राणि दृष्टे प्रज्ञा विनश्यति ।
यस्मिंस्तद्विषमत्युग्रम् उत्तमर्णाभिश्चिदितम् ॥

कृकवि-निन्दा ।

(८४)

कूटकाव्यरचनापचपातिनः कवेरक्तिरियम् :—

किं कावेप्रन कवेस्तेन किं काण्डेन च धन्विनः ।
परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥
(त्रिविक्रमभट्टस्य)

कुपुत्त-निन्दा ।

(८५)

शिशुं प्रविशतः प्रायः प्रतिवेशिगुणागुणौ ।
गन्धोऽन्यसन्निधरेव संक्रामति समीरणे ॥
(हरिहरस्य)

कुवैद्य-निन्दा ।

(८६)

वैद्यराज नमस्तुभ्यं त्वं यमज्येष्ठसोदरः ।
यमः संहरते प्राणान् त्वन्तु प्राणान् धनानि च ॥

दुःखं-सर्वं-निन्दा ।

(८७)

सधुना सङ्गतो लोको लघुतादिभिः सिद्धितम् ।
पश्य तुस्वीफलानस्वी लौहोऽपि प्लवते जले ॥

दातव्य-निन्दा ।

(८८)

न भाराः पर्व्वता भारा न भाराः सप्त मागराः ।
निन्दका हि सहाभारास्तथा विश्वासघातकाः ॥

क्वपण-निन्दा ।

(८९)

उपभोक्तुं न जानाति कदापि क्वपणो जनः ।
आकण्ठजलमग्नीऽपि कुक्षुरो लेदि जिह्वया ॥

खल-निन्दा ।

(१००)

अपूर्वा दृश्यते व्याप्ती खलाननविनाश्रया ।
कर्णसूते दशत्येकं हरत्यन्यस्य जीवितम् ॥

उद्धट-सागरः (प्रथम-प्रवाहः)

गृहविशेष-निव्दा ।

(१०१)

न विप्रपादोदकपङ्क्तिलानि

न वेदपाठध्वनिगर्जितानि ।

स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि

श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ॥

दारिद्र्य-निव्दा ।

(१०२)

एको हि दोषो गुणसन्निपाते

निसज्जतोन्दोरिति यो वभाषे ।

नूनं न दृष्टं कविनापितेन

दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशौ ॥

(१०३)

सृता सम त्रयो दारा विद्याबुद्धिविभूतयः ।

चतुर्थी दुर्गतिः साध्वी सुच्यन्तं मां न सुच्यति ॥

(१०४)

शीतवस्त्रं प्रार्थयमानस्य भिक्षुकस्य कृत्स्नियम् :—

रात्रौ जानु दिवा भानुः क्लेशानुः सम्ययोर्द्वयोः ॥

इत्थं शीतं मया नीतं जानुभानुक्लेशानुभिः ॥

(जयन्तीदेव्याः)

देवता-वरङ्गः (शिवलौला)

(२२)

पार्वतीफणित्रालेन्दुभस्ममन्दाकिनौयुता ।

पवर्गमखिडिता मूर्त्तिरपवर्गफलप्रदा ॥

(२३)

शिवाराधनं सर्वैरेव सुलभमित्याह :-

मूर्त्तिर्मुंदा विल्वदलेन पूजा-

ऽप्रयाससार्धं वदनञ्च वाद्यम् ।

फलञ्च तद् यत्नसाभिकाङ्क्षरं

निःस्वस्य विश्वेश्वर एव देवः ॥

(२४)

ऋद्धेवश्चाद्दुष्कर्मनोरपस्य कस्यचिद् भक्तस्य शक्तिमानभरेण शिवं प्रति साधुतीर्त्तिरित्यम् :-

नैरुप्याय निषेव्यसे कथमहो भूलो लवनेव स्वयं

किं वाऽन्नाय कपालश्चद्दु विवसनो वस्त्राय वा किं पुनः ।

कामायापि कथं नु कामशमनोऽर्थेभ्यः कपर्दी कथं

किं तर्ह्यन्तदिने श्मशानचर इत्यालोकनायार्थसे ॥

(श्वाभाचरण कविरत्नस्य)

शिवलौला ।

(२५)

स्वयं सुरेशः श्वशुरो नगेशः

सखा धनीमस्तनयो गणेशः ।

परगृहवास-निन्दा ।

(१०८)

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सौम्येन शम्भुना ।
द्वशत्वं परमं धत्ते कष्टः खलु पराश्रयः ॥

भिक्षुक-निन्दा ।

(११०)

काकेनाह्वयते काको भिक्षुणा न तु भिक्षुकः ।
काकभिक्षुकयोर्मध्ये वरं काको न भिक्षुकः ॥

(१११)

दृणादपि लघुस्तूलस्तूलादपि च याचकः ।
वायुना नीयते नासौ स्वतः प्रार्थनशङ्कया ॥

मद्यपान-निन्दा ।

(११२)

वैकल्यं धरणीपातमयथोचितजल्पनम् ।
सन्निपातस्य चिह्नानि मद्यं सर्व्वाणि दर्शयेत् ॥

(भङ्गटस्य)

देवता-तरङ्गः (गङ्गा)

गङ्गा ।

(२८)

जठरवसतिकाले कीदृशी यन्त्रणा स्यात्
सकृदपि मनसि स्त्रे जङ्गुजे चिन्तय त्वम् ।
जठरवसतिनामि साभिन्नापी जनन्या-
स्तव जठरनिवासं याचते पूर्णचन्द्रः ॥
(उद्धटसागरस्त्र)

(३०)

वरं भागीरथीतीरे नैरेपीटरपूरणम् ।
वल्ल चेल्लभ्यते शाकः कः काकः पाकशासनः ॥

(३१)

यदा यदा यान्ति नरा हि जाङ्गवीं
वदन्ति पापानि वदन्ति चाप्रियम् ।
अरे क्षतघ्ना नितरां नराधमाः
स्वयं समुत्पाद्य निहन्तुसुखयाः ॥

(३२)

कालीचट्टे गङ्गा कायं तद्वरं व्याचः—

कालीचट्टे कलौ काले किल्बिषौघनिहन्तने ।
सपत्नीविभवं दृष्ट्वा गङ्गाऽभूद् भलिना क्षया ॥
(राजकुमार व्यायत)

गुण-प्रशंसा ।

(११७)

गुणा सर्वत्र पूज्यन्ते पितृवंशो निरर्थकः ।
वासुदेवं परित्यज्य वासुदेव उपास्यते ॥

(११८)

ज्येष्ठत्वं जन्मना नैव गुणैर्ज्येष्ठत्वमुच्यते ।
गुणाद् गुरुत्वमायाति दुग्धं दधि घृतं क्रमात् ॥

गृहविशेष-प्रशंसा ।

(११९)

सविप्रपादोदककर्हमानि
सवेदपाठध्वनिगर्जितानि ।
स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि
स्वर्गेण तुल्यानि गृहाणि तानि ॥

चरित्र-प्रशंसा ।

(१२०)

विदेशेषु धनं विद्या व्यसंगेषु धनं सतिः ।
परलोके धनं धर्मैः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥

दान-प्रशंसा ।

(१२१)

भवन्ति नरका' पाणत् पापं दारिद्र्यमश्वत् ।
दारिद्र्यसप्रदानेन तस्माद्दानपरो भवेत् ॥

(१२२)

सत्यं सत्यं मनोर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते ।
अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चातकच्य सत्स्यनी ॥

धनि-प्रशंसा ।

(१२३)

धनमदमत्त प्रति कस्यचित् कवे मक्तिरियम —

सुवर्णं बहु यस्यास्ति तस्य न स्यात् कथं सदः ।
नामसाख्यादहो यस्य धुस्तूरोऽपि सदप्रदः ॥

नारी-प्रशंसा ।

(१२४)

गृही चेत् समवाप्नोति गृहिणीं हृदयङ्गमाम् ।
सारं पश्यति संसारं न तु भारं कटाचन ॥

(नीलकाण्ठस्य)

परिहृत-प्रशंसा ।

(१२५)

अज्ञानदूरीकरणाय ज्ञानवन्तमाश्रयेदित्याह :—

उद्यन्तु शतमादित्य उद्यन्तु शतमिन्दवः ।

न विना विदुषां वाक्यैर्नश्यत्याभ्यन्तरं तमः ॥

(भट्टमल्लस्य)

(१२६)

महानो हि धन्यो षां गुणमाकर्ष्य सर्वत्र प्रशंसन्ति दीपन्तु निगूहन्तीत्याह :—

गुणदोषौ गुणौ गृह्णन्निन्दुच्छेडाविवेश्वरः ।

शिरसा स्नाघते पूर्व्वं परं कण्ठे सुरच्छति ॥

(जेन्दुकस्य)

परोपकार-प्रशंसा ।

(१२७)

सूर्य्यश्चन्द्रो घनो वृक्षो नदी धेनुश्च सज्जनः ।

एते परोपकाराय विधात्रैव विनिर्भिताः ॥

पुत्र-प्रशंसा ।

(१२८)

दिग्वाससं गतव्रीडं जटिलं धूलिधूसरम् ।

पुण्यवन्तो हि पश्यन्ति महादेवमिवात्मजम् ॥

प्रवास-प्रशंसा ।

(१२८)

यो हि भ्रमति देशेषु सेवते च सुपण्डितान् ।
तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैलबिन्दुरिवाश्रयति ॥

सहत्त्व-प्रशंसा ।

(१३०)

अधो गत्वा स्ययं क्षुद्रा उत्थाप्यन्ते महात्मना ।
जलेन नीयते तैलमूढं संलिश्रणात् परम् ॥

मिल-प्रशंसा ।

(१३१)

करोतु तादृशीं प्रीतिं यादृशी नीरपङ्कयोः ।
रविणा शोदिते नीरे पङ्कदेहो विदीर्यति ॥

विद्या-प्रशंसा ।

(१३२)

सद्विद्या यदि का चिन्ता वराकोदरपूरणे ।
शुकोऽप्यशनमाप्नोति रामरामेति च ब्रुवन् ॥

वीर-प्रशंसा ।

(१३३)

एकचक्रो रथो यन्ता विकलो विषसा हयाः ।
अखिलं व्योम तेजस्वी तथाप्याक्रमते रविः ॥

सन्तोष-प्रशंसा ।

(१३४)

कर्त्तव्यपरायणा हि कर्त्तव्यपालने कथमपि न पराङ्मुखीभवन्तीत्याह :—
उदारस्य त्वणं वित्तं शूरस्य मरणं त्वणम् ।
विरक्तस्य त्वणं भार्या निस्पृहस्य त्वणं जगत् ॥

सहाय-प्रशंसा ।

(१३५)

सर्वगुणसम्पन्नोऽपि सहायं विना नोत्कर्षं लभत इत्याह :—
गुणैः सर्वज्ञकल्पोऽपि सौदत्येको निराश्रयः ।
अनर्घमपि साणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते ॥

सुजन-प्रशंसा ।

(१३६)

निसर्गेण विशुद्धात्मा सुजनो व्यजनोपमः ।
परसन्तापशान्त्यर्थं परित्स्त्रमति सर्व्वदा ॥

जीव-तरङ्गः (प्रतापादित्यः)

(३६)

राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोकेश्चिन् कुतो भार्या कुतो धनम् ॥

जन्तौ ।

(३७)

सन्निगद्यनाह :-

सारगर्भैरकुटिलैरच्छिद्रैः सपरीचितैः ।
सन्निभिर्धार्थिते राज्यं सुखम्भैरिव मन्दिरम् ॥

आकाशः ।

(३८)

विधिना तुलितविती सेकेन्द्रपुरन्दरौ ।
गुरुः सेकेन्द्रः पृथ्वीं लघुरिन्द्रो दि ३ ॥
(नायक-गोपालस्य)

प्रतापादित्यः ।

(३९)

रज्जुः प्रतापादित्यस्य समीपे कर्साचित् मिहजलीकिरियम् :-

प्रतापादित्य भूपाल भालं सम विलोकय ।
स्वेदेन प्रोच्छिताः सन्तु विधेदुर्लभपङ्क्तयः ॥
(अविज्ञान-सरस)

(ख) शान्त-रसः ।

उपदेशः ।

(१४०)

शुभवासनया चेतो महत्या जायते महत् ।
आत्मानं चिन्तयन् रुद्रं नन्दी रुद्रत्वभागतः ॥

कर्म-फलम् ।

(१४१)

सुमहत् फलवैषम्यं कर्मणामिह दृश्यते ।
वहन्ति शिविका केचिदारोहन्त्यपरि सुखम् ॥

काल-चरितम् ।

(१४२)

प्लवन्ते प्रस्तारा नीरे मानुषा भ्रान्ति राक्षसान् ।
कपयः कर्म कुर्वन्ति कालस्य झुटिला गतिः ॥

द्वैव-दलम् ।

(१४३)

विपरीते विधौ सर्व्वं वैपरीत्याय कल्पते ।
दग्धशम्बूकचूर्णानि दहन्ते सलिलैरपि ॥

रस-तरङ्गः (विषय-भोग-दूषणम्)

५३

(१४४)

न केवलं मनुष्येषु देवं देवेष्वपि प्रभु ।

धनदेऽपि स्थिते लिले चर्षात्परधरो हरः ॥

(रदियुसल)

विवेकः ।

(१४५)

मृत्योर्बिभेषि किं मूढं भीतं मुञ्चति नो यतः ।

अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥

विषय-भोग-दूषणम् ।

(१४६)

विषयासक्तिभृत्यु चिन्ता विषारयतीत्याह :—

करिष्यामि करिष्यामि करिष्यामीति चिन्तया ।

अरिष्यामि अरिष्यामि अरिष्यामीति विस्मृतम् ॥

(१४७)

मातापितृमयो वासेन यौवने दयितामयः ।

शेषेऽपत्यमयो मूढो हन्त नात्ममयः क्वचित् ॥

वैराग्यम् ।

(१४८)

मरणजीवनयोर्जीवनमेव विचिन्तित्याह :—

उद्धाटितनवद्वारे पञ्चरेऽसुविहङ्गमः ।

यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं प्रयाणे विस्मयः कुतः ॥

(ग) हास्य-रसः ।

(१४९)

कमले कमला श्रेते हरः श्रेते हिमालये ।

चीराब्धौ च हरिः श्रेते मन्ये सत्कुणशङ्कया ॥

विविध-तरङ्गः ।

आय-व्ययौ ।

(१५०)

आयं व्ययञ्च मध्यस्था व्ययमेव सुहृज्जनाः ।

ज्ञातयः शत्रवश्चैव पश्यन्त्यायं न तु व्ययम् ॥

दास्तु वी ।

(१५१)

अयि त्यक्तासि नन्दति पासरेः पश्यत्या ।
खेदेमालं महीपालाः किं न मन्ति महीतरी ॥

तुला-दण्डः ।

(१५२)

स्तोकेनोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् ।
अहो सुसदृशी वृत्तिस्तुलाकोटेः खलस्य च ॥

दारिद्र्य-विभीचनोपायः ।

(१५३)

जिता धनवता दारा जिता वस्त्रवता सभा ।
अभ्यागतो जितो गोभिर्दारिद्र्यं ह्यषिभिर्जितम् ॥

विद्याधनोपार्जनम् ।

(१५४)

स्वल्पमपि हितकरं नोपेक्षत इत्याच —

क्षणशः कणशश्चैव विद्यासर्थञ्च सञ्चयेत् ।
क्षणत्यागी कुतो विद्या कणत्यागी कुतो धनम् ॥

श्रद्धा-यत्नौ ।

(१५५)

श्रद्धा-यत्नौ यदि स्यातां मेधया किं प्रयोजनम् ।
तावभौ यदि न स्यातां मेधया किं प्रयोजनम् ॥

सुजन-दुर्जन-पार्थिव्यम् ।

(१५६)

अधमा धनमिच्छन्ति धनमानौ च मध्यमाः ।
उत्तमा सानमिच्छन्ति मानो हि महतां धनम् ॥

इति प्रथम-प्रवाहः समाप्तः ।

प्रजिह्वल ।

प्रगल्भ-प्रवाहः ।

टिप्पणी ।

(३) विश्वप—विश्व एतत् रक्षतीति विश्व-पा-क-रि-ड ।

(४) तथा च तव तत्त्वं न त्वत्सि दीदृशऽसि महेश्वर । प्राद्वान्त्व महादेव तादृशाय नमी नमः ॥ —इति शिवस्तोत्रे ।

(५) पद्मसद्गानम—कमलासनं चतुस्रं स्वम् । उपवीतम—प्राप्तम् ।

(६) सरित्पटधिरत पद्मजेन्दैवराठीति कविसमप्रसिद्धिः । यथा काचिन्नारी उदधिरतेन पद्मेन कणभूषणं रचयति तद्वदित्यर्थः ।

(७) भारति—सरस्वति । श्यात्—प्राप्तुः प्रातः । लाकञ्चि-ध-व्ययतच्चेन चोपते, भारतीभागात्तु ऋषितमन्त्रुपचोपते इति वैदित्यम् । तथाचोक्त—
'न दानेन चयं प्राति विगारन्न महाधनमिति ।

(८) खे-प्राद्वान्ति गच्छन्तीति खरा पक्षिण्य तेषु इन्द्र-श्रेष्ठ-गच्छ-स-एव-
केतुर्द्वि-पञ्च-तर्क-गच्छ-उनाहनात् इत्यर्थः ।

(११) वचनैः—निन्दागतम् । त्वदुपासनेन—उप-समीपे-प्रासनमवस्थान-
मुपासनम् तव-उपासन-तेन, तवेति-कर्त्तरि-षष्ठी । स्वपिति—निद्राति । पद्म-
भीगतल्पे—सर्पफणारूपशय्यायाः । का-कथा-प्राक्तमनेषु-उतौ-नारायणोऽपि
लक्ष्मीकृच्छकेन-अन्वीभूत्-अथवा-कथमन-तशय्यामधिगते-इति-भावः ।

(१४) क्षिप्रते-नहि—नहि-रक्षते, सीतावद्-दुःखप्राप्तिशङ्कया-इति-भावः ।
रामेण—रामनाम्ना ।

(१५) कन्दुक—क्रीडनकविशेषः, भाटा, गीला-इति-भाषा । गोप—रक्षकम् ।

(१६) धित—शरण-प्रपन्नः । गोपाल-इति-मत्वा—गा-पालयतीति-अन्वर्थ-
गामधरणात् । त्वामात्रिताना-पुरुषाणा-पुनजन्मविरहात्-मातु-स्तनचौरस्त्रापि-
अलभ्यत्वम्-अपरपञ्चुरचौरवाञ्छा-तु-सुदूरपराङ्गतेति-भावः ।

(१८) एवविधश्चर्यशालिनेऽपि-भवतो-मनो-नास्तीति-उभयभाव-पूरयितुं-प्राथम्येन-
आभीरैति । वामे-सुन्दरे-नजने-यस्या-सा-वामन-रामणी । आभीरवामन-
गोपरमणौ-तथा-इत-मानस-यस्य-तर्कः ।

(१८) चौरस्य सारस्य नवनीतमित्यर्थं । घनाघतामसि—अन्वयति चक्षुषस्तमस्य करोतीति अन्व , घन सूचिमेव , तम एव तामस, घनम् अन्व च तामस यस्मिन् बस्मिन् , निविडाजानाम्बकारपूषो इत्यर्थं । न खीयसे—आत्मगोपन न करोषि, घनतिभिरमयस्थानस्यैव आत्मगोपनीपथीगिल्वात् ।

(१९) गौलाढस्य नौलपद्मस्य मदनीचने गर्वनाशके लोचने यस्या ताम् । वापी—टीर्थिका । मरालिका—हसी ।

(२०) शिशिरकिरण—चन्द्र । शैलवाला—पार्वती । प्रेतभूमिप्रचारी—प्रेतभूमौ श्मशाने प्रचरति य स । कपयतु—कृपा करोतु, कपाशब्दात् करोत्यर्थे चिचि क्लपि इति नामधातो क्लपम । कोऽपि—अनिर्ज्वलनौऽस्वरूप । देव—द्वैव्यतीति देवो द्योतनशील । शिव इति शेष असाधारणविशेषणप्रयोगात् विशिष्योपस्थिति ।

(२१) स्वयमेव शूलै ल्व कथ नैरुज्यात् आरोग्यकामनाय मया निषेव्यसे, स्वमेव कपालधत् त्व कि कथम् अत्राप वा निषेव्यसे । एव परत्रापि उपायय योव्यम । तव शूनौ—विशूनधारी, शूनरोगाक्रान्तस्य । य आत्मरोग श्मयित न शक्नोति, स कथमन्यथा आरोग्य प्रयच्छतीति भाव । एवम अन्यत्रापि । कपालधत्—नर शिरोऽस्थिरूपमिच्छापावधारी, मित्रुक इत्यर्थं । काम—विषयभोग कन्दर्पस्य । कपद्दी—जटाजूटधारी, वराटकमावधनस्य । कपट्टं खण्डपरशीजटाजटे वराटके, —इति मेदिनी । कि तर्हि—तदा कथ निषेव्यसे इत्यत आह अन्तदिन इत्यादि । आलीकनाय—(त्वत्कर्तृकाय) दर्शनाय । श्मशानचारी त्वमिति छेती महीये जीवच्छरीरे अपतन्नपि मरणदिने श्मशान नीते श्वशरीरे यदि तव कृपाऽऽटाच पतेदिति मत्वा अश्च ऽसे इति भाव ।

(२२) नगेश—हिमालय । धनेश—कुबेर । ललाटवङ्गे—ललाटे स्थितो वङ्गस्य स तस्य इतभाग्यसेत्यर्थं । श्रेष्ठ—परिणाम ।

(२३) शिवशरीरे भस्महेतुवत्त्व ते एकैति । एका भार्या—पार्वती । समर-रसिका—समरस्य रस वेत्ति या सा महिषासुरादिभि युद्धव्यापृतत्वात् । द्वितीया—गङ्गा । निम्नगा—शिरसि स्थापितापि निम्न गच्छति या सा तथाभूता पयसा निमग्न्या निम्नगामित्वात् कुलटानामपि स्वामिन वञ्चयित्वा दासादौ नौचजने आसक्तत्वाच्च । हिरदवदन—हौ रदौ दन्तौ यस्य स हिरदो हस्ती हिरदवदनी गणेश । षण्मुख—कार्तिकेय । भस्महेतु—चिताभयलिसकाय, खण्डह परित्यज्य श्मशानवासौत्यर्थं ।

(२४) स्वय पञ्चमुख शिव इति शेष । गृहे चेत अन्नपूर्णा न तिष्ठेदिति शेष । तदा दिग्म्बर—दिश एव अम्बर बद्ध यस्य स शिव निघन इत्यथ , तत्रा च—दिग्म्बरत्वेन निवेदित वसु इति कुमारे । अतएव पञ्चानन गजानन

षडानन रूपेषु बह्वेषु आननेषु अन्नदानानामर्थ इति भावः । एतेन अन्नपूजाप्रसाधार्थं शिववन्दनमपि अन्नपूष्य जातमिति अन्नपूष्य न सा सा देवैस्तु भवति ।

(२८) यत्र यस्मिन् कस्मिन् कृते भोगे एतेन एव भवतीति शिवे तत्र नीचे न परस्परविरुद्धमत्वात् ।

(२९) अन्नजडगन्धिता त्वत्तरवामनेन अन्नमिति न प्राच्यते ।

(३०) काक—काकवत् सुन्दरः । भागीरथतरे—भागीरथस्य तटस्थानामादपि सुखकर इति भावः । पाकगान्धन—इन्द्रः ।

(३१) अयं वचनभङ्गा गद्गाया पापनाशिनी शक्तिनाम उच्यते । एतन्निजाङ्गवैगाभिर्भङ्गे हतानीति शिवः । वदन्ति—जातार्थं गतिनी शक्ति इति शब्दः । अग्निवत्—वक्ष्यमाणं श्रुतिवत् यन्मम । कृतज्ञा—कृतानि प्राक्सम्पन्नानि पापकार्माणि भ्रान्तं चान्द्वैसिञ्जया विरुग्मन्ति यत्ते कृतज्ञान्मन्त्रधने, हल्लेष्टकं प्रव्यं नितरा—भृशम् । समुपाय—जनप्रदा । स्वयमुपाय स्वयमेव एतन्मयं प्राणिकं क्त्वात् । तथाच—विपश्चीऽपि भवत्यन्वयं क्त्तुसाम्प्रतमिति कुमारे ।

(३३) अशुभशम्यं पञ्चमश्लोकस्यानुश्रवणं प्रोक्तं वाणीति । वाणं वाक्यम् अर्थं अभिधेयं, समुक्तो नित्यमनुश्रवणं प्रतिपत्तये सम्यग्ज्ञानाय जनना सतापितो, शर्वाणी पार्वती शशिगन्धर्वः शिवः । अत्र वाग्वाविष्यं समुक्तो नगता जनना प्राणी शशिगन्धर्वो वन्दे इत्यन्वयः । वाक्यात् प्रथा नित्यसम्बद्धा पाल्तापरिदोऽपि तथा—अङ्गारोऽनुश्रवणं एकं परित्यज्य परस्परं चक्षुसप्यनपम्यानात् । अतएव वाक्यात् प्रोक्तं सम्यग्ज्ञानं प्राप्तं तत्रैवाराज्यमुचितमिति भावः । एतन्ने जगती सतापितरो अती वन्दे । एतेन तत्रैवाराज्यं कारणात्तरमपि दशितम् ।

(३४) रामय द्वापर इति पृथीततपुरुष इति रामयोत्तमम् । राम एव ईश्वरो यस्यैति बहुव्रीहिरिति शिऽम्यात्तरम् । राम एव ईश्वर इति कश्चाद्यत्र इति ब्रह्मण्य उत्तरम् । पृथीततपुरुष वदता गमिन् स्वापेक्षया शिवस्य शोरेव ज्ञापितम् । बहुव्रीहिस्वीकृत्यां शिवेन तद्विपरीतं कृतम् । अयं ब्रह्मा कश्चाद्यत्रैव रामशिवयोरेव बोधितवान् ।

(३६) विन्देत्—नभेत । राजनि दुष्टानां शासितरि सति भाव्यं धनञ्जय इति । अन्यथा प्रवर्तैरपहाय्यत्वात् इति भावः ।

(३७) सारभर्भ—सारवद्धि, पक्षे निखिलकार्याणां साभूतं तच्छ जान्ति । अकुटिले—सरलै, पक्षे कुटिलतादोषरहितै । अच्छिद्रै—गीरन्ध्रै, पक्षे टीषय्यै । सुपरीधितै—कृतगुणदोषविचारै, उभयत्र तुल्यमेतत् । धायते—रक्षति ।

(३८) मीकन्दर—आकवरपरनासधेयी भारत्सबाट्, पुरन्दर इन्द्र, एते

विधिना तुलितो—गुरुलाघवपरिज्ञानाय तुलादम्बे स्थापितौ । सीकेन्द्रस्य घराधिपस्य इन्द्रस्य च स्वर्गाधिपस्य गुरुलाघवमूलकमेवेति भावः ।

(३९) आदित्यस्य तव विलोकनजनितेन स्वे दीन घर्षेवारिणा मम भालस्थितानि निधिलिखितानि दुःखसूचकाचराणि नश्यन्तु भवदीयल्लपावलीकनेन मम दुःखानि दूरीभवन्तु इति भावः ।

(४०) निष्कलङ्क —निर्दोष पक्षे कलङ्की । निरातङ्क —निर्भय, पक्षे राहुयासाट्भीत । पश्चिमीप्राणवह्निम पश्चिमी सुन्दरस्त्रीविशेष । राजमन्दिषी च तल्लक्षणीपेता ।

(४१) विधातवशेन—दैवाधीनतया । मनागपि—ईषदपि । खल्लसि—भटी भवसि । स्वसदृशकिञ्चिद्गुणवतो निष्कलङ्कस्य तद्गुणपरामवाप उतकष्टेन कदापि न चेष्टितञ्चनिति भावः ।

(४२) विषमम् उन्नतावनत सस्थान श्वशवसन्निवेशो यस्य तादृश वपुः । करमस्य लङ्गशावकस्य ।

(४३) मोह —मूढता । वराकस्य—नीचस्य । सरीसर्पि—मुहुःरितपत्नी गच्छति, गरीरन्ति—पुन पुन नृत्यति । तस्य सप्तशोचसवस्थानमेव युक्तमिति भावः ।

(४४) तुल्यवर्णौ—समानवर्णौ कृदौ पक्षो यस्य तादृश । सङ्गत —एकत्रावस्थित ।

(४५) कालिमा—ऋणालम् । काकलीकीविदा—अन्यत्रसूत्रमधुरध्वनि काकली तस्या रसज्ञा । पुन —किन्तु ।

(४६) रसाल —गाम्ग्रञ्च । पतन्निष्ण —पक्षिण । तन्मञ्चरीरसास्वाट—तस्य रसावस्य मञ्चरी अभिनवसुद्रपल्लव तस्य रसास्वादस्तम् । कुहमुखा —काकिला ।

(४७) ज्योतिरिङ्गण —खद्योत, जीनाकौ' इति भाषा ।

(४८) खर —गर्भ । खरम्बरतया—ऋणपीडयतीच्छाखरवत्त्वेन हेतुना । श्वरै—नीचै ।

(४९) पुरन्दरम इन्द्र प्रार्थयते याचते पिपासीपशमनाथ जलमिति शेषः । असति प्रार्थनापूर्वे पिपासया म्रियते, म्रियमाणोऽप्यना न प्रार्थयते इत्यर्थः ।

(५१) विद्याचारिवादिगुणैरसम्पन्नस्य तावदेव वावद्कृता न यावत् महतामुदयः ।

(५२) दलानाञ्च—पत्राणाञ्च । विवेकिन —विवेचका । मकरन्द —मधु ।

(५३) मत्स्यरङ्ग—मत्स्यटारिद्रपक्षिविशेषः । 'माळुराडो' इति भाषा । मत्स्यरङ्गो मत्स्यरङ्गो भ्रम्याशी च मन्थीचक —शब्दगद्गावली । निरातङ्क —निर्भय । लवणाभसि लवणमिश्र आम्भी यस्य तच्चिदं समुद्रे मज्जसि द्विस्रजलचरसङ्गुलीऽप्य समुद्रे इत्यविष्टश्लेष मग्नी भवसि । जाठरी—उदरसम्बन्धनी ।

(५४) व्यजनै—तालवृत्तै । घ्रातपत्रै—इन्द्रै । कल्पापिना पिच्छं—मयूरपुच्छं । पदवटं—स्थानजुगत् ।

(५५) चरन्ति—श्चरन्ति पर्यटनानि—रानि परिचरन् अन्वेष्य र्वाकारो
येषा तानि, अस्वामिकानि निरन्तरतायात् एव । आरभन्ति—ते परितुम् ।

(५७) विकारी—चापल्यादिभिरु विरिष्ट । अङ्ग—नटपत्यविष, 'पुठी
माळ' इति भाषा । पद्मराजते—फपर गन्धभरिण एतन्नाशयत्तन्नाशयत्, स इव
आचरति ।

(५८) दचका—टच्चा एव दचका, स्वार्थे क प्रत्यय ।

(६०) सदत्याटि—निरन्तरप्रचुरमदस्वाविस्मिन्समीपतनशील । अगततस् प्रसम्पा
दितम् अमीष्ट भक्ष्य वेन स ।

(६१) कर्माणि—तस्य चरन्तीता या सिन्धुनदी गङ्गाति यान्त तस्या
कालाक्षिन महानरूपेण साहित पोपित ते सन कुल्याना सुद्रष्टाविमसरिता नोर जले
न रमत नानुरन्वत ।

(६२) नीरदारविभागे—नीरमित्यक्षीरविभागे, नीर विहाय क्षीरपालकपे
कल्पाय हस एव समयो वक्तु नैति ।

(६३) पाद—परे । प्रयोजन सायितुम् । साधुजनाथ स्वय दुखमनुभूय
परिषा सुखसुखादरन्ति । तपन्व सम्पदमपरे परिगृह्य सुकृते इति परस्परसादृश्य
सधर्म्यमिति ।

(६४) नानाहा—नद्या । अर्थिन—याचका ।

(६५) विरान्ता पादना प्रेषु ते । शाखी—वृक्ष । शाम्यति—विप्रासमुख
वर्धते । कुच—वृक्ष ।

(६६) अकवच—'आकन्ट' इति ख्याती वृक्षविशेष । वर्षासु अकवचाणा
पद्मापगमी भवतीति प्रसिद्ध ।

(६७) अरिष्टानि—दुरदृष्टानि अशुभानि वा । किम्—अनेषा पादपाना वदन्
सेवनञ्च निरर्थकमिति भाव ।

(७०) न उच्चम्य रीचन्ते । 'रुच्यर्थाणा प्रीयमाण' इति चतुर्थी । गपदय
मुद्रात्मक, प्रशसनोपलित्यपि उच्यते । गुह्य—शिश्रादि । नद्यान्मानीऽपि गुपसय-
जन्मान परिषा गुह्यगोपनञ्च कुर्वन्ति, अतस्तस्यादृश्यमेवासिति ।

(७४) खरतापै—प्रवरसूचिकरै । अजादैः—कागलादिभि ।

(७५) दासेरकस्य—उद्भूय । दासी—प्रीतिकरी । एतावतैव—वदर्या
रुचिकरत्वे नैव ।

(७६) प्रथमवधसि—रीपणदशावाम् । पादे—मूलदेशे ।

(७८) इतीव—अस्मात् कारणादिव । उद्भेद—विकाश ।

(७१) पनसस्य इत् पानस करटकिफगवीजम अक्षि चैत् व्यङ्गनै स्यादिभि
कि प्रयोजनम् ।

(८१) कार्य्यञ्ज—कत्त व्यावधारणपटु । अक्षति—रक्षति । पूर—प्रवाह ।

(८२) एकस्या भुवि चित्रे रोद्धत उत्पद्यते यो तयो । एक समानरूप दक्ष
ययो । एककाण्डयो—समानरूपगुच्छयो । शालिण्यामाकयो—हैमन्तिकाधान्य
श्यामाकधान्ययो ।

(८४) हैमगिरिणा—सुमेरुणा । रजताद्रिणा—हिमालयपर्वतेन । मन्वामहे—
प्रशंसाम । शाखीट—इक्षुविशेष, 'शिक्षीटा इति भाषा । कुटज—'कुश्चि'
इति भाषा ।

(८५) मन्थित—मथि घातु—त (कर्मणि वाच्ये) मन्थितादिचतुष्टया देवासुरै,
हृनृमता कपिभि, अगस्तानेति कर्त्तृपदचतुष्टय क्रमादूहनीयम् । जडात्मान—
जडस्वभावा, पचे जलधोरभेदात् जलात्मान इत्यपि । निस्त्रपा—नास्ति त्रपा खन्ना
येषा ते ।

(८६) अष—नीचम् । मूर्ध्नि—शिरसि । रत्न रत्न दृश्य दृष्टमित्यत्र पूर्व्वरत्न
दृष्टयोरुद्देश्यता परयोर्विधयता । अतीडर्थं भेदाभासात् न द्विक्रिदोष । तवैतदा
वरयेन रत्नानामपकर्षं दृष्टानाञ्चोत्कर्षं न कोऽपि ज्ञप्स्यति प्रतुष्ट तवैव दोष कौर्त्त
यिष्यतीति भाव । धारयसे इति धृशब्दस्थितावित्यकम्पस्य घृषातीषिजनरूपम् ।

(८७) कूपिकान—क्षुद्रकूपम् ।

(८८) ह्य—खिदे । हैम—खण्डम् । दहनोदरे—दहनस्य अग्रेरुदरे मध्ये ।
शकल—खण्डम् ।

(८९) गुञ्जया—गुञ्जा, 'कुञ्च इति भाषा, तथा ।

(९१) अनन्ताया आशाया पूरणासम्भवात् परिहार एव श्रेयानिति भाव ।

(९४) तेन कावित्रेण—प्रसादगुणवता सरलकावित्रेण । काण्डेन—वापिने ।
अन्विन—अनुषंगिण । न धूर्त्तयति—न व्याकुलीकरोति ।

(९५) अन्वसन्निधि—अनेषा सन्निधि समीपस्थान तथात्, हैती पञ्चमी ।

(९७) तुम्बीफलम्—अलाडु । भवते—सन्तरति, गुरुत्वाभावात् निमज्ज
तीत्यर्थ ।

(९८) पर्व्वता भारा अपि न तादृशा भारा इत्यर्थ । तथा—सहाभारा इत्यर्थ ।

(१००) दृष्टसत्त्वस्यैव जीवननाशनिधम्, खलस्तु एव दृशति अपर विनाशयति,
अत इय व्याली (सपी) अपूर्वा अपरव्यालीभ्यो विलक्षणेत्यर्थ ।

(१०१) न विप्रपादीदक्षपद्धितानि—येषु ऋषिषु ज्ञानोपदेशकपूज्यपादनाम्नयाना

उङ्कित्-तरङ्गः (पनसः)
ददति परममिष्टं तोयमाजीवनात्
नहि कृतसुपकारं साधनो विश्वरन्ति ॥

निश्चयः ।

(७७)

कमालो दुष्परिहर इत्याह :—

शर्कराष्टतयोगिन निम्बबीजं प्रतिष्ठितम् ।
अपि क्षीरसदाक्षिपैर्निश्वः किं सधुरायते ॥

पंचमम् ।

(७८)

यथाकल्पानि नीचसम्भं न स्वचक्षीर्निषाह :—

वरमभ्रीकता लोके माससानसमानता ।
इतौच कुसुदोम्नेदे कामलं सुकुजायते ॥

पनसः ।

(७९)

अस्ति चेत् पानसं बीजं व्यञ्जनैः किं प्रयोजनम् ।
नास्ति चेत् पानसं बीजं व्यञ्जनैः किं प्रयोजनम् ॥

(१३२) वराकीदरपूरणे—तुच्छत्रठरभरणे ।

(१३३) यन्ता—सारथि । विकल—अनूरु अरुण इत्यर्थः । विषमा—अयुष्मा सप्तसख्यका दुर्दान्ता इत्यपि ।

(१३४) उदारस्य—दानशीलस्य । शूरस्य—वीरस्य । विरक्तस्य—वैराग्ययुक्तस्य । निस्पृहस्य—सर्व्वथा स्पृहाशून्यस्य ब्रह्मानन्दमनुभवत इति यावत् । सन्वत्र तृण तृणवत् तुच्छ भवतीत्यर्थः ।

(१३५) सीदति—अवसादमाप्नोति । एक—एकाकी । अनर्घम—अमूल्यम् । द्वैमाश्रय—स्वर्णसाहाय्यम् ।

(१३६) निसर्गेण—स्वभावेन विशद निम्बल आत्मा यस्य तादृशं सुजन, व्यजनस्य उपमा सादृश्यं यस्य स, परेषा सन्नापस्य दुःखस्य पक्षे उन्नापस्य शान्तिरेव अर्थं प्रवीजनं यच्चिन तद् यथा परिभ्रमति कार्य्यव्यापृती वचते । व्यजनपक्षे घूणते ।

(१३७) स्त्रपिति—योग्यपुत्रे भार विन्धस्य तिद्राति । सतस्त्रपि दशम् पुत्रेषु भारवहनज्ञे श्री गृह्भौ न मुच्यति ।

(१३८) सर्व्वं वस्तु । वैपरीत्याय कल्पते विपरीतगुण भवति । दग्धेत्यादि—वज्रिदाहप्रशमनकारिणि सलिलात्पि तेषां वज्रिदाह जनयन्तीति ।

(१३९) धनदे—कुबेरे । चर्माश्वरधर—शाङ्खुत्तचक्ररूपवस्त्रपरिधायी ।

(१४०) अजन्मनि—अपुनरावृत्तिविवक्षे, मोक्षार्थं मिति यावत् ।

(१४१) हे अक्षुषी, हो क्षणा, हे नासिके, मुख, पायु, उपस्थस्य एतानि नव द्वाराणि । असव प्राणा एव विहङ्गमः ।

(१४२) सतकुण्ठ—क्षारपीका इति भाषा ।

(१४३) कस्तुरी—सृग्नाभि । पानरे—मूढे अशुभञ्जेरिति यावत् । अल—व्यर्षम्, अल व्यर्थसमर्थयो इत्यम् ।

(१४४) स्त्रीकेन—अल्पेन । तुलाकोटी—तुलादण्डायस्य ।

(१४५) धनिनी—वसनभूषणादिभिस्तोषयति । विशिष्टपरिच्छेदा हि सभाया माद्रियन्ते । अभ्यागत—आगत्य । गोभिरिति करणे तृतीया । जित गृहस्थेनेति शेष, दधिदुग्धादीनां सुलभत्वादिति भा । कृषिभि—कृषके । कृषका हि प्रायो यासाच्छादनदुःखं नानुभवन्तीत्यर्थः ।

(१४६) क्षणश्च—क्षणेन क्षणेन । कणश्च—कणेन कणेन । सञ्चयदिति भौवादिकस्य चि घाती रूपम् ।

उद्घट-सागरः

द्वितीय-प्रवाहः ।

विषयः	विषय-सूची ।	होनाङ्कः
देवता-तरङ्गः	...	१-८४
परब्रह्म	...	१
ब्रह्मा	...	२
सरस्वती	...	३-४
विष्णुः	...	५-७
लक्ष्मीः	...	८
लक्ष्मी-चरित्रम्	...	९-१२
धनन्तः	...	१३
रामचन्द्रः	...	१४-१६
सीता	...	१७-१८
कौशल्या	...	१९
कृष्णः	...	२१-२६
कृष्णलीला	...	२७-२९
सुरली	...	३०
कृष्णविरहे-गीतुत्थावस्था	...	३१
राधिका	...	३२-३३
यशोदा	...	३४
गोपी	...	३५-३६
बलरामः	...	३७
शिवः	...	३८-४३
शिवलीला	...	४४-५०
शर्वनारीचरः	...	५१
पार्वती	...	५२-५४
शक्तिलीला	...	५५-५७
गङ्गा	...	५८-६२
हरशिरश्चन्द्रः	...	६३
काशीधाम-महिमा	...	६४ (क + ख)

विषयः			श्लोकाङ्कः
मूर्त्तितयम्	६५
हरिहर-मूर्त्तिः	६६
प्रश्नोत्तराणि	६७-८४
(१) क्लृप्तश्रीदा-प्रश्नोत्तराणि	६७
(२) दुर्गाकार्तिकेय-प्रश्नोत्तराणि	६८
(३) बलिवामन-प्रश्नोत्तराणि	६९
(४) भरतकैकेयी-प्रश्नोत्तराणि	७०
(५) राधाकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि	७१-७२
(६) राधागोपिका-प्रश्नोत्तराणि	७३
(७) रावणाहद-प्रश्नोत्तराणि	७४
(८) रावणविभीषण-प्रश्नोत्तराणि	७५
(९) लक्ष्मीनारायण-प्रश्नोत्तराणि	७६
(१०) लक्ष्मीपार्वती-प्रश्नोत्तराणि	७७-७८
(११) विष्णुशस्त्र-प्रश्नोत्तराणि	७९
(१२) हरपार्वती-प्रश्नोत्तराणि	८०-८४
जीव-तरङ्गः	८५-११६
राजा	८५
राजसभा	८६
मन्त्री	८७
साधारण-राजसुतिः	८८-९०
जन्तुवर्गः	९१-११६
काकः	९१-९२
कीकिलः	९३-९४
चक्रवाकः	९५
चक्रवाकी	९६
चातक	९७
ह्यागः	९८
दात्वूष्ठः	९९
बकः	१००
भेकः	१०१-१०२
श्वसरः	६००	...	१०३

विषय		पृ०
संख्या		
सं०		३
प्र०		८
प्रश्न		१
प्रश्न		१०
सप		११
मि०		१८
र०		१११
परि०		११५
सं०		११६
उद्धित् तरङ्गः		११७-१३१
साला		११७
र०		१८
द०		१६
द०		१०-१२१
द०		१२९
द०		१३२
संख्या		१३५-१३५
ति०		१३६
संख्या		१३७
परि०		१३८-१३८
परि०		१८
संख्या		११
स्वभावोक्ति-तरङ्गः	...	१३२-१४६
तार		१३२
नदी		१०
संख्या		१४४
संख्या		१४४
वाग		१
सुखीवर		१८१
सागर		१४०-१४४
संख्या	...	१४५-१४५

विषयः		श्लोकाङ्कः
निन्दा-प्रशंसा-तरङ्गः	...	१४७-२२५
(क) निन्दा-तरङ्गः	...	१४७-१८६
असन्तोष-निन्दा	...	१४७-१४८
उदर-निन्दा	...	१४९
ऋण-निन्दा	...	१५०
कालिकाल-निन्दा	...	१५१
कायुरुष-निन्दा	...	१५२
कुक्कवि-निन्दा	...	१५३-१५४
कुपुत्र-निन्दा	...	१५५
कुवैद्य-निन्दा	...	१५६
कुसंसर्ग-निन्दा	...	१५७
हवघ्न-निन्दा	...	१५८
हापथ-निन्दा	...	१५९-१६०
आमात-निन्दा	...	१६१-१६२
दारिद्र्य-निन्दा	...	१६३-१६८
दुर्जन-निन्दा	...	१६९-१७३
नारी-निन्दा	...	१७४
निर्गुण-निन्दा	...	१७५
भिषा-निन्दा	...	१७६-१७८
भय-निन्दा	...	१७९
मद्यपान-निन्दा	...	१८०
मूर्ख-निन्दा	...	१८१
पुत्र-निन्दा	...	१८२
प्रेम-निन्दा	...	१८३
लोकवाद-निन्दा	...	१८४
लोभ-निन्दा	...	१८५
स्थानच्युति-निन्दा	...	१८६
(ख) प्रशंसा-तरङ्गः	...	१८७-२२५
उद्भट-कविता-प्रशंसा	...	१८७-१९०
उद्यम-प्रशंसा	...	१९१
गुण-प्रशंसा	...	१९२
वटवृक्षेण-प्रशंसा	...	१९३-१९४

विषय'	पृ. नं.	पृ. नं.
दान प्रश्ना	१	१८६
दानपत्रप्रेम प्रश्ना		१८७
धन प्रश्ना		१८८
धन्य प्रश्ना		१८९
धैर्य प्रश्ना		१९०
पश्चित्त प्रश्ना		१९१
परिच्छेद प्रश्ना		१९२
परीपकार प्रश्ना		१९३
पौरुष प्रश्ना		१९४
प्रार्थनाकोश्ल प्रश्ना		१९५
प्रेम प्रश्ना	२	३०७
ब्राह्मण प्रश्ना		३०८
संधुरभाषित प्रश्ना		३०९
सनस्त्रि प्रश्ना		३१०
सानि प्रश्ना		३११
उज्जीपवीत प्रश्ना		३१२
विद्या प्रश्ना		३१३
विद्युत् प्रश्ना		३१४
श्यालक प्रश्ना		३१५
सन्तोष प्रश्ना		३१६
मुक्ताव प्रश्ना	११७	३१८
मुक्ताव्य प्रश्ना		३१९ ३२०
मृजन प्रश्ना		३२१ ३२२
सुपुत्र प्रश्ना		३२३
सुवैद्य प्रश्ना		३२४
सुससर्ग प्रश्ना		३२५
रस-तरङ्ग,	..	३२६-३३७
(क) अद्भुत-रसः	.	३२६
(ख) कारुण-रसः	..	३२७
(ग) शान्त रस.	...	३२८-३३६
अनित्यता		३३८
उपदेश		३३९

विषयः			श्लोकाङ्कः
कार्ष्णफलम्			२३०
कालचरित्रम्		-	२३१
देववल्लभम्			२३२
प्रार्थना			२३३
विवेक			२३४ २३५
विषय निन्दा			२३६
(घ) चास्य-रसः	२३७
विविध-तरङ्गः	२३८-२६०
आप्त व्ययी			२३८
उपनिषत्			२३९
कण्टक			२४०
कसूरौ			२४१
कुम्भ			२४२
गोपी यन्त्रम्	..		२४३
घटिका यन्त्रम्			२४४
जिह्वा		. .	२४५
तमाग्व	.		२४६
तृपाद्गड			२४७
दुग्धम्	..		२४८
धनुर्वाणो	...		२४९
धूम	...		२५०
नखरञ्जनौ		...	२५१
नखम्			२५२
नौका		..	२५३
प्रदीप	...		२५४
बडिगद्गड	२५५
भधायस्य			२५६
विधि विडम्बनम्			२५७
विवाह पथ		...	२५८
सृजन दुर्जन पार्थक्यम्		...	२५९
स्वभावाख्यानम्		..	२६०
परिशिष्टम् (टिप्पणी)	.		२६० श्लोकात् परम् ।

उद्भट-सागरः ।

द्वितीय-प्रवाहः ।

श्लोका-सृष्टी ।

श्लोकाद्याश्च (अ)	श्लोकाङ्क	श्लोकाद्याण (ग)	श्लोकाङ्क
अज्ञानो परसन्तापमप्राप्य	२१६	आकाशापतीऽपि मज्जती	(५) २५८
अथै ताकिककेशरी प्रचलति	२१८	आघाती भृङ्गा हा ।	०
अथै व्याध करष्टतश्च	२२७	आदावव त्नात सन	२१४
अशुरप्यसता सङ्गी नितरा	१५७	आनीता नन्द्यता तव	२६
अत्यन्तप्रमसम्बन्धी न मृत्वा	१८३	आपदिरेऽन् पत्र	१३२
अन्तकी प हि जन्तूनाम	१५०	आमन्वी सेव्यतामीश	३८
अनन्तचरणीपाल्नाचिणी	२५१	आविष्कृतान परगुणा	१०२
अनाहता स्वय गान्ति	१७७	आह्वय चिनुत खर्गम	१८७
अन्तरायपरियन्त स्त्रीजानत्य	२०६		
अम्बा विद्वन्नेष्टीना	८६	(इ)	
अनामा भृषण धत्त	२१०	इदमेव पुप ण्डिय चातुथ्य	२३८
अमत्य स सत्याश गान्	८७	इन्द्यात प्रभुत्व ननात पाप	८५
अथ वारा पूणा निलज	१६३	इज ब्राह्मणा र जन अर्धव	२०८
अपि वत गुरुगन्ध सा अ	२४१		
अरुणीपरि विधुपानी	२४	(उ)	
अधिग याचक रचा	१८४	उभ्रित्वा दिशमन्वर	४८
अलभ्य यदायु पत्र	२४४	उपटा क्षुविता प्राचा	१८८
अलाडुतन्तुकाष्ठाना	२४३	उद्भटश्लोकसङ्गीतवाल ीना	१८८
अवज केवकवज कीरा स्यु	१५४	उद्भटश्लोकसङ्घ	१८७
अशन मे वसन मे जाया मे	२३१	(ए)	
अस्ति पद्यपि सन्ध	११३	एक स एव जीवति	१४८
अध्यान विधितवपुषश्चिर	१०५	एष क्रीडति श्कारय खन त	११२

श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः	श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः
एतच्चन्मनि वित्तवत्त्वमस्तुल	४३	कुलशैलदल पूर्ण सुवर्गगिरि	२
एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद	१७७	लथो नाथ्व गतेन रन्तुमधुना	६७
(औ)		केका कर्णासत ते	१०६
पोत्यातिक तदिह देव	३७	केय भूर्ध्वाग्नकारे	८१
(क)		को हि तुलामधिरोहति	२४८
कतिपयटिबसस्याग्री	१३३	कोटिद्वयस्य लामेऽपि नत	२४९
कथय किमपि दृष्ट	९५	(ख)	
कन्याये रोचते रूप मात्रे च	२५८	खद्योतास्तरलीभवन्ति	१२९
करौन्द्रय कर्षौन्द्रय भूभृत्पुष्टि	२१७	खरतरगरुत	६
कर्णासत सक्तिरस विमुच्य	१६९	(ग)	
करपान्नाक्रूरकेलि क्रतुकदन	४०	गद्वाजलनयनानल	४५
कङ्गोलवेङ्गितदृषत	१४२	गद्वा पाप शशी ताप	२२१
कबलिनमिड नाल चन्दनखे ह	९६	गङ्गे तव महिमान वक्त	५९
कस्व कस्यासि पुत्र	७४	गरुलपानजनिभर	५१
कम्ब खर्व्व द्विजोऽह	६८	गुथा सञ्जित पूज्यन्ते दूरीऽपि	१९२
कस्य चक्षी नहि मम	७६	गुथो वित्तवता त्यागी	१९५
कस्य भो रजनीमुखे पशुपति	८२	गुरुजनपरिचर्याधैर्यगाक्षीय	३०
कस्य शूली भृगव भिषज	८४	गुरुषु मिलितेषु शिरसा	२४०
कक्षात पावति निष्ठुरासि	८३	गृहिणीसीदरस्येह गृहिण्या	२१५
कथं कि कथनीय वस्य मन	२२६	(च)	
कान पृच्छाम सुरा स्वर्गे	२२०	चक्र ब्रूहि विभो गदे जय	७९
काली कान्ता विषमनजना	४७	चन्द्राङ्गेशीभितललाट	१९
कि जन्मना पैत्रगुणेन कि वा	२०४	चापन्वादिह व सदाऽधि	६८
कि दातुरखिलौदोषै	१८५	(छ)	
किशक्रे शक मा तिष्ठ	१३०	छापया कति न तर्पिता	१२५
कुक्वि कवितादोष धत्ते	१५३		

श्लोकाद्यांशः	श्लोकानु.	श्लोकाद्यांश	श्लोकानु.
(ज)		दुःखसिद्धिस्तद्विना	१८
जगन्नाथी हरित प्राणान	१	जगन्नाथी मन्त्रादि	८
जलस्य वक्रिणा वैर विधाता	२०	जलस्य वक्रिणा वैर	१६०
जातीऽह जनकी मन्त्रैव जननी	८	जातीऽह जनकी	५२
जामातरि कृष्णसर्पे पावकी	१२	जामातरि कृष्णसर्पे	२३९
जायमानो हरिः दारान	१८२	जायमानो हरिः	६२
जीवन सुखद यत्र मरणत्र	६५	जीवन सुखद यत्र	४१
ज्ञान वर्धयति त्रिय वितनुते	१५	ज्ञान वर्धयति त्रिय	११
(त)		द्विजगन्तव्ये	२४५
तन्माया परमा सत्ये	२३	तन्माया परमा	९०
तत्र करकनकम्या	३	तत्र करकनकम्या	१६५
तत्रैव शरणागत भवदधोऽन	१५		
ताताज्ञया तात वन	२०	(ध)	
तालीतरोऽनुपपत्तिरि	१२१	धनीय धरणी ततोऽपि	३२
तिमिरारिन्महा कृत्ति	९१	धनि विपुषाञ्जितिरपि	१२०
तीरेऽस्मिन् इन्दुरी गिन्त्रनुटिन	१००	धम गीध पत्र वश्यमथ	२५०
तुरगगतसः स गीगणात्तत्र	१९९	ध्वान्नाथ कवलवीरोति	१४६
दृष्टे कृष्णऽपि ते शक्ति	१४७	(न)	
दृष्टे वासि मनुष्याणाम	१४८	न कार्त्तिकीनीर नवनाथर	३३
दृष्टं जन्मवन तन्मादु रवता	११३	न चीरहार्यं न च राजहार्यं	२१७
(ढ)		नन्गीपदद्वयव्यवैधिका	७३
दग्ध खाण्डवमज्जुनेन वलिना	१६८	नभसि निरबलम्बे सीटता	१३६
दानार्थिनी मधुकरा उटि	११६	नवीनघनसुन्दरी विमलहंस	२७
दिव्य चूत्तरन पौत्वा	१०१	नवीनटीनभावस्य प्राचलानस्य (क)	१७६
दिशि दिशि विषुसन्त	१४३	नवीनदानभावस्य याचमानस्य (ख)	१७६
दुःखेनोपाज्जति धन्य	१९९	नस्य मूसुरत्तरिसेवितमल	२५२
		नाथे कृतपदघात	९

श्लोकाद्याश.	श्लोकाङ्क.	श्लोकाद्याश	श्लोकाङ्कः
नि शेषचक्रकारिणी	८४	प्राष्ट् कालि गृह त्पत्ता	८८
निधान धन्वाणा किमपि च	६१	(ब)	
निर्घोषन्नवनीरनीरदचयैश्चन्ने	१०७	वीधयन्ति न याचन्ते भिक्षुका	१५८
निर्वाणदानगीर्वाणसव्यगर्व	५०	ब्रह्मा च विश्वर दिवाकरः	१५८
नियन्त्र शिशिरेष धीवरगणै	१३८	(झ)	
निथीतपीनतिमिराणि	१४४	भक्तिप्रीतिप्रणयसत्त	७६
नूतनैर्दलसन्दीहै	११७	भय शम्भुधनुर्धुर्गैरुपहत	७५
नो चारु चरणौ न चापि	८२	भावनो वनिता कलो प्रतिवची	१५१
नौका च खलजिह्वा च प्रतिक्लृ	२५३	भिक्षु क्वाप्ति वलीमखे	७०
न्यस्त यथा मूर्ध्नि मुदाऽत्ति	२३६	भृतिविभूषितमपि य	४६
(प)		भूशय्या ब्रह्मचर्यञ्च क्लेशल लघु	१७८
पथि धावन्निह पतितो	२५	भूषा भस्ममुग्नमास्थिनचय	४२
पर प्रचरणा कटुबाक्ववादिनी	१४७	भो ब्रह्मन् भवता सम न घटते	२१२
पराधे य पौडामनुभवति	११८	ध्यात कक्ष तमाखुर्गमनमिह	२४६
पलाशकुसुमभान्ता	१०३	(म)	
पथपतेरखिलेषु गलिषु सा	५५	सदनेहै सुष गीव मूषिकवधू	१६५
पिक कृष्णो निव्य परमरुणया	८३	सत्यपस्य कुत सत्य दया	१८०
पिता रत्नाकरो वस्य	१०८	सप्त दु सृष्टेदनाकवलिते	२२४
पिबान्त नद्य खरमेव नाथ	२०३	सहतामाश्रय कार्य्य फल	२३०
पुन पुनभुवि विम	१२४	मा कुर्व गुरुतागर्व	१४१
परा सरसि मानसे	११४	सात कालि तवाङ्घ्रि फुवकमल	५६
पूषोऽपि कुम्भो न करोति	१७५	सातसात क यात	७०
पृथ्वि ल भव वीमला	१७	स धृत्यसाराधरितामृतस्य	१२७
पृष्टेन कुञ्जथरण खञ्जी	२५७	सानुषीकरणरेणरस्ति ते	१६
प्रत्याश प्रतिपद्यति प्रतिपल	११०	मिनीदने ग्लानिसुपैति सभ्यक	१७१
	१२७	मूर्खाय द्रवण ददासि	१२

श्लोकाद्यांशः

मर्तिरपि भिन्नो सुकृति
मौलौ किं तु महेश

(य)

यत् सद्युषोऽपि सरलोऽपि
यत्राभागतदानमान

यदि रामा यदि च रमा

यत् ध्यायेत् सतत विधि

यद्यपि वरु षौले

यन्माता विद्यानाभि समजनि

यशोदरा समा कापि देवता

यशो धम्मा नमो दाक्ष्यम्

यस्य तनूश्चक्रुश्चरे नटन

या मत्वा यमुनेति

याचके मशके तुत्या

यावदेव कमला कृपाम्बिता

याविर्मता मुग्धरपदा

युक्तोऽसि भुवनभारे

येऽभिज्ञा मुकुलीहमाट

योऽन्यमुखे दुर्वाद प्रियतनवदने

(र)

रच पात्रगत स्त्री प्रदीप

रत्नै रमूलैःस्तुतुषु

राघे चोद्यगुणासि केशव

राघे त्व परिमुखे नीलवसन

रामेण सीता कथिता त्वरस्त्र

श्लोकाङ्क

४४
८०

श्लोकाद्यांशः

रामो राममणि सदा
र पञ्चमनागतत्व

श्लोकाङ्क

१५
१००

(ल)

राम्नी चिन्ता लक्ष्मि

लभन्त न प्रीतिर्गता

(ट)

वासाधुव्यात सन्त रीज प्रियत्रम्

वत मीदन्वपि मि तुति

दासे भगि ननकतनय

वास प्रकृति मवुल प्रीग्यतात्रा

वास सन नेवहुताशनेन

वास सार्धे नयनवगे

विकसामि रजा टिते

वितन वितर वाच कुव

विन्दोतन्ते कति न गिरय

विधाता चैत सदा सनत्

विधीयते ऽट यदुनन्दनेन

विद्वगपुङ्गवपुङ्गववाहन

वृक्षीच प्रपलायते प्रतिदिन

दैद्य व्याधिविषाकुली

वैद्यनाथ नमस्तुभ्य नाशिताशेष

व्याघ्र * व गज नीव

व्यालाश्रितापि विफलपि

(श)

शक्यते येन केनापि

शनै शनैर्विलीयन्ते

(क) २५४
.. २००
७२
... ७१
२३२

८८
१८१
००८
१८
१४
२००
६३
१११
१६६
१८
१३४
६५
२२
६६
४८
१
१५६
८८
१२३
८७
१५१

श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः	श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः
शब्दशास्त्रविदा चित्र	२०५	साधुरेव न जहति साधुता	२६०
शास्त्रासनतिसन्निरुद्ध	१३१	साधु साधु रघुनाथ यत् त्वया	२३७
शान्तिकन्यालसत्कण्ठी	२३३	सानन्द सदन सुताञ्च सुधिय	१८४
शब्दमापूषतामेति मल्युश्राप्य	२०१	सिद्धच्छष्करीन्द्रकुम्भपतित	१८६
शूल शूलौ चक्रमादाय	५३	सिद्धिकासुतसन्तस	१०८
श्रीरामस्य दशाननो न कृतवान	१११	सीमन्तिनौ यस्य गृहेऽग्रपूर्णा	५०
श्लोकी हि भवति श्लोकी	२१८	सुनिष्ठातीऽपि वेदान्ते	१७०
श्वश्रु विना वृत्तिरिह	४	सुमुखोऽपि सुहृत्तोऽपि	२४०
(स)		सुरतरुमूलनिवासी	१२२
समानं तव नि सारपदवी न	२२८	सूर्यादयो ब्रह्मा सञ्चे	१६१
सञ्जनस्य हृदय नवनीत	२२२	स्यापिनमपहरतीऽग्रम	६०
सत्कं न भूषण पुस	२२३	स्यात् कृष्णनामचरितादि	२३
सति द्राक्षाफले श्रीरे	१६०	स्वरीचिषा कमलमल	१८
सन्नेत्रव मिलिताकाशा	१२४	स्वर्गौ कसा स्तुतिगिराऽभिनवेन्दु	५७
स पातु श्रीपतिनु धान	५	(ह)	
समाकुलकुलावलाकुलदुकूल	२८	हन्याद विषमविनीत	(ख) २५४
सरट्कुररकङ्का काककादम्ब	१०४	हरे पादाहर्त श्लाघ्या	१८१
सरलप्री खलु सख्यमनारत	(ख) २५८	हे गङ्गाधरपति चक्रिवधु कि	७८
सव्यस्वद वनिमधी नयसि	७	हे दारिद्र्य नमन्तस्य विज्ञोऽह	१६२
सद्य तेजीऽसा तेजसे न	१५२	श्रीरूपोऽपि दिगम्बरा विजगती	५४

उद्घटनम्

द्वितीय-प्रकारः ।

शिवता-तन्त्रः ।

परब्रह्म ।

(१)

द्वैतं व्याधिविपाकुलो धनपतिं द्वाग्द्विदुष्टो ज्ञः
स्वाद्यञ्च क्षुधितो तिसास्वुद्वपितञ्जायातनं तापितः ।
शोकात्तः स्वजनं वियोगविधुरो वसो यथा सातरं
तद्वत् तत् सततं सगरसि परसं ब्रह्माभिर्धयं महः ।

(उद्घटसागरस्य)

ब्रह्मा ।

(२)

कुलशैलदलं पूर्णं सुवर्णगिरिकर्णिकम् ।
नसोऽधितिष्ठतेऽनन्तनालं कसलविष्टरम् ॥

(जगद्वरस्य)

सरस्वती ।

(३)

तव करकमलस्थां स्फाटिकीमक्षमालां
 तलकिरणविमिश्रां दाडिमीबीजबुद्ध्या ।
 प्रतिपलमनुकर्षन् येन कीरो निषिद्धः
 स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दहासः ॥
 (कमलाकरस्य)

(४)

श्वश्रूं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा
 प्रायः क्षुषाणामपवादहेतुः ।
 यद्वाणि लोके रमया विहीनां
 सतीमपि त्वामसतीं वदन्ति ॥

विष्णुः ।

(५)

स पातु श्रीपतिर्युष्मानलक्ष्मीश्च पलायते ।
 यन्नामक्षरणाच्चापि न लक्ष्मीश्चपलायते ॥
 (उद्भटसागरस्य)

(१)

स्वर्गतरणरक्षणापरधरमद्य

स्वर्गतरणरक्षणापरधरमद्य ।

परधरमद्यपर धरमद्यमद्य

जगदधरमद्यपर धरमद्यमद्य ।

(२)

सर्वमद्यं वन्दिसती मद्यमि मद्यमि

प्राणाधिकां जनकात्रां विमिदि जगामि ।

उत्पाद्य यादवकुलं स्वयंसिद्धं मद्यमि

काम्यां भजित यदि कालभयं नु न म्यात् ।

लक्ष्मीः ।

(८)

यत्नाश्चागतदानमानचरणप्रचालनाद्वाशनं

मत्सेवा पितृदेवताञ्जनविधिः सत्यं गवां पालनम् ।

धान्यानासपि मंग्रहो न कलहश्चित्तानुरूपा प्रिया

तत्राहं निवसासि नित्यसचलेत्यूचे श्रिया शीपतिः ॥

लक्ष्मी-चरित्रम् ।

(८)

लक्ष्मीः कार्यं ब्राह्मणेभ्यः कृत्यतीत्याह :—

नाथे कृतपदघात-

श्रुतुकिततातः सपत्निकासेवी ।

इति दोषादिव रोपाद्

माधवयोषा द्विजं त्यजति ॥

(१०)

अन्यच्च :—

आघातो ऋगुणा कृतो निजपतेः पादेन विष्णोरुर-
 स्थश्लोधिं किल कुश्वसन्भवमुनिस्तातं निजं पीतवान् ।
 उच्छिन्दन्ति निजं प्रियं शतदलं वासस्थलं ब्राह्मणा
 इत्थं दुर्नयतो भवत्यकरुणा पद्मालया तान् प्रति ॥

(११)

लक्ष्मीदेव्या आगमने गमने च गृहस्थानामवस्थामेदं वर्णयति :—

यावदेव कमला कृपान्विता

तावदेव भवनं वधूः सुखम् ।

पौरुषान्विततनुर्जनादरो

नास्ति चेत् प्रथमवर्णवर्जितम् ॥

(कृष्णजीवन न्यायालङ्कारस्य)

स्वभावोक्ति-तरङ्गः (सागरः)

स्वभावोक्ति-तरङ्गः ।

पर्वतः (मलयः)

(८२)

श्री हि चान्दितानां कर्मणा तिल' धारयति स एव श्रीमान्निवाह :-
किं तेन हेमगिरिणा रजताद्रिणा वा

यथाचिता हि सरलस्तरवस्त एव ।

मन्वामहे मलयमेव यदाचयेष

शाखोटनिम्बजुटजा अपि चन्दनाः सः ॥

सागरः ।

(८३)

निर्लेयी हि सुशक्तिरस्तीति स्वामं न जगतीनाथ :-
मन्वितो लङ्घितो बहूः पीतो यद्यपि सागरः ।

गर्जसुचेस्त्रयाद्ये ष जङ्गामानो हि निरुपाः ॥

(८४)

नामस्यते भविष्यात् धारयन्तौ न पुनो इत्याह :-
अधःकरोपि यद् रत्नं भूषिं धारयति ह्यपम् ॥

दोषस्त्वैव जलधे रत्नं रत्नं ह्यथं ह्यपम् ॥

(१५)

सर्वांसु विभक्तिषु रामशब्दस्य रूपं दर्शयन् श्लोकं रचयति :—

रामो राजसणिः-सदा विजयते रामं रमेशं भजे
 रामेणाभिहता निशाचरचम्बू रामाय तस्मै नमः ।
 रामान्नास्ति शुभायनं परतरं रामस्य दासोऽस्मरहं
 रामे चित्तलयः सदा भवतु मे भो राम मामुद्धर ॥

(१६)

पहल्यां मानुषीकृत्य गच्छन्तं नदीतरणकाले नावमारुरुचुं रामं प्रति नाविक-
 स्त्रीक्तिरियम् :—

मानुषीकरणरेणुरस्ति ते
 पादयोरिति कथा प्रथीयसी ।
 क्षालयामि तव पादपङ्कजे
 नाथ दारुदृषदञ्च का भिदा ॥

सौता ।

(१७)

वनगमनकाले श्रीरामचन्द्रस्य सकरुणोक्तिरियम् :—

पृथ्वि त्वं भव कीमला दिनमणे त्वं शैत्यमङ्गीकुव
 त्वं वर्त्मन् लघुतां प्रयाहि पवन त्वं स्नेदमुत्सारय ।
 सान्निध्यं श्रय दण्डकावन गिरे त्वं गच्छ मार्गाद् बहिः
 सीताऽसौ विपिनं भया सह यतो गन्तुं समुत्काण्ठते ॥

(१८)

तदात्मानानि दशदिग् रश्मि-... ता गतं पार्श्वोन्मी तेषां
नामयान्तेऽपि प्रति ति सन्मन्-... —

स्वरोक्षिणा दान्तरान्तरादि य-

स्तदन्वये द्विगुणता एतदात् ।

तदात्मजा दिगिनचरं तत्रां गसा

यसाह च चरविगमिऽस्ति तद्वधुः ॥

(१९)

न गत्य वि ३ पार्श्वोन्मी रश्मि-... भातार पश्यन्-... दिग्गम परिगम
सूक्ति-... म-दिनि दिशि । गतासुष्टिग-... —

वितर वितर दाचं कुत्र नीनि गता त्वं

परिहर परिज्ञापं सर्वथा दुःमहं ले ।

तदन्मि स्वतु तनूजा हन्तःसर्वसन्धायाः

पुतविरुर्भावसुक्तप्राणराजात्पजोऽहम् ॥

कौशल्या ।

(२०)

वनगमनानि गत प्रति वीशन्वीक्तिरियम्-...

ताताज्ञया तात वनं प्रयाहि

व्याजेन बाल चणसत्र तिठ ।

पन्थानमावेदयितुं मदोगः

प्राणा वह्निभूय पुरःसरन्तु ॥

कृष्णः ।

(२१)

यां मत्वा यमुनेति दृष्टपरिगतो द्यूहो गवां गाहते
विद्युत्वानिति नीलकण्ठनिवहो यां द्रष्टुमुत्कण्ठते ।
उत्तंसाय तमालपत्रमिति संश्लङ्घन्ति यां गोपिकाः
कान्तिः कालियशासनस्य वपुषः सा पावनी पातु वः ।'

(२२)

विधीयते यद् यदुनन्दनेन
नापिच्यते तत्र सहायशक्तिः ।
पाञ्चालबालाञ्चलदीर्घता या
न तत्र तन्तुर्न च तन्तुवायः ॥

(२३)

स्यात् कृष्णनामचरितादिसिताऽपविद्या-
पित्तोपतप्तसरसनस्य न रोचिकैव ।
किन्त्वादरादनुदिनं खलु सैव सेव्या
स्वाही भवेदपि च तद्गदमूलहन्त्री ॥

(२४)

हरिचरणमाश्रितानां शत्रुभावो नास्ति एव इत्याहः—

अरुणोपरि विभ्रुपाली
तदुभयपार्श्वे तमःस्तोमः ।
हरिपदभजनगुणोऽयं
शात्रवमात्रं न कुत्रापि ॥

(२५)

काचिन् अभिजा गोपी कृष्णं प्रत्याहः—

पयि धादन्निन्न पतितो

दीद्विप्रखाकरावलम्बाय ।

पतितोद्वारणसमये

किं न क्षरसि त्वसात्वानस् ।

(२६)

भगवत्समीपे भक्तस्य निवेदनसेतुः—

श्रान्तीता नटवन्त्याया तव पुरः श्रोतृणां या भूमिका

व्योमाकाशखण्डास्वराध्विवसदस्त्वग्नि, तयेऽद्यावधि ।

प्रीतो यद्यत्ति ताः सस्योच्च्य भगवन् तद् वाञ्छितं देहि मे

नो चेद् वृहि कदापि स्नानय पुनर्मासीदृशीं भूमिकाम् ॥

कृष्णलीला ।

(२७)

श्रीकृष्णस्य गोपीमनीहर्गमूर्तिधारणनाहः—

नवीनघनसुन्दरे विमलहेमपीताम्बरे

त्रिभङ्गिसकलेवरे सुरलितुखिविखाधरे ।

सनोच्चरसलम्पटे सखि विलोक्य वंशीवटे

सनो दम निरन्तरं मदनसोहने मञ्जतु ॥

(२८)

श्रीकृष्णस्य चूडायाः कथं वानवक्रता इत्याहः—

यद् ध्यायेत् सततं विधिः पदयुगं नाभ्यम्बुजे संस्थितौ
 गङ्गां यत्पदसम्भवां स्मरन्निपुर्धत्ते स्वशीर्षे सदा ।
 यन्नित्यं कमला च सेवत इदं यत्नेन पादद्वयं
 तद् द्रष्टुं कमलापतेः सुकुटिला वामा च चूडा चिरम् ॥

(२९)

समाकुलकुलावलाकुलदुकूलराशिं हरन्
 कलिन्दतनयातटे निभृतनीपशाखां श्रयन् ।
 स्मिताननसरोरुहे मधुरवेषुमारोपय-
 न्नपायदवपावकादवतु कोऽपि गोपीपतिः ॥
 (हरिहर शास्त्रिणः)

सुरली ।

(३०)

गुरुजनपरिचर्या धैर्यगाभीर्यलज्जा
 निजनिजगृहकर्षं स्वामिनि प्रेमसेवा ॥
 इति कुलरमणीनां वर्त्म जानन्ति सर्वा
 सुरमयन समस्तं हंसि वंशौरवेष ॥

हृष्याविरहे गोकुलादस्थ्या ।

(३१)

हृष्याविरहेण ब्रजवासिना गोपाना गोपीनयानाञ्च ध्वस्या नान्यत उच्यते क्लेशोक्तिरियम् :—

दोहः प्रायो न भवति तवां दोहनञ्चेह पाटाः

क्षीराणां स्यात् स यदि घटते दुलभं तदधित्वम् ।

दध्नः सिद्धौ क्व खलु मयनं मन्यते क्षोपयोग-

स्तक्राटीनामिति गतिरभूद्वद्य गोधुग्दहेषु ॥

राधिका ।

(३२)

धन्येयं धरणी ततोऽपि नथुरा तत्रापि हृन्दावनं

तत्रापि ब्रजवासभाग्युवतयस्तत्रापि गोपाङ्गनाः ।

तत्राचिन्त्यगुणैकधामपरमानन्दात्मिका राधिका

लावण्यास्वनिधिस्त्रिलोकरमणीचूडामणी काचन ॥

(भट्टमाधवस्य)

(३३)

सखी प्रति राधिकाया' खेदीक्तिरियम् '—

न कालिन्दीनीरं नवजलधरं नीलनलिनं

वयस्यां श्यामाभां पिकमधुकरौ गञ्जनभिया ।

दृशोरग्रे कुर्वे तदपि सखि मन्मथविरतं

ननान्दुर्दृग्भङ्गी हरि हरि भुजङ्गी दशति मे ॥

यशोदा ।

(३४)

यशोदया समा कापि देवता नास्ति भूतले ।
उदूखले यया बद्धो मुक्तिदो मुक्तिमिच्छति ॥

गोपी ।

(३५)

यस्य तनूरुहकुहरे
नटनं ब्रह्माण्डकोटीनाम् ।
तस्मिन् गोपकुशाङ्गी-
लोचनभङ्गी विघूर्णयति ॥

(३६)

वन्दार्वनं विहाय मधुरामागतं कृष्णं प्रति गोपीनामुक्तिरिथम् :—

भक्तिप्रीतिप्रणयसहितं स्नानदम्भाद्युपेतं
चेतोऽस्माकं गुणवदगुणं गोदुहामङ्गमेतत् ।
विक्रीतं ते युगपदुभयं स्वीकृतं तत् त्वयाद्य
हृद् गृह्णासि त्यजसि च वपुर्नाथ कोऽयं विचारः ॥

वल्लरासः ।

(३७)

कदाचिद् भगवती जगन्नाथदेवस्य नन्द्याताया मन्त्रा रघात् पतितं वल्लरामं
दिलीम्ब्य पुरीराजेन चलादिगुना 'श्रीत्पातिकम्' इति मनयनुक्तम् । तत्रावस्थिती
जगन्नाथरार्कपञ्चाननस्तदाकर्णं 'श्रीत्पातिकम्' इत्यस्य वल्लरासाशीविन पूरणं
कृतवान् :—

श्रीत्पातिकं तद्विद् देव विचिन्तनीयं

नारायणो यदि पतेदथवा सुभद्रा ।

कादस्वरोसदविधूर्णितलोचनस्य

युक्तं हि लाङ्गलभृतः पतनं पृथिव्याम् ॥

(जगन्नाथ तर्कपञ्चाननस्य)

शिवः ।

(३८)

आ मृत्योः लेव्यतामीश आ विश्वादस्ति यः सदा ।

तस्मादाराद् भृशं दुःखं तस्मादाराद् भृशं सुखम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

(३९)

चन्द्रार्दशोभितललाटं महामहिम्नः

किं ब्रूम ईश्वर गुणान् गुणसागरस्य ।

त्वन्नामकीर्त्तिपरिकीर्त्तनयत्न एष

पादाञ्जरेणुमभिवाञ्छति पूर्णचन्द्रः ॥

(उद्भटसागरस्य)

(४०)

अनुप्रासमुखेन शिवं स्तौति :—

कल्पान्तक्रूरकेलिः क्रतुकदनकरः कुन्दकर्पूरकान्तिः

क्रीडन् कैलासकूटे कलितकुसुदिनीकामुकः कान्तकायः ।

काङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकालीकलत्रः

कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापालिकः कौ ॥

(४१)

कश्चित् शिवम् आचिष्य कथयति देव तव पारिषदानां मध्ये एतादृशः कोऽपि
नास्ति यो मम दुःखं तवान्तिके निवेदयेदिति :—

दोषाकरः शिरसि भाति गले द्विजिह्वः

पाषाणजा सहचरी पशुरन्तरङ्गः ।

दुःखं निवेदयति को भवदन्तिके मे

त्वञ्च त्रिलोचन निम्नीलितलोचनोऽसि ॥

(४२)

भूषा भस्मभुजङ्गमास्थिनिचयः स्थानं श्लशानं प्रियं

त्रैलोक्यापचयोद्यतं विषमपि त्वङ्गाऽमृतं स्त्रीकृतम् ।

यत् त्वक्तं सकलैः सुरासुरनरैस्तत्ते प्रियं प्रायश-

स्त्यक्तं नार्हसि देव मामपि यतस्त्यक्तोऽस्मि सर्वैः प्रभो ॥

(४३)

कस्यचित् शैवस्य श्वेदोक्तिनियमः—

एतज्जन्मनि वित्तदत्तलतुलं जगत्पति शम्भुता
शम्भो सेवनया तवेत्यदष्टतं व्यासादिवान्धैर्नया ।
त्वत्सेवाविधिनैव सम्प्रति गतः जन्मैव न श्रीरन्दूट-
देवाज्ञापय पारलौकिककथाऽप्येवं यथार्यां नु किम् ।

शिवलीला ।

(४४)

शिवस्य गलदेशे विषम्य चिरस्थितिकारणमाह :—

मृतिरपि भिक्षोः सुकृति-
र्भवेति महाविषं समाश भृशः ।
तत् तत्कारणे तस्यै
जठरानलहेतिभीतिहेतोः मततम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

(४५)

शिवस्य चन्द्रकणाधारणकारणं कथयति :—

गङ्गाजलनयनानल-
सिलनादेकात्र नैव कल्याणम् ।
तत् किं धूर्जटिमूर्हनि
मध्यस्था वैधवी लेखा ॥

(४६)

भूतिविभूषितमपि यं

गायति विद्वानभूतिकत्वेन ।

ऋद्धसुडुपरिवृद्धचूडं

तमनिशमीडि प्रपन्नोऽहम् ॥

(हरिहर शास्त्रिणः)

(४७)

शिवस्य ऋग्मयदेहत्वकारणमाह :—

काली कान्ता विषमनयना सर्वदा युद्धशीला

पुत्रोऽप्येकः करिवरमुखो षण्मुखश्च द्वितीयः ।

ऋत्यश्रेष्ठः कपिवरमुखो वाहनं वृद्ध उक्षा

स्मारं स्मारं खगृहचरितं ऋन्मयो विश्वनाथः ॥

(४८)

शिवस्य विषपानकारणं कथयति :—

वृद्धोक्षः प्रपलायते प्रतिदिनं सिंहावलोकाद् भिया

पश्यन् सत्तमयूरमन्तिकचरं भूषामुजङ्गव्रजः ।

कृत्तिं क्लन्तति सूषिकोऽपि रजनौ भिक्षान्नमाभक्षयन्

दुःखेनेति दिगम्बरः स्मरहरो हःलाहलं पीतवान् ॥

(४८)

शशशानवासिनः शिवस्य गृहस्थाग्रतवाप्तजाग्मनाः—

उज्जिभत्वा दिशमस्वरं वरतरं वानो दलानच्चिरं
 हित्वा वासरसं पुनः पितृवर्त कौलासहस्रैर्ग्राश्रयः ।
 त्यक्त्वा भस्म कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डस्तावद्रवै-
 र्देवेशोऽपि हिमाद्रिजापरिणयं कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥

(५०)

शिवस्य मिच्छाकरणश्रवणेः कारणं कथयति :—

सोमन्तिनी यस्य गृहेऽन्नपूर्णा
 त्रिलोकरां कुरुतेऽन्नदानैः ।
 मिच्छाचरः सोऽपि कपालपाणि-
 र्जलाटलेखो न पुनः प्रयाति ॥

अर्द्धनारीश्वरः ।

(५१)

शिवस्य अर्द्धनारीश्वरत्वग्रहणकारणं कथयति :—

गरुडपानजनिर्भरसंज्वरं
 वपुरवेक्ष्य हरस्य हरप्रिया ।
 हिमयितुं हिमभूमिधरात्मजा
 क्लिप्तु तदर्द्धमयी करुणामयी ॥

पार्वती ।

(५२)

निर्वाणदानगीर्वाणसर्वगर्वापहारिणि ।

कर्म्मनिर्म्मूलनार्थाय दयस्व विन्ध्यवासिनि ॥

(उद्भटसागरस्य)

(५३)

दुगामोच्चारणमहिमानं दर्शयति :—

शूलं शूली चक्रमादाय चक्री

दण्डं दण्डी वज्रमस्त्रञ्च वजी ।

धावन्त्यग्रे पृष्ठतः पार्श्वतश्च

दुर्गादुर्गावादिनो रक्षणाय ॥

(५४)

देव्या लीकविरुद्धं भावं वर्षयन् तस्या एवानुग्रहं याचते भक्तः :—

क्लीरूपाऽपि दिगम्बरा त्रिजगतो माताऽपि सद्वयौवना

कन्द्याऽद्रेरपि कोमला त्रिभुवनव्याप्ताऽप्यदृश्या जनैः ।

साध्वी च क्रमते स्वभर्तृहृदयं श्यामा जगन्मोहिनी

चित्रं रूपमवस्थितं भवतु ते मत्सम्पदे सर्वदा ॥

शक्तितीला ।

(५५)

कथ नाम दुर्गा दशभुजेतुप्रतमं चत —

पशुपतीरखिलेषु सा

युगपद्वर्षित्वा ह्युत्पल्लजत् ।

परिणये द्विभुजा द्विसशैलजा

दशभुजा किमभूदपि लीलया ॥

(५६)

शिवस्य वचीदिशे कानीमूर्च्छिधारणस्य कारणं कथयति —

सातः कालि तवाऽङ्घ्रिपुङ्गवमलं कौवल्ह्यदं शीतलं

संन्यस्योरलि कालकूटकावलज्वालापनुत्तैः हरः ।

कालाग्रासविनाशकारिणि करालासेऽस्य महेशप्रिये

संप्राप्याऽतुलनिर्वृतिं किमु भयादद्यापि तन्नोऽभक्ति ॥

(५७)

स्वर्गोऽसां स्तुतिगिराऽभिनवेन्दुचूड-

वचोऽधिरूढचरणा शरणागतानाम् ।

संग्राममुक्तवसना दशनाग्रदष्ट-

नस्त्रप्रसारिरसनाऽन्नपयेव वाली ॥

गङ्गा ।

(५८)

याविर्भूता सुरहरपदाच्छुभोः शिरोराजिनी
 या त्रैलोक्ये विहरणपरा कुण्डरां विधेः स्थायिनी ।
 या खं गर्भं समधिवसतां गर्भासिविध्वंसिनी
 सा मन्दस्य प्रभवतु ममाऽनन्दाय मन्दाकिनी ॥

(उद्भटसागरस्य)

(५९)

गङ्गे तव महिमानं
 वक्तुमनीशः फण्योऽपि ।
 वितरसि तत् पदमच्युत-
 मच्युतचरणच्युताऽपि त्वम् ॥

(६०)

स्थापितमपहरतीयं
 मा कुरु विस्वासमेतस्याम् ।
 इह हि समर्पितवपुषो
 न भवति वपुषः पुनर्लाभः ॥

(६१)

निधानं धर्माणां किमपि च विधानं नवसुदां
 प्रधानं तीर्थानाममलपरिधानं त्रिजगतः ।
 समाधानं बुद्धेरथ खलु तिरोधानमधियां
 श्रियामाधानं नः परिहरतु तापं तव तनुः ॥

(पण्डितराज जगन्नाथस्य)

(६७)

गन्नाया दर्शनात्तु निग्न्याह —

देहस्येहो यदि तव मन्त्रे मन्त्रः पार्वती,

गङ्गां द्रष्टुं नयन्मणिं न तत्सन्निवेशो यान्मि त्वम् ।

सुक्तिव्याघ्री तदुरायतटव्यापिनी चिन्मरण

तत्रायान्तं श्रमति न पुनर्देहस्यः श्रमः ।

हरशिखरः ।

(६३)

शिवस्यैव नित्यं शक्तिरिति ज्ञेयं चोपासति केनचित् पथा प्रकृतं प्रत्याह :—

वासः नमं नैत्रहुताग्नेन

गर्जन् प्रणीन्द्रो भयमातनोति ।

सिं पृच्छन्ति त्वं वपुषः क्षणत्वं

भागीरथो जीवनसादधाति ॥

लाशौधाम-सहिता ।

(६४)

(क)

जीवनं सुखदं यत्र मरणञ्च ततोऽधिकम् ।

नारि तां सुक्तिदां काशीं यत्रास्ते सशिवः शिवः ॥

(उद्भटसागरस्य)

(ख)

लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गा ज्या नगरं धनुः ।

कलिर्लक्ष्यं शरो धर्मः शिवो धन्वी करोतु शम् ॥

भूर्त्तिं द्वयम् ।

(६५)

विधाता चेत् स्रष्टा सृजतु शुभकार्यं मम शतं
हरिञ्चेत् पाता मां जनिमृतिभयात् पातु नियतम् ।
हरञ्चेत् संहर्ता हरतु मम पापञ्च बहुलं
यतन्तां ते सर्व्वे मम सकारुण्यं द्योचनविधौ ॥
(उद्गतसागरस्य)

हरिहर-भूर्त्तिः ।

(६६)

विहगपुङ्गवपुङ्गववाहनं
मकरकुण्डलि कुण्डलिकुण्डलि ।
वपुरिदं कमलेशमञ्जेशयो-
र्जयति चन्द्रकिचन्द्रकि चन्द्रकि ॥

प्रश्नोत्तराणि ।

(१) कृष्णायशोढा-प्रश्नोत्तराणि ।

(६७)

कृष्णेनाऽख गतेन रन्तुमधुना सृद् भक्षिता खेच्छया
सत्यं कृष्ण क एवमात् सुषली मिथ्याऽख पश्याऽननम् ।
व्यादेहीति विकाशितेऽथ ददने दृष्ट्वा समस्तं जग-
न्नाता यस्य जगाम विस्मयरसं पायात् स वः केशवः ॥
(लीलाशुकविल्वमङ्गलस्य)

(२) दुर्गादेवार्तिविद्य-प्रश्नोत्तराणि ।

(६८)

चापत्रादिह वः वदामि विष्णुं चापानि तन्नामं
 तातस्ते जनयिणि को विभिरासिभ्यो वि तातो ह्यम् ।
 मातस्त्वं विसहो विगीशदुहित्याभाज्याम् पुत्रं
 प्रोक्षीलत्स्मिगदुष्कनत्रददत्तां तानि द्विं पातु वः ॥
 (प्रोक्षन्तु दुर्गादेवीशस्य)

(३) बलिवायव-प्रश्नोत्तराणि ।

(६९)

कन्दं खर्वं विजोऽक्तं द्रुत इह नृपतर्दजिगार्थी सखेऽस्मिन्
 लर्गं गां वा वृक्षाण्य त्रिपदपरिदितां भूमिमभ्यर्थयेऽहम् ।
 तुभ्यं दत्तेति यावद् वदति बलिरसौ तावदेव त्रिपादै-
 स्त्रैलोक्याक्रान्तमूर्त्तिः प्रहसितवदनो वासनः पातु युषान् ॥

(४) शरतकौकीयो-प्रश्नोत्तराणि ।

(७०)

सातस्तातः का यातः सुरपतिभवनं हा झुतः पुत्रशोकात्
 कोऽसौ पुत्रश्चतुर्णां त्वमवरजतया यस्य जातः क्षिमस्य ।

प्राप्तोऽसौ काननान्तं किमिति नृपगिरा किं तथासौ वभाषे
महाग्वहः फलं ते किमिह तव धराधीशता हा हतोऽस्मि ॥

(हनसतः)

(५) राधाकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि ।

(७१)

राधे त्वं परिसुद्ध नीलवसनं प्राबुद्ध नौकामिमां
वातो वारिदसम्भ्रमाद् यदि वहेष्मन्ना भवेन्नौरियम् ।
शुक्लं तद् वसनान्तरं परिदधाम्यादौ तवेदं वपुः
श्यामं श्याम नवीननौरदसमं तक्रैः समाच्छाद्यताम् ॥

(७२)

राधे चौर्यगुणाऽसि केशव हृतं किं ते परसैव वा
हंसीजालु सृगिच्छणं विधुसुधा कुम्भीशकुम्भद्वयम् ।
सञ्चितं हरिमध्यकं विधिक्षतं वस्त्रादिचौर्यं न मे
राधाया इति वाक्यसुग्धहृदयो राधापतिः पातु वः ॥

(६) राधागोपिका-प्रश्नोत्तराणि ।

(७३)

नन्दगोपवृहस्पत्यवीथिका-

मालि यामि वद किं तवाऽनये ।

देवता-तरङ्गः (रावणविभीषण-प्रश्नोत्तराणि) ३७

नीलसुज्जलमतीव सुन्दर-

सानयन्न दृष्टिं वीगदम्बनम् ॥

(७) रावणाङ्गद-प्रश्नोत्तराणि ।

(७४)

कस्त्वं कस्यासि पुत्रः क्व पुनरिह गतः किं तु ज्ञत्यञ्च कस्माद्
विस्मष्टं विष्टपानां विजयिनमपि मां सन्धसे त्वं तृणाय ।
हंही पौलस्त्य पुत्रस्तव बलमयनस्याऽङ्गदोऽहं सुवेलात्
संप्राप्तो रामदूतः परिहर ह्युमते जानकीं वा शिरो वा ॥
(हनूमतः)

(८) रावणविभीषण-प्रश्नोत्तराणि ।

(७५)

भग्नं शम्भुधनुर्घुणैरुपहतं सन्ताडिता ताडका
सापि स्त्री जरती खरप्रभृतयो व्यापादितास्तेऽर्भकाः ।
तासाः सप्त हतास्तृणानि किल ते बाली हतोऽसौ कपि-
र्वहो वारिनिधिर्निरुत्तर इति श्रुत्वाऽभवद् रावणः ॥
(हनूमतः)

(९) लक्ष्मीनारायण-प्रश्नोत्तराणि ।

(७६)

केनचित् कारणेन नानिन्या लज्जाः सापराधम्यन्यतया भीतस्य तदन्तिकगतस्य
नारायणस्य च उक्तिप्रतुक्तीः—

कस्त्वं चक्री नहि मम घटाद्यर्थिता गच्छ शङ्गी

नाहं पश्याम्यशुचिमशिवं हुं गदी नास्मि वैद्या ।

खङ्गी खातं वत मम पुरे नास्ति पद्मी तदेहि

क्षिप्रं पद्माकारमिति हरिः श्रीकरं प्रापदुक्तः ॥

(श्यामाचरण कविरत्नस्य)

(१०) लक्ष्मीपार्वती-प्रश्नोत्तराणि ।

(७७)

भिक्षुः कास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं नास्त्यसौ गोकुले

सुग्धे पद्मगभूषणः सखि सदा शीते स शेषोपरि ।

दुर्गे सुखे विषादमाशु कमले नाहं प्रहत्या चला

चेत्यं श्रीगिरिजासमुद्रसुतयोर्वाक्चातुरी पातु वः ॥

(७८)

हे गङ्गाधरपत्नि चक्रिवधु किं कुत्राऽस्त्यसौ नर्त्तको

वृन्दारण्यशुवि क्व सर्पकुतुकी स्यात् कालियस्य ऋदे ।

भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति यज्ञसदने कासौ विषादी वकी-

क्रोडे स्यादिति पद्मजागिरिजयोर्वाग्भङ्गयः पान्तु वः ॥

(११) विशुद्ध्यस्त्र-प्रश्नोत्तराणि ।

(७८)

'चक्रं ब्रूहि विभो यद्वे जय हरे कन्यो रम्याहाण्य
 भो भो नन्दक जेद पन्नगरिपो किं दाद्य सिद्धे मया ।
 को दैत्यः कतसो हिररुद्रकशिपुः सत्त्वं सत्त्वाः गणे
 केनास्त्रेण नखैरिति प्रवदतो दिष्णोर्दुष्टं पातु वः ॥

(१२) हरपार्वती-प्रश्नोत्तराणि ।

(८०)

सौमित्री किं वृत्तं नृगं गानिनि जन्तं किं वक्तव्योत्तं
 किं नोक्तानकवेगिन्ना मधुकर्णे किं श्रूयता वीचिका !
 किं निते शम्पनी किरु स्तनयुगं रम्यं रथाङ्गद्वयं
 सान्त्र्यासिति गोपयन् गिरिसुतां गङ्गाधरः पातु वः ॥

(८१)

निम्नि तन्मि सनुपस्थितं शिवमवलीक्य पार्वती पृच्छति शिवोऽपि ता प्रत्या—
 केयं सूक्ष्मं प्रवृत्तारि तिमिरसिंह कुतः सुश्रु कान्तेन्दुयुक्ते
 कान्ताऽप्यत्रास्ति काचिन्ननु भवतु मया पृष्टमेतावदेव ।
 नाहं इन्द्रं करोमीत्यपनय शिरसस्तूर्णमेनासिदानौ-
 मित्यं प्रोक्तो भवान्या प्रतिवचनजितः पातु वयन्द्रचङ्गः ॥

(८२)

मिचाटनात् प्रतिनिवृत्य साय गृहागतं शिवं पार्वती पृच्छति, सोऽपि ता प्रतिवक्ति :—

कस्त्वं भो रजनीमुखे पशुपतिः किं मे हरिर्वाहनं
 देवोऽमापतिरत्र नास्ति कमला शूली न वैद्यालयः ।
 भीमोऽहं गिरिराजपुत्रि चपले न द्रौपदीमन्दिर-
 मित्यं तत्परिहासकेलिकलया मुग्धो हरः पातु वः ॥

(८३)

कस्मात् पार्वति निष्ठुराऽसि सहजं शैलोद्भवानामिदं
 निःस्नेहाऽसि कुतो न भस्मपरुषः स्नेहं क्वचिद् विन्दति ।
 कोपस्ते मयि निष्फलः प्रियतमे स्थाणोः फलं किं भवे-
 दित्थं निर्वचनीकृतो दयितया शम्भुः शिवायाऽस्तु वः ॥

(८४)

कस्त्वं शूली ऋगय भिषजं नीलकण्ठः प्रियेऽहं
 केकामिकां कुरु पशुपतिर्लाङ्गुलं ते कथं न ।
 स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया
 गच्छाटव्यामिति हतवचाः पातु वसन्द्रचूडः ॥

जौव-तरङ्गः ।

राजा ।

(८५)

इन्द्रात् प्रभुत्वं ज्वलनात् प्रतापं
 क्रोधं यमाद् वैश्रवणाच्च वित्तम् ।

पराक्रान्तं राजजन देनाभ्या-

सादाय राज्ञः द्विष्टि शरीरम् ॥

राजाभ्या

(८६)

अन्वा विहज्जनैर्हीना सूना काविविरुजिता ।

द्विष्टिरा गागनैर्हीना तदा भवति क्षुब्धताम् ॥

(अष्टमस्कन्ध)

मन्त्रौ ।

(८७)

नयत्यः स सदा श्रेयान् काकिनीं यः प्रवर्द्धयेत् ।

ऋषिः ऋषिदत्तः प्राणाः प्राणाः प्राणा न क्षुपते ॥

साधारण-राजकुतिः ।

(८८)

नर्त्तः स्तिरा क्वचिदहो क्वचिदेव वाणी

नेकाय धीर वसतः सततं विरोधात् ।

चित्तं परं तदुभयोस्त्वयि रात्रिवेशो

मन्थे तवास्ति हृदये भगवान् सुकुन्दः ॥

(८९)

दुर्योधनः सकर्णोऽसि हृदि शल्योऽसि विहिषाम् ।
सकपो धृतराष्ट्रोऽसि त्वसेकः कौरवायसे ॥

(९०)

द्वारं खड्गभिरावृतं बहिरपि प्रखिन्नगण्डैर्गजै-
रन्तः कञ्चुकिभिः स्फुरन्मणिधरैरध्यासिता भूमयः ।
आक्रान्तं महिषीभिरेव शयनं त्वहिहिषां मन्दिरे
राजन् सैव चिरन्तनप्रणयिनी शून्येऽपि राज्यस्थितिः ॥

जन्तुवर्गः ।

काकाः ।

(९१)

तिमिरारिस्तमो हन्ति तेन शङ्कितमानसाः ।
वयं काका वयं काका रटन्तीति प्रगे द्विकाः ॥

(९२)

नो चारू चरणौ न चापि रुचिरा चञ्चुर्न रुच्यो रवो
नो लीलाललिता गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव ।
श्रीलशुत्यतिदुर्भगं रवमिह स्थाने वृथैवोद्गिरन्
सूर्खं ध्वाङ्गं न लज्जसेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुन्नाटयन् ॥

कीञ्जिलः ।

(८३)

पिबः क्षणो निलं मन्त्रलाया मन्त्रि दृग्ग
 पराण्ठवेपी खरुतल्पि ने पान्यति य ।
 तथापेप्रषोऽसौपां सदान्जगता वन्नभनयो
 न दोष गख्यन्ते लधुरवचनं वेनदिदि ॥

(८४)

दीदितान् कुडुव-नागनाह —

नि.घिण्चयनारिणीं कुसुदिनीनायस्य बन्धोः कुहुं
 हन्तुं प्रात्तशरासने रतिपतौ क्रीधादिव श्वास्यति ।
 अन्दिष्टन्त इवास्य गूढपुत्रपाः सर्वे सदा सम्भ्रम्ना-
 दतातेन इतः कुहुः कुहुरिति प्राहुर्मुहुः कीदिनाः ॥
 (ख्यात्माचरण कविरत्नस्य)

चक्रवाकः ।

(८५)

कथय निसपि दृष्टं स्थानमस्ति श्रुतं वा
 व्रजति दिनकरोऽयं यत्र नास्ति व द्वाचित् ।
 इति विहगसम्बूहान् सादरं वक्ति नित्यं
 रजनिविरहभीतश्चक्रवाको वराकः ॥

चक्रवाकी ।

(८६)

रात्रौ विरहिणी चक्रवाकी दिवा चक्रवाकीण सह कृतं कार्यं अरन्ती विलपति :—

कवलितमिह नालं कन्दलञ्चेह दष्ट-

मिह हि कुमुदकोषे पीतमन्धः सुशीतम् ।

इति विलपति रात्रौ पर्यटन्तो तटान्ते

सहचरपरिसुक्ता चक्रवाकी वराकी ॥

चातकः ।

(८७)

अश्वीरव सर्वथा रक्षणेयमित्याह :—

शक्यते येन केनाऽपि जीवनेनैव जीवितुम् ।

किन्तु कौलव्रतोच्छेदप्रसङ्गः परदुःसहः ॥

छागः ।

(८८) .

व्याघ्रं नैव गजं नैव सिंहं नैव च नैव च ।

अजापुत्रं बलिं दद्याद् देवो दुर्बलघातकः ॥

निन्दा-प्रशंसा-तरङ्गः (उद्गर-निन्दा)

निन्दा-प्रशंसा-तरङ्गः ।

(क) निन्दा-तरङ्गः ।

अप्रवास-निन्दा ।

(६०)

यो न क्षमति देशेषु न च संश्रयते दुषान् ।
तस्य सङ्कुचिता बुद्धिर्धृतविन्दुरिवाश्वसि ॥

असक्तोप-निन्दा ।

(६१)

शाम्भवा शकौमलं दर्शयति :-

गिरिर्महात् गिरिरथिसंहान्ज्ये नदी मङ्गत् ।
नमसोऽपि महत् ब्रह्म ततस्कुण्या सहेयसौ ॥

उद्गर-निन्दा ।

(६२)

किमकारि न कार्यस्य कस्यालङ्घि न देहलो ।
अस्य दधोदरस्यार्थे किमनाटि न नाटकम् ॥

भ्रमरः ।

(१०३)

पलाशकुसुमभ्रान्त्या शुकतुण्डे पतत्यलिः ।

सोऽपि जम्बूफलभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति ॥

मत्स्यरङ्गः ।

(१०४)

मत्स्यरङ्गस्य खेदीक्तिरिवम् .—

सरटकुररकङ्गाः काकवाद्ब्वहंसा

अहिनकुलमनुष्याः के न खादन्ति मत्स्यान् ।

अहमतितनुजीवी क्षोणमीनोपभोजी

जगति विदितमेतद् मत्स्यरङ्गः कलङ्गी ॥

मयूरः ।

(१०५)

मयूरं प्रति तत्पुच्छानाम् उक्तिरिवम् .—

अस्मान् विचित्रवपुषश्चिरपृष्ठलग्नान्

कस्माद् विमुञ्चसि विभो नहि मुञ्च मुञ्च ।

हा हन्त केकिवर हानिरियं तवैव

गोपालमौलिमुकुटे भविता स्थितिर्नः ॥

(राममाणिक्य विद्यालङ्कारस्य)

निन्दा-प्रसंसा-तरङ्गः (निर्गुण-निन्दा)

दुर्जन-निन्दा ।

(१०५)

श्रीषकाले दिनं दीर्घं श्रीतकाले तु शर्व्वरी ।

परोपतापिनः सर्व्वे प्रायशो दीर्घजोविनः ॥

(प्रेसचन्द्रतर्कवागीशस्य)

(१०६)

भुजङ्गानां विषं दन्ते मच्चिकापाक्ष मस्तके ।

वृश्चिकानां तथा पुच्छे सर्वाङ्गेषु दुरात्मनाम् ॥

धनि-निन्दा ।

(१०७)

भक्ते द्वेषो जङ्घे प्रीतिरवधिगुणसङ्गमम् ।

सुखे च कटुता नित्यं धनिनां ज्वरिणामिव ॥

निर्गुण-निन्दा ।

(१०८)

एकमेव पुरस्कृत्य दम जीवन्ति निर्गुणाः ।

विना तेन न श्रीभन्ते संख्याङ्गेष्विव विन्दवः ॥

शशकः ।

(१०८)

न कोऽपि दैवमतिवर्तते :—

सिंहिकासुतसन्धस्तः शशः शीतांशुमाश्रितः ।

जग्रास साश्रयं तत्र तसन्धः सिंहिकासुतः ॥

शृगालः ।

(११०)

प्रत्याशं प्रतिपद्मति प्रतिपलं चञ्च र्य्यमाणो मुदा

त्वं शार्ङ्गलरवानुकारिनिन्दं ह्यत्वाऽध्वगांस्त्रासय ।

यस्तत्त्वं तव वेत्ति फेरव महान् यत्नोऽपि तस्मिन् सुधा

तस्मात् संवृत एव तिष्ठ न यथा पाथ्यैः स्फुटं ज्ञायसे ॥

सर्पः ।

(१११)

वासः सार्द्धं मलयजगणैः कोसलसार्द्धमङ्ग'

क्षुन्निर्वाहः प्रयतपवनेः सस्तवां रत्नयुक्तम् ।

तन्नाप्याशीविष इति जनैस्त्वय्यज्यते नाममात्राद्

निन्द्यः सर्वो भवति नितरामास्यदोषेण दुष्टः ॥

मिंहः ।

(११०)

एगः क्रीडति शूकरश्च खलति ह्यो च गर्वात्
 क्रोष्टा क्रन्दति वलतोत्र गगको देगाद् गर्वात्पि ।
 निःशङ्कैः कविषोतर्गिर्गित्तश्चोत्पाद्यति ह्योनया
 हंनो मिंहं विना त्वयऽद्य विपिने कौटुम् दश वर्त्तते ॥

हंसः ।

(११३)

“हंसश्चिन्मिं द्रव्यं यो नि यरा मिजे जन’ इति नाम्न ह्येतेन द्रव्यति —

अस्ति यद्यपि सर्वत्र नीरं नीरजराजितम् ।
 न्यते न सरालस्य मानसं मानसं विना ॥

(११४)

पुरा नरसि मानसे विकचपङ्कजालिखलत्-
 परागधवलीकते पयसि येन नीतं वयः ।
 स पल्लवजलीऽधुना मिलदनेकमेकाकुले
 सरालकुलनायजो विवदने विधौ वर्त्तते ॥

हरिणः ।

(११५)

सगस्त्रीक्षिरियम् :—

त्यक्तं जन्मवनं तृणाङ्कुरवती भातिव मुक्ता स्थली
 विश्रामरिधितिहेतवो न गणिता बन्धूपमाः पादपाः ।
 वालापत्यवियोगकातरमुखी त्यक्ताऽर्द्धमार्गे मृगी
 पश्यन्तः पदवीं तथाप्यकरुणव्याधा न लुञ्चन्ति साम् ॥

हस्तौ ।

(११६)

कश्चिदर्धौ कस्यचित् धनिनो गृह्णान् हताशः प्रतिनिवर्त्तमानस्तमिदमाह :—

दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णघातै-
 र्द्रीक्षताः करिवरेण मदाम्बुधरा ।
 तस्यैव नखयुगमखण्डनहानिरेषा
 शृङ्गाः पुनर्विकचपद्मवने चरन्ति ॥

उद्भित्-तरङ्गः

सामान्य-वृक्षः ।

(११७)

नूतनैर्दलसन्दोहैस्तर्ह्यैरेव शोभते ।
 जहाति जीर्णांस्तानेव किं वा चित्रं कुजन्धनः ॥

(उपाध्यायोदयस्य)

स्रभावोक्ति-तरङ्गः (सरोवरः)

५७

द्रदन्तु यदि निश्चितं सलिलमेव देयं न मे
कायं मधुरनिस्त्रनेर्विधुरमाश्वसिथादरात् ॥

(१३६)

कचिदर्थो कस्यचिद्दन्तिनी मरुं गत्वा तन्मुखदत्तं चयः सुषिरमवतिष्ठमान-
कसात्पापमानमपि शीघ्रमेव तस्मिन्मासः :-

नभसि निरवलम्बे सौदता दीर्घकालं
त्वदभिसुखनिविष्टोत्तानचञ्चूपुटेन ।
जलधर जलधारा दूरतस्तावदास्तां
धनिरपि मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥

वायुः ।

(१३७)

प्राणास्त्वमेव जगतः पवनस्त्वमेव
विश्वं पुनासि परितः परितो विह्वल्य ।
एकं पुनः सकलभूषणं दूषणं ते
वज्रेः सखा भवसि यद् भवनं दिष्योः ॥

सरोवरः ।

(१३८)

मेव प्रति सरोवरस्योक्तिरियम् :-

निष्यञ्च शिञ्जिरेण धीवरगणैर्निश्चीननिष्कूर्मैर्वा
व्याधैर्निर्विह्वयं निरम्बु रविषा निर्नालकं दन्तिभिः ।

(१२१)

तालौतरोरनुपकारि फलं फलित्वा

लज्जावशादुचित एव विनाशयोगः ।

एतत्तु चित्रमुपकृत्य फलैः परेभ्यः

प्राणान् निजान् भटिति यत् कदली जहाति ॥

कल्पवृक्षः ।

(१२२)

कश्चित् धनिनमुद्दिश्य उक्तिरियम् :—

सुरतरुभ्रूलनिवासी

यद्युपवासी भवेदधी ।

कामपरभ्रूरुहमवनी

स्त्रोदरभरणाय याचतामिषः ॥

केतकी ।

(१२३)

व्यालाश्रितापि विफलापि सकण्टकापि

वक्रापि पङ्क्तिभवापि दुरासदापि ।

गन्धेन बन्धुरसि केतकि सर्वजन्तो-

रेको गुणः खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥

चन्दनः ।

(१२४)

सारवान् सुद्रीऽपि असारमुन्नत परामवतीत्याह,—

सन्तेग्रव गिलिताकाशा महीयांसो मत्तैरहाः ।

तथापि जनताचेतोनन्दनञ्चन्दनद्रुमः ॥

(हरिगणस्य)

(१२५)

विविधगुणसम्पन्नोऽपि धनयन्त्रे त् स दरिद्राय न रोचते इत्याह :—

छायया कति न तर्पिता जनाः

सौरभैः कति न दासिता दिशः ।

को भवन्तमपहातुमीहते

क्षुन्न चेत्तगति चन्दनद्रुम ॥

तित्तिङ्गी ।

(१२६)

जगत्प्राणो हरेत् प्राणान् जोवनं जीवनं हरेत् ।

यशोहरे किमाश्चर्यं प्राणदा यमदूतिका ॥

(कविचन्द्रस्य)

धुस्तूरम् ।

(१२७)

साधुर्यसाराधरितानृतस्य

तत् कण्टकित्वं पनसस्य सङ्घम् ।

उन्नादिनो मातुलपुद्गलस्य

सहामहे किं तव कण्टकित्वम् ॥

पद्मम् ।

(१२८)

यन्माता विष्णुनाभिः समजनि तनयो यस्य देवः स्वयम्भू-

र्लक्ष्मीर्यत्संश्रयाभूद् यदपि करतली भारती संवभार ।

भानुयस्यास्ति मित्रं तदपि सरसिजं चीणमिन्दोर्भयूखै-

स्त्रातुं नैवोत्सहन्ते गतसुकृतफलं प्राप्तकालं सहायाः ॥

(१२९)

खद्योतास्तरलीभवन्ति भगवान्स्तं गतो भानुमान्

कोकः शोकसुपैति मत्तमनसः क्रोडुर्वते कौशिकाः ।

इत्थं चेत् सदसद्विवेकविधुरो घाता तदेतादृशं

न द्रष्टव्यसितीव मुद्रितवती पद्मेक्षणं पद्मिनी ॥

प्रलाशः ।

(१३०)

किंशुके शुक मा तिष्ठ चिरं भाविप्लताशया ।
वाह्यरङ्गप्रपञ्चेन के के नानेन वञ्चिताः ॥

शालिः ।

(१३१)

शाखासन्ततिसन्निरुद्धनभसो भूयांस एवावनौ
विद्यन्ते तरवः फलैरविकलैरार्त्तिच्छिदः प्राणिनाम् ।
किञ्चु द्वितदलैरलङ्घ्यततनोः शालेः सुमसुङ्गतां
दत्त्वा येन निजं शिरः सुल्लतिना के नास न प्रीणिताः ॥

स्वभावोक्ति-तरङ्गः ।

तडागः ।

(१३२)

गहन्यन्तरविहीन प्राथितो जन आश्रयभूतं दातारं दानविमुखं विदित्वा इदमाह :—

आपेदिरेऽख्वरपथं परितः पतङ्गा

भृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति ।

सङ्कोचमञ्चति सरस्वति दीनदीनो

श्रीनो नु हन्त कतसां गतिमभ्युपैति ॥

नदी ।

(१३३)

धनं पद्मगौरवं वा न चिर तिष्ठति तस्मात् तन्मदमत्तया किमपि दुष्कृतं न
करणीयमित्युपदिशति :—

कतिपयदिवसस्थायी

पूरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते ।

तटिनि तटद्रुमपातन-

पानकमेकं चिरस्थायि ॥

मलयः ।

(१३४)

विद्योतन्ते कति न गिरयस्तेषु किं नोदयन्ते

शाखावन्तः खदिरवदरीशालशाखोटकाद्याः ।

धन्यस्तावन्मलयशिखरी यत्र जातास्त एव

स्वैरामोदैस्त्रितयभुवनं प्रीणयन्तः स्फुरन्ति ॥

मेघः

(१३५)

श्रावज्ञा भूमिसम्पत्तिरूपा जीविकामुन्मीचयितुकामः कीऽपि कस्यचिद् भूस्वामिनः
शरणापन्नस्ते न प्रीतिवचसा प्रीण्तिऽपि स्वार्थसिद्धिमलभमानन्तिदमाह :—

तवैव शरणागतं भवदधीनवृत्तिं प्रभो

तृषार्त्तमपि चातकं जलद वञ्चितं मा कुरु ।

निन्दा-तरङ्गः (ऋण-निन्दा)

६१:

(१५८)

दृष्या वसुमुक्तवीजंगविलचणं मेदवैचित्रं दर्शयति :-

दृष्यौवास्त्रि मनुष्याणां काचिदाचर्य्यश्रद्धला ।
प्रधावति यया बद्धो सुक्तस्त्रिष्ठति पङ्गुवत् ॥

उदर-निन्दा ।

(१४८)

राशोः विरोधविरिक्तं शरीरं नाशौच्यमिदम्याय शोहः :-

एकः स एव जीवति
हृदयविहीनोऽपि स हृदयो राहुः ॥
यः सकललघिमकारण-
मुदरं न विभर्त्ति दुष्पूरम् ॥

ऋण-निन्दा ।

(१५०)

नरि कृत्तनर्थः कालं संतीचते इत्याह :-

अन्तकोऽपि हि जन्तूनामन्तकालमपेक्षते ।
न कालनियमः कश्चिदुत्तमर्णस्य विद्यते ॥

निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नासावशेषं सरो
हे पाथोद परोपकारक पयोदानिन मां पूरय ॥
(१३८)

प्रागतिवदान्यं पश्चात् क्षीपसम्पदनपि याचकेभ्यः यथाशक्ति ददतं कश्चिद् दाता-
रममिमेत्य वास्यचित् कवेरक्तिरियम् :—

वातैः शीकरवर्षिभिः श्रुतिसुखैर्हंसादलीनिस्त्रनै-
रुन्निद्रैः कमलैः पयोभिरमलैर्नीत्वा जनान् निर्वृतिम् ।
पश्चात् क्षीणधनां वहन्निजतनुं धन्यो शृणालीच्छूला-
दर्थिभ्यः प्रददन्नवेन्दुविशदान्यस्थीनि पद्माकरः ॥

सागरः ।

(१४०)

कृतापकारमपि दुर्लभं न प्राप्तकालाः सृजना उपकुर्वन्नेवेत्याह :—

यद्यपि बह्वः शैलै-
र्यद्यपि गिरिमथनमुषितसर्वस्वः ।
तदपि परभौतभूधर-
रक्षायां दौक्षितो जलधिः ॥
(१४१)

सत्स्वपि बहुषु धनेषु यदि तेः परोपकारी न स्यात् तदा तानि विफलानिरेवेत्याह :—

मा कुर्वुः गुरुतागर्वं
लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्तः ।
जलसंग्रहमन्यस्मात्
त्वयि सति कुर्वन्ति पीतस्थाः ॥

(१४२)

हतीपकारं जन कथञ्चिन्नावननीत्याह —

कल्लोलवेक्षितदृष्टत्पद्मप्रहारै

रत्नान्धसूनि यजराकर भावसंख्याः ।

किं कौस्तुभेन विदितं तव नाम नासीत्

प्राप्तं प्रसारितकरः पुष्पोत्तमो यन् ॥

(१४३)

घनलिप्तया राजान्तिकमुपागतस्य सपदि त राजानं विपमविपदव्याकुल
विशीकितवती याचकस्योक्तिरियम् .—

अयं वारां पूर्यो निलय इति रत्नाकार इति

श्रितोऽस्त्राभिक्षृणादिविलितमनोभिर्जलनिधिः ।

क एवं जानीति निजकारपुटीकोटरगतं

क्षणादेनं ताभ्यत्तिभिमकरजापास्यति मुनिः ॥

(मालवरुद्रस्य)

(१४४)

कश्चि चिद्विद्यत्तने कस्यचित् राज्ञः सकाशात् राजान्तरसन्निधि गन्तुमुद्यते प्रथम
राजानं प्रति कस्यचिदुक्तिरियम् :—

निष्पीतपीनतिलिराणि मनोहराणि

रत्नानि सन्ति न क्लियन्ति तवान्तिकेषु ।

एतस्य कौस्तुभमणोर्ब्रजतः परन्तु

पाथोनिधे स्मरणमान्तरभावेहेयाः ॥

सूर्यास्त-वर्षानम् ।

(१४५)

दिशि दिशि विलसन्तः सन्ति खद्योतपोताः
प्रतिगृह्णन्ति दीपा दर्शयन्ति प्रतिष्ठाम् ।

अधिगगनमनन्तास्तारका राजमानाः

सवितरि परिभूते किं न लोकैरलोकि ॥

(कृष्णकान्त विद्यावागीशस्य)

(१४६)

ध्वान्तौघः कवलीकरोति जगतीं निर्व्वान्ति सूर्योपलाः
खद्योताश्च परिस्फुरन्ति सततं सीदन्ति पद्मान्यपि ।
ये तु ध्वाङ्गभिया स्वकोटरबहिर्निर्व्वान्ति नो कर्हिचित्
तेऽपुत्रैर्विहरन्ति हा दिनमणे कुत्र त्वया प्रस्थितम् ॥

निन्दा-प्रशंसा-तरङ्गः ।

(क) निन्दा-तरङ्गः ।

असन्तोष-निन्दा ।

(१४७)

विषयवृत्त्यायाः शक्ति' दर्शयति :—

दृष्टो कृष्णोऽपि ते शक्तिर्दृष्टा मर्त्तरेषु का कथा ।

त्रैलोक्यव्यापि यद् रूपं तत् त्वया वामनीकतम् ॥

निन्दा-तरङ्गः (कुसुसर्ग-निन्दा)

६३

वीराः पण्डितकवय-

दानवमन्त्रा तु केवलं गवयः ॥

कुपुल्ल-निन्दा ।

(१५५)

शनेः शनैर्विनीयन्ते रोषपैस्तोषणैरपि ।

नवाग्धा इव कुशलेर्वालाचपलचेतसः ॥

(हरिहरस्य)

कुवैद्य-निन्दा ।

(१५६)

कुवैद्यो बहून् रोगिणो नाशयतीत्याह :-

वैद्यनाथ नमस्तुभ्यं नाशिताशेषमानव ।

त्वयि विन्ध्यस्तभारोऽयं सुपुत्रः स्वयमन्ववाः ॥

कुसुसर्ग-निन्दा ।

(१५७)

अक्षरप्यसतां सङ्गो निवरा इन्वि सह पन् ।

गुणरूपान्तरं याति दुग्धं तक्रस्य विन्दुना ॥

कालिकाल-निन्दा ।

(१५१)

कालिकालेऽत्र स्वामिभक्तिविहीनानां नारीणां दोषान् दर्शयति :—

आप्रन्ते वनिताः कलौ प्रतिवचोऽप्रौतिप्रदं स्वामिन-
स्तासां यत् पतिदेवतेति वचनं प्रप्रीसमासाश्रितम् ।
लज्जाधर्षाभयं च तासु कतिचित् कार्यं यथेच्छं रता
नानान्वहगवोपमान् निजपतीन् कुर्वन्ति धन्यः कलिः ॥

कापुरुष-निन्दा ।

(१५२)

तेजस्विसकाशात् लब्धतेजसो जनस्य तेजः सोढुं न शक्यते इत्याह :—

सच्चं तेजीयसां तेजस्तेन तेजीयसां न तु ।
मूर्ध्नि सच्चं रवेस्तेजः सिकता न पदे पुनः ॥

कुवावि-निन्दा ।

(१५३)

कुकविः सुकवेदीषं धत्ते यन्नैर्जहद् गुणम् ।
यन्नतः शर्करां हित्वा पुरौषमत्ति शूकरः ॥

(१५४)

अवयः केवलकवयः

कीराः सुप्रः केवलं घीराः ।

निन्दा-तरङ्गः (दारिद्र्य-निन्दा)

२५

(१६२)

जामातरि कथ्यस्यै पावकी दुर्जने तथा ।
विश्वासो नैव कार्त्तव्यः पञ्चमे भगिनोसुते ॥

दारिद्र्य-निन्दा ।

(१६३)

न कीडपि दरिद्रवर्चसि कथं ददातीति कियत्प्रवृत्तसाम्प्रदायेन दर्शयति :—

हे दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वयासादवः ।
पश्याम्यहं जगत् सर्वं न मां पश्यति कश्चन ॥

(१६४)

कपित् कतिः ऋषिचिद् रामः समीपे धृष्टमासात्मिकया कपितयाऽनया
निजदारिद्र्यं निवेदयति :—

दियुरपि सवन्वोऽहं

मृहे च मे सततमव्ययीभावः ।

तत्पुरुष कर्त्तुधरय

येनाहं स्यां बहुवोचिः ॥

(भट्टसुत्तिकालसस्य)

(१६५)

विकटदारिद्र्यं वर्णयति :—

मम हे सुपत्नीव भूषिकवधूमधोव माज्जोरिका

माज्जोरिव शूनौ शूनौव-मृष्टहिथो वाच्यः किमन्यो जनः ।

२५—५

कृतम्ल-निन्दा ।

(१५८)

विपत्काले न कीऽपि बन्धुरस्तीति सोदाहरणमाह :—

ब्रह्मा च विष्णुश्च दिवाकरश्च
 लक्ष्मीश्च वाणी कमलस्य बन्धुः ।
 तथापि तस्यास्ति हिमाद् विपत्तिः
 को बन्धुरस्तीह विपत्तिकाले ॥

कृपण-निन्दा ।

(१५९)

बोधयन्ति न याचन्ते भिक्षुकाः पात्रपाणयः ।
 दर्शयन्तेऽपि लोकानामदातुर्गतिरीदृशी ॥

(१६०)

सति द्राक्षाफले क्षीरे ष्टदामास्वादनं सुदे ।
 अहो मातुरियं रीतिः कृपणे गर्भवर्त्तिनि ॥

जामाह-निन्दा ।

(१६१)

अशुद्धेण जामातुस्तप्तिसाधनं कदाचिदपि न सम्भवेदित्याह :—

सूर्यादयो ग्रहाः सर्वे तुष्यन्तुऽचितदानतः ।
 सर्वस्वेनापि नो तुष्येज्जामाता दशमो ग्रहः ॥

भिक्षा-निन्दा ।

(१७६)

काराचिदेवो धनवान् कविः दैनवयाह कारिद्रीपश्वतीऽपि तानमिवा कथा-
ऽप्यनिहतं मनुं भोक्ते ॥ एतदेव यदा प्राणान्तयोक्तं निरारमेव ज्ञातं तदाती
कस्यचित् धनवतः समीपमुपगत्य वक्ष्यमाणपदेभ्यः स्तानवस्थां विश्राभितवान् :-

(क)

नवीनदीनभावस्य याचमानस्य मानिनः ।

वचोजीवितयोरसौत् पुरोनिःसरणे रथः ॥

साम्प्रतं हीनापस्त्रोऽरी धनाब्धः कथं शोकमाकथ्यं शीकटाभ्यपरितप्तं न-
ः साकल्या कौशलेनीकवाग, भद्राभ्यन् भवतः शोको निरारमेव पास्तारः, किन्तु यत्कि
तावदत्र दोषमेव ; मयं साधुमानदीनत्वं य-कारः प्रतिभः, एतदधीगतेन च मम
परिमयायी भवताः शातन्वी भवेत्, एवमभिप्राय वक्ष्यमाणकारेण प्रतिवचान् :-

(ख)

नवीनदीनभास्य याचमानस्य मानिनः ।

वचोजीवितयोरसौत् पुरोनिःसरणे रथः ॥

(१७७)

ः भचिकासाहस्येन भिक्षुकान् निन्दति :-

अनाहृताः स्वयं यान्ति रसास्वादविखीलुषाः ।

निवारिता न गच्छन्ति मञ्जिका इव भिक्षुकाः ॥

(१७८)

ः याचकमत्रकथीः सादर्थं दर्शयति :-

याचके अयके तुल्या छत्तिः सृष्टिकता ज्ञता ।

प्रायः प्रहारभागित्वं क्वचिदाहारभागिता ॥

मूर्च्छापन्नशिशूनस्रन् विजहतो दृष्ट्वा च भिल्लीरवै-
र्लूतातन्तुवितानसंवृतसुखी चुल्ली चिरं रोदिति ॥

(विक्रमादित्यस्य, केषाञ्चिन्मते दुर्गतस्य)

(१६६)

काचिद् विदुषी रमणी धनोपार्जनाय प्रीषित स्वामिनमुद्दिश्य आह —

विकसामि रवावुदिते

सङ्कोचमुपैमि चास्तमुपयाते ।

दारिद्र्यसरसि मग्ना

पङ्कजलीलामनुभवामि ॥

(जयन्तीदेव्याः)

(१६७)

दूये कान्ताकरं वीक्ष्य मणिकङ्कणवर्जितम् ।

अतःपरं परं दूये मणिकङ्कणवर्जितम् ॥

(जयन्तीदेव्याः)

(१६८)

दग्धं ख्वाण्डवमर्जुनेन बलिना दिवैर्दुर्मैः सेवितं

दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः स्वर्णभूः ।

. दग्धः पञ्चशरः पिनाकपतिनाऽतेनाप्ययुक्तं कृतं

दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि ॥

(निशानारायणस्य)

दुर्जन-निन्दा ।

(१६८)

कर्णामृतं सूक्तिरमं त्विन्दुच

दोषेषु यत्नः सुमहान् खलुत्त ।

अवेक्षते केलिवनं प्रविश्य

क्रमेलकः कण्टकजालमेव ॥

(विह्वणस्य)

(१७०)

यस्य य. स्वभावः स कथमपि नापै तोत्वाह :—

सुनिष्णातोऽपि वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः ।

चिरं जलनिर्गम्यो मग्ना सैनाक इव सार्दवम् ॥

(१७१)

श्रेष्ठमाश्रित्य खलाननयोः सास्यं दर्शयति :—

मित्रोदये ख्लानिसुपैति सस्यग्

दोषागमे द्योतत एव नित्यम् ।

सख्यन्धमात्रेण दहत्यवश्यं

खलैऽनले वा क्रतरो विशेषः ॥

(१७२)

खलानां परगुणासहिष्णुतामाह :—

आविष्कृतान् परगुणान् कलयन्ति तूष्णीं

दुश्चेतसो ननु विदूषयितुं न रागात् ।

आकर्णयन्ति किल कोकिलकूजितानि

सन्धातुमेव निजससनलीं किराताः ॥

(१७३)

याचकान् प्रति धनिनामाचरणमाह :—

एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मीनं समाचर ।

एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥

नारी-निन्दा ।

(१७४)

परं प्रचण्डा कटुवाक्यवादिनी

विवादशीला परगेहगामिनी ।

मौख्यैर्युक्ता च पतीष्टनाशिनी

त्यज्येत भार्या दशपुत्रपुत्रिणी ॥

निर्गुण-निन्दा ।

(१७५)

पूर्णाऽपि कुम्भो न करोति शब्दं

रित्तो घटो घोषमुपैति घोरम् ।

विद्वान् विनोतो न करोति गर्वं

बह्वनि जल्पन्ति गुणैर्विहीनाः ॥

प्रशंसा-तरङ्गः (गृहविशेष-प्रशंसा)

७३

(१८०)

यशो धर्मा नयो दाच्यमुन्नटशोकवाग्मिता ।
एतेषां गुणरत्नानां संग्रहो नावसीदति ॥

उद्यम-प्रशंसा ।

(१८१)

समन्ते न विनोद्योगं प्राणिनः सम्यदां पदम् ।
अस्मिन्मन्यनर्जं दुःखं लब्ध्वा देवाः स्वर्षां पपुः ॥

गुण-प्रशंसा ।

(१८२)

गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते दूरेऽपि वसतां सताम् ।
केतकीगन्धमात्रातुं स्वयं गच्छन्ति घट्टपदाः ॥

गृहविशेष-प्रशंसा ।

(१८३)

यदि रामा यदि च रमा
यदि तनयो विनयधौगुणोपेतः ।
तनयात् तनयोत्पत्तिः
सुरवरनगरे किमाधिक्यम् ॥

भृत्य-निन्दा ।

(१७८)

यतिश्रुत्ययीः साम्यं वैपम्यञ्च दर्शयति :—

भूशय्या ब्रह्मचर्यञ्च क्लृप्तं लघुभोजनम् ।
सेवकस्य यतेः साम्यं पार्थक्यं पापधर्मजम् ॥

मद्यपान-निन्दा ।

(१८०)

मद्यपस्य कुतः सत्यं दया मांसाग्निः कुतः ।
कामिनश्च कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम् ॥

मूर्ख-निन्दा ।

(१८१)

हरेः पादाहतिः श्लाघ्या न श्लाघ्यं-खररोहणम् ।
स्यर्द्धापि विदुषा युक्ता न युक्ता मूर्खमित्यता ॥

पुत्र-निन्दा ।

(१८२)

जायमानो हरेद् दारान् वर्द्धमानो हरेद् धनम् ।
स्त्रियमाणो हरेत् प्राणान् कथं पुत्रः सुखावहः ॥

प्रेम-निन्दा ।

(१८३)

अत्यन्तप्रेमसखन्धे, न तुखाय वादाच्चा
अर्धनारीश्वरः शम्भुः प्रियावक्त्रं न दीक्षते ॥

लोकवाद-निन्दा ।

(१८४)

निरङ्कुश जनाननमिति कथयति :—

अर्थिनं याचकं रक्षाकर्त्तारं च जनार्दनम् ।
संसारकं शिवं वक्ति भुवि लोको निरङ्कुशः ॥

लोभ-निन्दा ।

(१८५)

किं दातुरखिलैर्दोषैः किं लुब्धस्याखिलैर्गुणैः ।
न लोभादधिको दोषो न दानादधिको गुणः ॥

(नीलकण्ठदीक्षितस्य)

स्थानच्युति-निन्दा ।

(१८६)

सिंहच्छुष्यकरीन्द्रकुम्भपतितं रक्ताक्तमुक्ताफलं
 कान्तारे बदरीभ्रमाद् द्रुतमगाद् भिल्लस्य पत्नो मुदा ।
 पाणिभ्यां परिगृह्य शुभ्रकठिनं तद् वीक्ष्य दूरे जहा-
 वस्थाने पततामतीवमहतामेतादृशी दुर्गतिः ॥

(ख) प्रशंसा-तरङ्गः ।

उद्भट-कविता-प्रशंसा ।

(१८७)

उद्भटकवितोत्सर्षं कथयति :—

उद्भटश्लोकसदृशसंग्रहं न करोति यः ।
 प्रस्तावयन्नसंप्राप्तौ कां स दास्यति दक्षिणाम् ॥

(१८८)

उद्भटश्लोकसङ्गीतबाललीलाप्रकाशनैः ।
 मनो न भिद्यते यस्य स योगी ह्यथवा पशुः ॥

(१८९)

उद्भटाः कविताः प्राचां रसभावोद्भटाः पराः ।
 सर्वदैव नवायन्ते न वा सन्ति पुरातनाः ॥

प्रशंसा-तरङ्गः (सुकवि-प्रशंसा)

८१

श्यालका-प्रशंसा ।

(२१५)

अग्निनीपतिरनिले श्यालकस्य पादरातिवप एव इत्याह :-

शृङ्गिणीसोदरस्यै च शृङ्गिण्या आदरः परः ।
कौस्तुभो हृदये नित्यं लज्जोः पादतले हरैः ॥

सन्तोष-प्रशंसा ।

(२१६)

सन्तोषप्रशंसिहिं गरीवहीत्याह :-

अज्ञात्वा परसन्तापमप्राप्य नीचनस्वताम् ।
अतुल्यं सतां मार्गं यत् स्वल्पमपि तद् बहु ॥

सुकवि-प्रशंसा ।

(२१७)

करीन्द्रश्च कवीन्द्रश्च शृङ्गुत्तुष्टिकराजुभौ ।
उभावप्ये कव्यार्थाभौ भेदस्तु रवयोः स्तयोः ॥

२१-६

(१८४)

शाघ्य गृहस्थाश्रमं वर्णयति :—

सानन्दं सदनं सुताश्च सुधियः कान्ता मनोहारिणी
 सन्मित्रं सुधनं स्वयोषिति मतिः सेवारताः सेवकाः ।
 आश्रित्यं सुरपूजनं प्रतिदिनं मिष्टान्नपानं गृहे
 साधोः सङ्ग उपासना च सततं धन्यो गृहस्थाश्रमः ॥

दान-प्रशंसा ।

(१८५)

वित्तत्यागधीर्योगं स्तौति :—

गुणो वित्तवतां त्यागो वित्ते त्यागवतां गुणः ।
 परस्परवियुक्तौ तु वित्तत्यागौ विद्वस्वना ॥
 (भट्टप्रद्युम्नस्य)

(१८६)

तुरगशतसहस्रं गोगणानाञ्च लक्षं
 कनकरजतपात्रं सिद्धिनीं सागरान्ताम् ।
 विमलङ्कुलवधूनां कीटिकन्याश्च दद्याद्
 नहि नहि ससमेतद् भक्तदानैः प्रधानैः ॥

दास्यत्यप्रेत्य-प्रशंसा ।

(१८७)

आहत्य चिनुः स्वर्गलपवर्गसपि क्लासात् ।

अनुकूले हि दास्यत्ये प्रतिकूलं न किञ्चन ॥

(नीलकण्ठदीक्षितस्य)

धन-प्रशंसा ।

(१८८)

दुन्दुभिश्च सुतरामचेतन-

स्तन्मुखादपि धनं धनं धनम् ।

इत्यनेन निन्दः प्रवर्त्तते

चेतनो यदि जनः किमद्भुतम् ॥

धर्म-प्रशंसा ।

(१८९)

दुःखेनोपाच्यते धर्मः सुखेन तु विनाश्यते ।

काष्ठलव्धमिमं चातुं नेच्छन्ति मुनयः सुखम् ॥

(नीलकण्ठदीक्षितस्य)

धौर-प्रशंसा ।

(२००)

आफलीदयकर्माणी हि धीरा इत्याह —

रत्नै रस्रूलैरस्तुतुषुर्न देवा
 न भेजिरे भीमविषादु विभौतिम् ।
 सुधां विना न प्रययुर्विरामं
 न निश्चितीर्यादु विरमन्ति धीराः ॥

परिण्डित-प्रशंसा ।

(२०१)

शून्यमापूर्णतामेति मृतञ्चाप्यमृतायते ।
 विपत् सम्पदिवाभाति विद्वज्जनसमागमात् ॥
 (भट्टेन्दुराजस्य)

परिच्छद-प्रशंसा ।

(२०२)

वासः प्रसूतिः खलु योग्यताया
 वासोविहीन विजहाति लक्ष्मीः ।
 पीताम्बरं वीच्य ददौ तनूजां
 दिगम्बरं वीच्य विषं समुद्रः ॥

प्रदोषकार-प्रशंसा ।

(२०३)

पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नान्धः

स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः ।

नादन्ति शस्यं खलु वारिवाहाः

प्रदोषकाराय सतां विश्रुतिः ॥

पौरुष-प्रशंसा ।

(२०४)

किं ज्वलना च महता पितृपौरुषेण

शक्तैरव याति निजया पुरुषः प्रतिष्ठाम् ।

कुम्भोऽपि कूपसपि शोषयितुं न शक्तः

कुम्भोद्भवेन सुनिनाऽम्बुधिरेव पीतः ॥

प्रार्थनाकौशल-प्रशंसा ।

(२०५)

शब्दशाल्वविदां चित्रमर्थाहरणकौशलम् ।

अव्ययेभ्योऽपि ये चार्थान् निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥

प्रेम-प्रशंसा ।

(२०६)

न खलु स्वकीयान् जनान् प्रति वैमुख्यमुचितं कदापि स्वामिन इत्याह :—

अन्तरायपरिग्रस्तां स्त्रियमित्यनुकम्पया ।
दुर्दिनेऽपि दिनेशोऽयं प्रफुल्लयति पद्मिनौम् ॥

(२०७)

आधारमेदादिकस्यापि आघेयस्य भिन्नता दर्शयति —

योऽन्यसुखे दुर्वादः
प्रियतमवदने स एव परिहासः ।
इतरेन्धनजो धूमः
स एव चागुरुभवो धूपः ॥
(गोवर्द्धनाचार्यस्य)

ब्राह्मण-प्रशंसा ।

(२०८)

इयं ब्राह्मणनी राजन्नपूर्वैव भवार्णवे ।
तरन्धधःस्थिता लोका मज्जन्तुप्रपरिवर्त्तिनः ॥

सधुरत्मापित्व-प्रशंसा ।

(२०८)

वाङ्माधुर्यात् सर्वलोकाप्रियत्वं

वान्पातुष्यात् सर्वलोकाप्रियत्वम् ।

किं वा लोके कोकिलेनोपनीतं

किं वा लोके गर्दभेनापनीतम् ॥

अनस्त्रि-प्रशंसा ।

(२१०)

त्रनासा भ्रूषणं धत्ते न कनिष्ठा न मध्यसा ।

निजनासप्रसिद्धानां भ्रूषणैः किं प्रयोजनम् ।

मानि-प्रशंसा ।

(२११)

रिपव एव मानिनामभ्युदयनिदानमित्याह :-

श्रीरामस्य दशाननो न कृतवान् दारापहारं यदि

क्वाम्भोधिः क्व च सेतुबन्धघटना क्वोत्तीर्थ्य लङ्काजयः ।

पार्थस्यापि पराजयं यदि रिपुर्नाधात् क्व तादृक् तपो

नीयन्ते रिपुभिः सन्नुन्नतिपदं प्रायः परं मानिनः ॥

यज्ञोपवीत-प्रशंसा ।

(२१२)

परशुराम प्रति रामचन्द्रस्तीक्रियम् —

भो ब्रह्मन् भवता समं न घटते संग्रामवार्त्ताऽपि नः
 सर्वे ह्यीनबला वयं बलवतां यूयं स्थिता मूर्धनि ।
 यस्मादेकगुणं शरासनमिदं राजन्यकानां बलं
 युष्माकं द्विजजन्मनां नवगुणं यज्ञोपवीतं बलम् ॥

विद्या-प्रशंसा ।

(२१३)

न चौरहार्थं न च राजहार्थं
 न श्वाढभाज्यं न च भारभूतम् ।
 व्ययेऽपि यद् वृद्धिसुपैति नित्यं
 विद्याधनं तत् परमं धनेषु ॥

विनय-प्रशंसा ।

(२१४)

श्राढावेव विनीतः सद्गुपायं चिन्तयेत् सुधीः ।
 पूर्वमेव क्षिती नत्वा दन्तिनं हन्ति केशरी ॥

(कुसुमदेवस्य)

- (२८) सेवते—वीपदेवमते सेवधातुबभ्रवपदी ।
- (२९) हरि हरीति—वीदस्यकमव्ययम् ।
- (३०) तनुवृषकुण्डर—लोभद्रुपे । नटनं—नर्तनम् । तमिसं—श्रीलक्ष्मिमिति श्रयः ।
- (३१) शुचवत् शुचभिषिष्टं वेताः । अग्रथं—सौन्दर्यादियुपरहितम् अहम् ।
- (३२) शौभ्यातिकम्—अमङ्गलम् । कादृशरो—मद्यविशेषः । लाङ्गसधत्ताः—
इतिभः वलरात्मस इत्यर्थः ।
- (३३) शौ शुविद्यां क्रीडपि अग्रुथं; कायात्मिकः कपालपाणिः कश्चित् देवः मिव इत्यर्थः कुञ्जलं कल्पयतु । कल्पानो प्रलये अरुः संशारकारकः केशिः श्रीङ्गः यस्य सः । क्रतुकदनकरः—चञ्चविनायकः । कश्चितः स्त्रीकृतः क्रतुदिनीकातुषः अन्दः येन सः । कदाप्यश्रीङ्गमौलः—कदाचैतः अस्तिभिः श्रीङ्गने खेलायं उत्तमः सत्सुकः । कश्चित्-
कलकलाः—कलिया अकलविताः कलैव सभुरासुटुअभिना कलाः यद्यनोतायावादिचयाः येन सः, अथवा कश्चितः सङ्गीतः कलकलाः शोलाङ्गनो येन । कावो लप्यव्यां कावो कलसं यस्य तादृशः । काशिन्दीव कायः हाथः कपो यस्य सः ।
- (३४) दौषाकरः—चन्द्रः ; पथे दौषाणामाकरः । द्विविध—सर्पः ; पथे चिमाथी । पाषाणञ्जा—पार्श्वेती ; पथे कठिनस्रदया । पशुः—इयः । अन्तरङ्गः—
आत्मोयः मिय इत्यर्थः ।
- (३५) धूर्त्तद्विभ्रंनि—गिवनताडे । नवध्या—सख्यदेशवर्तिनो, पथे विवाद-
मालिनो । वैधवी—विदुस्यन्विनो । मिलनात्—कुलचन्द्रमते मन्वधातोः पाचिक-
कुटादिस्वात् मिलनं मैत्रनमिति उपपद्यसिद्धिः । तथाच—“मङ्गपातकितः पच
मिवितथं न तोः सङ्” —इति शिष्टप्रयोगः ।
- (३६) सङ्गम्—मङ्गलार्थम् । उद्युपरिबद्धवृद्धम्—उद्युतां नवतारणां परिबद्धः
अपिपतिः चन्द्र इत्यर्थः, स एव च्युतायां यस्य तम् ।
- (३७) विजयमवया—विजितां वज्रदष्टिव । अपिबरसुखाः—नन्दोः तस्य
वज्रवत्सुखमिति प्रसिद्धिः ।
- (३८) उभिभवा—लज्जा । वासः—वस्त्रम् । पिष्टवने—प्रणयाने । वासरसं—
वसतिस्तुल्यम् । शोखण्डसार्द्रयैः—चन्द्रगर्भैः ।
- (३९) सीमन्विनी—सीमन्तः किमविन्यासः, शीःस्ताः अक्षीति सीमन्विनी रमणी ।
त्रिस्तोत्रारवां—वाचयवो लोकाग्निशोका इति यावपाश्चिमादिस्वात् समसः, तस्य रचा

(२१८)

सुकवेरपि विपदं दर्शयति :—

अग्रे तार्किककेशरी प्रचलति क्रोधेन रत्नेक्षणः

पश्चाद् याति च शब्दचारुचतुरः कालापशार्हूलकः ।

तन्मध्ये कविते कुरङ्गदयित्ते श्लोषि चेज्जोवितुं

हारं रत्नमयं गले तव तदा दास्याम्यहं सादरम् ॥

सुकाव्य-प्रशंसा ।

(२१९)

श्लोक ईहि भवति श्लोको यत्र तिष्ठन्ति साधवः ।

लकारो लुप्यते तत्र यत्र तिष्ठन्त्यसाधवः ॥

(२२०)

सुधाकाव्यरसयोः पार्थक्यं न ज्ञातुं शक्यते इत्याह :—

कान् पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि ।

किं वा काव्यरसः स्नादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥

सुजन-प्रशंसा ।

(२२१)

गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुर्हरेत् ।

पापं तापञ्च दैन्यञ्च हरेत् साधुसमागमः ॥

(२००)

अशनीतविलक्षणं सम्मनहृदयं हि दर्शयति —

सज्जनस्य हृदयं नवगीत
 यद् वदन्ति वलयस्तदलीनम् ।
 अन्यदेहविलसत्परितापात्
 सज्जनो द्रवति नो नवनीतम् ॥

सुपुत्र-प्रशंसा ।

(२२३)

सत्कृतं भूषणं पुंसः सद्भार्या कुलभूषणम् ।
 मत्पुत्रभूषणा भार्या पुत्रः सत्सतिभूषणाः ॥
 (हरिहरस्य)

सुवैद्य-प्रशंसा ।

(२२४)

सस्ते दुःसहवेदनाकावलिते मग्ने स्वरऽन्तर्गलं
 तप्तायां ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते हृषीकव्रजे ।
 दूने बन्धुजने क्षतप्रलपने धैर्यं विधातुं पुनः
 कः शक्तः कलितामयप्रशमनाद् वैद्यात् परो विद्यते ॥
 (वैङ्कटध्वरिणः)

सुसंसर्ग-प्रशंसा ।

(२२५)

ज्ञानं वर्द्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमासुञ्चति

श्रेयः पल्लवयत्यधानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् ।

बुद्धिं संपरिशोधयत्युपचिनोत्युच्चैः कलाकौशलं

किं किं नारभते हरेरिव कथाश्रव्यां सतां सङ्गतिः ॥१

रस-तरङ्गः ।

अद्भुत-रसः ।

(२२६)

कस्मै किं कथनीयं

कस्य मनःप्रत्ययो भवति ।

रसयति गोपवधुटी

कुञ्जकुटीरे परं ब्रह्म ॥

कारुण-रसः ।

(२२७)

अग्रे व्याधः करघृतशरः पार्श्वतो जालमाला

पृष्ठे वक्रिर्दहति नितरां सन्निधौ सारमेयाः ।'

एषी गर्भादलसगसना शाददौ रहपादा

चिन्ताविष्टा वदति हरिणं किं करोसि क्व यासि ॥

(मातलस्य)

शान्त-रसः ।

अनित्यता ।

(२२८)

संसारिणामविद्याजनितं भनं दर्शयति :-

जातोऽहं जनको मसैष जननी क्षेत्रं कलत्रं कुलं

पुत्रा मित्रभरातयो वसु बृहं भ्राता स्वसा बान्धवाः ।

संसारे शयने निमज्ज्य सुचिरं निद्रामविद्यासयीं

लब्ध्वा चित्तं विघूर्णितं बहुविधान् स्वप्नानिमान् पश्यसि ॥

(कृष्णसिम्बल्य)

उपदेशः ।

(२२९)

संसारं तव निःसारपदवी न दवीयसी ।

अन्तरा दुस्तरा न स्याद् यदि रे मदिरिच्छया ॥

(भर्तृहरिः)

कर्मफलम् ।

(२३०)

महतामाश्रयः कार्यः फलं भाग्यानुसारतः ।

शिवस्य कण्ठलग्नोऽपि भुजगो वायुभक्षकः ॥

(भर्तृसारस्वतस्य)

काल-चरित्रम् ।

(२३१)

अशनं मे वसनं मे

जाया मे बन्धुवर्गी मे ।

इति मे मे कुर्वाणं

कालवृको हन्ति पुरुषाजम् ॥

दैव-बलम् ।

(२३२)

रामेण सीता कथिता त्वरस्व

सूर्येण तापैः परितापिताऽभूत् ।

पृथ्व्यापि विद्धा निजकण्ठकैश्च

विधौ विरुद्धे स्रजनोऽपि शत्रुः ॥

प्रार्थना ।

(२३३)

शान्तिशान्तालमला लो जन शान्तीनिगलनः ।
त्रिपुरारिपुरहारि वद्वहं शोचन्निहृक्तः ॥

विद्वक्तः ।

(२३४)

पुनःपुनर्भुवि चित्तः पुनरेति स्वसन्निधिम् ।
मन्दकन्दुकवज्जातो मृत्योः श्लोडनकं नरः ॥

(ललितशतम्)

(२३५)

तन्हायां पवसां मन्थे यत् सुखं स्वजनादपि ।
निदग्धदारशयाऽलं निजच्छाया न कस्यचित् ॥

विषय-निन्दा ।

(२३६)

न्यस्तं यथा सूक्ष्मं सुदाऽन्ति शेषो
दूर्वाक्षताद्यं बलिकल्पितः सन् ।
मृत्युं तलीणस्थितमप्यजानन्
भुङ्क्ते मनुष्यो विषयांस्तथैव ॥

हास्य-रसः ।

(२३७)

निन्दाच्छ्लेन राम स्तौति :—

साधु साधु रघुनाथ यत् त्वया
पर्य्यायि जनकस्य कन्धका ।
कार्यमेतदपरेण दुष्करं
युक्तमेतदजवंशजम्भनः ॥

विविध-तरङ्गः ।

आयव्ययौ ।

(२३८)

इदमेव सुपाण्डित्यं चातुर्यमिदमेव च ।
इदमेव सुबुद्धित्वमायादल्पतरो व्ययः ॥

उपनेत्रम् ।

(२३९)

यो हि परमुखेन कस्यचिद् वृत्तान्तमवगम्य प्रशस्य' तं निन्दति निन्द्य' वा
स्तौति तं प्रत्युक्तिरियम् :—

दृश्यतेऽरुर्महत्त्वेन महानश्रुतया त्वया ।
दिव्यदृष्टेर्न दोषोऽयं दोषोऽयमुपचक्षुषः ॥

काण्डकाः ।

(२४०)

सुसुखोऽपि सुद्वत्तोऽपि सन्धार्मपतितोऽपि लद् ।
साधूनां पादलब्धोऽपि व्यथयत्येव काण्डकः ॥

कस्तूरी ।

(२४१)

अयि वत गुरुगर्वं मा स्म कस्तूरि कार्पी-
रखिलपरिमलानां मौलिना सौरभेण ।
गिरिगहनगुहायां लीनमत्यन्तदीनं
स्वजनकमसुनैव प्राणहीनं करोषि ॥
(पण्डितराज जगन्नाथस्य)

कुम्भः ।

(२४२)

दृढतरगलविनिबन्धः

कूपनिपातोऽपि कलस ते धन्यः ।
यज्जीवनदानैस्त्वं
तर्षामर्षं नृणां हरसि ॥

गोष्ठी-यन्त्रम् ।

(२४३)

अलावुतन्तुकाष्ठानां संयोगे मधुरध्वनिः ।
भिक्षापात्रं कटीसूत्रमिन्धनञ्च पृथग् यदि ॥

घटिका-यन्त्रम् ।

(२४४)

कदाचित् महाराजकृष्णचन्द्रेण कवे कथय तावत् घटिकायन्त्रं राविन्द्रिवं कथं
अनन्तीति पृष्टी बाणेश्वरविद्यालङ्कारसमुवाच :—

अलभ्यं यदायुःपलः स्वर्णभार-

रहो तस्य दण्डो ह्यया याति यामः ।

दिनञ्च त्रियामा प्रसादान्नराणा-

मितीवानिशं घोषयन्ती घटीयम् ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

जिह्वा ।

(२४५)

अहं तमेतद् यद् दन्तैर्न जिह्वा दश्यति इत्याह :—

द्वात्रिंशद्दशनद्वेषिमध्ये अमसि नित्यशः ।

तदिदं शिञ्चितं केन जिह्वे सञ्चारकौशलम् ॥

तलाखुः ।

(२४६)

उक्तिप्रत्युक्ती :—

भ्रातः कस्त्वं तलाखुर्गमनस्मिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्
 कस्य त्वं दण्डधारी नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः ।
 चातुर्वर्ण्यं विधात्रा विविधविरचितं धर्मैकैर्धर्मप्रभेद-
 कैकौकर्तुं वहात् तन्निखिलजगति तच्छासनादागतोऽस्मि ॥

तुलादण्डः ।

(२४७)

गुरुषु मिलितेषु शिरसा
 प्रणमसि लघुषून्नता सनेषु समा ।
 उचितज्ञासि तुले किं
 तुल्यसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥

दुग्धम् ।

(२४८)

सहजनाधुर्थं न कथमपि निचलतीत्याह :—

को हि तुलासधिरोहति
 श्रुचिना दुग्धेन सहजसधुरेण ।
 तप्तं विह्वतं सथितं
 तथापि यत् स्नेहसुहिरति ॥

धनुर्बाणौ ।

(२४८)

कोटिद्वयस्य लामेऽपि नतं सद्दंशजं धनुः ।
असद्दंश्यः शरः स्तब्धो लक्षलाभाभिकाङ्क्षया ॥

धूमः ।

(२५०)

धूमः पयोधरपटं कथमप्यवाप्य
वर्षाम्बुभिः शमयति ज्वलनस्य तेजः ।
दैवादवाप्य ननु नीचजनः प्रतिष्ठां
प्रायः स्वबन्धुजनमेव तिरस्कारोति ॥

नखरञ्जनी ।

(२५१)

शब्दज्ञो षलीलुपः कविरुत्तमाधमयोरमेदं दर्शयति :—

अनन्तचरणोपान्तचारिणी मलहारिणी ।
पुनर्भवच्छेदकरी गङ्गेव नखरञ्जनी ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

नख्यम् ।

(२५२)

नसंगं भ्रूसुरसूरिसेवितल्लं नसंगं सुसेवे प्ययं
 नसेनैव विकाशते कविकुलं नखाय तस्मै नमः ।
 नखात् शस्यतरं न चास्ति भुवने नखास्य वशोऽस्यग्रहं
 नसेनै नियतं विराजतु मनो हे नख्य मासुद्धर ॥
 (उड्डटसागरस्य)

नौका ।

(२५३)

नौका च खलजिह्वा च प्रतिकूलप्रवर्त्तिनी ।
 प्रतारणाय लोचानां दारुणा केन निर्मिता ॥

प्रदीपः ।

(२५४)

(क)

प्रदीप' लक्ष्मीकव्य उपदिशति :—

रक्ष पात्रगतं स्नेहं दीप स्वयौविवर्द्धनम् ।
 प्रयास्यन्ति विना तेन भस्मत्वं भवतो गुणाः ॥
 (महादेवस्य)

(ख)

आश्रितवात्सल्यं शरीरपि हृदयमधिकरोतीत्याह :-

हृन्धाद् द्विप्रभविनीतं

किन्तु न शरणागतं द्विषं हृन्धात् ।

दीपस्तिमिरविनाशी

दलयति नाधोगतं तिभिरम् ॥

बडिश-दृण्डः ।

(२५५)

यत् सङ्गुणोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि

वंशोद्भवोऽपि विदधासि नृशंसकम्भ ।

वक्रात्मनो बडिशदृण्ड तदेव तस्य

जानामि सङ्गतिफलं तव कण्ठकस्य ॥

सध्यस्थः ।

(२५६)

जलस्य वङ्गिना वैरं विधात्रा परिकल्पितम् ।

-सुपात्रं यदि सध्यस्थं नृणां भोगाय कल्पते ॥

विधि-विद्वत्त्वत् ।

(२५७)

पृष्ठेन कुक्ष्यरणेन च्छो

नेत्रेण काणो र्मर्दनं लूकः ।

कायेन र्द्वर्जः श्वर्गणं चैद्धो

नसाऽदनाटो विधिवच्चितो यः ॥

(उद्भटसागरस्य)

विवाह-पणः ।

(२५८)

कन्यायै रोद्धतं रूपं ज्ञात्रे च लोदते पणम् ।

ताताय र्द्वर्तं गस्त्रं वरस्योपयसोऽक्षुधे ॥

(उद्भटसागरस्य)

सुजन-दुर्जन-पार्थक्यम् ।

(२५९)

(क)

आक्षोपितोऽपि सुजनो मधुरं हि रीति

निष्पीडितो मधुरमुद्गिरति यथेक्षुः ।

नीचो जनो गुणशतैरपि पूज्यमानो

हास्येन यद् वदति तत् कालहेऽप्यवाच्यम् ॥

(ख)

सरलयोः खलु सख्यमनारतं
 कुटिलगोर्घटनैव न जायते ।
 यदि भवेत् सरले कुटिले तदा
 न चिरमस्ति धनुःशरयोरिव ॥

 स्वभावाख्यानम् ।

(२६०)

साधुरेव न जहाति साधुतां
 दुर्जनैः सह सम्मिलन्नपि ।
 जन्मतः प्रभृति काकसङ्गतः
 पश्य रौति मधुरं हि कोकिलः ॥

 इति द्वितीय-प्रवाहः समाप्तः ।

परिमिष्टम् ।

द्वितीय-प्रवाहः ।

टिप्पणी ।

(१) ब्रह्माभिषिञ्चं—परब्रह्मसञ्जयम् । मङ्ग—ज्योतिः । एते व्याधिगन्तादर्थे
यथा दःखनिवृत्तये वैद्यार्थान् चरन्ति तथाऽऽत्मसिद्ध्यर्थान् चरन्ति कर्तुःस्वात्मकारुण्यकरण्यर्थ
एकं शरणं तस्मैः नारासीत्यर्थः ।

(२) कल्पमेव—कुलशेखाः अष्टकुलपर्चना एव दद्यान्ति पद्यानि यत्न यत्
पूर्वम्—शिल्पम् । सुवर्णनिरिकर्णिकं—सुवर्णनिरिः सुवर्णस्यैव जर्णिका वांशार्थो
यस्य तत् । अन्नमन्नाभं—दन्नाः विष्णुः एव मातं यस्य तत् । कामनविष्टरस—
पद्यात्मनम् ।

(३) मन्त्रिकीं—व्यष्टिकसत्रीम् अक्षमालां—जपमालाम् । तलांकरणा-
विनिद्याम्—करतन्त्रविनिद्याम् । प्रतिपत्न—प्रतिक्षणम् । वीरः—शुकपत्नी ।
भुञ्जे—सङ्गलाय ।

(४) इतिः—वर्चनं व्यवहारादिकमित्यर्थः । स्वतन्त्रा—स्वाधीना । सुपाणाम्
—पुत्रवधनाम् । मरुन्मती ब्रह्मणः पत्नी ; विष्णोर्नाभिकमलात् जात इति विष्णुर्ब्रह्मणः
पिता लक्ष्मीय नाता । अतएव लक्ष्मीः मरुन्मत्याः श्वरुरिति सङ्गच्छते । पण्डिताऽपि
निर्धनो नाद्रियते इति श्रीकार्थः ।

(५) अन्नमन्नाय पलायते अपगता भवति । लक्ष्मीयापि न चपलायते अक्षमाला
न भवति ।

(६) खरतरशरकृतसुरपरमथन—सुशाणितशरैः कृतं सुरपराणां सरवैरिणाम्
असुराणां मथनं विन तत्सम्बोधने । “अतिधातिपरारातिप्रत्यर्थपरिपन्थिनः”—इत्यन्तरः ।
खगचर—गरुडयान । नगधर—गोवर्द्धनगिरिधारिन् । फणधरमथन—शेषशब्दः ।
परपदलयकर—भोजपदप्रदायक । भवद्रमण—भवभयनायक । जगदधम् अपहर—
जगतः समस्तं पार्य दूरोक्तं त्वमिति शेषः । सरसिजनयन—पद्मनेत्र ।

(९) नाथे—स्वामिनि नारायण इत्यथ । कृतपदघात ऋगुमुनिरित्यथ । चुल्लुकिततात्—चुल्लुकित गच्छुषिष पीत तात पिता समुद्र येन स अगस्त्य इत्यर्थे । सपत्निकासेवी—सरस्वतीसेवक पण्डित इत्यर्थे ।

(१०) विषोरसि—नारायणस्य वज्र स्थली । कुम्भसम्भवमुनि -अगम्य । तात पितर समुद्रमित्यर्थे ।

(११) लक्ष्मीर्वावत् सदया तावत् भवन, वधू सुख, पोरुषान्विततनु, जनादर, पतानि सुलभानि भवन्ति । चैत् सा न तथा कृपावती, तदा एतेषा पदाना प्रथमवर्णं परिव्याग्रे यत् भवति तदेव स्यात् । वनम अरण्य, धू भार सकलनीव कष्टकरम खम आकाश सर्वं शून्यम, रूषान्विततनु क्रोधपूर्णटेह, नाटर सर्वत्र सम्मानाभाव ।

(१२) द्रविण—धनम । मत्सर—विद्वेष । मत्सरिण्यौ—विद्वेषकारिणी

(१३) कन्धरा—योवाम शेष—हे अनन्त ।

(१४) राजमणि—राजश्रेष्ठ । रमश—रमाया ईश्र पति नारायणमित्यथ निशाचरचभू—राक्षससेन्यान् । शुभायन—शुभ मङ्गलदायक अयन आश्रय

(१५) दारुदृषदस्य—“जातिरप्राणिनाम इति धन्वैकवद्भाव, बन्धानुदधहान्तात् समाहारे इति समासान्तष्टच् ।

(१६) खरोचिषा—निजकिरणेन । अलङ्करोति—प्रकाशयति । तदन्वये—तद्वशे सूर्यकुले इत्यथ । द्विशरशताङ्ग—द्विशर दशपूर्वं शताङ्ग रथ दशरथ इत्यर्थे । एकराट्—एकाधिपति । खरविगने—खरयोर्वैपरीत्येन गृह्णी ।

(२०) ताताञ्जया—पितादेशेन । तात—वत्स । व्याजिन—कृत्स्नेन । पुर सरन्तु—पुर सरा अयगामिन अनुचरा इति आचरन्तु, क्लिबन्तनामधातो रूपम ।

(२३) सिता—शर्करा । अपविद्या—अविद्या, अज्ञानता इत्यथ । देहोऽह मिति या वृद्धिरविद्या सा प्रकीर्त्तिता । रीचिका—रुचिकरी ।

(२४) अरुथ सूर्य, तत्समानवर्णत्वाद्ब्र कृष्णपदतलमित्यथ । विधुपाली—चन्द्रश्रेणी, तदाकारत्वाद्ब्र कृष्णपदमखपङ्क्तिरित्यथ । तम स्तोम—अन्धकारराशि अत्र कृष्णस्य चरथोपरिमान । एते परस्पर शत्रुभावापन्ना अपि कृष्णचरणमाश्रित्य सहवसन्ति । शाववम—शत्रुता ।

(२६) भूमिका—कृमिकीटपतङ्गादिरूपान्तरपरिग्रहरूपा । व्योमाकाशखरुध्वरविषयव अद्भुतस्य वामगत्या चतुरशीतिलक्षसंख्यका (८४०००००) भूमिका इत्यथ सानय—मा आनय ।

(७१) वारिदसम्भ्रमात्—सैचवात्वा । शुक्रमिवादि राधाया उक्तिः । तस्मै—यस्मै 'घोष' इति भाषा ।

(७२) कुम्भोषः—करोद्गः । पुरिसाध्यकम्—सिंहकटिदंभः । विधिकृतम्—मम एतत् सन्ने विधाया निमित्ते तव मे को द्योप इति भावः ।

(७३) पृच्छवीथिका—विद्ययिम् । नन्दनोपपद्यदृष्टिता पृच्छवीथिकाम् ; पथे नन्दनोपपद्यदृष्टेव पृच्छवीथिकाम् । चावि—सञ्ज्ञि । उज्ज्वलशुभं—शुभः सुखम् ; पथे श्यादादिच्छादिशुभः । कैशमभ्यन्—कैशवभयनसाधनं कैशनिर्मितं लोरकम्, पथे कैशने ह्यपदं धनम् ।

(७४) लघोश्वाच—कस्तम् । नारायणः प्रख्याच—यस्यो सुदर्शनचक्रधारी अहम् । कुम्भकारोऽपि चक्रीयुवति, तयाच दीदिनी "चर्का दीर्घकमिगकीक-कुलायात्रादिहृद्यक" इति ; इत्येतमर्थं चटसिवा लघोश्वाच—मम चटाद्यर्थिता चटादिभिः प्रयोजनमित्यर्थः, महि न विद्यते । एवमर्थानरं शुक्यादिपदेष्वपि द्रवम् । तद्यत् शर्दानरनाकलथैव लज्जा उक्तिपरम्पर । शशी—पाञ्चजन्यामकमशधारी ; पथे नरभिरिदंश्याधारी । अग्निवम्—अमङ्गलम् । शशाङ्गधारी अग्निचिरमङ्गलव इति भावः ; पथे निषादनम्, नरकपालधारी मङ्गलि शिव एव परमं शुभः, तदन्तः सन्ने अशुचिरिति भावः । गदौ—कौमोदकीनामकमदाधारी ; पथे गदौ रोमोऽस्माकौति गदौ । खड्को—नन्दकनामकखड्गधारी ; पथे नख्कः 'नखार' इति भाषा (नख्का हि प्रायः पुष्करिण्यादौ सप्राप्तिश्चलति) । पञ्चो—पञ्चधारी ; पथे इक्षी । तदेहि—तदा इहि, नख्क ; पथे सत् तदा 'श' एहि च्वात्ख । पञ्चकरण—तडागम् (इक्षिभो हि प्रायः तडागादौ नलकोर्षां कुर्वन्ति यथासादिकं भवथसि च) ; पथे पञ्चारा खप्पाः करं पाथिम् । प्रापत्—धृतवानित्यर्थः ।

(७५) भिद्युः—शिवः, तिरपादपरिभित्तमिप्राथी वामनय । नथे—ब्रह्मदेव । प्रापतिः—मितः ; गोपालकाः ह्यपयः । पद्ममस्युपयः—सर्वैवेष्टिः शिभुः ; पथे सर्वोपरि गवानः विद्युः । शिसे स श्रेयोपरि—विद्योत्तमत्वाया प्रसिद्धेव । विषादं—विषमवर्णं शिवम्, दुःखम् ।

(७६) गङ्गाधरपथि—सपदोभिजिटे । सपि खामिमसव निररि चर्त्तते इति अभिप्रायः । चक्रिषुधु—चक्रिषुः विष्णोः क्लृप्ताप्रियस्येति अभिसम्मानम् । गर्वकाः—शिवस्य ताप्यं प्रसिद्धम् । सर्वकुतुको शिवस्य सर्वभूषणानां, विष्णोश्च वाशिय-

ताम , अपवा वप्राणा लोकाना रक्षा तामिति उत्तरपदे परे द्वियु । कपालपाणि
—कपाला भिन्नाभाजन प्राणो यस्य तादृश सन । ललाटखिन्न —विधिक्षता ललाट
लिपि । न पुन प्रयाति—अन्वया सन न याति, अन्वया न भवतीत्यर्थ ।

(५३) दक्षी—काल । एते सदव त रक्षन्ति ।

(५४) स्त्रीरूपा—लज्जारूपा । दिगम्बरा—गन्ध । क्रमते—पाटनाक्रामति ।
अनुपसर्गाद्वा ' इति पात्निकमात्मनेपदम् ।

(५५) अखिलेषु गलेषु—पञ्चवक्त्रात् पञ्चषु कण्ठेषु । हिमालजा—हिमालय
जाता दर्गा । लीलया—विलासिन ।

(५६) कालकृतकवलज्वालाना अपनुच्य अपनोदनाय । तत—अद्वि फुल्ल
कमलम्

(५७) खगाकसा—दवानाम । स्तुतिगिरा—स्तोत्रवाक्येन । सयाममुक्तवसना
—सयाने मुक्त वसन यया तादृशी ।

(५८) विधे कुम्भ्या—ब्रह्मण कमण्डलुमध्ये । गर्भाभिविध्वंसिनी—मुक्ति
दायिनी ।

(६२) गन्ध—क्षीय । षष्ठा व्याप्तो य यशसि तस्य जन्मान्तरपरिग्रहेण टिष्ठ
सम्बन्धो न भवति, तदस्वाश्विरूपत्वमिति ।

(६३) जीवन—जलम् पले प्राणान ।

(६६) तिङ्गपुङ्गवपुङ्गववाहन—विहग पुङ्गव इव विहगपुङ्गव ५२ गत्रेष्वा गरुड ,
पुमान गो पुङ्गो हृष्य तो वाहने यस्य तत । नकारकुम्भलि—मकराकृति
कुम्भधारि । कुम्भलि कुम्भलि—कुम्भली सर्पे स एव कुम्भलि, तद्विशिष्टम् ।
चन्द्रकि चन्द्रकि—चन्द्रकिन नयूरस्य चन्द्रक पुच्छमिति यावत्, तद्विशिष्टम् चन्द्रकि
—चन्द्रकचन्द्र सोऽस्यास्तोति, चन्द्रशोभितमित्यर्थ ।

(६७) अम्ब—मात । रन्त—श्रीडितुम् । सुषली—बलराम । व्याटेहि—
विस्तृत कुरु आननमिति शेष ।

(६८) विधुगा—कातरा । जनयिन्नि—जननि । गिरौथ—हिमालय शिवस्य ।
प्रोन्मीलित्यादि—प्रकर्षेण उन्मीलित यत स्थित तेन मुग्ध मनोहर (लज्जया) नमस्य
वदन पस्या सा तथोक्ता ।

(६९) द्विपादे—विसृज्यका पाटा तै ।

(७०) कि तयासो वभाषे—असो तात कि नथ तथा वभाषे उक्तवान ।

(८०) खड्गिभिः—खड्गधारिभिः रजकेः ; पचे गच्छकेः । गजैः—हविभिः ; पचे बानरविशेषैः । कचुविभिः—अनाःशूरधारिभिः सार्यकुमभसद्विभैः हारपाखेवां ; पचे संधैः । मङ्गिभ्योभिः—ऊदागिषेकाभिः रसपीभिः ; पचे मङ्गिष्वीभिः । लघ्विदिषां मन्दिरे यद्वेदसि सतोऽन्वयः ।

(८१) तिमिरादिः—सूर्यः । शङ्खितमानसाः—अथाकाच तिमिरवर्षतया यदाध्यामपि इत्यादिति भीतचिन्ताः । रटन्ति—अन्दायने । प्रभे (अथयम्)—प्रख्ये । विकाः—शाकाः ।

(८२) पञ्चशः—उद्धरणपञ्चावलम्बनम् । विरं—नाथं । ध्याञ्च—काक । उद्राटयन्—अभिनयम् अतुकुर्मन्निवर्धः ।

(८३) कुङ्कुम्—मष्टेन्दुकसाम् अमावस्याम् । “सा दृष्टेन्दुः चिनीवाती सा नष्टेन्दुकसा कुङ्कुः” इत्यमरः (सा अमावस्या) । भाम्यति—अमर्षं कुर्मन्ति सति । नृदुपुत्रथाः—अराः । सन्धुमान्—स्त्रया । लरावधतः ‘अत्र अत्र इतः इत्येतामि पदानि अतुत्रार्थं केवलं कुङ्कुः कुङ्कुरिति भावः ।

(८४) अक्रवाकामिष्टमं रामी एकत्र न वसतीति प्रसिद्धिः ।

(८५) कवन्ति—सुप्तम् । कन्दलं—नवाङ्कुरः । ऊसुदकीये—ऊसुदकृष्ट-माभक्तरे । सुहृत्परिसुक्ता—अक्रवाकविरहिता ।

(८६) जीवनेन—जीविकया जनेन च । कौत्सव्रतीच्छेदप्रसङ्गः—वैशंपर्यपर-गतनिवसभङ्गप्रसङ्गः । परदुःखः—अतिहोत्रकरः । अतएव चातकः प्राचान्नेऽपि उष्टिजलं विना नाभ्यञ्जलं पिबतीति भावः ।

(१००) जानीते—अभ्योनिषेर्गाभ्योर्धमिति शेषः । कोलावतारः—वरास्रावतारः ।

(१०१) कर्दमपानीयं—कर्दममिथं पानीयमिति मध्यपद्विधौ कर्मधारय-समासः । मरुसहायते—मरुतकेति शब्दं करोति सज्जनेनिति शेषः । “अन्वन्तानु-करपाद” इत्यादिना मन्वन्त्यात् उच् चित्त्वत्, ततो “लौघितादिङान्भ्यः ष्व्” इति ष्वप् ।

(१०२) मदावः—मनापासङ्गानात् । पादं—होकारे । दूर्दरः—मेकः ।

(१०३) देविचर—मयूररत्न । गोपालभौषिण्युकुटे—श्रीहृत्पथ मसकस्ये सुकुटे ।

(१०४) केका—मयूरस्य कक्षरवः । कवरी—रसवीणां कैयन्निवासः ।

कावायाः—मयूरपुच्छानि । चिन्वित्रः—सर्पः । विधितैः—मादृः । विचङ्कपन्—मनसि स्थितम्, अभिलषितमिति यावत् ।

निघाहकत्वात् । विघादौ—विष गरलम् अतोति गरलपायौ । वकी—पूतना, तस्या विषलिप्त स्तनं कृष्णं पपी ।

(८०) मौली—मस्तकी नीलव्यदि—अलकासूर्णकुन्तला, वैणिका—विन्वस केशपाश, अलकसहिता वैणिका, पशान्नोष्ठा अलकवैणिका नीलालकवैणिका । वोचिका—तरङ्ग । शफरी—मस्यविशेषी । रधाङ्गद्वय—चक्रवाकयुगलम् ।

(८१) पार्वती प्राह हे अन्वकारे अन्वकस्य तन्नामज्ञासुरस्य अरि शिव तत सम्बुद्धि, सूक्ष्मं इय का । सूक्ष्मं अन्वकारे तमसि इय का इत्येव पाव्यतोप्रन्नार्थं घटयित्वा शिवेनोक्तं हे सुसु कान्त सुन्दर इन्दु तेन युक्ते इह सूक्ष्मं विमिरं कृतं नास्तेव विमिरमित्यथ । पार्वती तु कान्तेन्दुयुक्ते इत्यस्य कान्ता च इन्दुस्य ताभ्या युक्तं तस्मिन् सूक्ष्मं इत्यथमाकलय्याह कान्तेत्यादि, अपि प्रश्ने अत्र शिरसि काचित् कान्ताऽस्ति । ननु भवतु—एवमितिशेष, ननुशब्दोऽत्र आक्षेपे । एतावदेव—केय कान्ता इत्येव । इह—‘कान्तेन्दुयुक्ते’ इति पदे इहसमासम्, पक्षे लया सह कण्ठहम् । अपनय—दूरोक्तम् । प्रतिवचनजित —प्रत्युत्तरदाने पराभूत ।

(८२) पशुपति—शिव पक्षे पशूना राजा । हरि—सिंह । देवीमापात—देव उभापति शिव, अहमितिशेष, एष परत्र, पक्षे देव मापति मा लक्ष्मीस्तस्या पति विष्णु । शूलौ—शिव, पक्षे शूलरोगाक्रान्तश्च । भीम—सहारकर्ता शिव, पक्षे द्वितीयपाण्डवश्च । तत्परिहासेत्यादि—नस्या पार्वत्या परिहासक्रीडाच्छलेन । सुग्ध हतबुद्धि प्रतिवक्तुमक्षम इत्यर्थे ।

(८३) इह—निहुरत्वम् । नि स्नेहा—प्रेमशून्या । भस्मपुरुष—वारीषकर्कश । स्नेह—तैलादिद्रववस्तु । विन्दति—लभते । निष्फल—अकारण । स्थायो—शिवस्य, पक्षे शाखादिरहितद्रुमस्य ।

(८४) शूलौ—शिव शूलरोगी च । स्रग्वेति अदन्तचुरादिस्त्रगधातो परस्मै पदित्वाभावात् अन्वेषणाद्यस्रगशब्दात् करोत्यर्थे । णचि स्रगोति नामघातोर्लोपि रूपम् । नौलकच्छ—शिव मधूरश्च । पशुपति—शिव सिंहश्च । स्थासु—शिव नि शासु इच्छश्च । शिवाया—पार्वत्या श्रगाख्याश्च । जीवितेश—पति । हतवचा—निर्व्याक् ।

(८५) ज्वलनात्—अग्ने । वैश्रवणात्—कुबेरात् । रामजनादनाभ्या—परशुरामनारायणाभ्याम् ।

(१२६) जगन्नाथः—बाहुः । ज्ञानं—जलं ; पक्षे यमदूतिका—यमलघु-
प्रापिका ; पक्षे तिमिङ्गी ।

(१२७) अतिमाधुर्यं त्रितयीषस्य पनसस्य कण्ठकिसलयस्य । मातुलपुत्रस्य
—धूम्रस्यस्य ।

(१२८) सरलीभर्त्सि—पालीसदानाय भननात् ससरत्सि । कोकः—
चक्रवाकः । शोकः—चक्रवाकीचिच्छेदः, खम् । सचमसः—छट्ठिचिपाः । ज्ञे—
तदाकारमव्यक्तगन्धः । खौमिकाः—पेचकाः । पदप्रतिबन्धिपुत्रः—भद्राभद्र-
विषेचनाभिरहितः । इतीश—इति मनेव । सुद्विगतती—निमीक्षितवती । पक्षेस्य—
पद्मनेव ईश्वरं चतुः । दिनावसाने भ्रष्टस्या सुद्विगतस्य पद्मस्य इत्वं भावान्त्वं
कविकथयत ।

(१२९) किंशुके—पद्मावतरी । वाद्यरङ्गप्रपञ्चन—वधिः प्रकटितसुन्दरवर्ण-
विस्तारैश्च ।

(१३१) गालीत्यादि—शाखानां समाख्या विसारेण सन्निवृत्तं समाकाशितं नमः
गगनं मेघैः । अतिक्रमेः—अतिक्रमेः शोभनेतिव्यर्थः । धार्मिकद—धीशुपनीटकाः ।
दिव्यदलैः—वे वा लोधि वा दिवाधि, तानि दशमि तैः शिवदलैः । गालीः—द्वैतनिक-
शान्दस्य । सुमः—प्रयंशमः । तुङ्गतां—धौत्रव्यम् । सुकृतिना—पुष्पकर्मणा ।

(१३२) सखीचं—ज्ञद्वयम् । अचति—प्राप्तवति । दीमटीनः—दीनेभ्योऽपि
टीनः ।

(१३३) पूरः—जलीच्छुषः । तट्टिनि—ङ् । नदि । तट्ट्यादि—तट्टुदनायां
तीरस्वरूपायां पातनेन यत् पातकं पापं तत् ।

(१३४) उदयने—उद्वेगानि, उदयाने इति यावत् ।

(१३५) सधुरनिखनैः—सधुरैः श्रोत्रसुखैः निखनैः शब्दैः । विधुरं—जलाद्यं
कातरं मानिति श्रेयः । धादधिमि—धादधसं करोमि । धादरात्—धादरं प्रदद्वैत्यर्थः ।

(१३६) ममसि—आकाशे । निरुपलये—निराधारे । शीदता—अवतिष्ठ-
मानेन । लदभिसुखीत्यादि—तत्र अभिसुखं तां लक्ष्मीकमेत्यर्थः निषिद्धं स्वापितं-
उत्तमानसुद्वयं चक्षुष्टं वेन तदोत्तेन ।

(१३७) विप्लव—विचरत्वं क्लृप्ता । दिवयोः—दग्धुनिच्छोः ।

(१३८) शौक्यवभिः—सजलवकैः । निखनैः—कण्ठव्यनिभिः । छत्तिट्टैः—
विकसितैः । असरीः—सख्यैः । मीला—प्रापय । मिहिति—सुखम् । धौचधर्मा—

(१०७) एतत्—पूर्वाक्त वचनम् । सखिष्य ससम्भ्रमात्—अतिलवया स्वखी-
कृत्य । लोकेन म्यसोऽभिधान सचेप । के का इति वचनेनैव निषोषदित्यादि
वचनानामपि अभिधान भवतीत्यर्थ । उन्नतशिर—उर्ध्वोन्नतमस्तक सत । केका—
“केका वाथी मरूस्थे” त्यमर । रुषा—क्रोधिन । वर्षासु पतिपत्नीना विरह
अनुचित इति भाव

(१०८) मिहिका—सिद्धी , पक्षे राहुमाता । सायम्—आश्वय्यस्यन्द्रक्षेण सहितम् ।

(११०) प्रत्याश्रम—प्रतिदिशम् । प्रतिपद्धति—प्रतिपथम् चञ्चल्यमाय —
गर्हित चरन । अध्वगान—पान्यान् । फरव—हे शृगाल ।

(१११) मलयजगथ—चन्दनहृन्मसमूहे । चुम्निर्वाह—चुवाशान्ति । प्रयत्
पवन—विशङ्कवायुभिः पाशाविष—सर्प आशिपि आश्या वा दृष्टाशा विष
यस्येति ल्युप्ति ।

(११२) पण—हरिण । हापी—व्याघ्र । मोष्टा—शृगाल । वल्गात—
प्रवेन गच्छति । करु—स्रगविशेष । करिपोतके—हस्तिशिव-ऋ ।

(११३) नीरजराजि—पद्मसुशोभितम् । मानस—चित्त , पक्षे मानस
नामक मरोवर ।

(११४) विकचपद्मजालिखल्लपरागधवलीकृते—विकसितपद्मसमूहेभ्यः पतत्पुष्प-
परागैः शुधोक्तने विवदने—विमुञ्चे विधो—विधातरि ।

(११६) दानार्थिन—मत्तहस्तिनो गगनि सृत मटजल पिपामव । मटान्ध
बुद्ध्या—मटेन भन्वा सदसद्विवेकहीना या बह्विस्तया । अनेन ऋद्धूरोकरखेन
करिवरस्यैव चतिर्न पुनर्भङ्गाणा, यतस्ते हस्तिमद्वत कमलमकरन्दमपि पिबन्ति ।
एकस्मिन् द्वारे रुद्धे शत द्वाराण्यद्वाटिताति सन्ति याचकानामिति भाव ।

(११७) दलसन्दोहे—पत्रसमूहे । कुजन्मन—कुलित जन्म यस्य स तस्य ,
पक्षे को पृथिव्या जन्म यस्य तस्य । कुपुरुषस्य यथा कुजन्मतस्मरोरपीति शेष ।

(११८) अक्षेपपतित—अस्थानपतित । मरुभुव—मरुप्रान्तरस्य ।

(१२४) मिलिताकाशा—मिलित स्पष्ट इत्यर्थे आकाशा यैस्ते, गगनस्पशिन ।
जनताचेतोन्दन—जनसमूहस्य चिचानन्ददायक ।

(१२५) तपिता—प्रोथिता । वासिता—सुरभीकृता । अपद्घातु—परि-
हर्तुम् । ईहते—चेष्टते । क्षुत्—क्षुधा । न लगति—न प्राप्नोति । फलाभावात्
क्षुधा निवारयितुमक्षमस्व क्षुधात्तैरगत्या परित्यज्यसे न तु स्नेच्छयेति भाव ।

वस्तुतः अर्चयते इति अर्थो तम् । रक्षाकर्षारं अगत्यालकं विष्णुं जनाईनं लोचपीडकं कथयति ; वस्तुतः जननाभावमसुरम् अर्हिववान्, ज्ञानैः अर्चते भार्याति इति वा जनाईनः तम् । संसारकं संसारकर्षारं देवस्य सिद्धं मङ्गल-निदानं बलिः ; वस्तुतः अगत्संसार एव भिवस्य कार्यम् । लोचः सुवि जयति निरुद्धयः निरमेतः ।

(१८८) रसमावीजटाः—रसमावीजुहटाः । नवायमे—नवा इव आचरति ।

(१८९) नवः—मोक्षिः । दास्यं—बहुपु कार्येषु पटलम् । भावसोदृति—न दुःखमनुभवति ।

(१८६) एतत् पूर्वोक्तं विविधं दामः । “नमुसकमभुसकनैकवद्यास्त्रायतर-स्त्राम्” (पा १।२।६८) ; इति लोचलं पाधिकमेकालच । भक्तद्वैतः—मन्त्रद्वैतः ।

(१८७) यथा आधिवासिना प्रागुच्यते पुण्याधि चेतुमज्जवतो दक्षिणास्य वलाद् यज्जाति वददिति व्यज्यते ।

(१८८) चेतनो यदि जगः—धनं धनं धनसिद्धि-वदतीति शेषः ।

(१८९) सत्—सरणं, नमुसके भावे कः । अस्तस्यते—अस्तसिच आचरति ।

(१९०) अच्यपेभ्यः—न विद्यते व्यतो शेषां शेषाः क्लृपयिभ इत्यर्थः ; पचे अच्यय-इत्येभ्यश्च । अर्था—ध्यानं ; पचे अस्मिन्नेवानि । सङ्ख्यः—अनेकानि, अच्य-यान्येकाद्यानीति व्यरथात् ।

(१९१) अन्तरावो विद्मः तेन परिचयतः । दुर्हितं—नेषाच्छेदितं । निषाच्छे-ऽङ्गि दुर्हितम् इत्यमरः ।

(१९२) अपूर्वैव—अपूर्वार्थं अभिमतस्वरूपा एव तिष्ठतीति शेषः । अपूर्वैर्लं विद्वतीति तरन्तीत्यादिना । अयःस्रिताः—निवर्द्धनार्थिनः अचमता इत्यर्थः । तरन्ति—प्रागोपदेशिन संसारलोभं नातुभवन्ति । उपरिचरिणः—सर्वादां लङ्घयित्त-कासाः । सञ्जति—ज्ञानोपदेशं विना अधोमच्छक्तिः ; पचे तुगमम् ।

(१९३) अनासा—अनामिका, अङ्गुलीयधारणोपवीगिनी अङ्गुली ।

(१९४) मङ्गलम्—भगवन् । विनज्जयतां—विजिथी भाग्येभ्यो जन्म ज्ञेयां तेषाम् भाग्यभाग्यमित्यर्थः ।

(१९५) यद्विद्याः—भार्यापेचय, “पचमी विभक्तो” इति विभक्तनिष्ठारि पचमी । कौस्तुभः—सप्तद्रव्यमन्त्रातन्वात् लक्ष्याः सोदरलं कौस्तुभस्य ।

शीकरवर्षिवातादिसम्पद्दिहोनां । वहन्—धारयन् । धन्यः—शुभ्यः । मृणाली-
च्छलात्—विसवितरणव्याजेन । नवेन्दुविशदानि—नवेन्दुर्हितौघाचन्द्रः । तदत् विशदानि
शुभाणि नवेन्दोरुपसानत्वात् सूक्षाणीत्यपि प्रतीयते । अस्त्रीनि—मृणालरूप-
कीकसानि । पद्माकरः—पद्मोत्पादकः सरोवरः । यदा शीकरवर्षिवातादिसम्पदो न
मन्ति तदा पद्माकरः सरोवरः स्वस्य मृणालरूपाख्यस्त्रीन्यपि याचकेभ्यो ददातीति म
धन्य इति विशदार्थः ।

(१४०) बह्वः—सितबन्धनसमये वानरैरिति शेषः । गिरीत्यादि—गिरिणा
मन्दराख्येन यत् मथनं विलोडनं तेन मुपितमपहत सर्वस्वं यस्य स टेवामुरैरिति
शेषः । परभानेत्यादि—परस्मात् शब्दोः पञ्चच्छेत्तरिन्द्रादित्यर्थः, भीतस्य भूधरस्य
नैनाकस्य रक्षायाम् । दौचितः—उत्तमः कृतनियय इत्यर्थः ।

(१४१) गुरुतागर्व—अतिगभीरजलत्वेन यद् गुरुत्वं तस्य गर्वस्त्वं । अन्यस्मात्—
प्रपरजलाशयात् । पोतस्था—अर्धवयानरोहिणः ।

(१४२) कज्जोलिन—महातरङ्गेण वेजिताः चालिता ये हृपदः प्रसरच्छ्रद्धा तेषा
परुषाः कठोरा ये प्रहाराभेः । मकराकर—हे हिंस्रजलचरनिलय । प्रस्ताराघातेन
रवान्यवमन्यमानस्य सागरस्य तदानीं रताकरेति विहाय मकराकरशब्देन सम्बोधनं
समुचितमेव । मावसस्थाः—अवमानितानि मा कार्षीः । कौस्तुभेन—तन्नाम्ना विण्-
वचःस्थयेष्ठतममणिविशेषेण । तव नाम—रत्नाकर इत्यर्थः ।

(१४३) वारा—जलानाम् । पूर्णो निलयः—अशून्य आधारः । तृष्णा—अव
घनलिप्सा । ताम्यत्तिमितकरं—ताम्यन्तः खिद्यमानाः तिमिसकरा यत्र तयाभूतं
सन्तम् । मुनिः—अगम्यः ।

(१४४) व्रजत—विष्णुसमीपं गच्छतः । पाघोनिधि—हे समुद्र । आन्तरं—
अन्तर्गतं तवेति शेषः । आवहेथाः—कुप्योः । न कदाचिदिदं विस्मरितित्यर्थः ।

(१४६) ध्वान्तौघः—अन्धकारसमूहः । निर्ब्बान्ति सूर्योपलाः—सूर्यकान्तादयो
मणयः निर्ब्बान्तात् लभन्ते । ये—पेचका इत्यर्थः । ध्वाङ्गमिया—काकभयात् ।

(१४८) इयं हि लौकिकी रीतिर्यद् बद्धलिष्ठति मुक्तश्च धावतीति । अत्र तु
तद्वै परीत्यमिति ।

(१४९) यस्य हृदयं नास्ति स कथं स हृदयो भवतीति विरोधाभासः । तत्-
परिहारस्तु उदरचिन्तापराद्मुखत्वाद्ब्रतमना इत्यर्थकरणात् ।

(१५०) अन्तक—यमः । अन्तकालं—मृत्युसमयम् । उत्तमर्षस्य—कृषदातुः ।

तेन वर्जितम् । परम—अत्यन्तम् । नृणिकङ्कणवर्जितम्—नृणिक सन्मयपात
'नाला' इति भाषा , कण्ववर्जितम् वाक्यकारणितम् ।

(१६६) कर्णाघत—स्रुतिमुखदम् । स्त्रिरस—कविचनमाधुर्यम् । कैलि
वर्ग—गोडाकाननम् । क्रमेत्त—उद्भट

(१७०) सुनिष्ठात—सुनिपुट, वेदान्तशाम्बाया निम्बिलनिगूढतत्त्वविर्दाप
मैनाक—तदाख्यो गिर । स च पर्यंतपक्षच्छेदनप्रवृत्तपुरन्दरभयात् ससुद्र प्रवि-
वेष्टेति षौराणिको वाचा । भाईर—ससुद्रे चिरमञ्जनेनाख्ययवशेषिय्यात् कौमल्यम् ।

(१७१) भित्तोटये—भित्तस्य सुहृत् , पक्षे स्यस्य । उदये—अभ्युन्नतो , पक्षे
प्रकाशे । त्वानि—मालिन्यम् । दोषागमे—दोषस्य अनिष्टस्य आगमे उपस्थितो
पक्षे दोषा रात्रि तस्या आगमे । सम्बन्धनादेश—सम्पर्कनादेशे । दक्षति—
अनिष्टमाचरति , पक्षे भस्मीकरोति

(१७२) आविष्कृतान—अन्यैरुक्तान् । कलजन्ति—साभिन्विशे प्रग्वन्ति ।
तूष्णी—मौनसवणस्त्रिव्यथ । ट्येतस—खला । ननु—अवधारणे । रागात्—
अनुरागात् । नलो व्यापाना पक्षिवेधनशरविशेष । भद्राना नलाना समाहार
सप्तमली , निजा सप्तमली तास ।

(१७३) आशायहृद्यम्—आशानुष्मिरे कवलीकृतौ ।

(१७४) दशपुत्रपुत्रिणी—दशभि पुत्रै पुत्रवती, नीवद्दशपुत्रजननो इत्यथ ।

(१७८) सृष्टिकृता—विधात्रा इति—जीविका । प्राय—बाहल्येन ।

(१७९) यने व्रतानुरोधात्, सेवकस्य तु द्रव्याभावात् । पापवर्जित पायक—
सेवकस्य पापजनित यनेस्तु वर्जितमित् प्रभेद

(१८१) हरि—घोटकस्य । “हरिरिन्द्रो हरिर्भानुर्हरिर्विष्णुर्हरिर्मरुत । हरि
सिंहो हरिर्भेको हरिवाजो हरि कपि । हरिरशुर्हरिर्भीरुर्हरि सोमो हरिर्यम् ।
हरि शकौ हरि सर्प स्वर्णवधो हरि स्रुत” —अनेकाथध्वनिमञ्जरी स्पृगा—
विवाट । विटुषा—पण्डिनेन सहेत्यर्थ । तथाच—“ससुद्रयन भूतिमनायसङ्गमाट
वर् विरोधोऽपि सप्त महात्मभि ।” इति किराते ।

(१८०) दारान—अत्र दारशब्देन लक्षण्या दारगतकपलावस्थादिक बोध्यम् ।
तत्र अपत्यजननानन्तरमेव नश्यतीति । यद्वा सन्धदानाद्यनुरोधेन पत्नी पति परित्यज्य
पुत्रसमीपे प्रायो वर्त्तत इति पुत्रस्य दारहारकत्वम् ।

(१८४) याचक—प्रार्थना कुर्वन्ना जन लोका अर्थिन वनवन्त उदति ,

जनकस्य—निजिवाचिपतेः ; पक्षे पिदुः । अजवैयजमनः—अनस्य दशरथपितृवैमे-
जनस्य यस्य तस्य ; पक्षे क्षान्धंशजातस्य ।

(२१६) उपनेमन्—उपपन्नः—'वग्मा' इति भाषा ।

(२१७) सज्जनसं—निजचितरं धर्मम् ; सक्षय्याः स्वनाभिजातत्वान् ।

(२१८) जौवनदानैः—जलादानैः ; पक्षे निजवाच्यदानैः । तदार्थस्य—सर्वस्यथा
तज्जमितः अर्थः अक्षयिण्याता तम् ।

(२१९) घोषवन्तौ—अक्षौति श्रेयः ।

(२२०) धर्मिन्द्रदिति—धर्मिन्स्य इत्यथा इत्या त एव सेषिणः यत्नवः तेषां
मजे, द्यनैर्जिज्ञा इत्यस्य इति तेषां दितिस्तम् । विश्वमिति विश्वत्प्रयोगः ।
स्यारकौशलम्—शुद्धमये विश्वरूपेण्युच्छम् ।

(२२१) ममनम्—प्राप्तिः आत्मनानित्यर्थः ।

(२२२) सम्ये ते म्यार्थे किनु मुञ्जया कनकतुलना न ते न्याया इति ।

(२२३) कौटिल्यस्य—कौटिल्यभाषाः तस्या इवं तस्य ; पक्षे विचोदिसंख्यक-
धनस्य । सद्रवमजं—उपममेपुजातम् ; पक्षे उच्यतेसङ्कलसंभूतम् । मत्तं—अनन्तं ।
असद्वनंशः—निष्ठवैश्वस्यः ; पक्षे दुःखलप्रभवः । लजः श्रत्वं तस्य क्षाभाभियङ्गया
तथाप्राप्त्या लज्जा ; पक्षे लक्ष्यसंख्यकधनसाभाप्या ।

(२२४) पयोधरपदं—मेषलम् । ज्वलनस्य—सौर्यादकस्य वद्विः । स्ववन्-
जनम्—अनन्तदेव घृष्टीत्यनेति भाषाः ।

(२२५) अनना—विद्याः ; पक्षे अक्षया जनाः । पुनर्मथः—पुनर्मथः,
पक्षे मथः । नखरसनी—'नरन्' इति भाषा ।

(२२६) भूसुरः प्राज्ञायाः सरसः पश्चिन्ताय तैः सेवितम् । भद्राङ्गिः वैवित्तवात्
मदृच्छं नस्यस्य प्रकटितम् ।

(२२७) प्रारणाय—मक्षयैष नयादिः पारणनायः ; पक्षे प्रवक्षनाय ।
दाह्या—कार्त्तन करणेन ; पक्षे निवृत्ता (जिह्वाविशेषणम्) ।

(२२८) सेवः—सेवः ; पक्षे आसक्तिः । पार्तं—सपार्तं ; पक्षे आभासः ।

(२२९) श्रियम्—भवम् । अनिनीयं—दुरतम्, अनाश्रयितं यावत् । शरणा-
मत्तं—श्रीत्याश्रयम् । दक्षयति—वीक्षयति ।

(२३०) सदगुणः—उच्यतेगुणविशिष्टः ; पक्षे सत्त्वदः । रंभोहवः—वीक्षणः ;
पक्षे सद्गुणजातः ।

(२१६) यत स्वल्पमपि धन लभ्यते तदैव बहु मन्यत इत्यथ ।

(२१७) भ्रूयता नृपाणा प'तानाश्च तुष्टिकरौ । एकधर्माणो एक अभिन्न
धम्न भ्रूयतुष्टिकरत्वरूपो ययोस्तो । धर्माटनिच् केवनात पा ५।।१२४)
कवीन्द्रस्व वकारस्य भद्र पाथक्य , पञ्च रवश्च रवश्च तो तपो इति एकग्रीषे रवे-
कण्ठस्वरां तथोभेद ।

(२१८) यथा ऋगाथितं कुरद्भद्रयिताया अतिलान् जीवित सिद्धश्च ह्यलयोरन्तर
मासाद्य नातिचिरमुत्सहते स्वातु तद्वन सुकवितापि नैयायिकवैयाकरणयो स्थूल
हस्तावलेपान् परिहरन्ती नास्पद लब्धु शक्नोति सुधीसमाजेषु ।

(२१९) साधुसमीपे श्लोक असाधुसमीपे च शोक इति भाव ।

(२२४) ह्यषीकव्रजे—इन्द्रियसमूहे । दूने—दु खिते ।

(२२७) सारमेया—कुङ्कुमा । एणी—हरिणी शवक—शिशुभि ।

(२२८) ससारं श्रुने—ससाररूपशय्याया अभिद्यामयी मायामयी निन्द्रा लब्धु
हे चित्त त्व विधूर्णित सत ईमान पूवात्तान बहुविधान स्वप्नान पश्यसि ।

(२२९) नि सारपदवी—नि सरणमार्ग , वहिर्गमनपथ इत्यर्थ । दवीपसी—
अतीव दूरवर्तिनी । अन्तरा—मध्ये । सदिरिज्जया—कामिनी ।

(२३१) अशन—खाद्यद्रव्यम् । वसन—वस्त्रम् । मे मे कुर्वाणम्—मम मन
इति कुवाणम् ; पक्षे मे म इत्याकार ध्वनि कुर्वाणम् । कालवक—काल एव वक
व्याज्र । पुरुषाजम्—पुरुष एव अज ह्याज तम

(२३२) रामेण त्वरस्वति सीता कथिताऽभूदित्यन्वय ।

(२३३) शान्तिरूपया कन्ध्या लसन विराजमान कण्ठो यस्य । मन एव स्थाली
पात्र तत्र मिलन्ती करौ यस्य । विपुरारिपुरवारि—शिवगृहद्वार ।

(२३४) पुन पुन—वारवारम् । स्वसन्निधि—स्वनिकटम् । मन्दकन्दुकवत—
नीचकन्दुकवत नर मृत्यो यमस्य क्रीडनक क्रीडाश्रवस्तु

(२३५) निदाघ—उत्ताप । “निदाघो शीघ्रकाले स्यादक्षस्वेदान्वनोरपि
इति मेनिनी । अल—समर्था ।

(२३६) बलिक्लिप्त—टैवताये बलिक्रपेण कल्पित उपस्थापित मेष यत्र
सूक्तिं शिरसि न्यस्त उत्सर्जनार्थं प्रदत्त दूष्वाञ्चताय सुटा आनटेन अत्ति खादति ।

(२३७) पर्ययाधि—परिशीता । परिपून्वकात् नीडातो कर्मणि लुङ् ।

द्वितीय-प्रवाहः ।

विषय-सूचो ।

विषयः	पञ्चाङ्कः
देवता-तरङ्गः	१-११७
परब्रह्म	१-४
ब्रह्मा	५
सरस्वती	६
वीणा	७
संस्कृत-भाषा	८
विष्णुः	८-१२
विष्णुलीला	१३
सफ़ीः	१४
सफ़ी-चरित्रम्	१५-१७
रामचन्द्रः	१८-२३
चोला	२४
दुर्गम्	२५
कन्याम्	२६
रावणः	२७
शङ्करः	२८
श्यामः	२८-३०
कृष्णः	३१
शालनीपादाः	३२
कृष्णलीला	३३-३४
सुरयो	३५
दुर्गरम्	३६

(२५७) रसनेन—जिह्वया । “रसनं ध्वनिने स्वादे रसञ्जारासयोरपि ।”—
इति हेमचन्द्रः । एड—वधिर । “स्यादेडे वधिरः ।”—इतिः अमर । अवनाट—
चिपिटनासः । “अवटोटोऽवनाटयावधटो नतनासिकी” ।—इत्यमरः ।

(२५८) (क) आकोपित—सव्यक् क्रोधितः । मधुर हि—मिष्टवचनमेव ।
रौति—व्रवीति । उद्धिरने—उद्धिरति । “आत्मनेपदमिच्छन्ति परस्मैपदिना क्वचित्”
इति आत्मनेपदसः ।—इति सचित्रसारः ।

(ख) माधुरेव—प्रकृत्या साधुरित्यर्थः । मधुर हि—मधुरमेव । “अतीत्य हि
गुणान् सर्वान् स्वभावी मूर्ध्नं वर्त्तते” इति भावः ।

विषयः	स्रोतः
पर्जन्यीचर-सूर्यः	६०
वीरिंगीरि-सूर्यः	६१
प्रश्नोत्तराणि	८२—११७
(१) कृष्णचन्द्रावली-प्रश्नोत्तराणि	८२
(२) कृष्णचन्द्र-प्रश्नोत्तराणि	८३
(३) कृष्णयोगीश-प्रश्नोत्तराणि	८४—८५
(४) कृष्णसत्त्वमाता-प्रश्नोत्तराणि	८६
(५) दुर्गाकर्मिकीय-प्रश्नोत्तराणि	८७
(६) दुर्गाकर्मिकीय-प्रश्नोत्तराणि	८८
(७) बलिबामन-प्रश्नोत्तराणि	८९
(८) राधाकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि	१००—१०२
(९) राधायोगीश-प्रश्नोत्तराणि	१०३
(१०) रामकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि	१०४—१०५
(११) रामकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि	१०६
(१२) लक्ष्मीनारायण-प्रश्नोत्तराणि	१०७—१०८
(१३) लक्ष्मीनारायण-प्रश्नोत्तराणि	१०९—११०
(१४) विष्णुसामन्त-प्रश्नोत्तराणि	१११
(१५) श्रीवाराह-प्रश्नोत्तराणि	११२
(१६) सरदार्यवी-प्रश्नोत्तराणि	११३—११४
जीव-तरङ्गः	११८—२०५
राजा	११८
राज्यभा	११९
सन्धि	१२०
माधारणाराज-सूक्तिः	१२१—१२६

विषय.		संख्याङ्कः
हरिनामकीर्तनस्थ-मदङ्कः	...	३६
कृष्णविरहे गोकुलावस्था	...	३७-३८
राधिका	...	३९-४४
गोपी	...	४५
नन्दः	...	४६
यशोदा	..	४७
द्रौपदी	...	४८
दशवताराः	...	४९
शिवः	...	५०—५२
शिवलीला	...	५३—६०
पार्वती	...	६१—६६
शक्तिलीला	...	६६—७०
गङ्गा	..	७१—७७
गङ्गालीला	..	७८
नयेशः	...	७९
कार्तिकेय.	...	८०
भङ्गी	...	८१
तीर्थ-भङ्गिमा	...	८२—८४
काशी	...	८२—८३
वृन्दावन-वाराणसी	...	८४
सूर्ति-समष्टिः	...	८५—८९
सूर्तित्रयम्	...	८५
रामकृष्ण-सूर्तिः	...	८६
हरिहर-सूर्ति	...	८७—८८

विषयः	श्रीकाण्डः
दृष्टी	१५८—१५९
पद्मिन्तराज-जयप्राथः	१६०
पाणिनिः	१६१
वाचस्पतिः	१६२—१६३
भवभूतिः	१६४
भारविः	१६५
भाषः	१६६—१६७
मातङ्गदिवाकरः	१६८
सुरादिः	१६९
यदोबर्मा	१७०
वल्मीकिः	१७१—१७२
विकटभिलखा	१७३
व्यासः	१७४
श्रीकृष्णः	१७५
जन्तु-वर्गः	१७६—१७७
अथः	१७८
प्रक्षिपः	१७९
उष्ट्रः	१८०—१८१
वाकः	१८२—१८३
कीर्त्तिलः	१८४
चक्रवाकः	१८५
पद्मवाकी	१८६
चातकः	१८७—१८८
प्रेतः	१८९
वक्रः	१९०

विषयः		श्लोकाङ्कः
विशिष्टराज-स्तुतिः १२७—१४८
(क) हिन्दु-राजगणः १२७—१३८
अनङ्गभौमः १२७
कृष्णचन्द्रः १२८—१३०
गङ्गागोविन्दः १३१
नन्दकुमारः १३२
नवकृष्णः १३३—१३४
प्रतापादित्यः १३५
राजसिंहः १३६
वर्द्धमान-राजः १३७—१३८
वीरवलः १३८
(ख) सुमल्लमान-नवावगणः १४०—१४८
आलीवर्द्धिः १४०
सिराजद्दौला १४१
(ग) भोगल-सम्भ्रा गणः १४२—१४८
वावरः १४२
आकवरः १४३
सेरसाहः १४४
जाहाङ्गीरः १४५
साजाहानः १४६—१४७
दारा १४८—१४८
कवि-समष्टिः १५०—१५५
विशिष्ट-कविः १५६—१७५
कालिदासः १५६—१५७

		श्लोकाङ्कः
विषयः		
निम्नः	...	२१८
पद्मम्	...	२१८—२२१
पलायुः	...	२२२
वदती	...	२२४
सन्दारः	...	२२४
शालिः	...	२२५
शाश्वतिः	...	२२६
अत्रमावोक्ति-तरङ्गः	...	२२७—२२९
(क) पर्वतः	...	२२७—२२९
सन्दः	...	२२७
सलयः	...	२२८
सिमाकः	...	२२८
विन्ध्यः	...	२२९
सुसैधः	...	२२९
द्विसालयः	...	२३०
(ख) जलाशयः	...	२३०—२३५
शूयः	...	२३३
तङ्गामः	...	२३४
सागरः	...	२३५
(ग) नदतुः	...	२३६—२४१
वीषः	...	२३६
वर्षाः	...	२३७
शरत्	...	२३८
सुभक्तः	...	२३८

विषयः	श्लोकाङ्क
भेक	१८०
भ्रमर	१८१—१८२
मखरज	१८३
मशक	१८४
महिष	१८५
राघव	१८६
शह	१८७
शफर	१८८
शुक	१८९
मर्प	२००
सिंह	२०१
हस	२०२—२०३
हस्ती	२०४—२०५
उद्धित तरङ्ग	२०६—२२६
सामान्य वृक्ष	२०६
त्रास	२०७
कदली	२०८—२०९
कल्पवृक्ष	२११
चन्दन	२१२
चम्पक	२१२—२१३
ताम्रूतम्	२१४
तान	२१५
दण्डम्	२१६
धुस्तर	२१७

विषयः	श्लोकाङ्कः
रूप-निन्दा	२६५—२६७
रुचिविशेष-निन्दा	२६८—२६९
जासाह-निन्दा	२७०—२७१
टीकाकार-निन्दा	२७२
दारिद्र्य-निन्दा	२७३—२८१
दृग्ग-निन्दा	२८२—१८७
द्विपदोक्त-निन्दा	२८८—३०१
धर्म-निन्दा	३०२
निर्मूलक-निन्दा	३०३
निर्लज्ज-निन्दा	३०४
मोच-निन्दा	३०५
परिजन-निन्दा	३०६
पुत्र-निन्दा	३०७—३०८
सिचा-निन्दा	३०९
सवधान-निन्दा	३१०—३११
मूर्ख-निन्दा	३१२
सौम-निन्दा	३१३—३१७
(ख) प्रथम सा-तरङ्गः	३१८—३१९
छाटकविवा-प्रथमंसा	३२०
उद्यम-प्रथमंसा	३२१
मुषत्र-प्रथमंसा	३२२
रुचि-प्रथमंसा	३२३
खान-प्रथमंसा	३२४
वैजसि-प्रथमंसा	३२५
दश-प्रथमंसा	३२६

विषयः		श्लोकाङ्कः
शिणिरः	...	२४०
वसन्तः	...	२४१
(घ) काल-विशेषः	...	२४२—२४६
प्रभात-वर्णनम्	...	२४२
सूर्योदय-वर्णनम्	...	२४०
सूर्यास्त-वर्णनम्	...	२४५
सन्ध्या-वर्णनम्	...	२४५
चन्द्रोदय-वर्णनम्	...	२४६
(ङ) मण्ड्यादयः	...	२४७—२५३
मणिः	...	२४७
मण्डः	...	२४८
स्वर्णम्	...	२४९—२५०
मेषः	...	२५१—२५३
निन्दाप्रशंसा-तरङ्गः	...	२५४—३५७
(क) निन्दा-तरङ्गः	...	२५४—३१२
प्रसन्तोष-निन्दा	...	२५४
आत्मगौरव-निन्दा	...	२५५
उदर-निन्दा	...	२५६
कलिकाल-निन्दा	...	२५७—२५८
कूपुष-निन्दा	...	२५९
कुम्भ-निन्दा	...	२६०—२६१
कुवैद्य-निन्दा	...	३६२
कुसंसर्ग-निन्दा	...	२६३
कृतघ्न-निन्दा	...	२६४

विषयः		स्रोतः
(२) वीर-रसः ३५८—३६०
(३) कारुण-रसः ३६१—३६२
(४) अद्भुत-रसः ३६३
(५) हास्य-रसः ३६४
(६) भयानक-रसः ३६५
(७) वीभत्स-रसः ३६६
(८) रौद्र-रसः ३६७
(९) शान्त-रसः ३६८—३७८
अनित्यता ३६८
अनुतापः ३६९
कर्मफलम् ३७०—३७१
कालचरितम् ३७२
देवत्वम् ३७३
शार्दूला ३७४—३७६
विषय-वृथा ३७७
वैराग्यम् ३७८
विविध-तरङ्गः ३७९—४१०
प्रथम-विन्दुः ३७९
प्राचीन-प्रिलालिपिः ३७९—३८२
(१) पुरीधामस्थ-जगन्नाथमन्दिरम् ३७९
(२) काशीधामस्थ-भवानीश्वरमन्दिरम् ३८०
(३) वडनगरस्थ-गोपालमन्दिरम् ३८१

विषयः			श्लोकाङ्कः
दाह-प्रशंसा	३२३—३२४
दाम्पत्यप्रेम-प्रशंसा	. .	.	३२५
दुःख प्रशंसा	३२६
धन-प्रशंसा	३-७
धनि-प्रशंसा	३२८
धर्म-प्रशंसा	३२९—३३०
पण्डित प्रशंसा	३३१—३३२
परीपकार प्रशंसा	३३३
प्रेम-प्रशंसा	३३४—३३५
ब्रह्मतेजः-प्रशंसा	३३६
भक्ति-प्रशंसा	३३७
मनस्त्रि-प्रशंसा	३३८
मन्त्रस्व-प्रशंसा	३३९
मौन-प्रशंसा	३४०—३४१
विद्या प्रशंसा	३४२
स्वरूपनिरूपण-प्रशंसा	३४३
सहाय-प्रशंसा	३४४—३४५
सुकवि-प्रशंसा	३४६—३४८
सृजन-प्रशंसा	३४९—३५०
सुपुत्र-प्रशंसा	३५१—३५३
सुवंश-प्रशंसा	३५४
सुमसर्ग-प्रशंसा	३५५—३५६
स्थानमहिम प्रशंसा	३५७
न-तरङ्गः	३५८—३७८
(१) शृङ्गार-रसः	३५८

द्वितीय-प्रवाह ।

श्लोक-सूची ।

श्लोकाव्ययः	श्लोकाङ्कः	श्लोकाव्ययः	श्लोकाङ्कः
	(ष)	असं दानववैरिणा सिरिभवा ...	१३७
अमस्ववंशसम्पत्ता वयं वावापि ...	१३४	असं हिमानीपरिदीर्घमात्रः (ख)	२४०
अङ्गुलीधियस्याङ्गेदुसन्धिते (ख) ...	१३६	अस्वीयसैव पयसा वाः ...	२३६
अङ्गुल्या वाः कपाटे प्रहरति ...	१३६	अव्यादृ वः करयोरपां (क) (ख)	१८४
अचतुर्बन्दी ब्रह्मा विवाहुरपरो ...	१३४	असाधुः साधुर्वा मयति ...	४०८
अर्तुं पाञ्चति याद्वन् मथपने ...	४२	असं नञ्चसि गञ्च वञ्चोमि तव ...	२२१
असुचयज्ञोपरि तुङ्गप्रधात् ...	१४५	असं गते भासति नात्प्रकारान् ...	२५३
अथमन्थनि भूहङ्गः फलधतो ...	२१५	असं नतोऽयमरविन्दयगैकचम्बु ...	१८४
अतुङ्गत्वभावमथवा प्रतिङ्गत्वत्वं ...	१४८	अस्यानि पतितः स उग्रदरसो ...	३१५
अनुसरति करिङ्गयोर्लं भसरः ...	१८२	अभिनं संकृतपाठसप्तसरसि (क)	३८१
अपसर परस्वत दूरं वीहीयं ...	१८२	अहो प्रमावो वात्येया वन्मातङ्ग	१६८
अपसर सधुकर दूरं परिसलवङ्गुलि	१८१	अहो मे सौभाग्य सम च ...	१५७
अर्चिं नोऽप्यदन्तं पतिं यवसवन्तं ...	३८७	(षा)	
अमी उपरथाः सक्तलाः सुमिद्रिताः ...	३५	आकार्येन्द्रिव गां वनमिव खुरौ ...	१००
असुसित्तुंयानि विङ्गमखञ्ज एष ...	३४१	आमच्छति यदा लघोर्गोरिकेन ...	१५
अस्यं सधुरं सय्यक् (२ ख)	१८१	आपफाङ्गे तव किमवतनोसमस्यां	२३०
अस्यजसम्बुदि जातं क्वचिदपि ...	७७	आदाय नाञ्चमखिलं क्षमवञ्चमहात्मान्	३६१
अर्वाणं कैचिदपासते ह्यपथावदं ...	३४७	आपापिपयषपादतिप्रथमिनो ...	७

विषयः	श्लोकाङ्कः
(४) गङ्गावासग्रामस्थ-हरिहरमन्दिरम्	... ३८२
द्वितीय-बिन्दुः	... ३८३—३८०
(१) अपङ्गति-कविता	... ३८३
(२) कूट-कविता	... ३८४
(३) गणित-कविता	... ३८५—३८७
(४) चित्र-कविता	... ३८८
(५) प्रहेलिका-कविता	... ३८९
(६) समस्यापूरण-कविता	... ३९०
तृतीय-बिन्दुः	... ३९१—४१०
कलिकाता 'सूक्त कलेज'-निराकृति-प्रस्ताव	... ४९१
कुम्भ	३९२—३९३
कुत्तम	३९४
तमाखु	३९५
तुलादृष्ट	... ३९६
नखम	... ३९७
प्रदीप	३९८
मध्यस्थ	३९९
मूर्ध-पण्डित पार्थिवम	४००
साधारण नीति	४०१—४०३
सुजन-दुःख पार्थिवम	४०४—४०७
स्वभावाख्यानम	... ४०८—४०९
स्वर्णकार	... ४१०

श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः	श्लोकाद्यांशः	श्लोकाङ्कः
कक्षां शिरसि निषेधे को वा ...	२६४	चारं वारि न चिन्तित म गच्छिता...	२६२
कक्षाधिपद् वाचि केशिप्रनु ग्रदि ...	१४४	चितीयाणां कीवान्तरतिभिरदोष ...	२४०
काकः पद्मवने रतिं न कुरुते भुंकी ...	४०६	शुभ्रुपायास्तयो दारा मयि ...	२७६
काचित् कान्ता निररुविधुरा (च) ...	२६०	कीमो यस्मिन् शिरस्यो वाचिभ्रमः ...	२६२
कान्तः को मे पुरस्तादिति वदति सङ्घः ...	२०३	(ख)	
काव्ये सव्यतमेऽपि विश्रान्तवैः ...	२६६	खय्यमितमाके श्रीभवानो ...	२८१
किं केवौच मिच्छन्मण्डिततनुः ...	१८१	खिप्तं धिन ससुहृटेन स्रष्टं ...	२१४
किं मोक्षं किमु जौवनं किमु ...	५४	खोदापादारपिन्द्वयभजनपरी ...	२४१
किं मोरि मां प्रातः क्वा गतु ...	११४	(ग)	
किं पाथ पदपङ्कजे समुचितं ...	११		
किं ब्रूमन्नां यमोदे क्वति ...	४०	गङ्गाजले शिरसि से जैभवती ...	५०
किं सारैः किमु कुरुष्वैः ...	२१६	गङ्गादीनां सकलसरितां प्राप्य ...	१६०
कोट्टरुद्रं कुट्टिकोऽन्तः कट्टिनः ...	१६०	गङ्गावासे विभिन्नानुगतसङ्गत ...	२८२
कुन्दकुन्दमसुं पथ्य प्रथितं ...	१०४	गङ्गे सिद्धीपनामाय लथि ...	७३
कुम्भः परित्तमन्त्रः पिबत्सही ...	३३१	गतं तद्द शोभ्ये तटमपि विभं ...	२०१
कुजति किञ्च कोकिलकुञ्ज ...	४३	गाङ्गसम्पत् सितसम्पत् वासुभं ...	२०२
कुजनां रासरसिति मधुरं ...	१०१	गातं मङ्गलित गतिर्षिगलिता ...	३६६
कृष्य लं मन्वोवमोऽसि चपला ...	६६	गिरीभिः प्रत्ये निधि च दिवसाम्ने ...	६०
कृष्य लं पठ किं पठामि भंनु मे ...	६४	गुणप्रमुक्ताः परतर्भेभेदिगः ...	३६४
कृषिधा यदि मन्मि वेदिकरताश्च ...	२५०	गुणप्रमुक्तोऽव्यथो गति रिः ...	२६३
कृतं भाग्यवती तपोरसि सखी ...	१००	गुणवानपि पूर्वोऽपि कुम्भः कृपे ...	२३३
कृतं रघुनाथ भाव किमिदं ...	१०५	गुणायने दोषाः सृजन्मघने ...	४०६
कृते वेदकर्मितमेव गिरां शुभेन ...	१०९	गोभिः शोडितवान् कृष्य ...	३१०
कौशवं हारि शिरः प्रयादि विपिनं ...	१०२	गोवशोदोर्षिकाया बहुविटमितले (ग) ...	२६१
कौशल्यासुतस्यपाकिगिरितं ...	३४	गोवर्षमथ मरुषी जयदेव ...	३३४

श्रीकाद्याश	श्रीकाङ्क	श्रीकाद्याश	श्रीकाङ्क
शारभगुर्वी चयिषी क्रमिण	४०५	(ए)	
शालिवर्द्धिनवावमप्यथ नवद्वीपे	१४०	एका भार्या प्रकृतिसुखरा	१३
शालिवर्द्धिंशभुजर्दशदिश	६८	एकोत्पत्ती प्रकृतिधवने मन्दरो	२४८
शाय नताच्छेदनमन्तरेण	०५४	एकोऽय पृथिवीपति क्षितिस्त्री	३२४
श्रासिच्य पञ्चतकुल तपनीघतम	२५१	पषा ते हर ता सुगाति कतमा	११५
शाहल्याहृत्य सूक्षां द्रुतमनुपिबत	१८८	(श्री)	
शाहारे बडवानलस शयनी य	२१०	शौदाय्य भुवनतवेऽपि विपत	२१०
शाहानेषु गृहोतमौननिधम	२६१	(क)	
(इ)		क कषारिपिता किमिच्छति (क)	३८०
उतूचे चक्रवाक वचनमनुादन	१२६	कन्याप्रसूतस्व घनु प्रसङ्गाद (क)	२४०
उन्दु क क च सागर क च रवि	३३४	कमलश्रीहरश्चन्द्र पूर्णचन्द्रस्ततोधिबभ २ ३	
उष्ट कार्तिकदशमैश्च युषित कट्रेण	३८५	कम्प चम्पक मृक्ष याचकगण	२१३
उष्ट खाद्यखसयुत खखरमव्यस्त	३८६	करैरवात्यथै प्रतपति रघना	२०
उष्ट बाणगुण मुखेन सहित	३८७	ऊणा देहि कषाधिव बधिविहित	१४७
(उ)		कपरधलीरचितालवाल	२२२
उच्चैरेव तरु फलस्य विपुल	१८८	कल्पवृक्षो न जानाति न ददाति	१२३
उत्कृत्य ज्वलिता शवात कथमपि	३	कवय कालिदासाद्या कवयो	१५६
उत्कृष्टमध्यमजघन्यजनेषु मैत्री	४०७	कवयति पणिंतराजे कवयन्त्यथेऽपि	१६०
उत्तिष्ठच्छमकमुहश्च सखी दारिद्र्य	००८	कविर्वाकपतिराजश्रीभवभूत्यादि	१७
उत्तङ्गैस्तरुभि किमभिरखिलै	२१६	कवीन्दु गोमि वात्स्याकि यस्व	१७२
उत्तफुल्लन्दीवराचो	१८	कष्ट दृष्ट त्वया नो जननि	६३
उन्मत्त धुर्न तरुणैन्दुनिवासयोगी	२१७	कस्व वालितनूङ्गवो	१०८
उपमा कालिदासस्व भारवे	१६६	कस्व ब्रह्मन्नपूर्व क च तव वसति	८८
उपादाता यावन्न भवति गुपाना	३३२	कस्व भो कविरस्मि तत किमु	२८२
उभो पचो गङ्गो भुवि वियात	०५७	कस्व भो नगि केशव शिरासज	१०१

श्लोकांशः	श्लोकाङ्कः	श्लोकाव्यांशः	श्लोकाङ्कः
श्रीमद्भाग्य महाजघान	... १७६	सुरपतिर्लक्ष्मीं विदुरविजयी	... २२७
नेत्रो धावति तच्च धावति कण्ठो	... १७७	सूक्तार्थं कामपि शिरा	... २२७
नेत्रो यति विशङ्कत प्रपमथिते	... २४५	सूक्तं सूर्यं भजत्य कुमते सूक्तं	... २६१
नेत्रे रोमस्यं सुते वयससं	... २७०	सूक्तो मधुमिधं पुत्रो	... २७५
वयस्यं च प्रवेष्ट वैदो धमन् खं	... ३१०	सयाणस्यथिकारि	... ५
भातः कौकिल भौतनीत इव किं	... १८४	नेत्रं विजयीनेत्रं जगताः	... १४३
भातः प्रापय माम्भातवसुसं	... १०७	श्रीशुभं सङ्गताशुभान्मनुप्रतिकारधम	... २७०
	(ग)	श्रीशुभं सङ्गताशुभं	... २७०
मन्थवादिः शनीपक्षी विटपी	... २४५	यः पूतनात्कारणव्यकीर्तिः	... ८६
महतां प्रकृतिः शैव धर्षितामं	... १३८	वाः सापः स्वयमेव पथतती	... ४१
महाशुभस्यो सदान्दधया	(ख) ... ६०	यत् पीला सुवेउपि कृपाति	... १०८
माकळं मन्थव्यशुचिकर्मसुं	... १८०	यत्सं शोकश्च सतिभिः पतितामं (क) ३१	
मायवोरं भवती सुररिपुपरी	... १५५	यथायं सांख्यार्थिकाऽमलकरः (ख) ८७	
मायैव विजितोऽस्मात् शीत	... १६०	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मायः क्वं पुनस्ति कर्मसि	... १३	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मायः किं यदुपाय दीप्ति चवत्	... ६५	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मायः श्यामसि तिष्ठ मोरसयं	... ३१	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
माया यत्स भराधरेन्द्रकुण्डे	... ८०	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मातर्ज्ञेयं किञ्चित्प्रतिपुष्टे	... ६७	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मातर्ज्ञेयः परमजुषितं यत् सादानं	... २४६	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मातुषे नति दुर्भाः पुष्यता पुंक्षे	... ३२८	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
माषाण्यं परं तं यं मङ्गली	... १८८	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
माषाण्यं परं तं यं मङ्गली	... १८८	यद्विष्णुः कर्षीभारो भयोद्वयति	... ३
मुनिर्ज्ञेयुःकुमारिका	... ८९	यदा शौचमङ्गलितुं नवरं सूक्तं (ख) २७०	
मुपकरं यमनस्यै वा कुव सुरी	... २९	यदा शौचमङ्गलितुं नवरं सूक्तं (ख) २७०	

त्रोकाद्याश्च	श्लोकाद्	श्लोक	श्लोकाद्
	(ष)		(त)
घनतरघनछन्दश्चादिते व्योमलोके	१३७	तले धातूश्च विगुणमयि	६४
घर्माभो मणिकर्षिका भगवत (ख)	८४	तव चरखसरोज दर्लभ देवताभि	५७
ष्टष्ट पुनरपि पुनश्चन्दन	३५०	तास्त्रूल गदराशिनाशनिपुण	२१४
	(च)	तावद् भा भारवेर्भाति भारवि	१६५
चक्रे चन्द्रसुखी प्रदीपकलिका	४०	तावद् गिद्याऽनवद्या गुणगुणमहिमा	१६८
चतुष्टय पञ्चमगो हृष्ट	२५	तौच्छ रविक्षपनि नीच इवाचिराब्ध	२३८
चतुर्थेर्भाद्रनामस्य चन्द्रचूडस्य (ग)	३८०	त कापीनधनास्त एव हि पर	१२४
चिन्ताचक्रे धमति निधत मन्मना	२८०	त त सतपुरुषा पराथघटका	२८३
चङाया शिखिपिच्छिनौ तिलकितौ	२८	त्रपाय्य मा जम्ब स्फुटितद्भद्र	२०७
चर्षणखदिरयुतकोटी	३६४	त्रयोऽग्रयस्त्रयो देवास्रयो	१५८
चोरेश्वो न भद्र न दण्डपतनात	२७७	त्वस्त्रेचाग्रसे सुदा बहुगवान	१२०
	(छ)	त्वत्कोत्तिंशीतकिरणेऽभ्युदित	१६८
छिद्व्यम्पकचतचटनवने रक्षा करोर	२०२	त्वामुर्वीधर रम्यकाव्यकरण मीनावन	
	(ज)		(द)
जननि सुरतनि भवती	७१	दन्तान्त परिलग्रट खदकथा	२६४
जनस्थाने भान्त कनऽस्तगदष्टा	२८१	दम्भ नोदहते न निन्दति परान	३२१
जम्बद्वीपपुरप्रकाशनकारी स्नेहचमा	१३८	दया पर धम्मसुत चाव दगावता	३२२
जले लवणवह्नीन मानस	१२८	दर्वीदोर्ध्वविचङ्गेन शिखिना भूयोऽपि	२८५
जवेन धावितो बाजी विभिय	१७६	दातव्य क्लृतिभिर्धन न खल्ल त	२६७
जाते जगति वाञ्छीशौ कविरित्य	१५८	दाता बलि प्राथयिता सुरारि (क)	३७३
जातोऽहं द्विपदश्चतुष्पद	६२	दानास्त्रुसिकशीतात्ता यशोवसन	१३५
जितधनसमूहाय जिन्यजनवायवे	१८४	दारिद्र्याण सहोदरेण सकल तातस्य	२८७
	(ङ)	दिव्य कारि कथ यन सुरधुनी	११७
डिभ डिम डिम डिम डिडिम डिम्	२६	दाने मानपहाय विश्वभरण	१२

श्लोकायां.	श्लोकसं.	श्लोकार्थः	श्लोकादः
द्वैतद्वैतयोगाद् द्वैतमलक्षणम् ... ३०५	३०५	ध्वजः द्वैतकाली गिरीन्द्रतनया ... १०७	१०७
तत्रैतद्वैतमभिः भङ्गमवधौ ... ३०६	३०६	नगरमन्दिरान्दुर्गादीन्मूर्तिनाम् ... ३००	३००
द्वैतं प्रथमं वदते ... ३०७	३०७	धर्मः धर्मं परमं चैव च नृणां ... ३३०	३३०
द्वैतं द्वैतमैव तत्र विजज्ञते स्पष्टार्थं ... ३०८	३०८	विष्णुदेव कदली भट्टिस्तुपकृति ... २०९	२०९
द्वैतस्य मन्दिरेणैव परममगत्या ... ३०९	३०९	धिया देवं विष्णुं नैतं त्वया (क) ... १५०	१५०
द्वैतद्वैतमलक्षणं भङ्गते मयो ... ३१०	३१०	धियास्त्वया वेद्यां धियापि कविता ... ३२८	३२८
द्वैतज्ञस्योतिः जन्मति धियास्त्वया करोति ... ३११	३११	पीरं निजिपति पदं द्वि पठितः शब्दं ... ३४६	३४६
द्वैततरनिवृत्तं द्वैतः नोपनिषत्स्य ... ३१२	३१२	ध्वजः काचोरुमेव कवि विजया ... ३६२	३६२
द्वैतस्यैव भुवि भुवि निष्पत्तव ... ३१३	३१३	(न)	
द्वैतं त्वं कृपिता त्वमेव कृपिता ... १०८	१०८	न शोधः क्रियतां प्रिये स तु ... ११४	११४
द्वैतं वाचमनामने हि ध्रुवः ... १६९	१६९	न जानि विद्यते ... (३ ख) ... ३९१	३९१
द्वैतमैश्वर्यद्वैतमनागतनाद ... ५८	५८	न धातोविज्ञानं न च परिचयो ... २६२	२६२
द्वैत्याः कैशचयो निराल्य पतितान् ... ६६	६६	न भाली सिन्दूरं न च नयनयो ... २८३	२८३
द्वैतस्य नैव द्वैतोऽयं गुणः प्रत्युत (ख) ... २५०	२५०	न स्रुणां स्फुरणं न च चञ्चलनम् ... १८९	१८९
द्वैतार्था पल्लविनी नखैः कम्बिनी ... ३९	३९	नराकारं वदन्त्येके निराकारश्च ... ७४	७४
द्वैतः कश्चिद् यदि निजज्ञने ... ३३५	३३५	न वा ताडनात् तापनाद् वज्रमध्ये ... २४९	२४९
द्वैतं द्वैतं परेषामविरलमटति ... ३०७	३०७	न मध्यां सन्धते नियमितनिमाजान् ... २५८	२५८
द्वैतं यद्य सदा सनीरवरुणी (ख) ... ३९०	३९०	नहि न्यायादानात् पधिलनसन्ताप ... २२४	२२४
द्वितीयभूतभयिना स्मिन् रक्षया ... १३३	१३३	नागान्वास्त्रशीमा दनुजदलदमा ... ६१	६१
द्विष्टत्वेन विबुध् दुःख ... ३२६	३२६	नाभुवन भुवि यश्च कुवचिदपि ... २०५	२०५
द्वैतं कुर्याद् द्वैतं न कुर्याच्च सन्देहे ... ४०२	४०२	नास्तीच्छ्रायवती ननुर्न दशर्वा ... २०१	२०१
(ध)		नाहं दृश्वरता न चापि चपला (ख) ... १६	१६
धत्ते कालीपदारुं श्व इव जगतां ... ५६	५६	निममतरौः प्रतिशाखं सगितं ... ४१	४१
धनुर्विद्यं गुणयोगान् भवतो नासि ... १२५	१२५	निद्रानि स्नाति भुङ्क्ते चरति कचभवं ... ३०१	३०१
धन्या गोकुलकन्या वयमिह ... ४५	४५	निन्दो हि तित्तः खलु कष्टभोग्यः ... २१८	२१८

श्लोकाद्याश्च	श्लोकाङ्क	श्लोकाद्याश्च	श्लोकाङ्क
निरञ्जन सुदुष्प्राप सख्यव्यञ्जन	१३१	पुत्र सचरित सती प्रियतमा स्वामी	३१९
निर्गुणो निष्क्रियोऽप्यस्मि	४	पुत्र स्वादति दुःखित सति सुते	३०६
निष्पिष्टापि पर पदाहति	(घ) १९१	पीतोऽब्धे कलसोद्भवेन मुनिना	३५८
नैव व्याकरणञ्चमेति पितर न भ्रातर	३४८	पृथ्वी श्रीमदनङ्गभौम महती	१ ७
नां मुक्त्यै स्पृहयामि नाथ विभव	३३७	प्रकृतिलवो मध्यस्थे गुणिनि शुचावपि	३९८
(प)		प्रशसन्ति च निन्दन्ति निगमा यद	३२५
पद्मो बन्धुस्त्वमसि न गृहं यामि	३३८	प्राणाधिके वन रामे सुमन्त्रे	२४
पण्डिते बहुविद्ये च स्त्रीजने च	४०१	प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते	३९६
पतङ्गपाकसमये पतङ्गपतिविक्रमा	(क) २४१	प्राय स्वभावमलिनो महता	२९७
पतिश्चरता ज्येष्ठे पतिव्रता	४८	(ब)	
पनसचतकुन्दाभा उत्तममध्यमाधमा	४०४	पाणव्याहारातरागिन्दु	(क ख) ३८०
पयसा कमल कमलेन पय	११९	मङ्गा विष्णु पिनाकी	१
पय प्राची पिङ्गा रसपतिरिव	२४२	(भ)	
परापकारसहस्ररोधकान्वापकारजम्		भक्तिप्रह्वविलासनप्रणयिनी	१
(घ) ३९०		भविती रम्भोरु द्विदशवदन	११२
पाशौ मे नवनीतपुञ्जमधुना	१२९	धस्त्राच्छन्नतनु कदर्थ्यशयना	२८०
पात्र न तापयति नैव मूल प्रसूते	३५२	भानु शोषयितु समेति गगन	२१९
पाथोजानि निमोलयन कुमुदिनी	२४६	भारत पञ्चमो वेद सपुत्र सप्तमी	२७१
पाय पायसपायसस्यहृत्	७३	भारवेभा रवेर्भाति	१६५
पावैलीमोषधीमकामपर्णा	६०	भासो रामिलसीमिली वररुचि	१५५
पितृनैव वच श्रुतीति दिवसे	२५९	भिचायी स ह यात सुतनु	११०
पीठा कच्छपवत् तरन्ति सलिले	२९१	भुञ्जीपविशतस्तुन्द शयानस्य	४०३
पीत मे सजल जल जलनिधे	२४४	भूतिर्भसितले पथ परिशये	२०
पीतोऽगस्त्येन तातश्चरणतलहती	१७	भूमौ दत्त्वा पदमिह समाधिद्वि	२७
पुस स्वरूपपरिदर्शनमेव कार्यम्	३४३	भूप कूप इवाभाति नमञ्जन	११८

देवता-तरङ्गः (शिवलीला)

४६

(५१)

यः स्थाणुः स्वयमेव पर्वतगतो मूलेन क्षीनञ्च यः
साऽप्यर्षो स्वयमेव यस्य कानिका पुत्रो विशाखस्तथा ।
यो नित्यञ्च परोपनीतकुसुमोऽमौष्टं प्रसूतं फलं
स खिल्वा समं सूर्यपङ्क्तिरुद्विदं प्राप्नोतु पुष्टिं पराम् ॥
(उद्भटसागरस्य)

(५२)

शुद्धारो यः शिवायां कश्चिद्दृष्टो रतो मन्मथे वीर पास्ते
बौभन्धः कौकरीधैः कथिमगभयकम् तुङ्गदेसाङ्गु तथ ।
रौद्रे दले च मन्मो दिशि दिशि हसकद् भक्तिभाजि प्रमान्तो
वन्दे ऽहं तं मह्यं नवरसरसिकं नीरसः पूर्णचन्द्रः ॥
(उद्भटसागरस्य)

शिवलीला ।

(५३)

निवस्य वनसर्षपिण्डारवस्य वीरमाह :-

श्रुत्वा चञ्चति वाक्चनं मणपतेराखं सुधासः कषी
तं च क्रौञ्चपतेः शिखो गिरिसुतासंशोऽपि नामाननम् ।
गौरी कङ्कुसुमां चिन्तित् च कसानाद्यं कपासानलो
निर्विद्यः स शिवः सुदुस्वकससाद् मूर्तिं दधौ मन्मथौम् ॥

श्लोकाद्याश्च	श्लोकाङ्क	श्लोकाद्याश्च	श्लोकाङ्क
यस्या शम्भर्या च शम्भूत्तमाङ्गे	८३	रे रे चातक पातितोऽभि मरुता	१८७
यस्याऽलौघत शल्कसीम्नि	४९	रे रे दीप तिरस्कृताखिलतम	३९८
यस्याचोरसिक्कुरनिकर	१५१	(ल)	
याऽच्य वीजमेक	८	लक्षणा लघुसन्धानो दूरपाती च	६०
या पाणिग्रहलालिता सुसरला	२८३	लक्ष्मीनाथ वदति गरुडस्तस्य	३७०
या पूर्वं हरिणा प्रयाणसमये	४२	लक्ष्मीर्व न गीस्तव न गीस्तव	१२२
यावद् भारतवर्षं स्यात् (४ ख)	३९१	लक्ष्मिण इति गोविन्द श्रीदमित्तम	३२७
येन ध्वक्षमनोभवेन वलिजित (क) (ख)	८९	लज्जा मानसुता ममाद्यवनिता भिन्ना	२८८
येनामो जनिता वय प्रतिदिन	१२५	लताकुञ्ज शुक्लद्वदवदलिपुञ्ज (ख)	२४१
ये पूर्वं परिपालिता फनदल	००६	लब्धं जन्म सद्द श्रिया स्वधमपि	३७१
येषा श्रीमदयशोदासुतपदकमले	२६	लोकाना गदशान्तये समजनि	३९५
ये सन्तोषमखप्रबुद्धमनससेषाम	२२१	लोले ब्रूहि कपालिकामिनि पिता	१०१
यो य जनापकरणाय सृजत्यपाय (ख)	३७३	(व)	
यो तो शङ्कपालभूषितकरो	८८	वच स्थलीवदनवामशरीरभाग	०५८
(र)		वदन्त त्वग्राम च मपि भजन्त	७०
रत्नाकर कि कुरुते स्वरत्नै	३३३	वर पचच्छेद समदमघवम्भक्त	२२९
रवेरस्त तेज समुदयति	२४५	वन्क श्राद्धविधायक तव फल	२०८
रसाय तश्चै नम लङ्कटस्य	३१३	वाच पल्लवयत्युमापतिधर	१५३
राजौवानि विहासयन कुमुदिनी	२४३	वाठ्या वाठ्यालकोटि कुपिटरजटर	२८५
राधामोहनमन्दिर जिगमिषो	९२	वापी खन्वजलाशया विषमयो	१८६
रामप्रेरितचन्द्रकान्तघटित	२३	वास स्वर्गमिद प्रयच्छे ननु वा स्वाङ्गे	२७४
रुद्रोऽद्रि जलाध हरिर्दिविषदो . .	३२३	वास शैलशिलान्तरधु सङ्ग	२११
रुच्य वपुर्न च विलोचन	१७८	वामासि व्रजवामिवारिजहृश्या	३०
रे पृष्टा धार्तराष्ट्रा प्रबलभुजहृहत	७६७	विख्याता कति मन्नि भूधरगणा	२२८
रे पद्मिनीदल तवात्र भया चरित्र (ख)	२२०	विघ्नत्यालावलिध्वगवरो	७९

श्रीकाव्यः	श्रीकारः	श्रीकाव्यांशः	श्रीकारः
विद्याः नाम नरस्य कर्तिरित्या ... ६४०		विद्यां सद्यः दृष्ट्वा प्रसथपतिना ... ६८	
विद्या मे वनिता नतोऽज्ञनि मुनेः ... २८८		श्रीकां मौक्तिलमणली पङ्कुकलं ... ३०	
विद्या मुक्तकदिता तथा सुजनता ... ३८६		श्रीकां गतयति श्रुतं समयति प्रजां... २८४	
विधाता विद्वन्निर्माता (१ ख) ६२१		शालाविकलात्पर्याप्तोऽपि काव्याः ... १५२	
दिशिर्नैवेदनादिष्टं स्वर्णं कर्णमितं (ग) २५०		शरदारी यः सिद्धार्थं कथय इह ... ५२	
विनाहृदं विविक्तस्थान्तः स्थितमाज्ञारं २६८		श्रुते भद्रभराजान्ते दिश्या श्रुते ... ३००	
विद्वन्वैश्वर्यं शीघ्रं शीघ्रं लभ (ख) ६०		श्यामं शशीपथीतं तव किमिति ... १४५	
विद्वन्वैश्वर्यं शीघ्रं शीघ्रं लभ (क) ६०		श्यामशैतानुगाया जल्पधरणि ... ८५	
विद्याधारी हि वायुनटुपरि ... १०८		श्रीकण्ठानिर्जन ... ६१	
विष्णुर्वा विपुत्रान्को भवतु ... ०		श्रीमन् वसन्त भवतोऽभ्युदये तरुणां २२३	
प्रज्ञोऽन्तः पतिर्य सखकगतः ... २७५		श्रुतिमपरे श्रुतिमपरे ४६	
वेदापठे न शब्दे रचितनिजगुण ... ३८८		श्रुत्वाऽपि माधवः श्यामी ... ६	
वेपन्ते कपयो भृशं जडममं ... २३६		श्याम्या वन्दनवेदना परनायो श्याम्या १८५	
वैकुण्ठाभिप्रणीतः कसन्नुतगिराः १४२		श्यामि केचन शब्दगुणविपये ... १६२	
वैदिके पश्य कल्पमोक्षवधम्पर्वी ... २८		श्यामरश्मिनिवासः स्वर्गवासो ... २००	

(श)

शकाब्दे रत्नगुणांशुपनचक्रनायके(क)३७६
शका शीघ्रं भवति विफला वाधकात्(ख) ३२
शङ्कोऽन्तः कुटिली बहिन्य धवली ... ६
शर्वां दुरन्ते परिभूयमाणे न कस्य(ङ) ३६०
शफर संहर चञ्चलतालिमां ... १६८
शब्दायते श्रुतिकठोरमलं जलीन ... ४००
शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशली ... १२०
शास्त्राख्याकलितानि नित्यविषयः ... १४७
शिवस्य निन्द्या हि याऽत्यजद (क) ६८

(स)

संग्रहान्ति गुणी गुणं गुणिगणाद् ... ६१८
सगरसन्तिसन्तरणेक्षया ... ७६
सखर करिवर धीरं मा मर्त्य ... २०४
सत्यं सत्यं भवतु भवतो भाषितं (ग) ३२
सदंशजातं गुणकोटिनखं धनुः ... ३४४
सप्रखेदः पुलकपरुपः संघमी ... ३०८
समयामादित्यप्रियकमलिनीं (क) २४४
समाप्य विपयान् सर्वान् यः हास्ये(क)३७७

श्लोकायांशः	श्लोकाङ्कः	श्लोकायांशः	श्लोकाङ्कः
समुद्दिष्टानन्व्यानतलजलपारे	(ख) २४४	सपौरुषमहावशाः समयशेषदुःखीऽपि	१२१
सम्मुखं वचीं पियुनो भवति सदा	२८४	स्वभावेन हि यः ह्यद्रो ह्यादि	... १०४
सर्वज्ञ त्वं वदसि बहुधा दौयतां ...	२८८	स्वस्ति पाणिनये तस्मै यस्व	... १६१
सर्वदा सर्वदोऽसीति स्यूसे	... १२१	खेदस्ते कुत ईदृशः प्रियतमे	... ११५
सर्वस्वापहरो न तस्करवरो	(ख) ३८८		
सहस्रास्थो नागः स्वयमपि भवान्	५४	(ह)	
सा माता मम भारती प्रतिदिनं ...	२६५	हंसा. पद्मवनाशया मधुलिहो माध्वीकर	२२६
सायं सन्निमहोत्सवं वलिघटा (क)	३८०	हंघो मौनतनो हरि किमुदधि	... १११
सीते मा कुरु सन्धुमं यदुधना	... २१	हरता मम सुरतटिनीव्यतिकर	... ५८
सुतप्राः सौभाग्यखालतवनितावट्ट	... २३६	हर हर हर रतिं मे	... ३७६
सुवन्धौ भक्तिर्नः क इह रघुकारि	... १६४	हरिहरयोरिह भेदं	... ८७
सुव्यक्ता वेदभागैश्चरमदुरितज	... १७४	हस्तन्यस्तकुशोदके त्वधि न मूः	... १२०
सेवध्वं विनुधास्तमन्धकरिपुं	... ३६८	हे धाराधर धीर नोरनिकररेषा रसा	२५२
सेवां नो कुरुते करोति न क्वचिं	... ८१	हे पद्मिनीपत भवञ्चरित्वं	(क) २२०
स्थूलतया नीलतया दूरतया	... १८५	हेवो भारशतानि वा मदसुधां	... १६३
स्त्रःसिन्धुतीरेऽघविघातवीरे	... ३७५	हे लक्ष्मि चणिके स्वभावचपले (क)	१६
स्वकण्ठमापीव्य हृदं यथेष्टम्	... ३८२	हे ह्रीमकार परदुःखविचारमूढ	... ४१०
		हे ह्रीरन्व किमन्व रोदिति कथं	... ८८

सुग्धवोधव्याकरणस्योपसर्गसूत्रमुद्धरन् िशत्युपसर्गात्मकेन श्लोकेनानेन परब्रह्मोपा-
सनासुपदिशति :—

(३)

यदिह कर्णधारो भवोदन्वति निष्परोपाधि सुदुव्यापम् ।
अवनिपर्यभिव्यापि संग्रति गिरो मनसोऽपि विप्रयीकुरु तत् ॥

(सरस्वत्युपाधिककृष्णानन्दस्य)

(४)

निर्गुणो निष्क्रियोऽप्यस्मि निष्कलो निरुपाधिकः ।
अरूपश्च विनोपायैरहं ब्रह्मास्मि निश्चितम् ॥

(श्यामाचरण कविरत्नस्य)

ब्रह्मा ।

(५)

कृष्णालसूत्राधिकारिप्रेमसूत्रसुसंयतम् ।
करोति मिथुनैक्यं यस्तं नमामि प्रजापतिम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

सरस्वती ।

(६)

श्रुत्वाऽपि आधवः स्वामी रूपतीति हरिप्रिया ।
तस्मिन्नेव स्थिता या स्यात् तां नमामि सरस्वतीम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

वीणा ।

(७)

बोणारवच्छलिन मरुस्रथाः खिद्योर्त्तिरदम् .—

आपाणिग्रहणादतिप्रणयिती कश्ये स्थिताः प्रभोः
सर्वैरेव हरिप्रियेति कामला सोऽप्युच्यते माधवः ।
दूनाऽप्यस्ति न तेन सत्सुतगणाः पद्मासुतस्यानुगा
वाख्येत्वाधिनिवारणाय सततं संगीयते वीणया ॥

संस्कृत-भाषा ।

(८)

याऽक्षयं बीजसेकं जगदखिलगिरां सर्वसाफल्यमूलं
या रत्नकिंघवर्णा सृदुमधुरपदालङ्कृतिस्त्रिष्यमाणा ।
या च्छन्दःसूत्रवद्वा विविधरसगुणा भूरिभावान्विता या
मा भाषा संस्कृताख्या प्रतिजनि कुक्तां खेवकं मां स्वकीयम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

विष्णुः ।

(९)

शङ्खोऽन्तः कुटिलो बहिश्च धवलस्रक्त्रञ्च वक्रं तथा
बद्धास्या च गदाऽब्जं मलभवं शेषः सहस्राननः ।
वृक्षात्मा तुलसी चला च कमला हृत्कौस्तुभः प्रस्तरो
भक्तं दर्शयति वृत्तोऽपि कुटिलैरेतैर्य ईडे हि तम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

(१०)

भक्तिप्रह्वविलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्यर्द्धिनी
 ध्यानालम्बनतां समाधिनिरतैर्नीतेहितप्राप्तये ।
 स्थावस्थैकमहानिधी रसिकतां लक्ष्मीदृशोस्तन्वती
 युष्माकं कुरुतां भवार्त्तिशमनं नेत्रे तनुर्वा हरिः ॥

(भागवतामृतदत्तस्य)

(११)

किं पाद्यं पदपङ्कजे समुचितं यत्रोद्भवा जाङ्गवी
 किं वाऽर्घ्यं मुनिपूजिते शिरसि ते भक्त्याहृतं साम्प्रतम् ।
 किं पुष्पं त्वयि शोभते ब्रजपते सत्पारिजातार्चिते
 किं स्तोत्रं गुणसागरे त्वयि हरि केनार्चयेत् त्वां नरः ॥

(१२)

अगवन्तं प्रति कश्चिद् दरिद्रव्योक्तिरिवम् :—

दौर्लभं सामपहाय विश्वभरणव्यापारभारं दधत्
 सामानाधिकरणमन्वयमुरीकृत्याऽसि विश्वम्भरः ।
 आस्तां तच्छृणागतं प्रतिदिनं मामिवमापीडयन्
 यद् गोविन्द जनार्दनो भवसि किं तेनापि नो लज्जसे ॥

विष्ट-हीना ।

(१३)

उ स्ते जगद्राष्टमर्षि कप द रत्नयात्राह —

एका भार्या ग्रहानिसुखरा चञ्चला च क्षितिया

युद्धोऽप्येको भुवनविजयी मन्त्रयो दुर्निवारः ।

श्रेष्ठः शय्या मदनगुदधिर्वाहनं पद्मगारिः

न्यानं म्यादं त्वष्टृचरितं दासभूतो सुरारिः ॥

(जगन्नाथतर्कपञ्चाननस्य)

लक्ष्मीः ।

(१४)

मातः कस्यं गुणमपि कमले संत्यज त्वं विषादं

सा याहि त्वं बलभिदमयि संजृम्भमत्रैव तिष्ठ ।

सा गारुवं वा श्वसनसुररयं मन्यसुग्धः ससुद्रः

प्रोच्चेदं यां प्रशमनमनयत् पातु सा लोकमाता ॥

(उद्भटसागरस्य)

लक्ष्मी-चरित्रम् ।

(१५)

आगच्छति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाब्धवत् ।

निर्गच्छति यदा लक्ष्मीर्गजभुक्तकपित्थवत् ॥

(१६)

(क)

लक्ष्मी प्रति सरस्वत्या दृक्प्रतिरियम् :—

हे लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे
 न त्वं चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चारिणी ।
 ये देवार्चनसत्यशौचनिरता ये चापि धर्मं रता-
 स्तोभ्यः कुप्यसि निर्दये गतमतिर्नीचोऽपि ते वल्लभः ॥
 (विज्जकायाः)

(ख)

सरस्वती प्रति लक्ष्म्याः प्रत्युक्तिरियम् :—

नाहं दुश्चरिता न चापि चपला क्षुद्रो न मे रोचते
 नो शूरो न च पण्डितो न च शठो हीनाचरो नैव च ।
 पूर्वास्मिन् कृतपुण्ययोगविभवः प्राप्नोति मे सत्फलं
 लोकानामसहिष्णुता सखि कथं दृष्ट्वा तदीयं सुखम् ॥
 (विज्जकायाः)

(१७)

ब्राह्मणाश्चिरदरिद्रा यतन्ते लक्ष्मीकृपारहिता । एकदा सर्वे ब्राह्मणा मिलिता
 नारायणसमीपमुपेत्य ऊचुः देव अस्मदालये पदमर्पयितुं लक्ष्मीदेवीमनुरुष्यस्व येन
 श्वाकाकं चिरदारिद्र्यमपगमिष्यति । एतदाकर्ण्य लक्ष्मीः मरोपमाह नाहं कदापि
 प्राङ्गणालये पदं करिष्यामि यतः :—

पीतोऽगस्त्येन तातश्चरणतलहृतो वल्लभोऽन्वेन रोषा-
 दा बाल्याद् विप्रवर्गेः स्ववदनविवरे धारिता मे सपत्नी ।
 गेहं मे च्छेदयन्ति प्रतिदिवससुमाकान्तपूजानिमित्तं
 तस्मात् खिन्ना सदाऽहं द्विजगणसदनं नाथ नित्यं त्वजामि ॥

रामचन्द्रः ।

(१८)

रामनामसन्निभानं वर्णयति —

साहाय्यं परमं तवैव महतो हे राम नाम्नः चित्तो
राक्षारं वदतो जनस्य सकलं गिर्याति पापं हृदः ।
भूयस्तद् विगतोति रोधनविधावाहो मकारस्ततो
जिह्वाद्ये तव गम नाम वमतु श्रीपूर्णचन्द्रस्य मे ॥

(उद्भटसागरस्य)

(१९)

उत्पुष्पेन्द्रीवराक्षी शशधरवदना विश्वती शुभ्रकान्तिं
गत्वाऽग्रे राजधानीं दशरथमवदत् कौकयी कोपयुक्ता ।
राजा गमामिषेकाद् विरमतु सहसा निष्कलङ्गे कुलेऽस्मिन्
भूपुत्री यस्य पत्नी स च भवति कथं भूपती रामचन्द्रः ॥

सीता ।

(२०)

भूतिर्भूमितले पणः परिणये रामेण युद्धं कृतौ
कान्तारि गमनं दशास्यहरणं लङ्कापुरे रोधनम् ।
वह्नी शुद्धिरथ प्रजापयशसाऽरख्ये च निर्वासनं
यैवं जन्मत एव दुःखदलिता तां नीमि रामप्रियाम् ॥

(उद्भटसागरस्य)

(२१)

हरशरासनभङ्गं कुन्वतो रामस्य करकाठिन्यं शङ्कमाना सीता प्रति तस्मिन्
लक्तिरियम् :—

सीते मा कुरु सन्ध्रमं यदधुना काठिन्यमङ्गीकृतं
तद् रामस्य करद्वयेन धनुषो भङ्गाय नाङ्गाय ते ।
क्षीणी दीर्यति जीर्यति क्षितिरुहः शुष्यन्ति नीराश्रयाः
किन्त्वेका नलिनी दिवाकरकरैरानन्दर्थं विन्दति ॥

(२२)

रामेण सह वन गच्छन्तो सीता स्तलेषु वर्षयति :—

करैरेवात्यग्रैः प्रतपति रघूणां कुलपतिः
क्षपालेशं माता मयि न कुरुते कण्ठकमयी ।
यस्य प्राणाधीशः क्षणमपि विलम्बं न सहते
विधौ वामे वामः सुहृदपि च कामं रिपवति ॥
(हनूमतः)

(२३)

श्रीरामचन्द्रप्रेषितं चन्द्रकान्तघटितमङ्कुरीयकं दृष्ट्वा सीतायाः खेदोक्तिरियम् :—

रामप्रेरितचन्द्रकान्तघटितस्वर्णाङ्कुरीयं निशि
श्रीतांशोः करयोगतः खल्वदपः संवीच्य सीताऽप्रवीत् ।
किं त्वं रोदिषि रामचन्द्रविरहात् तस्यैव पाणिग्रहे
विच्छेदः स्फुट एव किं न विदितं मां वीच्य सुखं भव ॥

दशरथः ।

(२४)

दशरथस्य सत्यकारणमाह :—

प्राणाधिकी वनं रामे सुसन्ने च रष्ट्रं गते ।
त्वस्यो राजा सुतव्यागादविष्कस्यैरिवाशुभिः ॥

हनूमान् ।

(२५)

अनुसृतः शीघ्रं वर्णयति :—

चतुर्थैः पञ्चमगो दृष्ट्वा प्रथमसन्धवास् ।
तृतीयं तत्र निक्षिप्य द्वितीयसतरत् तदा ॥

रावणः ।

(२६)

मीनाशरणकार्णिके कर्पाटनं रावणं वर्णयति :—

डिन् डिम् डिन् डिम् डिडिम् डिम्
डिसिमिति डसकं वादयन् सूक्ष्मनाटं
वम् वन् वन् वम् ववम् वम्
प्रवलमलदलैस्तालमालस्वय तुल्यम् ।

कपूर्वाक्लमभस्त्राञ्चित-

सकलतनू रुद्रसुद्राससुद्रो

मायायोगी दशास्यो

रघुरमणपुरप्राङ्गणे प्रादुरासीत् ॥

अहलगा ।

(२७)

मानवीं मूर्तिं गृह्णीत्वा अहल्या श्रीरासचन्द्रं प्रार्थयति :—

भूमौ दत्त्वा पदमिह समाधेहि चेलाञ्चलेऽस्मिन्

नाथाऽप्राप्यं त्रिजगति रजः पादपद्मद्वयस्य ।

योषा दोषास्यदमनुदिनं नित्यरोषस्तपस्वी

यस्य स्पर्शाद् रघुवर पुनर्नेदृशी स्यां कदापि ॥

अगस्त्यः ।

(२८)

निःशेषपीतोऽभिहतसिन्धुराजस्य अगस्त्यस्य पत्न्याः समीपे मत्कर्तृकसमुद्रवम्भनवार्त्ता-
कथनं निरर्थकमिति सीतां प्रति रामस्योक्तिः :—

वैदेहि पश्य कलसोद्भवधर्मपत्नीं

तत्र स्थिता च कथय स्वकथाः समस्ताः ।

स्वप्नेऽपि सा वद पर्योनिधिबन्धवार्त्तां

सैषा मुनेञ्चलुकितास्बुनिधेः कलत्रम् ॥

ॐ नमः ।

(२०)

चूडाया शिखिपिच्छिकां विनक्तिन् जगिःश्च वसितो
 गीनति वनसालिनो कटितटे पीताम्बुजविभो ।
 गढे नूपुरिणी तदा नखयोः प्रेमानृताणामिना
 मोना काचन वर्ता मनसि ते राधासुतोमोहिनी ॥

(उल्लटागारस्य)

(३०)

नाम्नि ब्रजवासिवारिजदृशा हृत्वा हठादुच्चै-
 र्दः प्राग् खूतहृत्नाखरोह म पुनर्वस्त्राणि विस्तारयन् ।
 द्विहाभ्ररत्नपञ्चकार राहसा पाञ्चालजायाः स्वयं
 को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कोदृशो ॥

बालगोपालः ।

(३१)

मान, आस्यसि तिष्ठ गोरममहं मथ्नामि मथ्यानकं
 प्रासव्य स्मितमोक्षरः सरमसं दोनाननं वासुकिः ।
 सासुयं कमलालया सुरमणः सानन्दसुखद्वयं
 राहुः प्रैक्षत यं स वोऽस्तु शिवदो गोपालबालो हरिः ॥

कृष्णालीला ।

(३२)

कदाचिद् गोपबालकैः सह क्रीडन्तं कृष्णं क्रीडोपदेशव्याजिन सुदामा स्वामीष्टं
प्रार्थयते :—

(क)

यतस्त्र श्रीकृष्ण स्वदिशि पतितानां घृतिविधौ
त्वमङ्ग क्रीडायां विगुणटिशि यानं परिहर ।
गलत्राहो त्याज्यस्तव च परिहार्यैः करधरो
बली वा क्षीणो वा न परिहरणीयो घृतपदः ॥

सुदामानं प्रति कृष्णसोक्तिः :—

(ख)

शङ्का चियं भवति विपुला बाधकात् ते सुदामन्
धार्यैः पादः कथमपि न मे केनचिद् वा कदापि ।
धत्तुं कश्चित् स्वभिलषति चेत् पादयुग्मं मदीयं
स्वीयकोडे तमिह कुरुते मुक्तिमाता तदानौम् ॥

कृष्णं प्रति पुनः सुदासः स्वमतनिवेदनम् :—

(ग)

सत्यं सत्यं भवतु भवतो भाषितं भक्तिलभ्य
सा नास्माकं भवति जननी मुक्तिमाता विमाता ।
भक्त्या मातुर्हरिचरणदाद् गर्जनाद् भीतभीता
वृन्दारण्ये विचरणविधौ साऽसमर्था सदैव ॥

सुरस्त्री ।

(३३)

ऋणस्य बंशीरवीऽचेतननपि वस्तु रसवत् करोतोव्याह :—

सुहृद्भर रन्धनसमये

मा कुरु सुरलोचनं सधुरम् ।

नीरसमेधो रसतां

कृगानुरप्येति कथयतनुताम् ॥

(३४)

श्रीऋणस्य वेणुसुदृश्य कस्त्राधिद्व गोपिकायाः खेदोक्तिरियम् :—

कौशल्यासुतसव्यपाणिनिष्ठितं सहंशजं सङ्गुणं

सौतां पूर्णमनोरथाञ्च विदधे भङ्क्त्वा स्वदेहं धनुः ।

श्रीऋण्याननपाणिपल्लवसखः क्लिश्नासि मां निर्गुणः

मच्छिद्रश्च कुर्वंशजोऽमि सुतरां वेणो न ते दूषणम् ॥

नूपुरम् ।

(३५)

एकदा नूपुरं परिहर्षुसुयसं ऋणं प्रति नूपुरस्त्रोक्तिरियम् :—

अमो पुरस्थाः सकलाः सुनिद्रिता

न नूपुरं सुञ्च सुखेन यास्यसि ।

यदि त्यजिः श्रोपदपङ्कजाश्रितं

हरे तवाख्यातिरियं भविष्यति ।

उद्भट-सागरः (द्वितीय-प्रवाहः)

हरिनामकीर्त्तनस्थ-मृदङ्गः ।

(३६)

हरिनामसङ्घोर्त्तनकाले मृदङ्गोत्थितानां "धिक् तान् धिक् तान् धिगीतान्" इति
शब्दानां हेतुमाह :-

येषां श्रीमदुद्यशोदासुतपटकमले नास्ति भक्तिर्नराणां

येषामाभोरकन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा ।

येषां श्रीकृष्णलौलाकथननिश्चयने सादरौ नैव कर्षौ

धिक् तान् धिक् तान् धिगीतान् कथयति नियतं कीर्त्तनस्थो मृदङ्गः ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्थ)

कृष्णविरहे गोकुलावस्था ।

(३७)

श्रीकृष्णविरहे गोकुलावस्थां वर्णयति उच्यते :-

शीर्षा गोकुलमण्डलो पशुकुलं शृण्वाय न सन्दते

सूका कोकिलसंहतिः शिखिकुलं न व्याकुलं नृत्यति ।

सर्वे त्वद्विरहेण हन्त नितरां गोविन्द दैन्यं गताः

किन्त्वेका यसुना कुरङ्गनयनानिवास्वुभिर्वर्षते ॥

(३८)

यदवधि मथुरामगमः

स्तदवधि गोपाल गोकुलदशैतादृक् ।

दिशि दिशि सुलभा सुमनो-

माला विमला कमलदलन्तु दुरापम् ॥

राधिका ।

(३८)

टोर्थां पल्लविनी नखैः कुसुमिनो खोलाखलैर्हृत्प्रिणी
 दन्तैः कोरकिणी स्मितैः सुप्रमिणी काञ्चोत्रियावालिनी ।
 पीनोत्तुङ्गकुचद्वयेन फलिनी हृन्दावनस्थायिनी
 काचित् कल्पवता सदास्तु हृदि ले ह्यस्यद्रुमालखिनी ॥
 (उद्भटसागरस्य)

(४०)

काचिद् द्रुतो श्रीकृष्णसमीपे राधिकाया विरहावस्थां निवेदयति :—
 चक्रे चन्द्रमुखो प्रदीपकलिका धात्रा धरासखले
 तस्या द्रैववशाद् दशापि चरमा प्रायः नमुञ्चोन्नति ।
 तद् ब्रूमः शिरसा नतेन सहसा श्रीकृष्ण निक्षिप्यतां
 स्नेहस्तत्र तथा यथा न भवति त्रैलोक्यमन्थं तमः ॥
 (भानोः)

(४१)

निगमतरोः प्रतिग्राखं
 सृगितं मिलितं न तत् परं ब्रह्म ।
 मिलितं मिलितमिदानीं
 गोपवधूटीपटाञ्चले नदम् ॥

(४२)

अक्रूरो यदा कृष्णमादाय मधुरां प्रस्थातुमुद्यतस्तदा कृष्णकूर्णमिव आगमिष्यामीति
राधिकामुवाच । अथ कृष्णो न पुनरागमिष्यातीति निवेदयन् कृष्णप्रेरितमुद्भवं प्रति
राधिकाया उक्तिरियम् :—

या पूर्वं हरिणा प्रयाणसमये संरोपिताऽऽशालता
साऽऽभृत् पल्लविता चिरात् कुसुमिता नेत्राम्बुसेकैः सटा ।
विज्ञातं फलितेति हन्त भवता तन्मूलमुन्मूलितं
रे रे माधवदूत जीवविहगः क्षोणः कमालम्बते ॥

(४३)

हन्दावनात प्रत्याहृत्य उद्भवः श्रीकृष्णं राधिकावस्थां कथयति :—

यस्यां यस्यां भवति द्वि तिथौ पुष्टिभाक् शीतलांशु-
स्तस्यां तस्यां रतिरसमयो ज्ञीयते सा ऋगाक्षौ ।
मन्ये धाता घटयति विघ्नं सारमालक्ष्य तस्या-
स्तस्माद् यावन्न भवति निश्चिः पूर्णिमा तावदेहि ॥

(४४)

ब्रूजति किल कोकिलकुल उज्ज्वलकलनाद्
जैमिनि रति जैमिनिरिति जल्पति सविषादम् ।
नोलनलिनमाख्यमहह वीक्ष्य पुलकवोता
गरुड गरुड गरुडेत्यपि रौति परमभीता ॥

दोषे ।

(५५)

धन्या गोदानकन्या

वयसि सन्ध्यासङ्गे जगति ।

ग्रामां नयनसरोजि

पुरञ्जनोऽश्रूद्विरञ्जग साजात् ॥

वन्दः ।

(४६)

श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे

भारतमपरे भजन्तु भवभोताः ।

ऋषिभिर्वन्दं वन्दे

यस्यालित्ते परं ब्रह्म ॥

यशोदा ।

(४७)

किं ब्रूमस्त्वा यशोदे कति कति सुकृतक्षेत्रवृन्दानि पूर्वं
 सखा नोदृग्दिशानैः कति कति सुकृतान्वर्जितानि त्वयैव ।
 नो शक्नो न स्वयम्भूतं च मदनरिपुर्यस्य लेभे प्रसादं
 तत् पूर्णब्रह्म भूमौ विलुठति विलपन् क्रोडमारोद्धुक्तासः ॥

द्रौपदी ।

(४८)

दुर्योधन प्रति द्रौपद्या उक्तिरियम —

पतिश्वशुरता ज्येष्ठे पतिदेवरताऽनुजे ।

इतरेषु च पाञ्चाल्यास्त्रितयं त्रितयं त्रिषु ॥

दशावताराः ।

(४९)

यस्याऽलोयत शल्कसोष्णि जलधिः पृष्ठे जगन्मण्डलं
 दंष्ट्रायां धरणो नखे दितिस्तुताधोशः पटे रोदसी ।
 ज्योधे क्षत्रगणः शरे दशमुखः पाणौ प्रलब्धासुरो
 ध्याने विष्वक्ससावधार्मिककुलं दक्षैश्चिदस्यै नमः ॥

शिवः ।

(५०)

गङ्गाजलं शिरसि ते

हैमवती वामभागसम्पन्ना ।

भाले तुषारकिरणो

ममिच्छि गिरिञ्च त्रितापतप्तं हृत् ॥

(उद्भटसागरस्य)

(५१)

यः स्थाणुः स्वयमेव पर्वतगतो नृत्तेन ज्ञानञ्च यः
साऽपर्णा स्वयमेव यस्य ततिक्ता पुत्रो विश्वाख्यस्तथा ।
यो नित्यञ्च परोपनोतल्लसुमोऽभौष्टं प्रभृते फलं
म स्थित्वा मम भूरिपङ्क्तिनहृदि प्राप्नोतु पुष्टिं पगम् ॥
(उद्भटनागरस्य)

(५२)

मृङ्गारो यः शिवायां कक्षेण इह रतौ सन्निधे वोर आस्ते
वीर्यदः कीकसौधैः फणिगणभयहृत् तुङ्गदेहाङ्ग, तश्च ।
रौद्रो दजे च नग्नो दिशि दिशि हसन्नु भक्तिभाजि प्रशान्तो
वन्दे ऽहं तं सहेषं नवरसरसिकं नीरसः पूर्णचन्द्रः ॥
(उद्भटसागरस्य)

शिवलीला ।

(५३)

शिवस्य सन्मयमूर्तिधारणस्य हेतुमाह :—

अक्षं वाञ्छति वाहनं गणपतेराखं क्षुधाक्षः फणी
तं च क्रौञ्चपतेः शिखो गिरिसुतासिंहोऽपि नागाननम् ।
गौरी जङ्घुसुतां हिनस्ति च कलानाथं कपालानलो
निर्विण्णः स शिवः कुटुम्बकलहाद् मूर्त्तिं दधौ सृज्यमीम् ॥

(५४)

शिवस्य दिगम्बरलकारणं कथयति :—

सहस्रास्यो नागः स्वयमपि भवान् पञ्चवदनः
 षड्हास्यो हन्तै कस्तनय इतरो वारणमुखः ।
 चिरं भिच्चावृत्तिर्भवति च कथं वक्तुं नमिति
 ब्रुवत्यां पार्वत्यां समभवदुमेशो विवसनः ॥

(५५)

शिवस्य श्मशानवासिल्लहेतुमाह :—

किं गोत्रं किमु जीवनं किमु धनं का जन्मभूः कि वयः
 का विद्या किमु सङ्ग के सहचराः के वंशजाः प्राक्तनाः ।
 का माता च पिता तवेति गुरुणा पृष्टो विवाहे शिवो
 सालिन्धेन हृदः स्वकौयभवनं त्यक्त्वा श्मशाने स्थितः ॥

(५६)

शिवस्य “भोलानाथ” इति नामग्रहणकारणं कथयति :—

धत्ते कालीपदाङ्गं शिव इव जगतां वञ्चनार्थं महेशो
 धूर्त्तो मर्त्याः स्थिमालाभुजगचयचिताभस्त्रटेहोऽग्निभालः ।
 भोलानाथप्रसिद्धिः कथय कथमभून्नोक्तोऽमावसुष्य
 स्वत्वं वित्ते स्वतः स्यात् पितरि सृष्ट इदं नःसृष्टं यत् सुतानाम् ।

(५७)

शिवस्य शवस्पर्शकारणं वक्ति :—

तव चरणसरोजं दुर्लभं देवताभि-
 निजहृदि जगदस्व त्रस्वकाः सन्निधाय ।
 यदभवदतिभावानन्दनिस्यन्दमूर्त्तिः
 शवसिति शिवमाहुर्गूढतत्त्वानभिज्ञाः ॥

(५८)

शिवस्य स्वप्नमि कालीपदधारणकारणमाह '—

देवैर्मस्थितदुग्धसागरतलादुत्थापितं भौषणं
 पीत्वा भूरि विषं पुनः पशुपतिस्तज्जानया विह्वलः ।
 विन्ध्ययोरमि कालिकापदयुगं कैवल्यदं श्रोतलं
 संग्राप्याऽतुलनिर्घृतिञ्च बहुलासद्यापि तन्नोच्छ्रति ॥

(५९)

शिवस्य विषपानकारणं कथयति '—

हरता मम सुरतटिनौ-
 व्यतिकारमरणेऽपि तुल्यैव ।
 गङ्गाधर इति गरुलं
 करतलतरुलं निजग्रास ॥

(६०)

शिवस्य सङ्गजयलहेतुमाह —

पार्वतीमोषघोमिकामपर्णां रोगनाशिनीम् ।
लब्ध्वा पीत्वाऽपि गरलं शूलो मृत्युञ्जयः स्थितः ॥

पार्वती ।

(६१)

नानाशस्त्रास्त्रभोमा दनुजदलदमा कालभेषाभिरामा
प्रेमोच्छ्वासेन वामा पशुपतिनयनाकेकरालोककामा ।
कैवल्योक्तासमीमा भवगहनगतह्ये शनाशिप्रणामा
काचित् कैलासधामा कनयतु कुशलं कामिनो कान्तकामा ॥

(उद्भटसागरस्य)

(६२)

जानोऽहं द्विपदश्चतुष्पद इह प्राप्नो विवाहं यदा
पुच्छेऽतः सति षट्पदेन विधृता वृत्तिर्मया माधुषी ।
पौच्छेऽप्यष्टपदेन चिन्तितमहो चाष्टापदं मन्ततं
जाले बह्वपदं मयैव रचितं मां रक्ष दात्तायणि ॥

(उद्भटसागरस्य)

(६३)

कष्टं दृष्टं त्वया नो जननि सुविषमं वाक्यमाकार्षितं मे
नास्ते ते नेत्रकर्णं श्रुतिरिति वदति भ्रान्तिशून्या सदैव ।
इत्थं चेद् वेदवाक्यं कलयसि नफलं कानि मय्येव सर्वं
निस्तार्थ्याऽहं त्वयैव श्रुतिरिति वदति त्वं हि निस्तारिणी यत् ।

(६४)

तले धातू रूपं त्रिगुणमयि पृष्ठे सुररिपो-

नं खे शन्धो रूपं भजति तव पादाखुजसतः ।

भजन्ते ते सर्वे भजनगुणलेशं पुनरहो

पिनाको जानोते यदुरसि स धत्ते तव पदम् ॥

(६५)

दुर्गा प्रति भक्तस्योक्तिरियम् :—

दुर्गं दुर्गं भवाञ्चिभङ्गभवभोभ्रान्तोक्तभाषां शृणु

दृष्ट्वा देवि ददाति देयदयितं दोनं दयालुनं टम् ।

किं वा वक्ति विरक्तचित्तकतया त्वं गच्छ भाऽऽगाः पुन-

रित्यं वारमनेकसागतवति त्वं केन भूका मयि ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

शक्तिलीला ।

(६६)

काली न कथं केशकला ' वभ्रातोति पृष्टवन्तं राजानं कृष्णचन्द्रं प्रति बाणेश्वरविद्या-
लङ्कारस्य प्रत्युक्तिरियम् :—

देव्याः केशचयो निरौच्छ्र पतितान् देवान् सुनोन् पादयोः

सर्वाराध्यतया च तत्र परमोत्कर्षं विदित्वाऽपतत् ।

सा काली चरणं गतस्य शरणं नो बन्धनं सन्धवे-

दित्वावेदयितुं वबन्ध नहि तं तन्मुक्तकेशी बभौ ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

काशिकाया नम्रत्वमुपपादयति :—

(६७)

शिरौशि प्रत्यूषे निशि च दिवसान्ते च दिवसे
प्रसूतौ जन्तूनां जगति जनयित्रि प्रतिदिनम् ।
परिव्याप्ता वस्त्रावरणसमयं नैव लभसे
भवत्या नग्नत्वं भगवति भवत्येव तदिदम् ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(६८)

कदाचिद् कश्चित् कुलासौ दक्षिणामूर्तिं निर्माय विलोकनाय रात्रे न्यवेदयत् ।
स राजा कृष्णचन्द्रः स्वयमागत्य प्रतिमाञ्च तां विलोक्य नितरां सन्तुष्यन् 'किमद्भुतं' इत्य-
ब्रवीत् । स हचरो बाणेश्वरविद्यालङ्कारस्य तं 'किमद्भुतम्' इति वाक्यात् छन्दसा
पूरयामास :—

(क)

शिवस्य निन्दया हि याऽत्यजद् वपुः स्वमीकदा ।
तदङ्घ्रिपङ्कजद्वयं शिवे शिवे 'किमद्भुतम्' ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

एतदाकर्ण्यैव पाश्र्ववर्ती शक्रशिरोमणिः रामप्रसादश्चेतसि दुःखमनुभवन्
वक्ष्यमाणश्लोकमुवाच :—

(ख)

सहायुद्धमध्ये सदानन्दरूपा-
पदस्यशंभामाच्छ्रुवोऽभ्रून्महेशः ।

शिवे पादपद्मं न दत्तं कदाचि-
न्न वाच्यं न वाच्यं कदापि त्ययेदम् ॥

(रामप्रसाद सेनस्य)

(६८)

देव्या दशभुजात्वकारण जिज्ञासमान प्रति भक्तम्योक्तिरियमः—

आविष्कृतं दशभुजैर्दशदिग्भ्यश्चो

दुःखैश्च आशु परिमोचयित्, स्वधत्ताद् ।

वैनासनाम निजधाम विहाय भूमौ

दुर्गागता दशभुजा तनुते शुभं नः ।

(७०)

काली कटितटे वरश्रेणी गले शिरोमालाञ्च कथ धारयतात्वाद् —

वदन्तं त्वन्नाम क्षणमपि भजन्तं तव पटं

जपन्त वा जन्तुं जननि जनुवन्तं तव मनुस् ।

चतुर्बाहुं दत्तुं कमपि चतुरास्यं कमपि किं

करश्रेणोकाञ्चीं वहसि बहुमुग्धस्त्रजसपि ॥

गङ्गा ।

(७१)

जननि सुरतटिनि भवतीं

कदाचन न पतितपावनीं मन्येऽहम् ।

शूलौ गदो च तोरे

नीरेऽपि मृतः पुनरपि शूलौ गदो च ।

(उद्भटसागरस्य)

(७२)

यद्गर्भं सुखदे स्थितस्त न पुनर्गर्भागतिर्दुःखदा
 गर्भं ह्ये शनिवेदनाय सुनिना गर्भं धृता यैकदा ।
 या खेव्याऽपि च खेवकोपपदगा पुत्रस्य या क्रोडदा
 सा वृन्दारकवृन्दवन्दितपटा साताऽस्तु मे सर्वदा ॥

(उद्भटसागरस्य)

(७३)

पायं पायमपायसञ्चयहरं गङ्गे त्वदोयं जलं
 नायं नायमनायकोऽहमसक्तु सूक्तिं च नेत्रे तव ।
 स्मारं स्मारमसारमंस्रतिहरं गङ्गे ति वर्षद्वयं
 चारं चारमितस्ततस्तव तटे मुक्तो भवेयं कटा ॥

(उद्भटसागरस्य)

(७४)

किंबदन्तौयं श्रूयते यत् त्रिवेणीनिवासिनी द्वादशधिकशतवर्षवयस्कस्य गङ्गातीर-
 स्थस्य स्मारनैयायिकशिरोमणे नैगन्नाथतर्कपञ्चाननस्य समीपे तस्य प्रधाननैयायिकच्छात्रः
 कश्चित् पृष्ठवान् गुरुदेव ईश्वरतत्त्वविषये बहुशः शिष्या प्रदत्ता भवतैव, किन्तु एकया
 एव उक्त्वा ईश्वरस्य स्वरूपनिर्णयो न कृतः । तदाभ्युपाध्यायः प्रकृतज्ञानवर्धन वल्लभा-
 ङ्गोकेन उत्तरमिदं कृतवान् । इयमपि किंबदन्तौ श्रूयते यत् श्लोकपाठान्त एव तस्य
 प्राणवायुनिर्गमामः—

नराकारं वदन्त्येके निराकारञ्च केचन ।

वयन्तु दोर्घसुखन्धाद् नाराकाराम् (नौराकाराम्) उपास्महे ॥

(जगन्नाथ तर्कपञ्चाननस्य)

(७५)

कश्चिद् गङ्गाभक्तः कविर्भद्रान्तरेण गङ्गानाद्यात्' कथयति :—

गङ्गे त्रिदोषनाशाय त्वयि मज्जति यो जनः ।
तं करोषि चतुर्दोषं मातः कथं विद्मत्यसे ॥

(७६)

प्रयानि गङ्गायमुनासरस्वतीसमागमस्थानं युक्तवेषी, त्रिविष्टां तु गङ्गातः यमुना-
सरस्वत्योर्विज्ञेधात् तत् स्थानं मुक्तवेषीति व्यथने । अतस्तत्राजाङ्गवी मन्दवेगेति लस्यति ।
अस्यैव जाङ्गवीविगमान्यस्य कारणं जिज्ञासुना वडमानाविपेन पृष्टो वागीश्वरविद्यान्द्धार
थाह :—

सगरसन्ततिसन्तरणेच्छया
प्रचलिताऽतिजवेन हिमाचलात् ।
इह हि मान्द्यसुपैति सरस्वती-
यमुनयोर्विरहाटिव जाङ्गवी ॥
(वाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(७७)

श्रीकृष्णं प्रति राधिक्याया उक्तिरियम् :—

अस्वुजमस्वुनि जातं
क्वाचिदपि न तु जातमस्वुजादस्वु ।
त्वयि सुरहर विपरीतं
पदास्वुजात् त्रिपथगा जाता ॥

गङ्गालीला ।

(७८)

शिवशिरो विहाय गङ्गा कथं धरणीतलमागतव्याहः—

श्रिवां कृष्टां दृष्ट्वा प्रमथपतिना मूर्द्धकलिता
 परित्यक्त्वा गङ्गा बहुतरतरङ्गा किमु क्वा ।
 जनेभ्यः पापिभ्यः प्रमथपतितां दातुमधुना
 समायाति क्षीणीं त्रिभुवनजनत्राणसलिला ॥

गणेशः ।

(७९)

विघ्नध्यालावलिखगवरो विघ्ननामैकसिंहो
 विघ्नध्यान्तप्रखरमिहिरो विघ्नशैलैकवज्रः ।
 विघ्नाश्रोदप्रबलपवनो विघ्नसिन्धोरगस्त्यो
 विघ्नारण्यप्रबलदहनो नोऽवतादु विघ्नराजः ।
 (उद्भटसागरस्य)

कार्त्तिकीयः ।

(८०)

माता यस्य धराधरेन्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा
 क्षाता विघ्नकुलान्तकः पितृसखो देवो धनानां पतिः ।
 ख्यातः श्रौचविदारणे सुरपतेः सेनाग्रणोः प्रख्युख-
 स्तदु दुर्दैवबलेन किं न घटते कुत्रापि पाणिग्रहः ॥
 (भानुसेनस्य)

सृष्टौ ।

(८१)

सेवां नो कुरुते करोति न ह्यपिं वाणिज्यमस्यास्ति नो
पैत्रं नास्ति धनं न वान्धवबन्धं नैवास्ति वाञ्छित् गुणः ।
द्यूतस्त्रीव्यसनं न सुच्यति तथापीयस्तदेतत् फलं
किं मे स्यादिति चिन्तयन्निव ह्यशो ष्टङ्गे चिरं पातु वः ॥

तीर्थ-महिला ।

काशी ।

(८२)

सुक्तजङ्गुमारिका प्रजनिका मुक्तिप्रदा काशिका
युक्तं राजति तद्वयं सृतचयं काश्यां स्मरारिः स्वयम् ।
मोक्षे दीक्षयिता स्थिता गिरिसुता दीनान्नदानव्रता
किं लब्धुं विपदास्यदेऽपरपदे श्रान्तं मनो श्वास्यति ॥

(राखालदास न्यायरत्नस्य)

(८३)

नङ्गावागणस्त्रोभेदं दर्शयति :—

यस्यां शश्वर्या च शश्वूत्तमाङ्गे

शश्वोरन्यः कोऽनयोरन्तरङ्गः ।

एतज्जाने मोक्षदा किञ्च काशी

पञ्चक्रोशो लक्षयामा च गङ्गा ॥

वृन्दावन-वाराणस्यौ ।

(८४)

वृन्दावनवाराणस्योक्तकर्षापकर्षौ दर्शयति :—

(क)

काशीषान्नि शिवमाहात्म्यं वर्णयति :—

यत्रास्ते मणिकर्णिकाऽमलसरः स्वर्दीर्घिका दीर्घिका
 रत्नं तारकमक्षरं तनुभृते शशुः स्वयं यच्छति ।
 तस्मिन्नङ्गुलधामनि स्वररिपोर्निर्वाणमार्गे स्थिते
 सूक्ष्मोऽन्यत्र मरोचिकासु पशुवत् प्रत्याशया धावति ॥

(ख)

वृन्दावनषान्नि कृष्णमाहात्म्यं प्रतिपादयति :—

चर्याम्बो मणिकर्णिका भगवतः पादाम्बु भागौरश्री
 काशीनां पतिरंशमस्य भजते श्रोविश्वनाथः स्वयम् ।
 एतस्यैव हि नाम शशुनगरे निस्तारकं तारकं
 तस्मात् कृष्णपदाम्बुजं भज सखे निर्वाणमोक्षप्रदम् ॥

मूर्त्ति-समष्टिः ।

मूर्त्तिं त्रयम् ।

(८५)

श्यामश्वेतारुणाङ्गा जलधरणिधरोत्फुल्लपङ्के कृच्छ्या
 मीमासाविलुपेता रथचरणपिनाकोग्रहुङ्कारशस्त्राः ।
 देवा द्वित्र्यष्टनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्पत्तिदद्याः
 प्रीता वः पान्तु नित्यं हरिहरविधयस्ताच्च गोहंसपत्राः ।

देवता-तरङ्गः (हरिहर स्मृतिः)

५३

रासदृष्टा-स्मृतिः ।

(८६)

यः पूतनामारणलब्धकीर्तिः

काकोदरो येन कृतो विदुषः

यशोदयानङ्गतस्मृतिरव्यादु

नाथो यदूनामथवा रघूणाम् ॥

हरिहर-स्मृतिः ।

(८७)

हरिहरयोरिह भेदं

कलयति लोको विनाशाश्रम ।

अनयोः प्रकृतिरभिन्ना

प्रत्ययभेदाद् विभिन्नवद् भाति ॥

(८८)

यो तौ शङ्खकपानभूषितकरौ पुष्पास्थिसालाधरौ
देवौ द्वारवतीश्लशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ ॥
द्विव्रजौ बलिदक्षयज्ञसथनौ श्रौशैलजावल्गभौ
पापं वो हरतां सदा हरिहरौ श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥

(८९)

(क)

(उमाधवपत्ने श्लोकस्थस्य आकृतिरियम्)

येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्वायः पुरास्त्रीकृतो
 यञ्चोद्धृतभुजङ्गहारवलयो गङ्गां च योऽधारयत् ।
 यस्याहुः शशिमच्छिरो हर इति स्तुत्यं च नामामराः
 पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वां सर्वदोमाधवः ॥

(ख)

(माधवपत्ने श्लोकस्थस्य आकृतिरियम्)

येन ध्वस्तमनोऽभवेन बलिजित्वायः पुरा स्त्रीकृतो
 यञ्चोद्धृतभुजङ्गहारवलयोऽगं गां च योऽधारयत् ।
 यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्यं च नामामराः
 पायात् स स्वयमन्धकक्षयकरस्त्वां सर्वदो माधवः ॥

(भारवेः केशाचिन्मते चन्द्रकस्य चन्द्रकस्य वा)

शङ्खनारौश्वर-मूर्त्तिः ।

(९०)

(क)

कविः श्लोकेऽस्मिन् एव कौशलं दर्शितवान् येन वसन्ततिलकच्छब्दसा निवर्त्तेनामिन्
 श्लोकेन दुर्गमाहात्म्यं वर्णितं, किन्त्वस्य प्रतिपादतः षष्ठसप्तमाष्टमवर्षेषु विद्युत्तेषु पद्यमिदं
 इन्द्रवप्याच्छन्दसि परिणतं भवति, तथा सति शिवमाहात्म्यं वर्णितं :—

देवता-तरङ्गः (गौरीशौरि-सूक्तिः)

५५

(वसन्तविलकच्छन्दसा गौरीस्तुतिः)

विश्वस्य हेतुरमरैर्बहु गीयसे त्वं

विश्वंभरे शवशिवे त्रिगुणात्मसूक्तं ।

चिद्गोमतोऽपि परमं प्रथमं वदन्ति

त्वां योगिनस्तुतिपरा प्रणिधानदृष्ट्या ॥

(२८)

(इन्द्रवजाच्छन्दसा शिवस्तुतिः)

विश्वस्य हेतुर्बहु गीयसे त्वं

विश्वम्भरेश त्रिगुणात्मसूक्तं ।

चिद्गोमतोऽपि प्रथमं वदन्ति

त्वां योगिनस्तु प्रणिधानदृष्ट्या ॥

(शार्ङ्गधरस्य)

गौरीशौरि-सूक्तिः ।

(२९)

श्रीकण्ठालिङ्गनेन प्रमदभरपरिभ्राजमानाननश्री-

र्धाया स्वनैव दूरीकृतबलिदनुजप्रस्फुरद्भूरिभूतिः ।

शश्वद् विश्वैकमाता निरतिशयलसच्छुद्धपाथोजपाणि-

गौरी वा शौरिराशु प्रणयतु निखिलप्राणिनां प्रीणनानि ॥

(हरिहर शास्त्रिणः)

प्रश्नोत्तराणि ।

(१) कृष्णचन्द्रावली-प्रश्नोत्तराणि ।

(८३)

राधामीहनमन्दिरं जिगमिषोश्चन्द्रावलीमन्दिराद्
 राधे क्षेममिति प्रियस्य वचनं श्रुत्वाह चन्द्रावली ।
 कंस क्षेममये विसुग्धहृदये कंस क्व दृष्टस्त्वया
 राधा क्वेति विलज्जितो नतमुखः स्मेरो हरिः पातु वः ॥

(लीलाशुक विल्वमङ्गलस्य)

(२) कृष्णानन्द-प्रश्नोत्तराणि ।

(८३)

कृष्ण त्वं नवयौवनोऽसि चपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः
 कंसो भूपतिरजनालमृदुलक्ष्यौवा वयं गोदुहः ।
 तद् याचेऽञ्जलिना भवन्तसधुना वृन्दावनं मां विना
 सा यासीरिति नन्दगोपवचसा स्त्रीणो हरिः पातु वः ॥

(३) कृष्णायशोदा-प्रश्नोत्तराणि ।

(८४)

कृष्ण त्वं पठ किं पठामि ननु से शास्त्रं किमु ज्ञायते
 तत्त्वं कस्य विभोः स कस्मिन्भुवनाधोशस्य तेनापि किम् ।
 ज्ञप्तिर्भक्तिरथो विरक्तिरनया किं सुक्तिरेवासु ते
 दध्यादीनि भजामि मातुस्त्वदितं वाक्यं हरिः पातु वः ॥

देवता-तरङ्गः (दुर्गाकार्त्तिकैव-प्रश्नोत्तराणि) ५७

(८५)

मातः किं यदुनाथ देहि चपकं किं तेन पातुं पय-
स्तत्रास्त्यद्य कदास्यि तन्निशि निशा वा वाऽन्धकारोदयः ।
बध्ने नैत्रयुगे निशाऽप्युपगता देहाति मातुस्तदा
वचोजात्वरकर्षणोद्यतकरः ह्येषः स पुण्यातु नः ॥
(लोलाशुक विल्वमङ्गलस्य)

(४) ह्येषासत्यसाया-प्रश्नोत्तराणि ।

(८६)

अङ्गुल्या कः कपाटे प्रहरति कुटिलो माधवः किं वपन्तो
नो चक्रो किं लुनानो नहि धरणिधरः किं फणोन्द्रो द्विजिह्वः ।
सुगटे घोराहिसर्दी किसुत खगपतिर्नो हरिः किं कपोन्द्रः
श्रुत्वे दं सत्वसासाप्रतिवचनजितः पातु वञ्चकपाणिः ।
(लोलाशुक विल्वमङ्गलस्य)

(५) दुर्गाकार्त्तिकैव-प्रश्नोत्तराणि ।

(८७)

मातर्जीव किमेतदञ्जलिपुटे तातेन गोपायितं
वत्स स्वादु फलं प्रयच्छति न मे गत्वा गृहाण स्वयम् ।
मात्रैवं प्रहिते गुहे विघटयत्याक्षय्य सन्ध्याञ्जलिं
शशोभिन्नसमाधिरुद्धमनसो हासोद्गमः पातु वः ॥
(योगेश्वरस्य)

(६) दुर्गागणेशकार्तिकेय-प्रश्नोत्तराणि ।

(८८)

हे हेरम्ब किमम्ब रोदिपि. कथं कर्णो लुठत्यग्निभूः
किं ते स्कन्द विचेष्टितं मम पुरा संख्या कृता चक्षुषाम् ।
नैतत् तेऽप्युचितं गजास्य चरितं नासां सिमीतेऽम्ब मे
तावेवं सहसा विलोक्य हसितव्यग्रा शिवा पातु वः ॥

(७) बलिवासन-प्रश्नोत्तराणि ।

(९९)

कस्त्वं ब्रह्मन्पूर्वः क्व च तव वसतिर्याखिला ब्रह्मसृष्टिः
कस्ते नाथो ह्यनाथः क्व च तव जनको नैव तातं स्मरामि ।
किं तेऽभीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूसिरख्या किमेवा
त्रैलोक्यं भावजं यो बलिमिदमवदद् वामनो वः स पातात् ॥

(८) राधाकृष्ण-प्रश्नोत्तराणि ।

(१००)

केयं भाष्यवतो तवोरसि मणौ ब्रूषेऽग्रवर्णं विना
कृत्वाऽस्याः प्रथमं विना क्व सहजो वर्णो मणेस्तादृशः ।
स्त्रीरूपं कथमस्य लिङ्गनियमात् पृच्छामि वध्वाहतिं
सुग्धे त्वत्प्रतिबिम्बमित्यपलपन् राधां हरिः पातु वः ॥

(१०१)

कस्त्वं भो निशि केशवः गिरमिजै किं नाम सर्वोऽस्मि ते
भद्रे शौरिरहं गुणैः पिहृपितुः पौत्रसू किं न्यादित्त ।
चक्रो चन्द्रसुखि प्रयच्छसि स मे कुण्डो घटीं दाह्नो-
मित्यं राधिकया जितोत्तरतया दुःस्थो हरिः पातु वः ॥

(१०२)

कोऽयं हारि हरिः प्रयाहि विापनं शास्त्रास्तुगेपात् किं
हृणोऽहं दयिते विभेमि नितरां हृणः कथं दानरः ।
सुग्धेऽहं सधुसूदनो व्रज लतां तासेव पुष्पान्दिता-
मित्यं निर्वचनीकृतो दयितया ह्रोणो हरिः पातु वः ॥

(शुभाङ्गस्य)

(६) राधागोपाङ्गना-प्रश्नोत्तराणि ।

(१०३)

हृषिकेशविधुरां राधिकां प्रति तत्सख्या उक्तिरियम् :—

कुन्दकुञ्जमसुं पश्य पुष्पितं सखि शोभनम् ।

अमुना कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम् ॥

(१०) रामलक्ष्मण-प्रश्नोत्तराणि ।

(१०४)

ख्यातः प्रापय मामनातपशुवं प्राप्नोदयोऽयं रवि-
नाथासौ हिमचन्द्रमा इतरथा चास्मिन् कलङ्कः कथम् ।
वंशोऽस्मिन् मदकीर्त्तितः कुसुदिनौ कस्मादियं काशते
सङ्घेवं नलिनीप्रियाङ्गजननादाख्यं करोति स्फुटम् ॥

(१०५)

के यूयं रघुनाथ नाथ किमिदं श्रुत्वोऽस्मि ते लक्ष्मणः
कोऽहं वत्स स आर्य्य एव भगवानार्य्यः स को राघवः ।
कान्तारे किमिहास्त्रहे वत वृथा देव्या गतिर्भूयते
का देवी जनकाधिराजतनया हा जानकि क्वामि से ॥

(११) रावणाङ्गद-प्रश्नोत्तराणि ।

(१०६)

कख्वं बालितनूङ्गवो रघुपतेर्दूतः स बालीति कः
को वा वानर राघवः समुचिता ते बालिनो विस्मृतिः ।
त्वां बद्धा चतुरख्बु राशिषु परिभ्रास्यन् सुहृत्तं न यः
सध्यामच्चयति स निस्त्रप कथं तातस्त्वया विस्मृतः ॥

(हनूमतः)

देवता-तरङ्गः (लक्ष्मोपावतो-प्रश्नोत्तराणि)

८९

(१२) लक्ष्मोपावतो-प्रश्नोत्तराणि ।

(१०७)

धन्या देवकुम्भे गिरौन्द्रतनया गारो महासुन्दरो
यस्माद् वृद्धपतिं विहाय जटिकं नान्यं जनं रीदति ।
नोल्ले त्वञ्च विहाय मां धनवतां गेहपु तिष्ठेः मदा
कः प्राणेश्वर वक्ति तद् बुधगणास्ते से रूपनीसुताः ॥

(१०८)

देवि त्वं कुपिता त्वमेव कुपिता ओऽन्यः पृथिव्या गुण-
मार्ता त्वं जगतां त्वमेव जगतां माता न विज्ञोऽपरः ।
देवि त्वं परिहामकेनिकलहेऽनन्ता त्वमेवेत्यथ
ज्ञातानन्दपदो नमस्त्वनधिजां शारिच्चिरं पातु वः ।

(वाक्पतिराजस्य)

(१३) लक्ष्मोपावतो-प्रश्नोत्तराणि ।

(१०९)

हरिहरसूक्तं. पाद्वं बर्ति न्योः लक्ष्मोपावतोः परिहाससलापः .—

नोल्ले ब्रूहि कपालिकासिनि पिता कस्ते पतिः पाथसां
कः प्रत्येति जनादपत्यजननं प्रत्येति यः प्रस्तरात् ।
इत्थं पर्वतराजसिन्धुसुतयोराकर्ण्यं वाक्चातुरीं
सस्मरस्य हरिहरस्य च सुदो निघ्नन्तु विघ्नं तव ॥

(११०)

भिक्षार्थी स क्व यातः सुतनु बलिमुखे ताण्डवं काय भद्रे
 मर्त्ये वृन्दावनान्ते क्व तु स मृगशिशुने व जानि वराहम् ।
 बाले क्वचिन्न दृष्टो जरठवृषपतिर्गाप एवास्य वेत्ता
 लीलासंज्ञाप इत्यं जलनिधिच्चिमवल्कन्ययोस्त्रायतां वः ॥

(१४) विशुसागर-प्रश्नोत्तराणि ।

(१११)

हंहो मौनतनो हरे किसुदधे किं वेपसे शैत्यतः
 खिन्नः किं बह्ववानलात् पुलकितः कस्मात् स्वभावादहम् ।
 इत्यं सागरकन्यकामुखशशिव्यालोकनेनाधिक-
 प्रोद्यन्वारजचिह्ननिह्नुतिपरः शौरिः शिवायास्तु वः ॥

(१५) सौतारावण-प्रश्नोत्तराणि ।

(११२)

श्लोकस्यास्य पूर्वचरणवये रावणस्य सीतां प्रति उक्तिः चतुर्वचरणे तु तस्याः
 प्रत्यक्षरम् :—

भवित्री रश्मोश्च त्रिदशवदनश्लानिरधुना-

स रामो मे स्याता न युधि पुरतो लक्षणसखः ।

इयं यास्यत्युच्चैर्विपटसधुना वानरचसू-

र्लधिष्ठे दं षष्ठाक्षरपरविहोपात् पठ पुनः ॥

(१६) हरपार्वती-प्रश्नोत्तराणि ।

(११३)

।।र्वंत्वा नानमहाय मिदस्य सानुनयवचांसि पार्वती द्वे पिंगाण्या प्रतिपादयति :—

किं गौरि मां प्रति शृषा नदु गौरहं किं
 जुष्यासि कां प्रति सयौत्वदुमानतोऽहम् ।
 जानासि सत्यमनुमानत एव स त्व-
 मित्यं गिरो गिरिशुवः क्वाटिला जयन्ति ॥
 (रुद्रस्य)

(११४)

न क्रोधः क्रियतां प्रिये स तु सवच्चौलिख्यगङ्गोदरे
 सुध्वे मानसपूजितं त्वज्ज हातं युषन्नियोगहयम् ।
 वक्रो ह्येषमसुं निराङ्गु कदाञ्चिष्टोऽसि वक्रो मया
 वासाङ्गेप्रति हृतोत्तरः स्वरहरः स्मेराननः पातु वः ॥

(११५)

खेदस्ते कुत ईदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवङ्गे विभो
 कक्षात् कम्पनमेतदिन्दुवदने भोगोन्द्रभीतिस्तव ।
 रोमाञ्चः कथमेष देवि भगवन् गङ्गाश्रसां शीकरै-
 रित्यं भर्त्तं रि भावगीपनपरा गौरौ चिरं पातु वः ॥
 (लक्ष्मीधरस्य)

(११६)

एषा ते हर का सुगात्रि कतमा शीर्षे स्थितेयं जटा
 हंसः किं भजते जटां नहि शशो चन्द्रो जलं सेवते ।
 सुधे भूतिरियं कुतोऽत्र सलिलं भूतिस्तरङ्गायत
 इत्थं यो विनिगूहते त्रिपथगां पायात् स वः शङ्करः ॥

(११७)

दिव्यं वारि कथं यतः सुरधुनौ मौलौ कथं पावको
 दिव्यं तच्च विलोचनं कथमहिर्दिव्यं स चाङ्गे तव ।
 तस्माद् द्रुतविधौ त्वयाद्य मुषितो हारः परित्यज्यता-
 मित्यं शैलभुवा विहस्य लपितः शम्भुः शिवायास्तु वः ॥

(भानोः)

जीव-तरङ्गः ।

राजा ।

(११८)

सूपः कूप इवाभाति नमज्जनसुखावहः ।
 ददाति गुणसम्बन्धान्नित्यं पात्रानुसारतः ॥

राजन्तरा ।

(११८)

पयसा कमलं कललेन पयः

पयसा कमलेन विभाति सरः

सग्निना वलयं दलयेन सग्नि-

सग्निना दलयेन दिभाति कारः ।

शशिना च निशा निशया च शशी

शशिना निशया च विभाति नक्षः

कविना च विभुर्विभुना च कविः

कविना विभुना च विभाति सदः ॥

मन्त्रौ ।

(१२०)

-मन्त्रिगणवर्दीनाः :-

शाम्बजः कपटानुमारकुशली वारसो तु नो कोपन-

स्तुल्यो मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः ।

शिष्टान् पालयिता शठान् व्यथयिता धर्मोऽतिलोभात्बलितो

कार्यार्थी परतत्त्वबद्धहृदयो राज्ञश्च कोपापहः ॥

साधारणराज-स्तुतिः ।

(१२१)

कश्चिद् कविः कश्चिद् राभानं सौतः :-

सर्वदा सर्वदोऽसीति स्तूयसे नृपते वृथा ।
नारयो लेभिरे पृष्ठं न नेत्रं परयोषितः ॥

(१२२)

लक्ष्मीर्यत्र न गीस्तात्र यत्र गीस्तात्र नो रमा ।
ते यत्र विनयो नास्ति सा च सा च स च त्वयि ॥

(१२३)

कल्पवृक्षो न जानाति न ददाति बृहस्पतिः ।
भवांसु जगतीजानिर्जानाति च ददाति च ॥

(१२४)

ते कौपीनधनास्त एव हि परं धात्रीफलं भुञ्जते
तेषां द्वारि न दन्तिवाजिनिवहास्तैरेव लब्धा क्षितिः ।
तैरेवं समलङ्कृतं निजकुलं किं वा बहु ब्रूमहे
ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन तृष्टेन वा ॥

(१२५)

धनुरिव गुणयोगात् सन्तो नामि वक्रो
 विधुरिव क्वचित्त्वात् सुन्दरो नो कालङ्गी ।
 जन्तधिरिव गर्भीरो नाप्रतीतो सहत्वात्
 मकल्लगुणनिधानं त्वन्नु टोपिण्ण गूढ्यः ॥
 (रामतारुण गिरोसर्गः)

(१२६)

त्वासुर्वीधर रस्यकाव्यकरणे सेनावर्न भाषणे
 त्राणि व्याकरणे णि वितरणे विश्वम्भराभूषणे ।
 मत्वं मत्त्वतीभये शरभये वागीशये विष्णये
 दाक्षीकुक्षिभये पृथोदरभये देवद्रये सैरये ॥

विशिष्टराज-स्तुतिः ।

(क) हिन्दुराज-गणः ।

अलङ्कारः ।

(१२७)

पृथ्वी त्रीमदनङ्गभीम महती तद्दृष्टनं वारिधिः
 पीतोऽसौ कलसोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् ।
 तद् विश्वोर्दनुजाधिनाथजयिनः पूर्णं पदं नाभव-
 च्चित्ते ते रमया सदास्ति स हरिस्त्वत्तो महान् नापरः ॥
 (सार्वभौमस्य)

कृष्णचन्द्रः ।

(१२८)

अथैकदा महाराजकृष्णचन्द्रेण स्थापितायाः कालीमूर्त्तौर्भण्डमुकुटारत्नं चोरितम् ।
पुरोधसा हरनाथेन कृतमेतदिति सञ्जातसंशयानां जनानां मतमनुसृत्य नृपस्य कठोरं
दण्डयितुमादिदेश । पुरोहितस्तु शासनभियां राजकर्म्मचारिणां मन्त्रणाननुसरन् नितरां
नृपप्रियं सभापण्डितं वाणेश्वरविद्यालङ्कारमपित्य सकलमेव व्यजिज्ञपत् । स च वक्ष्यमाण-
श्लोकं हरनाथहस्तेन राजान्तिके प्रेषयामास :—

जले लवणवल्लीनं मानसं तन्ननोहरम् ।

मनोजिहीर्षया देव्याः किरीटं हरते हरः ॥

(वाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(१२९)

कथं बालगोपालस्य एकचरणः पश्चाद्भागे करचैकः सङ्मुखे प्रसारित इति
कृष्णचन्द्रेण पृष्टस्य वाणेश्वरस्तोत्रिरियम् :—

पाशौ मे नवनीतपुञ्जमधुना हारश्च वचःस्थले

चूडायामपि चारुचन्द्रकशिखा कुत्रास्ति चित्तं हृतम् ।

पादाब्जे वचसेति जानु धरणी संपात्य संगीपयन्

गोपालो हरिरेष तस्कारतया खिन्नः स्वयं पातु वः ॥

(वाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

जीव-तरङ्गः (गङ्गागोविन्दः)

६८

(१३०)

एकदा जनन्या आद्ययाज्ञानेन कर्मिणः शतशः सन् महासाहसकपण्डितेन कृतयित्
कारणात् कल्पमानं तं गजसन्तानेन तस्य कारणं पृच्छन्तः वाणिज्यविद्यालङ्कार-
श्लोक्तिरिदमः—

हस्तान्यस्तुशुभोदकी त्वयि न भूः सर्वमन्त्रा कम्पते
देवागारतयैव काञ्चनगिरिश्रित्ते न धत्ते भयम् ।
अन्नातद्विषभक्ष्यसिद्धुभवनप्रस्थानदुःस्वागत्या
विपन्ते मददन्तिनो नरपतेः श्रीकृष्णचन्द्रस्य ते ॥

(वाणिज्यर विद्यालङ्कारस्य)

गङ्गागोविन्दः ।

(१३१)

बहुदर्शयित्वा प्रथितयशसा भूमिभिः गङ्गागोविन्द-मिहिन प्रेषितानां गोपालानां
नामैव नितरां परितुष्टव्यं जगन्नाथतर्कपञ्चाननश्लोक्तिरियम् :—

निरञ्जनं सुदुष्प्रापं सर्वव्यञ्जनरञ्जनम् ।

प्राप्तं श्रीगङ्गागोविन्दाद् गोलालु ब्रह्मवन्धया ॥

(जगन्नाथ तर्कपञ्चाननस्य)

नन्दकुमारः ।

(१३२)

परमसखस्त्रापि महाराजस्य नन्दकुमारस्य भवने उत्सवनिबन्धनं निमन्त्रणमनाप्रुवता
जगन्नाथतर्कपञ्चाननेन तसद्दिश्य लिखितेयं लिपिः :—

त्वञ्चेच्चारयसे मुदा बहुगवान् दिग्दन्तिनां का क्षतिः
पत्रैर्मस्तकभूषणानि कुरुषे स्वर्णस्य किं लाघवम् ।
गोपीपादतले सदा पतसि चेत् किं निन्द्यते स्वर्वधूः
किं ब्रूमो वत कुञ्जघट्टनृपते श्रीनन्दवालाऽधुना ॥

(जगन्नाथ तर्कपञ्चाननस्य)

नवकृष्णः ।

(१३३)

एकदा जगन्नाथतर्कपञ्चानन. इन्द्रिरोगदुष्टस्य कस्यचित् क्षान्नस्योपकारार्थं महाराजं
नवकृष्णं प्रति अनुरोधपत्रमिदं प्रदत्तवान् :—

द्वितीयभूतभूयिष्ठा मूर्त्तिरल्पाद्यसम्भवा ।
अस्याः पार्थिवसम्बन्धे यतनीयं क्षितीश्वरैः ॥

(जगन्नाथ तर्कपञ्चाननस्य)

(१३४)

कालिकाताम्य-शोभावाजार-निवासिनाः सङ्ग-गङ्गा नवजनेन प्रेषितानां कम्पना-
निवृत्तनां क्षामिन् नितरां परिशुद्धस्य जगद्वायवर्क-पञ्चानन्दोत्तिष्ठस्य :—

अगस्त्यवंशमन्भृता वयं वातापिभक्तकाः ।

नवहाणप्रमादात्तु कम्पलारमपायिनः ॥

(जगद्वाय तर्कपञ्चानन्दस्य)

प्रतापादित्यः ।

(१३५)

कृष्णराजप्रतापादित्यस्य दानवश-प्रतापान् वर्णयति :—

दानात्स्वसिकशीतार्त्ता यशोवसनवेष्टिता ।

दिल्लीकी ते प्रतापाकीं प्रतापादित्य सेवते ॥

(अविन्दस्वसरस्वत्याः)

राजसिंहः !

(१३६)

कद-चिन् इदिल्लपुरनिवासिना निमन्विनेन चन्द्रमणिन्यायभूषणेन सुसद्वाधिपालक-
नागल्य अद्यत्न राजन् पथि चक्रवाकमिद्यनस्य कथोपकथनादेव न भवतः क्रिया-
कलापवाचां मया दानेति :—

इत्यूचे चक्रवाकं वचनमनुदिनं दुःखभाक् चक्रवाक

व्यापि स्यादेष देशे न भवति रजनी यत्र हे प्राणनाथ ।

कान्ते चिन्तां त्यज त्वं दिनकरकिरणच्छादकस्याद्य मेरो-

मूले दत्त्वाऽस्ति हस्तं विविधबुधमुदे राजसिंहः प्रदाता ॥

(चन्द्रमणि न्यायभूषणस्य)

वर्द्धमान-राजः ।

(१३७)

एकदा बाणेश्वरोऽर्थं भिक्षुं वर्द्धमानराजसदनमुपगत्य शिवपूजानिरतो नरपति-
नाथमवसरः साक्षात्कारस्वेति निशम्य दौवारिकमुवाच—ब्रूहि महचनाद् राजानं “त्वं
तस्य पूजायां व्याघृतः स शिवः पञ्चत्वं गतः । तस्य विभवाद्योऽपि सर्व्वरेव विभक्त्य
गृहीताः । मयापि तस्य एकं द्रव्यं लब्धम् । तदेव भवन्तं दर्शयितुमिहागतः ।” तदा-
कर्ण्य राजा बाणेश्वरमीनाय्य पप्रच्छ किं त्वया लब्धमिति । स आह —

अर्द्धं दानववैरिणा गिरिजयाऽप्यर्द्धं हरस्याहृतं
देवत्वं धरणीतले स्मरहराभावे समुन्मीलति ।
गङ्गा वारिधिमखरं शशिकला नागाधिपः क्ष्मातलं
सर्व्वज्ञत्वसधीश्वरत्वमगमत् त्वां माञ्च भिक्षान्नयः ॥
(शङ्करकवेः, केषाञ्चिन्मते बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(१३८)

पन्थे या कृष्णरेखा सा तस्य न दोषचिह्नमित्याह —

त्वत्कीर्त्तिशीतकिरणेऽभ्युदितेऽतिसाध्वी
रोहिण्यपि स्वपतिसंशयजातशङ्का ।
श्रीवर्द्धमाननृप कज्जललाब्धनेन
प्रेयांसमाङ्ग्यदसौ न विधौ कलङ्कः ॥
(जयगोपाल तर्कालङ्कारस्य)

वीरवल्लः ।

(१३८)

जम्बुद्वीपपुरप्रकाशनकर्ता क्षेत्रज्ञमाध्यायिनी
नीत्युद्गीर्णसमीततिः खलजनश्रेणीपतङ्गान्तहात् ।
माजीन्द्राकवरक्षितीश्वरवस्त्रान्तान्यकानपन्ना
धन्या वीरवल्लस्य भारतगृहं टोपोपसा निखनी ॥

(ख) सुमलमान-नवावगणः ।

आलीवर्हिः ।

(१४०)

• गुरुपद्मोवास्तव्यः ऋषिकुलतिथको वाणेश्वरविद्यालयाभ्युदयार्थं कविस्त्विन समयवद्वा-
धिपतिं नवावालिवर्हिं, नवधोपाधिपतिं महाराजं कृष्णवन्द्यं, कलिकाता-गौभायाजार-
निवासिनं भूपतिं नवलक्षणं वरं परितोषयामास । अथैकदा म स्वस्य चिह्नं सुखीभ्र-
शदमुवाच :-

आलीवर्हिं नवावमप्यथ नवद्वीपेश्वरश्चाश्रितं
तत्पद्यान्नवलक्षणभूपतिसमं रे चित्त वित्ताशया ।
सर्वत्रैव नवेतिशब्दघटितं त्वञ्चेत् कमालस्वसे
तद् देवं परमार्थदं नवधनश्यामं कथं सुखमि ॥
(वाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

सिराजहौला ।

(१४१)

उपरते आलीवर्हीनवावे तहौछिवः मन्सुर-उल्-सुल क-सिराजहौला-नवावी
आझणपण्डितान् निमन्वयितुमिच्छन् श्रौकरचनार्थं मद्दाराजं क्लृप्तचन्द्रमगुरुदधे । स च
श्रीकनिमं तदन्तिके प्रेषयासासः—

खोदापादारविन्दहयभजनपरो मादृतातो मदीय
आलीवर्हीनवावो विविधगुणयुतोऽस्मासुखः पश्चिमास्यः ।
सर्त्थं देहं जहौ स्वं मुनसरसुलुकः सीरजहौलनामा
याचेऽहं मां भवन्तो गलष्टतवसनः शुद्धतां संनयन्ताम् ॥
(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(ग) मोगलसम्बाङ्गणः ।

वावरः ।

(१४२)

वैकुण्ठाभिप्रणीतः कमलयुतशिराः कुञ्जराक्षष्टष्टिः
कोदण्डोदारनामाप्यमितपरिजनो विश्वविख्यातकीर्त्तिः ।
सुन्दर्यासक्तचित्तः समरणविजयी कङ्कणाहारयुक्तो
वीर श्रीवावराख्य त्वमिव तव रिपुर्हन्त सुक्तादिवर्णः ॥
(शालिकनाथस्य)

आकबरः ।

(१४३)

कर्णाटं देहि कर्णाधिकविधिविहितत्याग लाटं ललाट-
प्रोत्तुङ्ग द्राविडं वा प्रबलभुजबलप्रौढमागाढराढम् ।
प्रस्फूर्ज्जङ्गुर्जरं वा दलितरिपुवधूर्गर्भं वैदर्भकं वा
गाजी राजीवदृष्टे कुशशतमथवा साहजसालुदीन ॥

(नायकगोपालस्य)

सेरभाहः ।

(१४४)

कस्याच्चिद् वाचि कैश्चिन्ननु यदि निहितं दूषणं दुष्टचित्तैः
किं मालिन्यं तदा स्यात् प्रथितगुणवतां काव्यकोटीश्वराणां ।
वाहाश्चेद् गन्धवाहाधिकविहितजवाः पञ्चशतान्धखञ्जाः
का हानिः सेरसाहचितिपतितिलकस्याश्वकोटीश्वरस्य ॥

(भट्टमल्लस्य)

जाहाङ्गीरः ।

(१४५)

श्यामं यज्ञोपवीतं तव किमिति मसीसङ्गमात् कुत्र जातः
सोऽयं तिमसांशुकन्यापयसि कथमभूत् तज्जलं कज्जलाभम् ।
व्याकुप्यन्नूरदीनचित्तिरमणरिपुचौण्डित्पद्मलाक्षी-
लक्षाक्षीणाश्रुधारासमुदितसरितां सर्वतः सङ्गमेन ॥

(पण्डितराज जगन्नाथस्य)

साजाहानः ।

(१४६)

भ्रूसीनाथ सहजहान भवतस्तुल्यो गुणानां गणै-
 रेतद्भूतभवप्रपञ्चविषये नास्तीति किं ब्रूमहे ।
 वाता नूतनकारणैर्यदि पुनः सृष्टिं नवां भावये-
 न्न स्यादेव तथापि तावकतुलालेशं दधानो नरः ॥
 (पण्डितराज जगन्नाथस्य)

(१४७)

शास्त्राख्याकलितानि नित्यविधयः सर्वेऽपि सन्धाविता
 दिक्षीवन्नभपाणिपल्लवतले नीतं नवीनं वयः ।
 सन्न्यत्युन्मत्तमासनं मधुपुरीमध्ये हरिः सेव्यते
 सर्वं पण्डितराजराजितिलकेनाकारि लोकाधिकम् ॥
 (पण्डितराज जगन्नाथस्य)

द्वारा ।

(१४८)

अनुकूलभावमथवा
 प्रतिकूलत्वं सहैव नरलोके ।
 अन्योन्यविहितमन्वी
 विधिद्वाराभूपती वहतः ॥
 (पण्डितराज जगन्नाथस्य)

(१४८)

माहात्म्यस्य परोऽवधिर्निजगृहं गम्भीरतायाः पिता
रत्नानामहमेक एव भुवने को वापरो मादृशः ।
इत्थेवं परिचिन्त्य स्ना क्त सहसा गर्वान्धकारं गमो
दुग्धाब्धे भवता समो विजयते दाराधरावल्लभः ॥

(पण्डितराज जगन्नाथस्य)

कवि-समष्टिः ।

(१५०)

माघञ्जोरो मयूरो सुररिपुरपरो भारविः सारविद्यः
श्रीहर्षः कालिदासः कविरथ भवभूत्याह्वयो भोजराजः ।
श्रीदण्डी डिण्डिमाख्यः श्रुतिमुकुटगुरुर्भक्तो भट्टवाणः
श्याताश्यान्धे सुवन्धाटय इह कृतिभिर्विश्वमाह्लादयन्ति ॥

(१५१)

प्रस्याञ्जोरञ्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो
भासो चासः कविञ्जुलगुणः कालिदासो विलासः ।
हर्षा हर्षो हृदयवसतिः गञ्जवाणस्तु वाणः
केषां नैषा कथय कविनाकामिनी कौतुकाय ॥

(प्रसन्नराघवकारजयदेवस्य)

(१५२)

शीलाविज्जामारुलामोरिकाद्याः

काव्यं कर्त्तुं सन्ति विद्वाः स्त्रियोऽपि ।

विद्यां वेत्तुं वादिनो निर्विजेतुं

विश्वं वक्तुं यः प्रवीणः स वन्द्यः ॥

(धनदेवस्य)

(१५३)

वाचः पल्लवयत्युत्तमापतिधरः सन्दर्भशुद्धिं गिरां

जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरुहद्रुते ।

शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्द्धन-

स्यर्द्धी कोऽपि न विश्रुतः श्रुतधरो धोयी कविह्मापतिः ॥

(गीतगोविन्दकारजयदेवस्य)

(१५४)

गोवर्द्धनश्च शरणो जयदेव उमापतिः ।

कविराजश्च रत्नानि समितौ लक्षणस्य च ॥

(गीतगोविन्दकारजयदेवस्य)

(१५५)

भानो रामिलसोमिलौ वररुचिः श्रीसाहसाङ्गः कवि-
मैगुहो भारविकालिदासतरलाः स्तम्भः सुवन्धुश्च यः ।
दण्डी वाणदिवाकरौ गणपतिः कान्तश्च रत्नाकारः
सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के तस्य सर्वेऽपि ते ॥

(राजशेखरस्य)

विशिष्ट-कविः ।

कालिदासः ।

(१५६)

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयसप्यमी ।
पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥

(कृष्णभट्टस्य)

(१५७)

अहो मे सौभाग्यं मम च भवभूतेश्च भणितं
तुलायामारोप्य प्रतिफलति तस्मिन् लघिमनि ।
गिरां देवी साक्षात् श्रुतिकलितकङ्कारकलिका-
सधूलीमाधुर्यं क्षिपति परिपूर्यै भगवती ॥

(कालिदासस्य)

दण्डी ।

(१५८)

जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधाऽभवत् ।
कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥

(१५९)

त्रयोऽस्नयस्त्रयो देवास्त्रयो वेदास्त्रयो गुणाः ।
त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

(राजशेखरस्य)

पण्डितराज-जगन्नाथः ।

(१६०)

कवयति पण्डितराज
कवयन्त्यन्वेऽपि विद्वांसः ।

नृत्यति पिनाकपाणौ
नृत्यन्त्यन्वेऽपि भूतवेतालाः ॥

(पण्डितराज जगन्नाथस्य)

पाणिनिः ।

(१६१)

स्त्रस्ति पाणिनये तस्मै यस्य रुद्रप्रसादतः ।

आदौ व्याकरणं काव्यमनु जास्ववतीजयम् ॥

(राजशेखरस्य)

वाणभट्टः ।

(१६२)

श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद् रसे चापरे-

ऽलङ्कारे कतिचित् सदर्थविषये चान्ये कथावर्णने ।

आः सर्वत्र गभीरधीरकविताविम्ब्याटवीचातुरी-

सञ्चारी कविकुम्भिकुम्भभिदुरो वाणस्तु पञ्चाननः ॥

(चन्द्रदेवस्य)

(१६३)

हेम्नो भारशतानि वा मदमुचां वृन्दानि वा दन्तिनां

श्रीहर्षेण समर्पितानि गुणिने वाणाय कुत्राद्य तत् ।

या वाणेन तु तस्य सूक्तिविसरैरुद्विङ्किताः कीर्त्तय-

स्ताः कल्पप्रलयेऽपि यान्ति न मनाङ् मन्ये परिस्नानताम् ॥

भवभूतिः ।

(१६४)

सुबन्धौ भक्तिर्नः क इह रघुकारि न रमते
 धृतिर्दाक्षीणुत्ते हरति हरचन्द्रोऽपि हृदयम् ।
 विशुद्धोक्तिः शूरः प्रकृतिमधुरा भारविगिर-
 स्तथाप्यन्तर्मोदं कामपि भवभूतिर्वितनुते ॥
 (सदुक्तिकर्णामृते)

भारविः ।

(१६५)

भारवेर्भा रवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः ।
 उदिते तु पुनर्माघे भारवेर्भा रवेरिव ॥

माघः ।

(१६६)

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् ।
 नैजधे पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥

(१६७)

माघेन विघ्नितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे ।
 स्मरन्ती भारवेरेव कवयः कपयो यथा ॥

(धनपालस्य)

जीव-तरङ्गः (यशोवर्मा)

८३

मातङ्गदिवाकरः ।

(१६८)

अहो प्रसादो वाम्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः ।

श्रीहर्षस्वामवत् सभ्यः समो बाणमयूरयोः ॥

(राजशेखरस्य)

सुरारिः ।

(१६९)

देवीं वाचमुपासति हि बहवः सारं तु सारस्रतं
जानीते नितरामसौ शुशुक्लक्षिष्टो सुरारिः कविः ।
अम्बिलङ्घित एव वानरभटेः किन्त्वस्य गम्भीरता-
मापातालानिभग्नपौवरवपुर्जानाति भव्याचलः ॥

यशोवर्मा ।

(१७०)

कविर्वाक्पतिराजश्रीभवभूत्यादिशेषितः ।

जितो ययौ यशोवर्मा तद्दृशस्तुतिवन्दिताम् ॥

(राजतरङ्गिण्याम्)

वाल्मीकिः ।

(१७१)

कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।

आरूढकविताशास्त्रं वन्दे वाल्मीकिकविलम् ।

(रामानुजस्य)

(१७२)

कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् ।

चन्द्रिकाभिव चिन्वन्तु चकोरा इव कोविदाः ॥

(शार्ङ्गधरस्य)

विकटनितम्बा ।

(१७३)

के विकटनितम्बेन गिरां गुम्फेन रञ्जिताः ।

निन्दन्ति निजकान्तानां न मीग्धमधुरं वचः ॥

(राजशेखरस्य)

व्यासः ।

(१७४)

अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः ।

अभाललोचनः शम्भुर्भगवान् बादरायणः ॥

श्रीहर्षः ।

(१७५)

तावद् भा भारवेर्भाति यावन्माघस्य नोदयः ।
उदिति नैषधे काव्ये क्व माघः क्व च भारविः ॥

जन्तुवर्गः ।

अश्वः ।

(१७६)

जवेन धावितो वाजी विभिद्य वायुमण्डलम् ।
तस्य संक्षेपतः पूर्वमेव प्रत्यागतः पुनः ॥

(१७७)

आकर्षन्निव गां वमन्निव खुरौ पञ्चार्द्धमुज्मन्निव
स्त्रीकुर्वन्निव खं पिबन्निव दिशो वायूंश्च मुष्णन्निव ।
साङ्गारप्रकारां स्पृशन्निव भुवं छायाममर्षन्निव
प्रेङ्खन्नामरवीज्यमानवदनः श्रीमान् हयो धावति ॥
(सिंहदत्तस्य, केषाञ्चिन्मते नकुलस्य)

द्वल्लिङ्गः ।

(१७८)

कश्चिद् द्वल्लिङ्गभक्तः कविरिङ्गिणं सौतिः —

विश्वाधारो हि वायुस्तदुपरि कमठस्तत्र शेषस्ततो भू-
स्तस्यां कैलासशैलस्तदुपरि भगवान् मस्तके तस्य गङ्गा ।
स्निग्धः पीयूषतुल्यस्तदुदरकुहरे श्रील्लिङ्गोऽकिल्बिषोऽस्ति
आहात्म्यं तस्य को वा प्रकथयितुमलं भक्षणाद् यस्य मुक्तिः ॥
(कविचन्द्रस्य)

उष्ट्रः ।

(१७९)

रूढं वपुर्न च विलोचनहारि रूढं
न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं कदापि ।
इत्थं न साधु तव किञ्चिदिदञ्च साधु
तुच्छे रतिः करभ कण्टकिनि द्रुमे यत् ॥
(धर्मकीर्त्तः)

काकः ।

(१८०)

स्थानमहिष्वा अशोभनामपि वस्तूनि शोभना न भवन्तीत्याह :—

साकन्दं सकारन्दतुन्दिलमसुं गाहस्र काक स्वयं
कर्णारुन्तुदमन्तरेण रणितं त्वां कोकिलं मममहे ।

रम्याणि स्थलसौष्ठवेन कतिचिद् बस्तूनि कस्तूरिकां
नेपालक्षितिपालभाल्मिलिते पङ्के न गङ्गेत कः ॥

(१८१)

किं कैकीव शिखण्डसङ्घिततनुः किं कीरवत् पाठकः
किं वा हंस इवातिसन्दसुगतिः नारीव किं सुस्वरः ।
किं वा हन्त शकुन्तराजपिकावत् कार्णाभूतं भावते
काकः केन गुणेन दाञ्चनसये संरक्षितः पिञ्जरे ॥

कोकिलः ।

(१८२)

अपसर परसृत दूरं
गोष्ठीयं काकरवरसिका ।
दूर्वाचर्वणदक्षा
इक्षुं सधुरं न जानते गावः ॥

(१८३)

आतः कोकिलभूतभीतभूतुद्रव किं पत्रावृतो वर्त्तसे
नीचैः पश्य सखे शरासनकराधावन्ति भिल्लार्धकाः ।
का भीतिस्तव यत्कुङ्करिति परा विद्या सुधास्यन्दिनी
किं क्रूरे गुणगौरवं किमसतीचित्ते पतिप्रेम वा ॥

चक्रवाकः ।

(१८४)

अस्तं गतोऽयमरविन्दवनैकबन्धुः

सूर्यो न लङ्घयति कोऽपि विधेरनुज्ञाम् ।

हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य विसुञ्च शोकं

धीरास्तरन्ति विपदं न कदाप्यधीराः ॥

चक्रवाकौ ।

(१८५)

रावी व्याधेन पञ्चरथज्ञायाश्चक्रवाक्याः चक्रवाकं प्रति उक्तिरियम् :—

स्नाय्या बन्धनवेदना चरणयोः स्नाय्या निराहारता

स्नाय्यश्चाप्युपकारकारणतया मृत्युर्ह्ययोरावयोः ।

शर्वथ्यां प्रियसङ्गमो मम कुले स्वप्नेऽपि नैव श्रुतो

व्याधः साधुरसौ प्रजापतिलिपिर्व्यथीकृता येन हि ॥

चातकः ।

(१८६)

वापी स्वल्पजलाशया विषमयो नीचावगाहो ह्रदः

क्षुद्रात् क्षुद्रतरो महाजलनिधिर्गण्डूष एको सुनेः ।

गङ्गाद्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य तस्मादिदं

सन्मानी खलु चातको जलमुचामुच्चैर्जलं वाञ्छति ॥

(१८७)

गङ्गाजले प्रवमानं विद्यमाणञ्च कश्चित् चातकं प्रति कस्यचिद् उक्तिरियं, पुनश्च तं प्रति चातकस्य प्रत्युक्तिः :—

रे रे चातक पातितोऽसि मरुता गङ्गाजले चेत् तदा
 पेयं नीरमशेषपातकहरं काशा पुनर्जीवने ।
 मैवं ब्रूहि लघीयसो यमभयादुद्गीवतारुक्ता
 गङ्गाम्भ पिबता मया निजकुले किं स्थाप्यते दुर्यशः ॥

धेनुः ।

(१८८)

सम्यं पाशयन्तीं धेनुं पिबन्तं वस्तञ्च स्रभाचोक्त्या वर्णयति :—

आहृत्याहृत्य स्तूर्णा द्रुतमनुपिबतः प्रस्रुतं मातुरूधः
 किञ्चित् कुजेकजानोरनवरतचलच्चारुपुच्छस्य धेनुः ।
 उत्कर्णं तर्णकस्य प्रियतनयतया दत्तच्छुद्धारसुद्रा
 विच्योतत्क्षीरधारालवश्वलमुखस्याङ्गमात्सि लेदि ॥
 (मयूरस्य)

वक्रः ।

(१८९)

न श्रूणां स्फुरणं न चञ्चुचलनं नो चूलिकाकम्पनं
 न ग्रीवाबलनं सनागपि न यत् पक्षद्वयोत्क्षेपणम् ।
 नासाग्नेक्षणमिकपाददमनं कष्टैकनिष्ठं परं
 यावत् तिष्ठति मीनहीनवदनस्तावद् वक्रस्तापसः ॥

भेकः ।

(१८०)

गङ्गादीनां सकलसरितां प्राप्य तोयं समुद्रः

किञ्चिद् गर्वं न भजति महान् दिव्यरत्नाकारोऽपि ।

एको भेकः परमसुदितो गोष्यदाश्वोऽपि गत्वा

को मे को मे रटति बहुशोऽखर्वगर्वेण नीचः ॥

भ्रमरः ।

(१८१)

अपसर मधुकर दूरं

परिमलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे ।

इह नहि मधुलवलाभो

भवति परं धूलिधूसरं वदनम् ॥

(१८२)

अनुसरति करिकपोलं

भ्रमरः श्रवणेन ताड्यमानोऽपि ।

गणयति न तिरस्कारं

दानान्धितलोचनो नीचः ।

मत्स्यरङ्गः ।

(१८३)

• कविर्मत्स्यरङ्गमुपजोष्य किञ्चित्तु (वाशश) बहुविधसङ्गले कर्मणि न प्रवर्त्तत
इत्युपदिशति :—

क्षारं वारि न चिन्तितं न गणितं नम्रादयो भौषणा-

श्चत्तुङ्गतरङ्गडम्बरपरित्वासोऽपि नालोचितः ।

मध्येभ्योनिधि मत्स्यरङ्ग भवता भ्रम्यः कृतोऽयं मुधा

सम्पञ्चेत् शफरार्जनं विपदिह प्राणप्रयाणावधिः ॥

सशकाः ।

(१८४)

काचिद् विदुषो रमणी राक्षी मशकपोङ्गनसङ्गमाना प्रोषितं भर्त्सारमुद्दिश्य श्लोक-
मिमं लिखित्वा प्रेषयान्ताः :—

जितधूमसमूहाय जितव्यजनवायवे ।

मशकाय मया कायः सायमारभ्य दीयते ॥

(जयन्तीदेव्याः)

सहिषः ।

(१८५)

बहुलाभप्रत्याशया दूरदेशवर्त्तिनमविदितदाखलं कश्चिन् धनिनमुपगम्य स्वाभीष्ट-
मप्राप्तवतां भिक्षुकाणामियमुक्तिः :—

स्थूलतया नीलतया

दूरतया दानलोलुपैर्मधुपैः ।

धवितमिभराजधिया

हन्तासीदन्ततो महिषः ॥

राघवः ।

(१८६)

यस्मिन् वेल्लति सर्वतः परिचलत्कलोलकोलाहलै-

र्मन्याद्रिभ्रमणभ्रमं हृदि हरिद्वन्तावलाः पेदिरे ।

सोऽयं तुङ्गतिमिङ्गिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः

क्रोडे क्रीडतु कस्य केलिकलहत्यत्तार्णवो राघवः ॥

शङ्खः ।

(१८७)

कौटुम्भं कुटिलोऽन्तः

कठिनः क्षाराण्वसम्भवः शून्यः ।

शङ्खः श्रीपतिनिकटे

केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥

(शङ्खधरस्य)

शफरः ।

(१८८)

बहुविद्बद्धिद्विने सदसि अज्ञतविद्यस्य कस्यचिद् वा बालतानाः कर्मण्यं कविराहः—

शफर संहार चञ्चलतामिमां

द्रुतमगाधजलप्रणयी भव ।

इह हि कूजितमञ्जुलजालके

वसति दुष्टबकः सङ्कुटुखकः ॥

शुक्रः ।

(१८९)

उच्चैरेष तरुः फलञ्च विपुलं दृष्ट्वैव हृष्टः शुक्रः

पत्रं शालिवनं विहाय जङ्घीस्तन्नारिकेलं गतः ।

तत्रारुह्य बुभुक्षितेन मनसा यत्नः कृतो भेदने

चाशा तस्य न केवलं विदलिता चञ्चुर्गता चूर्णताम् ॥

सर्पः ।

(२००)

यस्य कतिचिद् दोषाः सन्ति तादृशं जनं सर्पवर्णनमुखेनाक्षिपति :—

सौली सन्मणयो गृहं गिरिगुहा त्यागः किलात्मत्वचो

निर्यत्नोपनतैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्र चर्येदृशी ।

अन्धत्वावृज्जुवर्त्तता द्विरसना वक्त्रे विषं वीक्षणं
 सर्वामङ्गलसूचकं कथय भो भोगिन् सखे किं न्विदम् ॥
 (जीवनागस्य)

सिंहः ।

(२०१)

नास्योष्णायवती तनुर्न दशनौ दीर्घौ न दीर्घः करः
 सत्यं वारण येन केशरिशिशुस्त्वां स्पृष्ट्वेति नित्यशः ।
 तेजोबीजसजेयसस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वधसा
 तादृक् त्वाटशमेव येन सुतरां भोज्यं पशुं मन्यते ॥
 (आनन्दवर्द्धनस्य)

हंसः ।

(२०२)

कोऽपि सर्वत्र समदर्शिनस्तत्त्वविदो विकारहेतुर्न भवतीत्याह :—

गाङ्गामख्व सितमख्व यामुनं
 कज्जलामसुंभयत्र मज्जतः ।
 राजहंस तव सैव शुभ्रता
 चीयते न च न चापचीयते ॥

(२०३)

गतं तद् गान्भीर्यं तटस्मपि चित्तं जालिकशतैः

सखे हंसोत्तिष्ठ त्वरितममुतो गच्छ सरसः ।

न यावत् पङ्कान्तःकलुषिततनुर्भूमिविलसद्-

बकोऽसौ वाचालश्चरणयुगलं सूक्ष्मं क्षुण्णते ॥

हस्तौ ।

(२०४)

सञ्चर करिवर धीरं

मा मर्त्य मञ्जराणि पत्राणि ।

इह पुरतो गिरिकुहरे

किसु सुखशायी न गोचरः सिंहः ॥

(२०५)

नाभूवन् भुवि यस्य कुत्रचिदपि स्पृक्षाकराः कुञ्जराः

सिंहेनापि न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पद्भतिः ।

कष्टं सोऽपि कदर्थ्यते करिवर स्फारारवैः फेरवै-

रापातालगभीरपङ्कपटलीमखोऽद्य भग्नीद्यमः ॥

(विह्वलस्य)

उद्भित्-तरङ्गः ।

सामान्य-वृक्षः ।

(२०६)

ये पूर्वं परिपालिताः फलदलच्छायादिभिः प्राणिनो
 विश्रामद्भुम कथ्यतां तव विपत्काले क्व ते साम्प्रतम् ।
 एताः सङ्गतिमात्रकल्पितपुरस्कारास्तु धन्यास्त्वचो
 यासां छेदनमन्तरेण पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥

—
 आम्रः ।

(२०७)

त्वपाश्यामा जस्व स्फटितहृदयं दाडिमफलं
 सशूलं संधत्ते हृदयमभिमानेन पनसम् ।
 अभ्रूदन्तस्तोयं तरुशिखरजं लाङ्गलिफलं
 समायाति चूते जगति रसराजि रसमये ॥

—
 कदली ।

(२०८)

वल्कं श्राद्धविधायकं तव फलं देवादिसन्तर्पणं
 पुष्यं व्यञ्जनसुत्तमं परिभवेद् मूलं दरिद्रादनम् ।
 पत्रं भोजनसौख्यदं किमपरं चारेण मृष्टं पटं
 धन्यस्त्वं कदलीतरो परहिते यद् देहपातः पणः ॥

(२०८)

ध्रिष् देवं कदली भाटिल्यपह्णति कर्तुं जसा लौकया
 शाखापत्रफलैश्च स्तूलस्तुसुसैस्त्वग्निर्म जीविच्चिरम् ।
 धाखोटः करटास्योऽप्यसखलं काष्ठं न तुष्टिप्रदं
 प्रायो भूतनिकेतनं कथमसौ दीर्घायुरेवं ततः ॥

काल्यहृद्यः ।

(२१०)

त्रौदार्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं सभूतिरशोनिधे-
 र्वासो नन्दनकानले परिमलो गीर्वाणचेतोहरः ।
 एवं दाढगुणोत्करः सुरतरोः सर्वोऽपि सांकोत्तरः
 स्यादर्धप्रवरार्थितार्पणविधावेको विवेको यदि ॥

चन्दनः ।

(२११)

वासः शैलशिलान्तरेषु सहजः सङ्गो भुजङ्गैः सह
 प्रेङ्खत्चारपत्रोधिवाचिभिरश्रुद्भूतसेकक्रिया ।
 जानीमो न वयं प्रसीदतु भवान् श्रीखण्डे तत् कथ्यतां
 कस्मात्ते परतापखण्डनमहापाण्डिः प्रसभ्यागतम् ॥

चम्पकः ।

(२१२)

चम्पकेषु धमरा नासने इति मनसिक्तव्य आह :-

यन्नाट्टतं त्वमलिना मलिनाशयेन
किं तेन चम्पक विषादसुरीकरोषि ।
विश्वाभिरामनवनीरदनीलवेशाः
केशाः कुशेशयट्टशां कुशलीभवन्तु ॥
(२१३)

कम्पं चम्पक सुञ्च याचकजनैरायासितस्त्वं सखे
मा म्हासीः परितो विलोकय तरुन् कस्ते विधत्ते तुलाम् ।
स्याच्चेत्तसि कोप एव नितरां धात्रे तदा कुप्यतां
येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमामोदोऽद्वितीयः कृतः ॥

ताम्बूलम् ।

(२१४)

ताम्बूलं गदराशिनाशनिपुणं दुर्गन्धविध्वंसनं
रुच्यं जाठरदक्लिष्टद्विजननं सुस्वप्नसंवर्द्धनम् ।
आस्थालङ्घरणं विनोदसदतं संवर्द्धनासूचनं
रागीणैव विभातु तस्य नियतं श्रीपूरुषचन्द्राननम् ॥
(उद्भटसागरस्य)

उङ्गित्-तरङ्गः (ध्रुस्तूरः)

८८

तालः ।

(२१५)

अध्वन्यध्वनि भ्रूहः फलश्रुतो नन्वासुपेक्ष्यादराद्
दूरादुन्नतिसंश्रयव्यसनिनः पाव्यस्य सुम्यात्मनः ।
खं मूलं समुपागतस्य मधुरच्छायाफलैः का कथा
श्रीर्षेणापि हि नोपयोगमगमत् पर्णेन तालद्रुमः ॥

दृशम् ।

(२१६)

उत्तुङ्गैस्त्वैर्भिमिः किमिभिरखिलैराकाशसंस्पर्धिभि-
र्धन्योऽसौ नितरासुलूपकचयो नद्यास्तटेऽवस्थितः ।
एवं यः क्षातसुखिरुन्नतजलव्यालोलवीचीवशाद्
मज्जन्तं जनसुधरत सहसा तेनैव मज्जेच्च वा ॥
(राणकस्य)

ध्रुस्तूरः ।

(२१७)

उन्मत्त धूर्सं तरुणीन्दुनिवासयोग्ये
स्थाने पिशाचपतिना विनिवेशितोऽसि ।
किं कैरवाणि विकसन्ति तमः प्रयाति
चन्द्रोपलो द्रवति वार्द्धिरपेति हृदिम् ॥

निम्बः ।

(२१८)

शशं प्रति निम्बस्योक्तिः—

निम्बो हि तिक्तः खलु कष्टभोग्य-
स्तथापि सेव्यो हितकृद् यतोऽसौ ।
किं मां न जानासि रसाल गर्वा-
ज्जगन्निवासस्य निवासबीजम् ॥

पद्मम् ।

(२१९)

तत्त्वानभिज्ञो हि प्रायशो वासवं वस्तु अन्वया कल्पयतीति दर्शयितुं कविः पन्निनो-
वचनमुपन्यस्यति :—

भालुः श्लोषयितुं समेति गगनं मज्जीवनं जीवनं
तच्चाहं नलिनी प्रसारितदला गोमुं खरांशोः करात् ।
तत् क्लेशानपनेतुमस्तगमिते भानौ सदा मुद्रिता
सित्रे या मम सित्रता स्वयसृते जानाति तां को जनः ॥

(२२०)

एकदा राजा कृष्णचन्द्रः वाणेश्वरविद्यालङ्कारिण सह सरसीरे परिभ्रमन् पद्ममेकमव-
' लोक्ष्य कविवरं कथितवान् सहात्मन् एवविभं पद्यद्वयं रचय यत्रैकस्मिन् पद्मस्य निन्दा
अपरस्मिन् प्रशंसा च । विद्यालङ्कारश्च तदेव श्रवितवान् :—

(क) पद्म-प्रशंसा ।

हे पद्मिनीपत्र भवच्चरितं

चित्रं प्रतोसो वयमत्र किञ्चित् ।

त्वं पद्मजन्तापि यदच्छभावा-

दपि स्पृशस्यस्व न पद्मसङ्गि ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(ख) पद्म-निन्दा ।

रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरितं

दृष्टं विचित्रमिव यद् विदितं भ्रुवं तत् ।

यैरेव शुद्धसलिलैः परिपालितं त्वं

तेभ्यः पृथग् भवसि पद्मभवं यतोऽसि ॥

(शार्ङ्गधरस्य)

(२२१)

देशान्तरगमनोन्मुखं प्रियतमसुहृद्भिः तत्प्रियायाः कश्चोक्तिं भङ्गान्तरेणाह :-

अत्तं गच्छसि गच्छ वर्द्धनि तव स्वस्थस्तु भोः सर्वथा

वक्तव्यं कियदस्ति मेऽत्र जगदानन्दैकसिन्धो रवे ।

नाहं कौरविषी न वास्मि रजनी यत्प्रीतिरिन्दूदये

पद्मिण्या न गतिर्विना दिनमखिं सत्तव्यमेतत् त्वया ॥

BVCL 15980

891.21
U1U D34

पलाण्डुः ।

(२२२)

कपूर्धूलोरचितालवालः

कस्तूरिकाकुङ्कुमलिप्तदेहः ।

सुवर्णकुम्भैः परिषिच्यमानो

गन्धं निजं मुञ्चति किं पलाण्डुः ॥

बदरी ।

(२२३)

श्रीमन् वसन्त भवतोऽभ्युदये तरूणां

की नाम नो सुफलपल्लवशालिनः स्युः ।

अस्माकमल्पतपसां बदरीतरूणां

अष्टं फलं वत शिखाऽपि जनैर्विलूना ॥

मन्दारः ।

(२२४)

नहि च्छायादानात् पश्चिकजनसन्तापहरणं

फलैर्वा पुष्पैर्वा नहि सुरनरप्रीतिजननम् ।

इदन्ते मन्दारप्लुम सहजमितत्त्वनुचितं

वृत्तीभूतो रक्षस्यपरमपरीषां फलमपि ॥

शाल्लिः ।

(२२५)

येनैते जनिता वयं प्रतिदिनं स्नेहेन संवर्द्धिता

येनास्मत्तृणपोद्धनं न सहितं शतां स एव स्वयम् ।

छेत्तुं नः कथमद्य वाञ्छति शिरो मत्वेति नस्त्राननाः

क्रान्दन्तीव तुषारवाष्पविगलद्भिन्दुच्छलाच्छालयः ॥

शाल्ललिः ।

(२२६)

हंसाः पद्मवनाशया मधुलिहो माध्वीकलाभाशया

पान्थाः खादुफलाशया बलिभुजो गृध्राश्च सांसाशया ।

दूरान्निष्कलरक्तपुष्पनिकरैर्निःसार मिथोन्नते

रे रे शाल्ललिपादत्र प्रतिदिनं के न त्वया वञ्चिताः ॥

स्वभावोक्ति-तरङ्गः ।

(क) पर्वतः ।

मन्दरः ।

(२२७)

सुरारातिर्लक्ष्मीं त्रिपुरविजयी शीतकिरणं
करीन्द्रं पौलोमीपतिरपि स लेभे जलनिधिः ।
त्वया किं वा लब्धं कथय मथने मन्दरगिरे
शरण्यः शैलानां यदयमददाद् रत्ननिलयः ॥

मलयः ।

(२२८)

विख्याताः कति सक्तिः भूधरगणाः क्वाप्योऽसि भुमण्डले
याताश्चन्दनतांयतो विटपिनः सर्वे तवैवाश्रयात् ।
पितृभक्तं मलय त्वदीयमयशो लोकेश्वरं गीयते
यत् शण्डोटरसालसालवकुले नासीद् विशेषग्रहः ॥

मैनाकः ।

(२२८)

वरं पक्षच्छेदः समदमघवन्युक्तानुलिङ्ग
 प्रहारैरक्षच्छेदहृलदहनोद्धारयुक्तभिः ।
 तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि ल्लेशविदग्धि
 न चासौ सम्पातः पयसि पयसा प्रत्युरुचितः ॥

विन्ध्यः ।

(२३०)

आचक्ष्महे तव किमद्यतनीमवस्था
 ज्ञा तस्य विन्ध्य शिखरस्य महोन्नतस्य ।
 यत्रैव सप्तसुनयस्तपसा निषेदुः
 मोऽयं विनासवसतिः पिशिताशनानान् ॥

सुमेरुः ।

(२३१)

ये सन्तोषसुखप्रबुद्धमनसस्तीषामभिन्ना सृष्टौ
 ' ' ये चान्ये धनलोभसङ्कुलधियस्तीषां हि भिन्ना नृणास् ॥
 इत्थं कस्य कृति कृतञ्च विधिना तादृक् पदं सम्पदां
 स्वात्मन्येव समाप्तहममहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥
 (लुप्तसूनोर्विद्याधरस्य, केषाञ्चिन्नति विद्यापतेः)

हिमालयः ।

(२३२)

क्षीणी यस्य हिरण्मयी मणिमयः प्राकारशैलोच्चयः

कुञ्जः कल्पलतामयः सुरधुनोधारामयो निर्भरः ।

किं चेन्द्रादिसमस्तदिकृपतिपुरीं व्याप्नोति यत्पल्लवः

शैलः सोऽपि गिरिर्वयञ्च गिरयस्तत्रैव मे का मतिः ॥

(ख) जलाशयः ।

कूपः ।

(२३३)

गुणवानपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे निर्मज्जति ।

तस्य भारसहो न स्याद् गुणस्य ग्राहको यदि ॥

तडागः ।

(२३४)

पौतं मे सकलं जलं जलनिधेश्चण्डालचण्डांशुना

गाम्भीर्यं क्व गतं क्व चाम्बुजगणस्ते मीनहंसादयः ।

सोढा गाढतमा मया विपदियं नैतत्तु सङ्घं मम

दृष्टान्धाः पथिका यदेत्य सहमा हाहारवं कुर्वते ॥

सागरः ।

(२३५)

यस्य गृहाद् दरिद्रा भयमनोरथाः प्रतिनिवर्त्तन्ते तस्य सम्पदा इधैवेत्याह :-

यद् वीचौभिः सृष्टसि गगनं यच्च पातालमूर्ध्वं
 रत्नैरुद्दीपयसि पयसा यत् पिधत्से धरित्रीम् ।
 धिक् सर्वं तत् तव जलनिधे यद् विसुच्याऽश्रुधारा-
 स्तीरे नीरग्रहणरसिकैरध्वगैरुज्जितोऽसि ॥
 (गौराभिनन्दस्य)

(ग) ऋतुः ।

ग्रीष्मः ।

(२३६)

श्रुतसा सौभाग्यस्रवलितवनितावद् वसुमती
 विवस्वान् दुष्प्रोक्ष्यो द्रविणसदसत्तस्य सुखवत् ।
 समीरो मन्याद्रिभ्रमणफणश्रुत्फुल्वृत्तिसमो
 जगद् योगीन्द्राणां नयनसिव निस्पन्दमनिग्रम् ॥

वर्षाः ।

(२३७)

वनतरघनवृन्दच्छादिते व्योमलोके
 दिनमणिरजनीशौ नाममात्रावशेषौ ।
 दिवसरजनिभेदं मन्दवाताः शशंसुः
 कमलकुमुदगन्धानाहरन्तः क्रमेण ॥

शरत् ।

(२३८)

लीच्छं रविस्तपति नीच इवाचिराद्यः

शृङ्गं वरस्यजति मित्रमिवाकृतज्ञम् ।

तोयं प्रसीदति मुनेरिव चित्तवृत्तिः

कामो दरिद्र इव शोषमुपैति पङ्कः ॥

हेमन्तः ।

(२३९)

वेपन्ते कपयो शृङ्गं जङ्घसमं गोवाजिकां ग्लायति

श्वा चुल्लीकुहरोदरं क्षणमपि प्राप्यापि नैवोष्मति ।

शीतार्त्तिव्यसनातुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मवत्

खान्द्यङ्गानि शरीर एव हि निजे निज्जोतुमाकाङ्क्षति ॥

(लक्ष्मीधरस्य)

शिशिरः ।

(२४०)

(क)

कन्याप्रसूतस्य धनुःप्रसङ्गा-

दङ्गाधिकासादितविक्रमस्य ।

धनञ्जयाधीनपराक्रमस्य

हिमस्य कर्णस्य च को विशेषः ॥

खभावोक्ति-तरङ्गः (वसन्तः)

१८२

(ख)

अलं हिमानीपरिदीर्घगात्रः

समापितः फाल्गुनसङ्गमेन ।

अत्यन्तमाकाङ्क्षितकृपावर्त्मा

भीक्षो महात्माऽजनि सावतुल्यः ॥

वसन्तः ।

(२४१)

(क)

पतङ्गपाकससये पतङ्गपतिविक्रमाः ।

पतङ्गस्योदये चेलुः पतङ्गा इव दानराः ॥

(ख)

सताकुञ्जं गुञ्जन्मदवदलिपुञ्जं चपलयन्

समालिङ्गन्नङ्गं द्रुततरमनङ्गं प्रवलयन् ।

मरुम्भन्दं मन्दं दलितमरुविन्दं तरलयन्

रजोद्वन्दं विन्दन् किरति रुकरन्दं दिशि दिशि ॥

(नवीनचन्द्र विद्यारत्नस्य)

(घ) काल-विशेषः ।

प्रभात-वर्णनम् ।

(२४२)

परं प्राची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनकं
परिस्तानश्चन्द्रो बुधजन इव श्राग्यसदसि ।
परिञ्चीणास्तारा नृपतय इवानुद्यमपरा
न राजन्ते दोषा द्रविणरहितानामिव गुणाः ॥
(भोजराजकविवर्गस्य)

सूर्योदय-वर्णनम् ।

(२४३)

राजीवानि विहासयन् कुमुदिनीराजिञ्च संरोदयन्
घृकालीञ्च विभाययन् निजकरैः कोकान् समुल्लासयन् ।
नक्षत्राण्यपसारयन् शशमृतः कान्तिञ्च सङ्कीचयन्
लोकालिञ्च विबोधयन् तरलयन् सूर्यः समुज्जृम्भते ॥
(उल्लटसागरस्य)

सूर्यान्त-वर्णनम् ।

(२४४)

सोताविरहिणा रामचन्द्रे यन्नामिह गच्छतीति भद्रमममा नितुम्बनाश
विज्ञाय लक्षणं प्रति कथितम् :—

(क)

ससग्रामादित्यप्रियकमलिनी षट्पदहृतां

विलोक्यान्तर्मोटाद् मृदु क्षुमुदवृन्दं विहसति ।

रविः खिन्नः पन्था हृतनववधूनामयसिदं

निमज्जन्नश्लोघौ कलयति करैरुद्धृततरैः ॥

(ख)

समुद्रतर्गे निरुक्तात् शंभुचन्द्रस शरयोक्त्वा गर्शानं प्रदर्शयं त बोधयति लक्षणं :—

समुद्दिग्मानन्मानतलजलपारे गतिविधौ

विलोक्य व्यासर्पात् स्वनगतघनोर्मिं विदधति ।

पयोधेर्गाम्भीर्यं किञ्चिदिति स आवेदनपरो

निमज्जन्नश्लोघौ कलयति करैरुद्धृततरैः ॥

सन्ध्या-वर्णनम् ।

(२४५)

रवेरस्तं तेजः समुदयति खद्योतपटली

सरालाली सूका कलकलसुलूका विदधति ।

इदं दृष्ट्वा कष्टं परममहसाना कमलिनी

चिरान्निद्रासुद्रासहस्रं तनुते ह्यान्तनयना ॥

चन्द्रोदय-वर्णनम् ।

(२४६)

पाथोजानि निभील्यन् कुमुदिनीजालं समुन्मीलयन्
कोकानाकुलयन् चकोरमिधुनाशंसाच्च सम्पूरयन् ।
ज्योत्स्नां कन्दलयन् तमः कवलयन् सिन्धुं समुद्धलयन्
ःलोकानारमयन् धरां धवलयन् सोमः समुज्जृम्भते ॥

(उद्भटसागरस्य)

(ङ) मख्यादयः ।

मण्डिः ।

(२४७)

क्षितीशानां कोषान्तरतिमिरदोषक्षयकरः
फण्णेशानां शीर्षे प्रचुरशोभाशुभकरः ।
स एवाहं दैवात् तव करमुपेती मणिवणिग्
उपेक्षाऽपेक्षा वा तव गुणपरीक्षापरिचयः ॥

शङ्खः ।

(२४८)

एकोत्पत्ती प्रकृतिधवलौ सुन्दरौ सोमशङ्खौ
शङ्खुः सोमं प्रकृतिसुभगं खोत्तमाङ्गेन धत्ते ।
शङ्खस्तत्र क्रकचनिकरैर्भिद्यते शङ्खकारैः
का नामान्तःप्रकृतिकुटिला दुर्गतिं न प्रयाति ॥

स्वर्णम् ।

(२४८)

स्वर्णस्य खेदोक्तिरियम् :—

न वाऽताडनात् तापनाद् वङ्गिमध्ये
 न वा च्छेदनात् क्लिश्यमानोऽहमस्मि ।
 सुवर्णस्य मेऽसह्यदुःखं तदेवं
 यतो मां जना मुञ्चया तोलयन्ति ॥

(२५०)

दानपात्राणां विद्यादिगुणवत्तया विशेषमकुर्वन्तं धनवन्तं दैवस्य निर्विषेकताव्याजेन
 तिरस्करोति :—

(क)

धिग् दैवं निष्कलं नेत्रं कृतं कज्जलसंयुतम् ।
 सच्छिद्रः समलो वक्रः कर्णः स्वर्णेन शूषितः ॥

(ख)

नायं दैवस्य दोष इति दाभ्यां श्लोकाभ्यां कश्चिदाह :—

दैवस्य नैव दोषोऽयं गुणः प्रत्युत सन्धते ।
 रञ्जितं कज्जलैरक्षि शृङ्गालिभिरिवाम्बुजम् ॥

(ग)

विधिनैवेदमादिष्टं स्वर्णं कर्णगतं भव ।
 अजानङ्गिस्तदर्थन्तु तेन कर्णावलङ्कृतौ ॥

(एतौ शिवनारायणशिरोमणौः)

मेघः ।

(२५१)

सत्पानेभ्यो ध ' दत्त्वा निर्धनस्य दातुर्दारिद्र्यमपि शोभते इत्याह :—

आसिच्य पर्वतकुलं तपनीशतप्तं
निर्वाप्य दावविधुराणि च काननानि ।
मानानदीनदश्रतानि च पूरयित्वा
रित्तोऽसि यद् जलद सैव तवोन्नता श्रौः ॥

(२५२)

धनिनो रट्टे बहुषु याचकीषु कृताद्येषु प्रतिगतेषु तेषामेकस्तत्र तद्दानमनघिगम्य तं
धनवन्तमिदमाह :—

हे धाराधर धीर नीरनिकरैरेषा रसा नीरसा-
ऽशीषा पूषकरोल्कारैरतिखरैरापूरि भूरि त्वया ।
एकान्तेन भवन्तमन्तरगतं स्वान्तेन सञ्चिन्तय-
न्नाश्चर्यं परिपीडितोऽयमभितो यच्चातकस्तृष्णया ॥

(२५३)

मेघ त्वं निजजीवनेन जगतः संतृप्तिसंवर्द्धकः

प्रायस्त्वत्सदृशो न कोऽपि भविता भूतोऽथवा विद्यते ।
क्लिन्त्वेकत्त्वसमञ्जसं व्यथयति प्रज्ञावतां मानसं
यस्सङ्ख्यकमयूरमोदनविधौ तुल्यस्तवानुग्रहः ॥

निन्दाप्रशंसा-तरङ्गः ।

(क) निन्दा-तरङ्गः ।

असत्तोष-निन्दा ।

(२५४)

भोगशसनैव महतां महत्त्वं दूषयतीत्याह :—

आशालताच्छेदनमन्तरेण

भवेदनर्थो महतामवश्यम् ।

भोगप्रसक्ताः क्रमशो विवस्वान्

मीनञ्च मीषञ्च वृषञ्च भुङ्क्ते ॥

(कविचन्द्रस्य)

आत्मगौरव-निन्दा ।

(२५५)

उद्रा एवास्मानं ज्ञापन्ते इत्याह :—

रीको वक्ति विलङ्घ्य कूपसलिलं को मे हनूमान् पुरो

मन्धर्वं हसति स्वरं खरतरं कृत्वा मुदा गर्दभः ।

खद्योतः परिदर्श्य दोषितिलवं चन्द्रप्रभां निन्दति

सुद्रः पश्यति नात्मनीचतमतां मिथ्याभिमानोद्धतः ॥

उदर-निन्दा ।

(२५६)

श्रीलक्ष्मणस्य श्लोकं रचयितुमिच्छुर्वाग्देवतायाः साम्प्रत्यमाधरे :—

सातर्नातः परमनुचितं तत् खलानां पुरस्ता-

दस्ताश्चङ्गं जठरपिठरीपूर्त्तये नर्त्तितासि ।

तत् क्षन्तव्यं सहजसरले वक्षले वाणि कुर्थ्यां

प्रायश्चित्तं गुणगणनया गोपवेषस्य विष्णोः ॥

कालिञ्जाल-निन्दा ।

(२५७)

केचिद् वा यदि सन्ति वैदिकरतास्ते विप्रलम्भव्रताः

कारुण्यादिगुणास्तु कुत्र यदि ते वेदक्रियावर्जिताः ।

इत्थं पापकलापदूषिततराः प्रायेण सर्वे नराः

सत्यस्यापि तथा न तत् तव कले वाक्येऽपि या वीरता ॥

(राखालदास न्यायरत्नस्य)

(२५८)

कलौ प्रायशं जनाः स्वधर्मं नानुरज्यन्ते इत्याह :—

न सन्ध्यां सन्धत्ते नियमितनिमाजान् न कुरुते

न वा सौञ्जीबन्धं कलयति न वा 'सुन्नत'विधिम् ।

न रीजां जानीते व्रतमपि हरेनैव भजते

न काशीं मक्का वा शिव शिव न हिन्दुर्न यवनः ॥

कुपुत्र-निन्दा ।

(२५८)

पितोर्नैव वचः शृणोति दिवसेऽतीते व्रजत्याह्वयं
 विद्याभ्यासपराङ्मुखश्च नियतं दुर्वृत्तिसालखते ।
 बन्धुनासुपदेशवाचि वदति क्रोधैकतानं वचः
 साधून् निन्दति दुर्जनञ्च मगुते मिलं कुपुत्रो युवि ॥

कुसृत्य-निन्दा ।

(२६०)

आहारि वड्वानलश्च शयने यः कुम्भकर्णायते
 लन्देशे वधिरः पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे ।
 अन्धो वस्तुनिरीक्षणीऽथ गमने खञ्जः पटुः क्रन्दने
 भाग्येनैव हि लभ्यते प्रभुजनैरेवंविधः सेवकः ॥

(२६१)

आह्वानेषु गृहीतमौनतियमः स्तेयव्रते दीक्षितः
 पङ्कः पर्यटने निरन्तरमृषाजल्पेषु पञ्चाननः ।
 निद्रायां खलु कुम्भकर्णविजयौ हस्ती तथा भोजने
 कोलः शौचविधावयं सुकृतिनां भाग्येन भृत्यो भवेत् ॥

कुवैद्य-निन्दा ।

(२६२)

न धातोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये

न रोगाणां तच्चावगतिरपि नो वस्तुगुणधौः ।

तच्चाप्येते वैद्या इति तरलयन्तो जडजना-

नसून् मृत्योर्भृत्या इव वसु हरन्ते च गदिनाम् ॥

(विङ्कटाध्वरिणः)

कुसंसर्ग-निन्दा ।

(२६३)

दुष्टस्य सङ्गतिरनर्थपरम्पराया

हेतुः सतां भवति किं कथनीयमत्र ।

लङ्घेष्वरो हरति दाशरथेः कलत्रं

प्राप्नोति बन्धनमहो किल सिन्धुराजः ॥

(विज्जकायाः)

कृतघ्न-निन्दा ।

(२६४)

दन्तान्तःपरिलग्नदुःखदकणा निःसार्थ्यते जिह्वया

तां हन्तुं सरलां सदोद्यमयुता दन्तासु हन्तानुजाः ।

आ भ्रूलान्निपतन्ति दुष्टदशना जिह्वा चिरस्थायिनी

मित्तद्रोहदुरन्तदुष्कृतफलैर्नो मुच्यते कश्चन ॥

कृपण-निन्दा ।

(२६५)

सा माता मम भारती प्रतिदिनं लक्ष्म्या विमाला सह
 सौख्यं विदधाति सापि चपला सृष्टा गृहान्निर्गता ।
 तासन्वेषयता मयात्र भवतो द्वारं प्रविष्टं मुदा
 मन्ये त्वद्वचसाऽत्र नागतवती स्थानान्तरं गम्यते ॥

(२६६)

दृढतरनिबद्धमुष्टेः

कोपनिषस्य सहजमलिनस्य ।

कृपणस्य कृपाणस्य च

केवलमाकारतो भेदः ॥

(२६७)

धनस्य सख्यवद् दानमपि कार्यमित्याह :—

ऋदातव्यं ह्यतिभिर्धनं न खलु तैः सञ्जीयतां केवलं
 दानं श्रीबलिकर्णविक्रमरवेः ख्यातं पृथिव्यां परम् ।
 दृष्ट्वा खं मधु दानभोगरहितं नष्टं चिरात् सञ्चितं
 निर्वेदादिव पाणिपादयुगलं धर्मन्धहो मच्चिकाः ॥

गृहविशेष-निन्दा ।

(२६८)

कृतदाराणां पुंसां प्रायशो बन्धुविच्छेदो भवतोत्थाह :—

यस्या जन्मान्यवंशे वसतिरपि सदा दूरदेशे पुरासीत्
सैषा भूत्वा वधूटी प्रकटितविनया वैश्वसमर्थं प्रविश्य ।
आजन्मप्राणतुल्लान् गुरुजनजननीसोदरानन्तरङ्गान्
दूरीकृत्य स्वर्गहात् पतिमनुरमते धिग् गृहस्थान्त्रमं नः ॥

(२६९)

चन्द्रचिन्ता हि पुरुषानां सर्वगुणसंहारिणीत्वाह :—

तावद् विद्याऽनवद्या गुणगणमहिमा शौर्यगाम्भीर्यवीर्यं
गेहे स्वे सर्वशान्तिः परगुणकथने वाक्पटुत्वं प्रभूतम् ।
यावत् पाकाकुलाभिः स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्यवक्त्रा-
द्वा बाबा नास्ति तैलं न च लवणमपीत्यादिवाचां श्रुतिर्न ॥

आमातृ-निन्दा ।

(२७०)

अगुरुगृहचिरवासिनं आमातारं लक्ष्मीकृत्य कथयति :—

श्वशुरगृहनिवासः स्वर्गवासो धरायां
निवसति ननु कश्चिद् वासरान् पञ्चप्रांशेत् ।
तदधिकमपि तिष्ठेद् दुग्धलुब्धो विडाल-
स्तदधिकदिनवासे पादुकापूतपृष्ठः ॥

(२७१)

भारतं पञ्चमो वेदः सुपुत्रः सप्तमो रसः ।
दाता पञ्चदशं रत्नं जामाता दशमो ग्रहः ॥

टीकाकार-निन्दा ।

(२७२)

विविधशान्तेषु वैचक्षण्यं विना कस्यचिद् यन्त्रस्य टीकाप्रणयनमुपहासाय भवतीत्याह :—

दुर्बोधं यदतीव तद् विजहति स्रष्टार्थमित्युक्तिभिः
स्रष्टार्थेष्वतिविस्तृतिं विदधति व्यर्थैः समासादिकैः ।
अस्थानेऽनुपयोगिमिञ्च बहुभिर्जल्पैर्भ्रमं तन्वते
श्रोतृणामिति वस्तुविप्लवकृतः प्रायेण टीकाकृतः ॥
(भोजराजस्य)

दारिद्र्य-निन्दा ।

(२७३)

कमलश्रीहरश्चन्द्रः पूर्णचन्द्रस्ततोऽधिकम् ।
तत् तत्र विषट्टिस्ते किं मातः कमलालये ॥
(उद्भटसागरस्य)

(२७४)

पलालोपरि वस्त्रखण्डमेकं पातयित्वा निशि शयःनस्य भक्तुः सतीये क्षान्तस्यं
शिशुमादाय शथितुमागता पत्नी भर्तारनिदनाह :—

वासःखण्डमिदं प्रयच्छ ननु वा स्वाङ्के गृहाणार्भवं
रित्तं भूतलमत्र नाथ भवतः पृष्ठे पलालोच्चयः ।
दम्पत्योरिति जल्पितं निशि यदा शुश्राव चौरस्तदा
लब्धं कर्पटमन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः ॥

(२७५)

दारिद्र्यामूलां दुरवस्थां दर्शयति :—

वृद्धोऽन्धः पतिरिष मञ्चकगतः स्थूणावशेषं गृहं
कालोऽभ्यर्णजलागमः कुमलिनो वस्त्रस्यंवात्तीपिः नो ।
यत्नात् सञ्चिततैलबिन्दुघटिका भस्मेति पर्याकुला
दृष्ट्वा गर्भभरालसां निजवधूं श्वश्रुश्चिरं रोदिति ॥

(२७६)

क्षुत्तृषाशास्त्रयो दारा मयि जोवति नात्यगाः ।
तासामाशा महासाध्वी मुञ्चन्तं मां न मुञ्चति ॥

(२७७)

वाग्वैचित्र्येण दारिद्र्यां निन्दन्नाह :—

चौरिभ्यो न भयं न दण्डपतनात् त्रासोऽपि वा भूपतेः
शङ्का नो शयने निशासु गमने दुर्गे च मार्गे स्थितौ ।
दारिद्र्रं सुखमेव कीवलमहो दुःखद्वयं दुःसह-
सायान्तोऽतिययः प्रशान्ति त्रिमुखा नि दन्ति च ज्ञातयः ॥

(२७८)

दरिद्रस्य विद्या विकल्पेन साक्षात्पठनार्थं विद्यायः परमार्थः :-

विद्या मे वनिता ततोऽजनि सृतेर्नज्जायगोमानये-
 देन्यात् माऽनगनाऽनगत् सह सृतेर्भिन्नाऽपरा संग्रहा ।
 माऽवाध्या भजते सदैव धनिनस्तन्यात्र ज्ञानः सतः
 सौऽर्यः ज्ञेयज एव पाति नसुखं सां किं तथा विद्यया ॥

(२७९)

दारिद्र्यान्तरात्मनि वसिति भद्र-विद्या :-

उत्तिष्ठ क्षणमिकमुद्धत सर्वं दारिद्र्यभारं मम
 चान्तस्ताः शतं चिरं मरणजं सर्वं त्वदायं सुखम् ।
 इत्युक्तो धनशर्जितेन विदुषा मया श्मशाने गवो
 दारिद्र्यात्परणं परं सुखमिति ज्ञात्वैव तूर्णं म्रियतः ॥

(२८०)

धनाशया धनिसंसारं प्रतिदृष्ट्वा योऽसिद्धिं कल्पयति तदा धनिसंसारं दृष्ट्वा
 निन्दति रियम् :-

भस्माच्छन्नतनुः कदर्थ्यशयनाच्छृङ्खली कटव्रागनात्
 तैलाभाववगात् यदा शिरमि मे केगा जटात्वं गताः ।
 गौरिकाः स च नैव लाङ्गलवहो भार्या गृहे चण्डिका
 प्राप्य त्वत्त इहादेचन्द्रमधुना प्राप्तं पदं शाश्वतम् ॥

(२८१)

सर्वे ह्येवहुलैः कर्मभिः रामपदं प्राप्तुमभिलषन्ति दारिद्र्यात् सामयन्सुलभं
रामत्वं प्रापयदित्याह :—

जनस्थाने श्रान्तं कनकसृगट्ष्णान्धितधिया
वचो वैदेहीति प्रतिपदसुदश्रु प्रलपितम् ।
ज्ञातालङ्कारभर्तुर्वदनपरिपाटीपुरचना
सयाप्तं रामत्वं कुशलवस्तुता न त्वधिगता ॥
(भट्टवाचस्यतेः)

(२८२)

सखदुःखं हि भाग्यसूक्तकमिति उक्तिप्रत्युक्तिभ्यामाह :—

कस्त्वं भोः कविरस्मि तत् किमु सखे क्षीणोऽस्थनाहारतो
धिग् देशं गुणिनोऽपि दुर्गतिरियं देशं न ममैव धिक् ।
पाकार्थीं क्षुधितो यदैव विदधे पाकाय बुद्धिं तदा
विन्ध्ये नेम्बनमन्वधी न सलिलं क्षीण्यां न वा तच्छुलः ॥

(२८३)

किञ्चित्कार्यानुरोधेन चिरं प्रोषितं पुनः प्रत्यागतं बाणेश्वरविद्यालङ्कारमवलोक्य
महाराजकृष्णचन्द्रेण किमवस्था भवती स्मरिषीति पृष्ठः स “प्रोषिते मलिना कृष्णे”ति
शास्त्रनियमं स्मारयन् प्रत्यवाच :—

न भाले सिन्दूरं न च नयनयोरञ्जनरसो
न गात्रे स्नेहादिर्न च खदिररागोऽधरप्लुटे ।
अवैधव्यं किञ्चित् कथयति मदम्भोरुहदृशो-
लुठत्यग्रे बाहोर्विगतकलहो लोहवलयः ॥
(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(२८४)

दारिद्र्यात् परी रिपुनांतीत्याह :—

शीलं श्रातयति श्रुतं शसयति प्रज्ञां निहन्ति क्रमाद्
 दैन्यं दीपयति क्षमां ज्ञपयति व्रीडां निरस्यत्यपि ।
 तेजो जर्जरयत्यपास्यति मतिं विस्तारयत्यर्थितां
 दारिद्र्यं पुरुषस्य किं न कुर्वति वैरं परं भीषणम् ॥
 (त्रिविक्रमस्य)

(२८५)

केनचित् नरपतिना निग्रम एष प्रचारितः यत् तस्य राज्यमध्ये कांटीश्वरं विना
 कश्चिदपि जनो बन्धुं न समर्थो भविष्यतीत्याकर्ण्य कश्चिद् धरिद्रः कविः राजानमिद-
 सुवाच :—

वाच्यां वाव्यालकोटिः कुपिठरजठरे मल्लिकाणाञ्च कोटिः
 कोटिर्गण्डूपदानां सम गृहपटले कुन्तले यूककोटिः ।
 अङ्गे विस्फोटकोटिः कटितटविलसत्कर्पटे ग्रन्थिकोटिः
 षष्ठां कोटीश्वरोऽहं कथय. नृप कथं ते पुरीभागहं न ॥

(२८६)

सर्वेऽपि पुरुषकारा देवप्रतिफलत्वे विफलत्वमायान्तीत्याह :—

विद्या सत्कविता तथा भुजनतां सेवापि च प्रार्थना
 पञ्चैताः परिणित्थिरे जनयितुं वित्तात्मजं यत्नतः ।
 व्यापारं सकलं विहाय सततं तास्वैव रत्नं मया
 दुर्दैवेन दुरात्मना नरपते पञ्चैव बन्ध्या स्त्रियः ॥

(२८७)

एकदा महाराजः कृष्णचन्द्रः बहुदितादागतं गुप्तपत्नीशामनिवासिनं बाणेश्वर-
विद्यालङ्कारमपृच्छत् भो महात्मन् कस्मै निलयसंवाद इति । स च वक्ष्यमाणोक्तोक्तैः
तदुत्तरं दत्तवान् :—

दारिद्रेण सहोदरेण सकलं ततस्य नीतं लयं

विद्यामानधनञ्च किञ्चन मया स्वोपार्जितं यत्नतः ॥

तेनाद्यापि सह स्थितेन बलिना तत् सर्वमाह्वयते

श्रीमन्नाथ विचारणैः समुचितैस्तं मत्पृथक् कारय ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(२८८)

वहेमानाधिपेन कदाचित् पृष्टः स बाणेश्वरविद्यालङ्कारमहोदयः स्त्रां पारिवारिकौ-
सवस्थां वर्णयति अः—

लज्जा मानसुता ममाद्यवनिता भिक्षाऽपरा दैन्यजा

तातैश्वर्यविगर्विता बलवती भिक्षा प्रगल्भाऽभवत् ।

सा लज्जा निहता तयैव तनयाशोकेन मानो मृतो

भिक्षा दैन्यसुता चिरात् पतिरता नाद्यापि मां मुञ्चति ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(२८९)

दानार्थं कृतमानसोऽपि दातारि हारि दौवारिकेण प्रक्रियमाणो वैद्याकरणदरिद्रः
श्रीकमिं दातारं श्रावयामास :—

सर्वज्ञ त्वं वदसि बहुधा दीयतां दीयतां भो

दाधातूनां भवति सदृशं रूपमेवं चतुर्णाम् ।

हौ दानार्थो भवत इतरौ पालने खण्डने च

नो जानीमः कथयतु भवान् कस्य वायं प्रयोगः ॥

(२८०)

कविवरबाणेश्वरविद्यालङ्कारः कस्यचित् राज्ञः समीपमुपेत्याह राजन् जात्या ब्राह्मणो-
ऽप्यहमिदानीं कुम्भकारवृत्तिमवलम्बितवानस्मीत्युक्त्वा स्वस्य तद्वृत्तिं प्रमापयति :-

चिन्ताचक्रे भ्रमति नियतं मन्सनीमृत्तिकीय-
मार्द्रीभूता नयनसलिलैर्भ्रस्यते दैन्यदण्डैः ।
आश्याकुम्भाः कति कति कृताम्बुदिताः कस्यैच्छत्रै-
र्जात्या विप्रः पुनरहमहो कुम्भकारोऽस्मि वृत्त्या ॥

(बाणेश्वर विद्यालङ्कारस्य)

(२८१)

प्रसलदर्पासु कस्यचिद् दरिद्रस्य कवेः स्वययलाभार्थं राडे निवेदयन्ततः—

पीठाः कच्छपवत् तरन्ति सलिले सम्भार्जनी मीनवद्
द्वीर्षी सर्पविचेष्टितानि कुरुते सन्वासयन्ती शिशून् ।
शूर्पाक्षावृतमस्तका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुखी
रात्रौ पूर्णतङ्गागसन्निभमभूद् राजन् मदीयं गृहम् ॥

(निद्रादरिद्रस्य)

दरिद्र-निन्दा ।

(२८२)

दुर्जनं प्रथमं वन्दे सुजनं तदनन्तरम् ।

सुहृदप्रचालनात् पूर्वं गुह्यप्रचालनं यथा ॥

(निविडनितम्बायाः)

(२८३)

-स्वार्थो पुरुषाणां हविर्भेदेन तान् उत्तममध्यमाधमतां नयतोत्याह :-

ते ते सत्युरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थस्य ये बाधया
मध्यस्थाः परकीयकार्यकुशलाः स्वार्थाविरोधेन ये ।
तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं येः स्वार्थतो हन्यते
ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥

(२८४)

-खला हि विषकुम्भाः पयोसुखा इति रेफसादृश्येन प्रमाणयति :-

सम्मुखवर्ती पिशुनो
भवति सदा यः पदे लग्नः ।
स पुनः पृष्ठनिविष्टः
रेफ इवायं शिरःस्थायी ॥

(२८५)

परस्परस्य अल्लभिमं चिरमेहननपि विशेषयितुं कर्णेजपानामलौकिकी शक्तिरित्याह :-

दर्वोदीर्घविघटनेन शिखिना भूयोऽपि सन्तापनै-
र्विश्लेषः पयसः कदापि हविषः केनापि नोज्ञावितः ।
मन्वानः पुनरेव विस्तृतमुखो भूयो भ्रमन्नन्तरे
पार्थक्यं विदधाति तादृगनयोरैक्यं यथा नो पुनः ॥

(२६६)

काव्ये भव्यतमेऽपि विज्ञनिवहैरास्वाद्यमाने सुहु-
 र्दोषान्वेषणसेव मत्सरजुषां नैमर्गिको दुर्ग्रन्थः ।
 कासाऽरेपि विकासिपङ्कजचये खेलन्मराले पुनः
 क्रीञ्चञ्चपुटेन कुञ्चितवपुः शब्दकमन्विष्टति ॥

(२६७)

दातु क्रतवद्वयापि दातुर्मतिविपर्ययं कु^१न्त खल प्रति कश्चिद् वाचक
 श्लोक्तिरियम् —

प्रायः स्वभावमलिनो महतां समीपे
 तिष्ठन् खलः प्रकुरुतेऽर्थिजनोपघातम् ।
 शीतार्दितैः सकललोकसुखावहोऽपि
 धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः ॥

द्विपल्लोक-निन्दा ।

(२६८)

बिलाट् बहिर्विलस्यान्तः स्थितमार्जारसर्पयोः ।
 आखुर्मध्य इवाभाति द्विभार्यो दुर्बलो नरः ॥

(विकटनितस्वायाः)

धनि-निन्दा ।

(२८८)

कलौ भाग्यवशादेक एव धनस्वामी षवस्थामेदेन पक्षोपास्यदेवतात्मको भवतीत्याह —

दूरादर्थिनत्माकलय्य भजते सद्यो विरूपाक्षतां

सङ्गे किञ्च विरोचनत्वमथ संस्थाने नृसिंहाकृतिम् ।

पाण्डित्योक्तिषु वक्रतुण्डरचनं दाने त्वपर्णात्मता-

सेकः पञ्चसुरात्मकः प्रभुरहो भाग्यैः कलौ लभ्यते ॥

(३००)

भारोपरि गुरुमारोहणाय प्रभूणादिष्टो भृत्यः स्वगत विलपति —

शेषे भवभराक्रान्ते श्रिया शीते सुखं हरिः ।

लक्ष्मीवन्तो न जानन्ति दुःसहां परवेदनाम् ॥

(शीलाभट्टारिकायाः)

(३०१)

निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चरति कचभरं शोधयत्यन्तराऽस्ते

दीव्यत्यक्षैर्न चायं गदितुमवसरः सायमायाहि याहि ।

इन्द्रुदण्डैः प्रभूणाससक्तदधिकृतैर्वारितान् द्वारि दीना-

नस्मान् पश्याऽब्धिकान्ये सरमिरुहकृचामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥

(प्रेमचन्द्र तर्कवागीशस्य)

निर्गुण-निन्दा ।

(३०२)

छेदश्चम्पकचूतचन्दनवने रक्षा करीरद्रुमे

हिंसा हंसमयूरकीकिलकुले काकीषु बह्वादरः ।

मातङ्गेन खरक्रायः सुसमता कर्पूरकार्पासयो-

रेषा यत्र विचारणा गुण्णिगणे देशाय तस्मै नमः ॥

निलज्ज-निन्दा ।

(३०३)

कासः को मे पुरस्तादिति वदति मुहुः पैचको मेचकामः

मंख्ये सिंहेन हिलां प्रथयति नितरां जीर्णबालः शृगालः ।

उड्डीयोड्डीय काकोऽप्युपहसति गरुत्मन्तमप्यन्तराले

नज्जाभीतिच्युतानां वद वदनभृतां वाचि को बाधकः स्यात् ॥

नीच-निन्दा

(३०४)

सुभाक्त्री नीचमना जनो बहुमहद्विमम्ब्रोऽपि स्त्रीः नीचत्वं न परिहृष्यतीत्याह :—

स्वभावेन हि यः क्षुद्रो द्वादिगुणान्वितोऽपि सः ।

न जहाति निजं भावं संख्यासु लाह्यतिर्यथा ॥

परिजन-निन्दा

(३०५)

मूर्खो बहुविधं पुत्रो बहुतूलो लघुः सुता ।

बहुवज्रं खरा दारा ज्ञातिश्च बहुवृश्चिकः ॥

(उद्भटसागरस्य)

पुत्र-निन्दा ।

(३०६)

पुत्रः स्यादिति दुःखितः सति सुते तस्यामये दुःखित-

स्तद्दुःखादिकमार्जने तदनयात् तन्मूर्खतादुःखितः ।

जातश्चेत् सगुणोऽथ तन्मृतिभयं मृत्यौ मृशं दुःखितः

पुत्रव्याजमुपागतो रिपुरयं मा कस्यचिज्जायताम् ॥

(भर्तृहरीः)

भिन्ना-निन्दा ।

(३०७)

द्वारे द्वारे परेषामविरलमटति द्वारपालैः करालै-

रालोक्यैवाहृतो यः स्वनति गणयति स्वापमानं न किञ्चित् ।

सोढुं शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरागारमप्याश्रयन्तं

आम्यत्वात्नोदरार्थं स कथमिह शुना नो समो भिन्नुक्तो यः ॥

(दामोदरगुप्तस्य)

(३०८)

याच्ञामन्निपातज्वरवो सान्ध दग्धति .—

सप्रखेटः पुलकपरुषः संश्रमी सप्रजल्पः

सान्तर्दाहः प्रशिथिलधृतिः सास्यशीघ्रः सतर्षः ।

संवृत्तो यो गुरुरपि लघुर्हन्त तैस्तैः प्रकारै-

र्याञ्चाशब्दः स्पृशति पदवीं सन्निपातज्वरस्य ॥

अद्यपान-निन्दा ।

(३०९)

यत् पीत्वा गुरवेऽपि कुप्यति विना हितोस्तथा रोदिति

श्वान्तिं याति करोति साहसमपि व्याधेर्भवत्यास्यदम् ।

कौपीनञ्च जहाति लोकपुरतोऽप्यन्तवञ्चेष्टते

तल्लज्जापरिपन्थि मोहजनकं सद्यं न पेयं नरैः ॥

(शङ्ककस्य)

सूख-निन्दा ।

(३१०)

गोभिः क्रीडितवान् क्लृण्व इति गोसमदुद्धिभिः ।

क्रीडत्यद्यापि सा लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥

(विष्णुकायाः)

(३११)

सूर्खस्य ऋषिविधभावान् विदधोति —

सूर्खत्वं सुलभं भजस्व कुमते सूर्खस्य चाष्टौ गुणा
 निश्चिन्तो बहुभोजकोऽतिसुखरो रात्रिन्दिवं स्वप्रभाक् ।
 कार्याकार्यविचारणाविरहितो मानापमाने समः
 प्रायेणामयवर्जितो दृढवपुर्मूर्खः सुखं जीवति ॥

लोभ-निन्दा ।

(३१२)

लोभपरतन्मा हि जीवनाशनव्यग्रहाय किं न कुर्वन्तीत्याह :—

यद्दुर्गासटवीसटन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं
 गाहन्ते गहनं ससुद्रसूयनलोभां क्षपिं कुर्वते ।
 खेवन्ते क्षपणं पतिं गजघटासंघदुःसञ्चरं
 गच्छन्ति प्रधनं धनान्वितधियस्तन्नोभविस्फूर्जितम् ॥

(ख) प्रशंसा-तरङ्गः ।

उद्भटकविता-प्रशंसा ।

(३१३)

रसाय तस्मै नम उद्भटस्य

शीतायते हृत् पृषताऽपि यस्य ।

प्रफुल्लभावं सुजनस्य चास्य-

मावित्यमेवैति सुदुर्जनस्य ॥

(उद्भटसागरस्य)

(३१४)

खिन्नं खेन समुद्भटेन सरसं स्वीयं मनो जायते

श्रुत्वाऽन्यस्य समुद्भटं खलु बभूवः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति ।

अज्ञानं ज्ञानवतोऽपि येन वशगान् कर्तुं समर्थः सुधीः

कार्यस्तस्य समुद्भटस्य मनुजैरत्यादरात् संग्रहः ॥

(भट्टोद्भटस्य)

(३१५)

अस्थाने पतितः स उद्भटरसो वाणीप्रियः कल्पते

न्यङ्काराय घृणाचयाय नितरां तापाय पापाय च ।

स्थाने स व्यथितः परं प्रभवति प्रख्यातये भूतये

चेतोनिर्वृतये परोपहतये शेषे शिवस्याप्तये ॥

(पण्डितजगद्धरस्य)

(३१६)

किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं

केयूरैर्मणिक्कुण्डलैरलमलं साङ्ख्यैरैरम्बुदैः ।

युंसाभिकामखण्डितं पुनरिदं मन्थामहे मण्डनं

यन्निष्पीडितपार्वणाः मृतकरस्यन्दोपमा उद्भटाः ॥

(वल्लभदेवस्य)

उद्यम-प्रशंसा ।

(३१७)

अमन् स्वं पूरयेद् वैद्यो अमन् स्वं पूरयेद् द्विजः ।

अमन् स्वं पूरयेत् तर्कुरअमन् स्वं न पूरयेत् ॥

(कविचन्द्रस्य)

गुणज्ञ-प्रशंसा ।

(३१८)

गुणपरिचयेन तदास्तादो यस्य कस्यापि न घटने इत्याहः—

संगृह्णाति गुणी गुणं गुणिगणाद् गृह्णाति तं नागुणी

दूरारण्यनिकीतनोऽपि सधुपः प्राप्यैव तत् पङ्कजम् ।

माध्वीकं परिषेवतेऽस्य नितरामाकरहमुक्त्वाच्छितो

भेकस्तन्निकटस्थितोऽपि नियतं खादत्यहो कर्दमम् ।

गृहि-प्रशंसा ।

(३१९)

पुत्रः सच्चरितः सती प्रियतमा स्वामी प्रसादोन्मुखः

स्निग्धं सित्तमवञ्चकः परिजनो निष्कलेशलेशं मनः ।

आकारो सधुरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं सुखं

तुष्टे विष्टपकष्टहारिणि हरौ संप्राप्यते गृहिणा ॥

छात्र-प्रशंसा ।

(३२०)

छात्रेषु कः प्रशस्यः को वा निम्नतराङ्गः—

यस्त्वात्तः श्रुतमात्रमर्थमखिलं गृह्णाति स व्याप्यतां
 यो वेत्ति द्विरुदाहृतं हृतफलं तत्रापि वक्तुर्वचः ।
 यस्तु स्पष्टमनेकशोऽप्यभिहितः कुर्यान्न किञ्चिद्गुहं
 धिक् तं तत्पितरौ धिगेव नितरां धिक् तद्गुहं गर्दभम् ॥
 (हरिमठ्यम्)

तेजस्वि-प्रशंसा ।

(३२१)

स्वपौषमहायशः समयदोषदुःखोऽपि सन्-
 ननल्पविषयाशयो लघुषु नेहते कर्मसु ।
 मञ्जीधरसहोदरद्विरटयूयविद्रावणो
 बुभुक्षुरपि केशरी न खलु मूषिकं धावति ॥

दया-प्रशंसा ।

(३२२)

दया परं धर्ममसुत्रं चात्र
 दयावतां न स्वपरप्रभेदः ।
 दुःखं परिषामवलीकते चेद्
 मत्वाऽत्मनस्तद् व्यथते दयालुः ॥
 (शिवनारायण शिरोमणिः)

दाह-प्रशंसा ।

(३२३)

हरिद्रदु खदूरोकरणे देवाना वेमुखा दग्धं प्रन् दानशेलान महाजनान् स्तोति —

रुद्रोऽद्रिं जलधिं हरिर्दिविषटो दूरं विहायः श्रिता

भोगीन्द्राः प्रबला अपि प्रथमतः पातालमूले स्थिताः ।

लीना पद्मवने सरोजसटना मन्वेऽर्थिसार्याद् भिया

टीनोद्धारपरायणाः कलियुगे धन्या उदारा जनाः ॥

(शङ्खकस्य)

(३२४)

एकोऽयं पृथिवीपतिः क्षितितले लक्षाधिका भिक्षुकाः

किं कस्यै वितरिष्यतीति किमहो एतद् वृथा चिन्वते ।

आस्ते किं प्रतियाचकं सुरतरुः प्रत्यखुजं किं रविः

किं वाऽस्ति प्रतिचातकं प्रतिलतागुल्मश्च धाराधरः ॥

दाम्पत्यप्रेम-प्रशंसा ।

(३२५)

प्रशंसन्ति च निन्दन्ति निगमा यद् गृहाश्रमम् ।

दाम्पत्यसाम्यवैषम्यभेदादेतद्व्यवस्थितिः ॥

(नीलकाण्ठदीक्षितस्य)

दुःख-प्रशंसा ।

(३२६)

द्विष्टत्वेन विबुध्य दुःखमबुधैर्नतत् कदा क्वाच्यते
 न द्विष्टं परमिष्टसाधनमिष्टं विज्ञेन विज्ञायते ।
 वैराग्यं नहि जायते जनिहरं शोकादिजं तद्विना
 तस्मादेव गुणत्वमत्र मुनिना गातं कण्णटादिना ॥
 (महासहोपाध्याय राखानदाम न्यायरत्नस्य)

धन-प्रशंसा ।

(३२७)

धनसम्बन्धादेव पुमा सम्यग्भागित्वनित्या —

नर्त्तरीश इति गोविन्दः श्रीदत्तित्त्रिमितीश्वरः ।
 हिरण्यगर्भ इत्येव ब्रह्मापि वक्तुं मानितः ॥
 (नीलकाण्ठटीक्षितस्य)

धनि-प्रशंसा ।

(३२८)

धनगुणयोर्धनमेव गरीय इत्याह —

धिगस्त्वेषां विद्यां धिगपि कवितां धिक् सुजनतां
 वयो रूपं धिग् धिग् धिगपि च कुलं दुर्गतिमताम् ।
 असौ जीयादेकः सकलगुणहोनोऽपि धनवान्
 बहिर्यस्य द्वारे लणलवसमाः सन्ति गुणिनः ॥

धर्म-प्रशंसा ।

(३२८)

मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुंस्त्वे पुनर्विप्रता
विप्रत्वे बहुविद्यता नययुता विद्यावतोऽर्थज्ञता ।
अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता
लोकज्ञस्य समस्तशास्त्रविदुषो धर्मं मतिर्दुर्लभा ॥
(क्षेमेन्द्रस्य)

(३३०)

धर्मः शर्म परत्र चेह च नृणां धर्मोऽन्धकारे रविः
सर्वापत्रशमक्षमः सुमनसां धर्मो निधिर्मूल्यवान् ।
धर्मा बन्धुरवान्धवे पृथुपथे धर्मः सुहृन्निश्चलः
संसारोरुमरुस्थले सुरतरुर्नास्त्वैव धर्मात् परः ॥
(क्षेमेन्द्रस्य)

पण्डित-प्रशंसा ।

(३३१)

पण्डितस्य अष्ट गुणान् विवृणोति —

द्वन्द्वं नोद्वहते न निन्दति परान् नो भाषते निष्ठुरं
प्रोक्तं केनचिदप्रियञ्च सहते क्रोधञ्च नालम्बते ।
ज्ञात्वा शास्त्रमपि प्रभूतमनिशं सन्तिष्ठते मूकवद्
दोषांश्चादयते गुणान् वितनुते चाष्टौ गुणाः पण्डिते ॥

(३३२)

उपादाता यावन्न भवति गुणानां गुणवता-

मसत्कल्यास्तावत्त्रिभुवनसद्गार्हा अपि गुणाः ।

अपि प्राग् दैत्यार्हदृष्टवसतेः कौस्तुभमणिः

स किं नामीदृश्वी श्रुतिरपि किमस्य क्वचिदभूत् ॥

परोपकार-प्रशंसा ।

(३३३)

सद्भिः स्त्रीपार्जिनधनैः परोपकारं कर्त्तव्यं इति दृष्टान्तेन दृढयति —

रत्नाकारः किं कुरुते स्वरत्नै-

र्विन्ध्याचलः किं करिभिः करोति ।

श्रीखण्डखण्डैर्मलयाचलः किं

परोपकाराय सतां विभूतिः ॥

प्रेम-प्रशंसा ।

(३३४)

इन्दुः क्व क्व च सागरः क्व च रविः पञ्चाकारः क्व स्थितः

क्वाऽभ्रं वा क्व मयूरपङ्क्तिरमला क्वाऽलिः क्व वा मालती ।

सन्दाध्नक्रमराजहंसनिचयः क्वाऽसौ क्व वा मानसं

यो यस्याऽभिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि वा वल्लभः ॥

(३३५)

दोषः कश्चिद् यदि निजजने सन्भवेद् दैवयोगाद्
नासौ ग्राह्यो भवति महतां रीतिरेषास्ति लोके ।
शृङ्गो दैवाद् यदि कुसुदिनीं गच्छति भ्रान्तचेताः
पद्मिन्या स प्रियमधुकरस्यज्यते किं कदाचित् ॥

ब्रह्मतेजः-प्रशंसा ।

(३३६)

अल्पीयसैव पयसा या कुम्भः परिपूर्यते ।
पपौ तदुद्भवः सिन्धुं गुरुत्वाद् ब्रह्मतेजसः ॥

भक्ति-प्रशंसा ।

(३३७)

नमो मुक्तौ स्पृहयामि नाथ विभवैः कार्यं न सांसारिकैः
किन्वायीज्य करौ पुनः पुनरिदं त्वामीशमभ्यर्षये ॥
स्वप्ने जागरणे स्थितौ विचक्षणे दुःखे सुखे मन्दिरे
कान्तारे निशि वासरे च सततं भक्तिर्मासु त्वयि ॥

(वाग्भटस्य)

मनस्वि-प्रशंसा ।

(३३८)

धनलोभेन परिषां सेवावृत्त्यपेक्षया व्याधिना तत्ककरणाञ्जमत्वमपि वरमित्याह :—

पङ्क्तौ वन्द्यस्त्वमसि न गृहं यासि योऽर्थी परेषां

धन्योऽन्ध त्वं धनमदवतां नेत्रसे यन्मुखानि ।

श्लाघ्यो मूक त्वमपि ह्यपणं स्तौषि नार्याश्रया यः

स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिरं यः खलानां शृणोषि ॥

सहृत्त्व-प्रशंसा ।

(३३९)

स्वभावत उन्नतर्चिता अनी बहुविधवयुक्तोऽपि निजमौत्रत्वं न कदाचित् परिहरतीत्याह :—

सहृतां प्रह्वतिः सैव वर्द्धितानां परैरपि ।

न जहाति निजं भावं संख्यासु लाह्वतिर्यथा ॥

(शिवनारायण शिरोमणिः)

मौन-प्रशंसा ।

(३४०)

वाचाढतां निन्दन् मौनं स्तौति :—

मौख्यं लघुताहेतुमौनिसुन्नतिकारणम् ।

सुखरं नूपुरं पादे कण्ठे हारो विराजते ॥

विलोलः काकोलः क्षणति खलु यावत् कटुतरम्
सखे तावत् कीर द्रढय हृदि वाचञ्च सकलां
न मौनेन न्यूनो भवति गुणभाजां गुणगणः ॥

विद्या-प्रशंसा ।

(३४२)

विद्या नाम नरस्य कौर्त्तिरतुला भाग्यचये चाश्रयो
धेनुः कामदुघा रतिश्च विरहे नेत्रं तृतीयं च सा ।
सत्कारायतनं कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भूषणं
तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वसुखदं विद्याधिकारं कुरु ॥

स्वरूपनिरूपण-प्रशंसा ।

(३४३)

एवं बहवो जना दृश्यन्ते ये तावत् स्वानविशेषवासित्वात् तदनुसारिण निन्दान्ते
तत्र युक्तमित्याह :-

पुंसः स्वरूपपरिदर्शनमेव कार्यं

तज्जन्मभूमिगुणदोषकथा वृथैव ।

रत्नाकरीत्यमभिनन्दति को विषं वा

को वा न पद्ममभिनन्दति पङ्कजातम् ॥

सहाय-प्रशंसा ।

(३४४)

सद्वंशजातं गुणकोटिनस्रं
धनुः कथं क्षत्रियवासहस्रो ।
शरः परप्राणहरोऽप्यसव्ये
सत्यक्षयोगादधमो गरीयान् ॥

(३४५)

दुर्बलोऽपि सहायवत्तया सकलदुःसाध्यं साधयतीत्याह :—

अत्युच्चभूधरवरोपरि तुङ्गवृक्षात्
काकोऽपि पक्षफलमालभते सपक्षः ।
सिंहो बली द्विरदवर्थ्यबलाधिकोऽपि
सोदत्यहो तरतले स हि पक्षहीनः ॥

सुकवि-प्रशंसा ।

(३४६)

धीरं निक्षिपते पदं हि परितः शब्दं समुद्धीक्षते
नानार्थाहरणञ्च वाञ्छति मुदाऽलङ्कारमाकर्षति ।
आदत्ते विमलं सुवर्णनिचयं धत्ते रसान्तर्गतं
दोषान्वेषणतत्परो विजयते सच्चोरवत् सक्कविः ॥

नष्टावत् खलु धातुवादिन इवोद्भवन्ति केचिद् रसान् ।
 अर्थालङ्कृतिसदुरसद्रवमुचां वाचां प्रशस्तिस्पृशां
 कर्तारः कवयो भवन्ति कतिचित् पुण्यैरगण्यैरिह ॥
 (राघवचैतन्यस्य)

(३४८)

नैव व्याकरणज्ञमिति पितरं न श्वातरं तार्किकां
 दूरात् सङ्गुचितैव गच्छति पुनश्चण्डालवच्छान्दसात् ।
 मीमांसानिपुणं नृपंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा
 काव्यालङ्करणज्ञमित्य कविताकान्ता वृणीते स्वयम् ॥
 (क्षेमिन्द्रस्य)

सुजन-प्रशंसा ।

(३४९)

दृश्यन्ते भुवि भूरिनिख्यतरवः कुत्रापि ते चन्द्रनाः
 पाषाणैः परिपूरिता वसुमती वज्रो मणिर्दुर्लभः ।
 श्रूयन्ते करटारवाञ्च नियतं चैत्रे कुहूकृजितं
 तन्नन्ये खलसङ्घर्षं जगदिदं द्विवाः क्षिती सज्जनाः ॥

(३५०)

घृष्टं घृष्टं पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं
 छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु चैवेक्षुदण्डम् ।
 दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काञ्चनं कान्तवर्णं
 प्राणान्तेऽपि प्रहृतिविह्वतिर्जायते नोत्तमानाम् ॥

सुपुत्र-प्रशंसा ।

(३५१)

कुम्भः परिमितसम्भः
 पिवत्यसौ कुम्भसन्धवोऽश्वोधिम् ।
 अतिशेते हि सुपुत्रः
 काञ्चिज्जनकं निजिन चरितेन ॥
 (भट्टभक्तस्य)

(३५२)

पात्रं न तापयति नैव मलं प्रसूते
 ज्ञेहं न संहरति नैव गुणान् क्षिणोति ।
 द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते
 सत्पुत्र एव कुलसञ्जनि कोऽपि दीपः ॥

(३५३)

अस्तांगते भास्वति नान्धकारान्
शनैश्चरो हन्ति विधौ बुधस्य ।
पितुर्गुणैर्न प्रतिभाति युक्तो
गुणान्वितो हि खगुणेन भाति ॥

सुवंश-प्रशंसा ।

(३५४)

गुणप्रयुक्ताः परस्मर्भेदिनः
शरा इवावंशभवा भवन्ति हि ।
तथाविधा ये च विशुद्धवंशजा
व्रजन्ति चापा इव तेऽतिनस्त्रताम् ॥

सुसंसर्ग-प्रशंसा ।

(३५५)

मलयान्द्रेः समीपस्थो विटपी चन्दनायते ।
ह्यतवासः समं सद्भिर्दुर्जनः सज्जनायते ॥
(रत्नाकरस्य)

रस-तरङ्गः (शृङ्गार-रसः)

१४८

(३५६)

दूरीकरोति कुमतिं विमलौकरोति

चेतश्चिरन्तनमघं लुप्तकीकरोति ।

भूतेषु क्रिञ्च कारुणां बहुलौकरोति

सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति ॥

(अर्गाटस्य)

स्थानमहिम्-प्रशंसा ।

(३५७)

नकस चन्द्राद् युष्वापिके सत्यपि च चन्द्रवद् किं वाश्रियते इति शब्दां गिरस्तत्राह :—

उभौ पक्षौ श्लोौ सुवि वियति चाव्याहृतगतिः

सदा भौर्न भुङ्क्ते वसति सकलस्थाणुधिरसि ।

बकी चान्द्रस्तुल्यो शुष्पससुदयः कश्चिदधिकी

गुणाः स्थाने भान्या न च पुनरभौ स्थानरहिताः ॥

(वररुचेः)

रस-तरङ्गः ।

(१) शृङ्गार-रसः ।

(३५८)

वचःश्लोवदनवामभरौरभासैः

पृथन्ति यस्य विभुतां पुरुषास्त्रयोऽपि ।

सोऽयं जगन्निर्तयन्निव्वरचापधारी

भारः परान् प्रह्वरतीति न विस्मयाय ॥

(२) वीर-रसः ।

(३५८)

पौतोऽथे कलसोद्भवेन मुनिना ध्वस्तोऽसि देवासुरै-

रावदोऽसि च राघवेण सृदुना शाखामृगैर्लङ्घितः ।

धिक् त्वां नाम च तेऽम्बुधिः सलिलधिः पानीयधिस्तोयधिः

पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारांनिधिर्वारिधिः ॥

(३६०)

सङ्क्षयो लघुसन्धानो दूरपाती च राघवः ।

कर्णो दृढप्रहारी च पार्थस्यैते त्रयो गुणाः

(क्षेमेन्द्रस्य)

(३) करुण-रसः ।

(३६१)

व्याधिन जालनिबन्धा काचिन्मृगौ सकरुणं ब्रवीति :-

आदाय मांससखिलं स्तनवर्जमङ्गान्-

मां मुञ्च वागुरिक्त्वा यामि क्वरु प्रसादम् ।

सौदमि शम्भकवलग्रहणानभिन्ना

मन्मार्गवीक्षणपराः शिशवो मदीयाः ॥

(मुक्तापोद्भस्य)

(३६२)

कहापण्डितस्य वाणभट्टस्य सत्यसमये खेदोक्तिरियम् :—

ध्वस्तः काव्योरुमेरुः कविविपणिसंहारद्वराग्निर्विशोर्णः

शुष्कः शब्दौघसिन्धुः प्रलयमुपगतो वाक्यसाणिक्यकोषः ।

दिव्योत्तीनां निधानं निधनमुपगतं हा हता दिव्यवाणी

वाणे गीर्वाणवाणीप्रणयिनि त्रिधिना प्रापिते दीर्घनिद्राम् ॥

(काणभट्टस्य)

(४) अद्भुत-रसः ।

(३६३)

सूकारब्धं कमपि वधिराः श्लोकसाकर्णयन्ति

अञ्जालुखं विलिखति कुणिः श्लाघया वीक्षतेऽन्धः ।

अभ्यारोहत्यहह सहसा पद्भुरप्यद्रिशृङ्गं

सान्द्रालस्याः शिशुभरणतो सन्दसायान्ति बन्ध्याः ॥

(५) हास्य-रसः ।

(३६४)

चूर्णखदिरयुतवीटी-

जनिताधररागभङ्गभयात् ।

पितरि प्रेते गणिका

रोदिति हा ताततातेति ॥

(जेमिन्द्रस्य)

(६) भयानक-रसः ।

(३६५)

दीप्तक्षुद्देगयोगाद् वदनलहलहलम्बजिह्वाग्रलीढ-

ब्रह्माण्डचौद्रविन्दुप्रबलतरभवज्जाठराग्निस्फुल्लिङ्गाम् ।

कालीं कङ्कालशेषामतुलगलचलन्मुग्धमालाकरालां

गुञ्जासंवादिनेत्रामजिननिवसनां नौमि पाशासिहस्ताम् ॥

(शार्ङ्गधरस्य)

(७) वीभत्स-रसः ।

(३६६)

उत्कृत्य ज्वलितां शवात् कथमपि प्रेताग्रनः पैश्रितीं

पेशीमग्निमयीं निगीर्थ्य सहसा दन्दद्वमानोदरः ।

धावत्युत्प्लवते सुहुर्निपतति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते

विष्वक् क्रोशति संपिनष्टि जठरं सुध्या चलन्मस्तकः ॥

(८) रौद्र-रसः ।

(३६७)

रे धृष्टा धार्तराष्ट्राः प्रबलभुजहृत्ताण्डवाः पाण्डवा रे

रे वार्ष्णेयाः सङ्गणाः शृणुत मम वचो यद् ब्रवीम्यूर्ध्वबाहुः ।

एतस्योत्खातबाहोर्द्रुपदन्तृपसुतातापिनः पापिनोऽहं

पाता हृच्छोषितानां प्रभवति यदि वः कोऽपि वा तं स पातु ॥

(६) शान्त-रसः ।

अनित्यता ।

(३६८)

सेवध्वं विबुधास्तमन्धकरिपुं सा क्लिश्यतान्यश्रुते

यस्मादत्र परत्र च त्रिजगति त्राता स एकाः शिवः ।

आयाते नियतेवशात् सुविषमे कालात् कराखाद् मये

कुत्र व्याकरणं क्व तर्ककलहः काव्यम्रसः ह्यापि वा ॥

(राजानकलौलकास्य)

अनुतापः ।

(३६९)

कविर्वाहिकं निन्दति :—

गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता दन्ताः समुन्मूलिता

दृष्टिर्नश्यति रूपमेव चलितं वल्लभ्य लालाकुलम् ।

आलापं न करोति बान्धवजनः पत्नी न शृणुषते

हा कष्टं स्थविरः पिताऽपि बहुभिः पुत्रैरवज्ञायते ॥

कर्मफलम् ।

(३७०)

लक्ष्मीनाथं वहति गरुडस्तस्य भक्त्यो भुजङ्ग

उच्चा वोढा धनपतिसखं सोऽपि घासं जघास ।

हंसो भुङ्क्ते विसकिशलयं ब्रह्मणो वाहकोऽपि

सेवाभिर्न क्षयति महतां कर्मणो दुर्विपाकः ॥

लब्धं जस्य सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यशोभाकरः
 स्थित्यर्थं श्रितिकण्ठमप्युपगतस्तेनापि शीर्षं धृतः ।
 वृद्धिं शीतकरस्तथापि न गतः क्षीणः परं प्रत्युत
 प्रायः प्राक्तनमेव कार्म बलवत् कस्योपकुर्वीत कः ॥
 (पण्डितश्रीबकस्य)

काल-चरित्रम् ।

(३७२)

पृथ्वीतलीऽग्निं यावतीया जीवाः सर्वथा सर्वदैव आहारान्नेषणतत्परा न
 ऋत्युचिन्तां कुर्वन्तीत्याह :—

मेको धावति तच्च धावति फणी सर्पं शिखी धावति
 व्याधो धावति केकिनं विधिवशाद् व्याघ्रोऽपि तं धावति ।
 स्वस्वाहारविहारसाधनविधौ सर्व्वे जना व्याकुलाः
 कालस्तिष्ठति पृष्ठतः कचधरः केनापि नो दृश्यते ॥

द्वैवबलम् ।

(३७३)

(क)

दाता बलिः प्रार्थयिता रमेशो
 दानं सही वाजिमखस्य कालः ।
 दातुः फलं बन्धनमेव जातं
 नमोऽस्तु देवाय यथेष्टकर्त्तॆ ॥
 (क्षेमेन्द्रस्य)

(ख)

यो यं जनापकारणाय लजत्युपायं

तेनैव तस्य नियमेन भवेद् विनाशः ।

धूमं प्रसूति नयनास्यकरं यमग्नि-

भूत्वाऽऽबुदः स भ्रमयेत् सलिलैस्तुलेव ॥

(कङ्कणस्य)

प्रार्थना ।

(३७४)

मुक्तिकामिनः कस्यचिदुक्तिरियम् :—

सुव्यक्ता वेदभागैश्चरमदुरितजध्वंसरूपा हि सुक्ति-

स्तत्तातस्तत्त्वबोधो ननु जनकतया तस्य दौत्यं न युक्तात् ।

भक्ते त्वं तत्त्वबोधस्य हि निजजननी धर्मतः सापि नम्री

गद्यैः पद्यैर्वचोभिः परिहसनविधौ त्वं हि वक्तुं समर्था ॥

(अर्गटस्य)

(३७५)

गङ्गातीरवासी स्थविरः कोऽपि धनवान् कदाचित् केनचिदात्मीयेन “कथं भवान्
श्रीररन्नाथं यासाञ्छादनादिषु न यतते” इत्येवं पृष्टत्तं प्रत्युवाच :—

स्वःसिन्धुतीरेऽधविघातवीरे

वहत्समीरे करलभ्यनीरे ।

वसन् कुटीरे परिधाय चीरे

करोम्यधीरे न रुचिं शरीरे ॥

(३७६)

वाराणस्यां विश्वेश्वरसमीपे प्रार्थना :—

हर हर ह रतिं मे देहगृहेषु गङ्गा-

धर धर धरंभावं चेतसः स्वे पदाब्जे ।

भव भव भवसिन्धौ कर्णधारोऽत्र मृत्युं-

जय जय 'जय-शम्भो'-वाक् सदा स्यान्मदास्ये ॥

(श्यामाचरण कविरत्नस्य)

विषय-तृष्णा ।

(३७७)

(क)

समाप्य विषयान् सर्वान् यः क्लृप्ते भक्तिमिच्छति ।

सागरे शान्तकलौले स्नातुमिच्छुः स दुर्मतिः ॥

(क)

यस्या बीजमहङ्कृतिर्गुणतरं मूलं ममेति ग्रहो

भोगस्य स्मृतिरद्भुतः सुतसुताज्ञात्यादयः पक्षवाः ।

क्लान्धो दारपरिग्रहः परिभवः पुष्यं फलं दुर्गतिः

सा मे ब्रह्मविभावनापरशुना तृष्णालता लूयताम् ॥

विविध-तरङ्गः (पुरोधामस्य-जगन्नाथसन्दिरस्य) ६५-

वैराग्यत् ।

(३७८)

भोगे रोगभयं सुखे ज्ञयभयं विन्देऽग्निरुद्वृत्तं
दास्ये स्वामिसयं पुणे दानभयं वंशे पुत्रोत्पत्त्यत् ।
माने स्नानिभयं जये रिपुभयं दाये हातान्ताङ्ग्यं
सर्वं नास भवे भवेद्भयसयं वैराग्यसिदाभयत् ॥
(निसिन्द्रस्य)

विविध-तरङ्गः ।

प्रथम-विन्दुः ।

प्राचीन-शिलान्तिपिः ।

(१) पुरोधामस्य-जगन्नाथसन्दिरस्य ।

(३७८)

(क)

पुरोधामस्य-जगन्नाथसन्दिरस्य वर्धमानसन्दिरस्य विष्णोःपञ्चमनाथः ।—

शकाब्दे रत्नशुभ्रांशुरूपनक्षत्रनाथके ।

प्रासादः कारितोऽनङ्गभीमदेवेन धीमता ॥

(ख)

वासुदेवरथहते शत्रावशानुचरिते शन्ये नाथिकां प्रति अनङ्गसुन्दरनाथकीन कथितोऽर्थः
श्लोकः पूर्वोक्तस्य श्लोकस्यैव समर्थकः—

अङ्गच्छौणिशशाङ्गेन्दुसञ्चिते शकवत्सरे ।

अनङ्गभीमदेवेन प्रासादः श्रीपतेः कृतः ॥

(२) काशीधामस्थ-भवानीश्वरमन्दिरम् ।

(३८०)

वाराणसीस्थितस्य भवानीश्वरमन्दिरस्य निर्माणां प्रातःस्मरणीयया नाटोरराज्ञा
भवान्या कारितमित्याह :—

(क-ख)

बाणव्याहृतिरागिन्दुसञ्चिते शकवत्सरे ।

निवासनगरे श्रीमद्विश्वनाथस्य सन्निधौ ॥

धरामरेन्द्रवारिन्द्रगौडभूमिन्द्रभाविनी ।

निर्मले श्रीभवानी श्रीभवानीश्वरमन्दिरम् ॥

(३) वङ्गनगरस्थ-गोपालमन्दिरम् ।

(३८१)

झुशिदावाद-जिलान्तर्गत-‘वङ्गनगर’-स्थितस्य गोपालमन्दिरस्य निर्माणां प्रातःस्मर-
णीयाया ‘नाटोर’-राज्ञाः कन्यया तारया कारितमित्याह :—

खलून्यमित्तभावे श्रीभवानीतनुसन्धवा ।

निर्मले श्रीमती तारा श्रीमन्नोपालमन्दिरम् ॥

(४) गङ्गावासग्रामस्थ-हरिहरमन्दिरम् ।

(३८२)

हरिहरभेदज्ञानोपहतचेतसां नराणां धान्ति निराकर्तुं नवद्वीपाधिपतिना महा-
राजेन्द्रवाहादुर-क्षणचन्द्रेण गङ्गावासे हरिहरमूर्त्तिस्थापनं कृतमित्याह :-

गङ्गावासे विधिश्रुत्यनुगतसुकृतचौणिपाले शक्तीऽस्मिन्
श्रीयुक्तो वाजपेयी भुवि विदितमहाराजराजेन्द्रदेवः ।
भेत्तुं शान्तिं सुरारिद्विपुरहरभिदामज्जतां पासराणा-
सहैतन्नह्नरूपं हरिहरमुमयाऽस्थापयसौलया च ॥

द्वितीय-विन्दुः ।

(१) अपञ्जुति-कविता ।

(३८३)

या पाण्डिग्रहलालिता सुसरला तन्वी सुवंशोद्भवा
गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्यं मनोहारिणी ।
या केनापि हृता तथा विरहितो गन्तुं न शक्तीऽस्म्यहं
हे भिक्षो तव कामिनी नहि नहि प्राणप्रिया यष्टियतः ।

(निशानारायणस्य)

(२) कूट-कविता ।

(३८४)

(क)

अव्याद् वः करणोरणो रणरणो राणोरणो रावणो

धृत्वा येन रमा रमा रम रमा रामा रमा सा रमा ।

स श्रीमानदयोदयो दयदयो दायो दयोवेदयो

विष्णुर्जिष्णुरभीरभी रभरभी रामी रभीसौरभीः ॥

(पदच्छेदे श्लोकस्यास्य आह्वतिरियम्)

(ख)

८ ८ १० ११ १२ १३ ४

अव्याद् वः करणोरणः रणरणः राणः अरणः रावणः

३ १ १७ १८ १९ २० १६ २१

धृत्वा येन रं आर मारं अरमा रामा रमासारमा ।

६ २२ २३ ५ १४ ९ २४

स श्रीमानदयोदयः दयदयः दायः अत् अयः वेदयः

७ २५ २६ २७ १५

विष्णुः जिष्णुः अभीरभीरभरभीरामीः अभीसौः अभीः ॥

(३) गणित-कविता ।

(३८५)

कश्चिद् गणितशास्त्रसागरपारदर्शी महापुरुष श्लोकानेन पाठका
 गणित्वापि यथा विश्वधिकशतवर्षे (१२० वत्सर-यापि) परमायुर्लभन्ते
 सुकौशलमिदं दर्शयति —

इष्टं कार्तिकदर्शनैश्च गुणितं रुद्रेण युक्तं तथा

ब्रह्मास्यग्रहतं जलाधिपतिना यच्छेषितं तत् पुनः ।

वेदाङ्गैश्च हतं तदब्दनिचयं विश्लेषमक्तिप्रता-

स्तिष्ठेयुर्मुवि पाठका इति सदा विप्राश्रुतोपार्थना ॥

(स्यार् श्रीयुताश्रुतोषमुखोपाध्यायभरस्त्रत्याः)

(३८६)

दशदिनेन शोकेन भिक्टोरिया-सद्वाराज्या स्युखुष्टोयाब्दं कौशलेनाविष्करोति :—

इष्टं स्वाब्दसंयुतं स्वखयमव्यस्तं स्वखेशान्वितं

स्वाकाशाशुभभाजितं दिगुणितं यच्छेषितं दृग्गतम् ।

स्वाकाशाग्निरुमन्वितं शशियुतं यत् तत्र खृष्टीयके

वर्षेऽप्लान् सतपास्य नाकमगमद् भिक्टोरिया भूतलात् ॥

(हरकुमारशास्त्रिणः)

(३८७)

शोकेऽत्र पूर्वोत्तरं पराङ्गे च पृथग्रीत्या १२० संख्याया आविष्करणार्थं कौशलद्वयं
वर्तते :—

इष्टं वाणगुणं सुखेन सहितं स्वाङ्गाहतं यत् फलं

तत् तष्टं शरभूधरैश्च गुणितं पक्षेण संवत्सरम् ।

विष्टं नामहतं युतं शशसृता निम्नं शरघ्नैः शिवै-

स्तष्टं व्योमयुगैर्गजेन गुणितं जीवन्तु शिष्टा जनाः ॥

(उद्भटसागरस्य)

(४) चित्र-कविता ।

(३८८)

झोकोऽयं अनुलोमविलोमपाठे यथा एकविध एव भवति तथा कौशलं दर्शयति :—

वेदापन्ने स शक्ते रचितनिजरुगुच्छेदयत्नेऽरमेरे
देवासक्तोऽमुदक्षो बलदमनयदस्तोददुर्गासवासे ।
सेवासर्गादुदस्तो दयनमदलवक्षोदमुक्तो सवादे
रेमे रत्नेऽयदच्छे गुरुजनितचिरक्लेशसन्नेऽपदावे ॥
(रुद्रटस्य)

(५) प्रहैलिका-कविता ।

(३८९)

(क)

कः कर्णारिपिता किमिच्छति जनः किं स्वीकृतं विष्णुना
को जानाति परेङ्गितं विषमगुः कुत्रास्ति वा कामिनाम् ।
सीता कस्य वधूः प्रियः किमु हरेर्वर्ज्यः कफे को नृणां
तत्रत्युत्तरमध्यमाक्षरमहासन्धौ सुखे राजताम् ॥
(अर्भकस्य)

(उत्तरं—“सरस्वति नमस्तुभ्यम्”)

(क)

सर्वज्ञापहरो न लङ्कारहरो रजो न रत्नायनः

नयो नैव विलेगयोऽखिलनिष्कारो न भूतोऽपि च ।

अन्तर्धानपटुर्न लिङ्गपुरुषो नाप्याशुगो साधत-

स्तीक्ष्णस्यो न तु सायकस्तसिद्ध ये ज्ञानन्ति ते प्रविष्टताः ॥

(चर्मदास्य)

(उक्तं—“सङ्कुः” कारमेका इति भाषा)

(६) सप्तम्यापूरण-कविता ।

(३८०)

(क)

मनसा—“घटस्याः परतस्तिथिर्न नवमी सा पौर्णमासी किल ।”

नायं जन्मिन्महीसर्वे बन्धिघटारत्नोत्कटास्वादनात्

सौहित्येन धराधराङ्गशुलि सौज्ञारं चिपन्त्यां शिरः ।

दृष्ट्वाचन्द्रनाभःस्थलेन्दुमिलने नीरन्ध्रतामंघटाद्

“घटस्याः परतस्तिथिर्न नवमी सा पौर्णमासी किल” ॥

(कालिदासस्य)

(ख)

मनसा—“कुर्वन्ते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्यन्तं कुर्वन्ते ।”

द्वारे यस्य सदा ज्योतिरवरोधौ संसार्जन्तं पावकाः

पाकं शीतगुरातपत्नरचनां दस्त्रौ प्रतीहारताम् ।

देवा दास्यविधिञ्च हास्यमपरे धन्यः स लङ्गेश्वरः

“कुर्वन्ते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्यन्तं कुर्वन्ते ॥”

समस्या—“पतिवक्त्रं न पश्यति ।”

चतुर्थोर्भाद्रमासस्य चन्द्रचूडस्य कामिनी ।
दिनद्वयं वर्षमध्ये “पतिवक्त्रं न पश्यति” ॥

(घ)

समस्या—“ब्राह्मणस्य सहत् पापं सभ्यावन्दनकर्म्मभिः ।”

परोपकारसद्वर्षरोधकान्यापकारजम् ।

“ब्राह्मणस्य सहत् पापं सभ्यावन्दनकर्म्मभिः ॥”

(उद्भटसागरस्य)

(ङ)

समस्या—“चन्द्रोदयं वाञ्छति चक्रवाको ।”

शत्रौ दुरन्ते परिभूयमाणे

न कस्य हर्षः समुदेति चित्ते ।

भूत्या तवाच्छादितमाशुतोष

“चन्द्रोदयं वाञ्छति चक्रवाकी” ॥

(उद्भटसागरस्य)

(च)

समस्या—“माषपेषच्छलेन ।”

काचित् कान्ता विरहविधुरा प्रीषितस्य प्रियस्य

प्रावृट्काले प्रबलजलदैः पीड्यमाना पिनष्टि ।

रुद्रं रामं हनुमदरुणौ वापुकिं कुम्भजञ्च

क्षिप्त्वा मध्ये दृषदुपलयो “माषपेषच्छलेन” ॥

(उद्भटसागरस्य)

विविध-संस्कृतः (तृतीय-विन्दुः)

१६५

द्वितीय-विन्दुः ।

कालिकाता-‘संस्कृत-कलिका’-निराकृति-प्रस्तावः ।

(३८१)

(क)

पश्चिमिद-बिष्काटादयमिति (१८१५) खृष्टाब्दे यथा पश्चिम-कुल-तिलको 'सर्वं
मंकसे प्रायेणः' कलिकातास्य 'संस्कृत-कलिका' विलोपयितुमिच्छन् तात्कालिकं गमर्ष-
जनारैखं कर्तुं-उपश्लिष्यन्-भेदित्-साधनमनुवरोध, तदा यतः सर्वत्रैतोऽध्यापको
महात्महोपाध्यायः सङ्घटयः पश्चितो जयगोपालतर्कालङ्कारो महात्म्यो नितरां मन्-
पाङ्कितः संस्कृतकलेनैव सत्यादकचरस्य संस्कृतभाषाऽदयधनस्य सदाननसः सुपश्चितस्य
दोरे-स-भैष्यान्-उद्वलसन्-सा-सैवस्य समीपे तस्मै-सं-दोर्कं प्रेषितवान् :-

अस्मिन् संस्कृतपाठसङ्घसरसि त्वत्स्थापिता ये सुधी-

हंसाः कालवर्मेण पञ्चरहिता दूरं गते ते त्वयि ।

तत्तौरे निवसन्ति संहितायरा व्याधास्तदुच्छ्रितये

निव्यस्तं यदि पासि पाखक तदा कौत्सिचिरं स्यास्यति ॥

(जयगोपाल तर्कालङ्कारस्य)

(ख)

(१)

१७.

पूर्वोक्तं महात्मना उद्वलसन्-साधनेन अध्यापक-कुल-तिलक जयगोपाल
तर्कालङ्कारस्य पूर्वोक्तं श्लोकं पठित्वाः दुःखातिथयमनुभवता संस्कृतभाषाया उक्तपैरुप-
खण्डः-अध्यापकस्य तस्मै-सं-दोर्कं प्रेषितवान् :-

विधाता विश्वनिर्माता हंसास्तत्रियवाहनम् ।
अतः प्रियतरत्वेन रक्षिष्यति स एव तान् ॥

(२)

अमृतं मधुरं सम्यक् संस्कृतं हि ततोऽधिकम् ।
देवभोग्यमिदं यस्माद् देवभाषेति कथ्यते ॥

(३)

न जाने विद्यते किं तन्माधुर्यमत्र संस्कृते ।
सर्वदैव समुत्पत्ता येन वैदेशिका वयम् ॥

(४)

यावद् भारतवर्षं स्याद् यावद् विन्ध्यहिमाचलौ ।
यावद् गङ्गा च गोदा च तावदेव हि संस्कृतम् ॥
(होरेस्-हेम्यान्-उडल्सन्-साहेवस्य)

(५)

तदा संस्कृतकलेजस्य अध्यापकानामन्यतम आलङ्कारिकवर्धनहामहोपाध्यायः
प्रखिलतः प्रेमचन्द्रतर्कवागीशो महाशयो नितरां दुःखमनुभवन् वक्ष्यमाणं श्लोकं होरेम-
हेम्यान्-उडल्सन्-साहेवस्य सकाशे प्रेषयामास :—

गोल्लश्रीदीर्घिकाया बहुविटपितटे कोलिकातानगर्थी

निःसङ्गो वर्त्तते संस्कृतपठनगृहाख्यः कुरङ्गः क्षयाङ्गः ।

हन्तं तं भौतचित्तं विष्टतखरशरो 'मिकले'-व्याधराजः

साशु ब्रूते स भो भो उडल्सनमहाभाग मां रक्ष रक्ष ॥

(प्रेमचन्द्र तर्कवागीशस्य)

विविध-तरङ्गः (कुम्भः).

११७

(घ)

पूर्वांशं त्रैलोक्यं-तर्कवागीमल्ल शोकं प्राप्य पदित्वा च नितरां समोदयेन होरेष्
'हेम्यान्-उद्बलसन्-साहेबेन तस्मात्पि प्रेषितौ बल्यमापः शोकः :-

निम्बिष्टापि परं पदाहृतिप्रतीः शश्वद् बहुप्रापिनां
सन्ततापि करैः सहस्रकिरपीनाग्निस्फुलिङ्गोपमैः । *
ह्यमायैश्च विचर्चितापि सततं सृष्टापि कुहालकै-
दूर्वा न क्षियते क्वयापि नितरां घोरुर्दया दुर्बले ॥
(होरेस्-हेम्यान्-उद्बलसन्-साहेबस्व)

कुम्भः ।

(३८२)

स्वल्पमापीच्च दृढं यथेष्टं

तिपत्य कृपादुपनीय वारि ।

प्राणान् परेषामन्वतोह कुम्भः

परोपकाराय सतां प्रयत्नः ॥

(३८३) ✓

गुणयुक्तोऽप्यथो याति रिक्तः कूपे घटो यथा ।
पूर्णा गुणविज्ञानोऽपि जनैः शिरसि धार्यते ॥

तन्नुत् ।

(३६०)

अलिं गोप्सदवद पति उदम्दत् दृष्टं च उद्योतवद्

सेतं भृत्पणवद् द्वं तुहिनवद नृनीपतिं शृत्यवत् ।

चित्तात्कृद्यं शिलाशकलवद् देहं निजं भावद

भक्तः पश्यति यस्य तद विजयतां नयं परब्रह्मवत् ॥

(उद्भट्टमागवस्य)

प्रदीपः ।

(३६८)

इ रे दीप तिरस्त्रताखिलतसःस्तोभारिवर्गस्य ते

रादौ गूढनिजाङ्गपातिश्लभाघातेन किं पौरुषम् ।

तत् दार्त्ताचर येन तावकयशो भूयात् प्रभाते पुन-

र्न स्नेहो न च सा दशा नहि परं ज्योतिः पुनः स्थास्यति ॥

सध्वस्यः ।

(३६९)

विष्टिः विविच्य सध्वस्यो निर्णेतव्यः । सत्यपि मानुषे गुरुराशौ महानिर्लघुवेद्
कटाप्यसो न निर्णेतः । अन्यथा परिणतौ विपत्तिरेव । सत्यधारणमुदाहृत्य
कविन्देव प्रमाणयति :—

प्रहृतिलघौ सध्वस्ये

गुणिनि शुचावपि न विश्वासः ।

बोधयति वेधकालं

भासितरण्डो हि मीनस्य ॥

मूर्ख-परिहृत-पार्थक्यम् ।

(४००)

शब्दायते श्रुतिकठोरमलं जलेन

होनो घटोऽर्द्धसलिलोऽपि च रोति घोरम् ।

पूणोऽरवो भवति यत् तदयं विशेषो

विद्यावतोऽल्पविदुषः खलु वालिशस्य ॥

(शीलाभट्टाशिकायाः)

साधारण-नौतिः ।

(४०१)

परिहृते बहुविद्ये च स्त्रोजने च विभूषिते ।

भोजने व्यञ्जनाद्ये च को रसो गोरसं विना ॥

(४०२)

हे कुर्याद् हे न कुर्याच्च सन्देहे ससुपस्थिते ।

कुर्याद् मूत्रपुरीषे हे न कुर्याद् गमनाशने ॥

(४०३)

भुक्तोपविशतस्तुन्दं शयानस्य च पुष्टता ।

आयुस्संक्रममाणस्य मृत्युर्धावति धावतः ॥

सुजन-दुर्जन-पार्थक्यम् ।

(४०४)

पनसचूतङ्गुन्दाभा उत्तमसध्यावसाः ।

फलं पुष्पं फलं पुष्पं कर्ष्यं वाक् कर्ष्यं वागपि ॥

(द्विकटनितम्बायाः)

(४०५)

आरक्षगुर्वी जयिणी क्रमेण

लघ्वी पुरा वृद्धिसती च पश्चात् ।

दिनस्य पूर्वार्द्धपरार्द्धयोः सा

छायेव मैत्री खलसज्जनानात् ॥

(वाचस्पतिः)

(४०६)

गुणायन्ते दोषाः सुजनवदने दुर्जनमुखे

गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् ।

यतो लेघः चारं पिबति कुरुते वारि मधुरं

फणी क्षीरं पीत्वा वमति गरलं दुःसहतरम् ॥

(४०७)

उल्लृष्टसध्यमनिहृष्टजनेषु मैत्री

यद्वच्छिलासु सिकतासु जलेषु लेखा ।

वैरं क्रमाद्धममध्यमसज्जनेषु

यद्वच्छिलासु सिकतासु जलेषु लेखा ॥

स्वभावाख्यानम् ।

(४०८)

असाधुः साधुर्वा भवति खलु जात्यैव पुरुषो

न सङ्गाद् दौर्जन्यं न च सुजनता कस्यचिदपि ।

प्ररूढे संसर्गे मणिभुजगयोर्जन्मजनिते

मणिर्नाहेर्दोषान् स्पृशति न च सर्पो मणिगुणान् ॥

(४०९)

काकः पद्मवने रतिं न कुरुते हंसो न कूपोदके

मूर्खः पण्डितसङ्गमे न कुरुते विद्वान् न मूर्खे जने ।

दुष्टः खेवति नो कदापि सुजनं शिष्टो न दुष्टं जनं

या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता सा न क्वचित् त्यज्यते ॥

स्वर्णकारः ।

(४१०)

हे हेमकार परदुःखविचारमूढ

किं मां भृशं क्षिपसि वारशतानि वल्ली ।

सन्दीपिते मयि सुवर्णगुणातिरेको

लाभः परं तव सुखे खलु भस्मपातः ॥

(अमरकस्य)

पनिशिष्टम् ।

दृतीय-उदाहः ।

टिप्पणः ।

(१) धिनाक्षी—सङ्घटितः । शिखा—गग्निः । पार्श्व—दरानः । पाथोधिः—
समुद्र । पतर—पत्नी । विश्वम्पः—विश्वमेव रूपं यथेति प्रतीतिः ।

(२) सिद्ध—दृष्टीनिविष्टः । सत्त्वानुकाशोऽतः—सत्त्वगुणप्रधाना अनुकाम्या
सत्त्वानुकाश्या स्वर्गनिर्पेक्षा दद्या इत्यर्थः, मा उद्यता यथात मः । गुणशैः—
रजःसत्त्वतन्मोभिः । मन्त्रतः—उच्यतेप्रलयाकार्येषु ब्रह्मविष्णुरुदरूपतया निर्मितः
उच्यते इत्यर्थः । स्वयं तदस्योऽपि सत्त्वादिकार्येषु सत्त्वादिगुणैः सह सम्पृक्त इति
इत्यर्थः ।

(३) इदं भवोदन्वति संसारसमुद्रे यत ब्रह्म बन् कर्षधारः तटेव ब्रह्म नम्रति
उदानो गिरं, स्वयः सन्सद्य विषयीकुरु । चचुरविषयत्वात् केवलं वाचनसयो-
र्द्वैपद्यं नुरु इत्यर्थः । अत्र हेतुमाह । कौटशं निष्परोपाधि नास्ति परमन्वत
पत्नीरुष्टि उपाधिर्यस्य तत्तथा विगुह्यचैतस्यस्वरूपमित्यर्थः । अतएव सुदुष्प्रापम् ।
अनु तदा कुर्वेतत प्राप्यमित्यत आह अवनिपर्यभिन्त्यापि सर्वतोभावेन शुक्लिव्यापक
स्वर्दैवास्ति इत्यर्थः । पक्षे यत् यदवान् सन् इह सदुक्तौ कर्षधारो भव कर्षं
जातय । तत—उत अनु इत्यादि सूत्रम् । मिः, ओ मनसोऽपि विषयीकुरु ।
उत, मन, गर्त, निर्, पग, उप, अधि, सु, टुर्, प्र, अप, अय. नि, परि, त्रि, वि,
या, अपि सम, प्रति मिः—अथ ओ इत्यव्ययं सन्बोधनसूचकम् । एते विंशति-
निर्मन्त्राः स्युः ।

(४) निरुंशः—दद्यादाचिष्ठादिगुणहीनः ; पक्षे मन्त्ररजसमोगुणातीतः ।
निक्रिय —धर्मकार्मरहितः, पक्षे अकर्ता, जीवात्मा एव कर्तृत्वाभिमानोत्पत्तः कर्ता
न तु परमात्मा । निकलः—कला चतुःषष्टिविधा विद्या तद्रहितः सूक्ष्म इत्यर्थः ;
यस्य अंशरहितः पूर्ण इत्यर्थः । निरुपाधितः—धर्मचिन्तावर्जितः (उपाधितः

धर्मचिन्ता” इत्यमर.), पक्षे देहाद्युपाधिरहित । अरूप—सौन्दर्यहीन , पक्षे निराकार । उपाधे—वैराग्यादिसाधने ।

(६) माधव—माया लज्जा धव पति । सपत्नी लक्ष्मी हरि प्रिय अभिमता । तन्निन्देव—तन्निन्दन स्वामिन्येव । स्थिरा—तमेव सेवते इत्यर्थ ।

(७) दूना—दु खिता । मतसुतगणा.—विद्वासी जना । पद्मामृतस्य^१—
लक्ष्मीपुत्रस्य धनिन इत्यर्थ । आधिनिवारणाय—मनोदु स्वमीचनया ।

(८) अचल्यम—अचल्यम । सर्वसाफल्यमूर्त्त—सर्व साफल्य धर्माश्रकाम मोक्षरूपफलभागित्व तस्य मूलम् । भाव—देवविषया राजविषया च रवि । जनि—जन्म ।

(९) दर्शयते—आत्मानमिति शेष । कुटिला हि स्वस्वामिनोऽनुरागमन्त्रेषु
नेच्छन्ति, तथापि भक्तमात्मान दर्शयते इत्युक्त्वा तमिति तच्छब्दवाच्यस्य नितरा
भक्तवात्सल्य दर्शितमिति भाव ।

(१०) भक्तिप्रज्ञादीनि विशेषणानि नेत्रपक्षे तनुपक्षे च पर्यायक्रमेण द्विवचनैक
वचनान्तानि । प्रज्ञ—मत्त आसक्त इत्यर्थः । समाधिर्नरतै—ध्यानपरायणै ।
नीतेहितप्राप्तये—नेत्रपक्षे नीते प्रापिते हितप्राप्तये, तनुपक्षे नीता ईहितप्राप्तये
अभीष्टलाभाय । लावण्याना सोन्दर्याणा एकौ मुख्यो महानिधी प्रशस्ताधारो
पक्षे महानिधि रेफपरत्वात् सन्धो महानिधी । रसिकतामित्यादि—राधिकानयन
हयमेव हरिर्नयनयोस्तनोश्च रस वेत्तोति भाव

(११) केन—केन उपचारिण । अर्चयत—अर्चयितु शक्नयात्, न केनापीत्यव
तस्माद् मननादिकमेव श्रेय इति भाव ।

(१२) सामानाधिकरण्यम्—एकाधिकरणहत्तित्व, तच्च विशुद्धविश्वम्भर इत्युक्तौ
विशुद्धविश्वम्भरत्वयोस्तुल्याधिकरणहत्तित्व मतीयत । परन्तु विश्वान्तर्गतस्यापि दीनस्त
मत्त भरणाभावात् स सम्बन्धस्त्वपि न घटते । एतेन तव अजितत्वमुचितमेव ।
अन्वय—सम्बन्धम् । उरौल्लव्य—स्त्रील्लव्य । जनाईनो भवसि—अभिनवजनाईनो
इतीत्यर्थ । तथाच तव जनाईनत्व हि जनानामसुरविशेषाणामर्दनेनेव, न तु शरणा
गताना माह्वशानामिति भाव ।

- (११) प्रकृतिमुखा—प्रकृत्या सुखरा वाचाया सरकतीत्यर्थः ।
 चक्षुषा—क्षणीः । मन्वायः—सदमः । शिपः—भगवन्मनः । दाबभूताः—काष्ठशयः ।
 १. (१७) कथं—कथमगम् ; पथे वरपथम्, शक्तिव्यवर्तं जलवापि सत् पातीति
 कथम् ; कुर्वं—प्रवर्तं ; पथे इष्टव्यमित् । विपादं—दुःखं ; पथे विवपादिनं
 विवन् । पन्वसिदं—शक्तिव्यवर्तं ; पथे वद्वन् । संजर्षं—सम्यक् ज्ञापार्थं ; पथे यन्मन्
 दूष्णा यस्तु क सन् । यमनं—निशार्थं ; पथे यमन् । उरवर्तं—प्रवर्तवेनम् ।
 लोकागता—वर्षाः । लोकेऽत्र चित्तलीलाऽपम ।
 (१४) मन्मथकपिष्यन्—मन्थेन कपित्वात्परीतमुद्रकीटिज मुक्तं खदितं वन
 शक्तिव्यवर्तं तदम् । “कपित्वात्परीतः कोटो गज इत्यभिधीयते” — इत्युक्तमात्मा ।
 (१६) (ख) षट्—कृपयः । शोभाशरः—सूतः । सधि—ई सरक्षति ।
 (१७) चक्रमा—स्वामी कृष । अन्धेन—भगवन्निना । वैरिणी—सरक्षति ।
 शेषम—पात्तयं पञ्चमिदम् । छेदप्रति—छेदं कृत्वासीति वैरिणामधायो वपम् ।
 वनंति लोभासन्धिः । कोपहेतुति शोध्यम् ।
 (२०) भूतिः—जन्म ; पथः । उरवर्तुर्न इत्युक्तः ।
 (२१) सधुर्न—सुधुर्न इत्युक्तः । वन्—कटिबन्धितः । शोचो—
 प्रकृषी । चित्तिव्यवर्तः—इत्यः । विन्दति—प्रवर्तते ।
 (२२) रज्जुषां कृत्वापिः—सूतः । सादा—इषिषी इत्यर्थः । प्राचाशोचः—
 रामचन्द्रः । विषी—भायै । वासि—प्रतिवृत्ते । शान्तं—व्येदम् । प्रवर्तति—
 अत “भवति किम्” इत्यपि पादान्तरम् ।
 (२३) “द्वयति च द्विसरज्जायते अन्द्रबानाः” — इत्युक्तवर्तिते । पाथिष्ये—
 विवाहि ; पथे भवत्या धारणे ।
 (२४) अत्रिष्येः—अत्रिष्यति । प्राचापिष्यतिवादाद अत्रिष्यता ।
 (२५) चित्वादिपथस्युपटिरोऽप्यं शोचः । अशुभं—अशुभं मन्मथम् ।
 मन्मथः—पथमन्मथो मन्मथरी । प्रथममन्मथारं—मन्मथमन्मथचित्तानां शोचामित्यर्थः ।
 लतीयम्—लतीयम् अत्रिष्यति । द्वितीयम्—द्वितीयम् अत्रं सारमित्यर्थः ।
 (२६) कर्षति—कर्षदास्यं कर्षन्ति सन् मन्मथेन अचिता व्याता अन्ध-

नाभि समुद्र मुद्रायुक्त शिवनामाद्वै भूषितसर्वगात्र इत्यर्थे । मायायोगी—
 कपटयोगिविश्वारी । रघुरमथेति—रघुरमथस्य रामचन्द्रस्य पुरस्य गृहस्य प्राङ्गणे ।

(२७) चैलाञ्जलि—वस्त्रप्रान्ते । नाथ—हे रामचन्द्र । घोषा—घारी । तपस्वी—
 मम पति गौतममुनि ।

(२८) कलसोद्भवधर्मपवीस—अनख्यरमणी लोपासुद्रामित्यथ । चुलुकितासु
 निधि—चुलुकित गण्डभीकृत अम्बुनधिर्येन स तस्य अगम्यस्य इति शेष । उक्तम्—
 'निपतकालकूटस्य हरस्यैवाङ्घ्रिलिलनम्' इति ।

(२९) ब्रजवासिवारिजदृशा—पद्माक्षोणा गापीनाम । पाञ्चालजावा—द्वीपव्या ।

(३१) मात—हे यशोद्वे । मन्वानक—मन्यनदस्य । इश्वर—शिव ।
 सरभस—सौत्वृक्ष ।

(३२) सुरहर—श्रीकृष्ण । षध—काष्ठ तृण वा । रसताम—द्रवत्वम ।
 क्लृप्तानु—अग्नि ।

(३३) सहजज—सुरलोकसम्भूतवशनिर्मितत्वात् । गुण—मोर्वी उपचिञ्जीणदि
 रित्वपि । धनु—हरशरासनम । निर्गुण मोर्वीरहित, दयादाक्षिण्यादिहीनस्य ।
 सच्छिद्र—सदोष इत्यपि । कुवशज—कौ पृथिव्या यो वशो वेणुस्तज्जात, कुम्भित
 कुलसम्भूतस्य ।

(३४) आभीरकन्याप्रिजगुणकथने—गोपतनयाना वत्सम श्रीकृष्ण तय गुणावली
 कीर्त्तने । श्रीकृष्णलीलिनि—श्रीकृष्णस्य लीलाविलासश्रवणे

(३७) शप्याय—शप्य कोमलतृण भक्षयितुम । न स्पन्दने—किञ्चिदपि न
 चलति । सहति—सम्हृ । कुरङ्गनयनानेवास्वभि—हरिणलोचनाना गोपाङ्गनाना
 नेत्रजल ।

(३८) सुमनोमाला—पुष्पमाला । सुलभा—अन्यवहारादित्यर्थे । प्रेषित
 भर्त्तकाथा तथा नियमात् । कमलदल—पद्मपत्रम् । टराप—दुर्लभ गोपीविरह-
 सापशान्त्वथ अधिकक्षयनात् ।

(३९) पल्लविनी—विटपिनी ("पल्लवोऽस्त्री किसलये विटपे विस्तरे वने" इति

चन्द्रम् । निर्विषः—संसारविरक्तः ।

(५४) षड्भासः—कार्तिकेयः । इतरः—अपरतनयः । वर्चनं—जीविकानिर्वाहः ।

(५५) जीवनं—जीविकानिर्वाहोपायः । सञ्ज—गृहम् । गुरुणा—पुरोहितेन ।

(५६) स्वत्वं विचे—इत्यादि प्रतिवचनम् ।

(५७) जगदस्व—जगन्मातः । दास्वकः—विलोचनः शिवः । भावः—
देवविषया रतिः ।

(५८) मधि—घातु + क्त = मथितः । अतुलनिर्वृतिम्—अनुपमसुखम् ।
उःभक्ति—त्यजति ।

(५९) सुरतटिनीव्यतिकरमरणेऽपि—सुरतटिनी गङ्गा तस्मात् व्यतिकरः सम्पर्क-
स्नेह मरणेऽपि । गङ्गाधरस्य मम शिरसि गङ्गा वर्चते, तस्यां मृतस्य हरस्य
पुनर्हरत्वापत्तौ न काचिद् विक्रतिः ।

(६०) अपर्णां—पद्मशून्वा लतामिति शेषः ; पचे दुर्गाम् । रोगनाशिनौ—
व्याधिविनाशिनौ ; पचे वितापचयकारिणीम् । शूली—शूलशस्तः ; पचे शिवः ।

(६१) वामा—सुन्दरो । पशुपतौत्यादि—पशुपतिनयनयोः आ ईषत् कैदारः
टेरः आलोकः अपाङ्गदृष्टिः त कामयते या सा । कैवल्योक्तासचीमा—सुक्तालाभस्य
परमोपायरूपा । भवेत्यादि—भवगहनगतानां संसारारण्यनिवासिनां क्लेशनाशी
प्रणामो यस्याः सा । कान्तकासा—कान्ते पत्न्यौ कामाः सर्व्वाभीष्टानि यस्याः सा,
सर्व्वथा पतिसेवापरायणेत्यर्थः ।

(६२) हे जननि अश्वान्ता श्रुति तव नेत्रकर्णं नास्तीति वदति, तस्मात् त्वया
मम दृष्टं न दृष्टं अतिक्रातरवचनञ्च न श्रुतम् । इत्थं सर्व्वं श्रुतिवाक्यं यदि
नष्टेन प्रमाणीकरोषि, तर्हि त्वं निम्मारिणी इत्यपि श्रुतिवाक्यात् त्वं मां नूनमेव
संसारसागरात् तारयिष्यसीति मे परमो विश्वास इत्यस्य श्लोकस्य निर्गलितार्थः ।

(६३) तले—तलदेशे । घातुः—ब्रह्मणः । विगुणसयि—रज.सत्त्वतमो-
गुणात्मिके । भजन्ते—सेवन्ते, सेवार्थं तत्तत्स्थानेषु तेषां ब्रह्मादीनामाश्रयणात् तेषां
तत्त्वादिस्थानानां तत्तद्गुरुत्वमिति भावः ।

स।
दं
[

(६३) दुर्गत्यादि—विपमसम्भारग यत्तरङ्गसदुद्भावितभयवान्तननन्विदितवाक्यम् ।
द्वेषदयित—द्रातव्यरम्भ यत् रिपु हन्त स गारा—न मानसः । सूका—
निर्वागमोति षष्ठ । कथं न भद्राभद्र निश्चिदादि न प्रतीतीत्यर्थः ।

(६६) गिरीशि—हे गिरीशपति । परमोत्तम चरणव्येति शेषः । त—
केशचपसः ।

(६८) स्व—स्वकीयम् । शवे—शवपवारिणः । या दक्षरं यस्य निन्दा
माकण्य प्राथामत्याज, सेव तस्य उच्यते पद निदवे अस्त्री किम्पुतमिति ।

(७०) अनुन्त—पुनर्न्यविनाशकम् मन्तं—मन्त्रम् । चतुर्वाहु—विष्णुम् ।
चतुरास्य—उन्नाणम् । काञ्ची—सेखलासः । विष्णुत्व वरिष्ठत्वप्राप्तिहेतू वर्णितौ ।
शब्दप्रतिष्ठितम् अजन्त तव पदमित्युक्त्वा पठ सेवसान शिवो भवतीत्युक्तं “पदस्यै-
नावात् ० भृन्द्हेम” इति प्रसिद्धम् ।

(७१) मरुतटिनि—गङ्गे । श्ली—शूलरोगयन्त्री जन, पक्ष महादेवः ।
गटी—पीडापत्नी जन, पक्षे गटाधरो नारायणः ।

(७२) मग्निना—जङ्गना । सेव्यापि—उपास्यापि । सेवकीपपदगा—उपासकस
भगीरथस्य नाम गामवारिणी भागीरथीत्यर्थः ।

(७५) टोर्नस—न्दात—गङ्गातीरवामिनामस्माकमाजस्य तस्या सेवासम्बन्धात् ।
पत्ने नराकार निरकारश्चेत्युभयत्र टोर्नस्वरसंयोगात् । वयन्तु गङ्गापासनासेव
प्रक्रीपानना नन्वान् इति भावः । नाराकारा नीराकारा वा—जलरूपिणी
गङ्गामित्यर्थः “नारस्वर्णकनीरयो”—मैदिनी ।

(७५) त्रिदोषनाशय—द्वयो दोषा आध्यात्मिक आधिदैविक आधिभौतिकस्य
एतेषा नाशय पति वायुपित्तादिनाशार्थम् । चतुर्दोष—दोषचतुष्टयमुक्तम्, पक्षे
चतुर्वाह विष्णुम् । चत्वर दोषा दोषस्य यस्य तादृशम् । विकल्पसे—मुखदा
सोच्येत्यादिनामसि श्लाघा करोषि ।

(७६) पतिज्वेन—निरतिशयशैवेन । दह—तिवेष्याम् ।

(७७) मुरहर—हे श्रीहृणः । त्रिपथगा—गङ्गा । “विष्णुपादोद्भवा गङ्गा”
इति शास्त्रम् ।

(७८) प्रथमपतिता—शिवत्वम् । विभुवनेति—विभुवनजनानां वा
मलिल यस्या सा तथाभूता ।

(७९) व्याल—सर्प । खगवर—गरुड , नाग—हस्ती । मिहिर
सूर्य । विघ्नसिन्धो—विघ्नरूपसमुद्रस्य ।

(८०) धराधरेन्द्रदहिता—हिमाचलकन्या पार्वती इत्यर्थः । विघ्नकुलान्तक
गणेश । पितृसख—पितृवन्धु । क्रोञ्चविदारणे—क्रोञ्चनामकपर्वतमेतन्
पाणिशुद्ध—विवाहः ।

(८१) एतत् फल—सम यथेष्टभोजनाभावरूपम् ।

(८२) उत्तमाङ्गे—मस्तके । काशी केवल पञ्चक्रोशव्यापिनी गङ्गा तु य
लक्ष यामा प्रहरा दैर्घ्यातिक्रमकालो यस्यास्तादृशी अतिदीर्घा इत्यर्थः ।

(८४) (क) खर्दीर्षिका—मन्दाकिनी गङ्गा इत्यर्थः । (ख) घर्माभ
घर्मजलम् । भगवत्—विष्णो । शम्भुनगरे—काश्मीरम् । तारक—तारकमन्त्रः ।

(८५) सोमेत—मा लक्ष्मी उमा दर्गा सावित्री च ताभि उपेता
मिलिता इत्यर्थः । रथचरण—चक्रम् । तार्क्ष्यं—गरुड । पव—वाहनम्

(८६) पूतनामारण्यलब्धकीर्ति—पूतनाराक्षसीवधेन विख्यातनामा , य
पूतनामा पवित्रनामा, रण्यलब्धकीर्तिश्च । काकोदर—सर्प कालिगुनाग इत्यर्थ
पने अदर नास्ति दर भय यस्य स निभय गर्वित इति यावत् तादृश काक उ
इत्यर्थः । यशोदया—नन्दपत्न्या पत्ने यशश्च दया च ताभ्याम् ।

(८७) विनाशास्त्र—शास्त्र शास्त्रज्ञान विना , पत्ने विनाशस्य अस्त्र ख्यातम्
कारणम्, भेदमित्यस्य विशेषणम् । कल्पति—जानीते । प्रकृति—सूत्रमात्र
घातु । अभिन्ना—एका । हरिहरशब्दयो प्रकृति इत्येका एव । व्यथमेदः
प्रत्यय विश्वास तस्य भेद तस्मात् पत्ने इ, अच् इति प्रत्यययोर्भेदात् ।

(८८) शङ्ख—पाञ्चजन्य । कपाल—भिन्नाभाजनम् । हारवती व का
नागारि—गरुड । द्वित्राक्षी—एको द्वयश्च अपरस्त्राश्च । श्रीवस्तु—वस्तु
रोमावर्त्तविशेषः ।

(८९) (क) उमाधवपत्ने—“सर्वदा उमाधव शिव त्वां पायात् । येन

- (७८) प्रवृत्तवित्तो—विवलम् । विद्युव्यति—विद्युवन्तनामो वाचकारश्च
 वलितं वक्ष्यः सा तथाभूता ।
- (७९) ध्वलः—उर्ध्वः । खगवदः—नक्षत्रः ; नागः—इत्थी । सिद्धिः—
 सूर्यः । विद्वद्विश्वोः—विद्वद्वपसुद्रस्य ।
- (८०) धराधरेन्द्रदृष्टिवा—हिमाचलकना पार्ष्णीतो इत्यर्थः । तिस्रकुलानकः—
 त्रिभिः । पित्रसहः—पित्रस्युः । श्रीषाविदारथे—श्रीषागमस्यपर्वततोद्ग्रे ।
 पाषिषधः—विषाहः ।
- (८१) एतत् फलं—सप्त वद्वेदभोजनाभावरणम् ।
- (८२) उगमाज्ञे—सहस्रि । कागी केवलं पञ्चकीमत्यागिनी बह्ना तु लक्ष्यमा
 लक्षं याताः प्रहरा द्वेषातिक्कमकावी वक्ष्यासादगौ चलिदीर्घा इत्यर्थः ।
- (८३) (क) खर्दोर्षिका—सद्यःकिनी, गङ्गा इत्यर्थः । (ख) धर्माथः—
 धर्मज्ञस्यम् । सगवतः—विष्णोः । श्रुभुगगरे—कात्यायन् । सार्वं—सार्वकमन्वः ।
 (८४) वीसेति—मा लक्ष्मीः स्याद्दुर्गा सवित्री च तामिः उपेताः पुला
 विहित्वा इत्यर्थः । रयवस्थाः—धरम् । सार्वं—सर्वम् । धर्मं—सर्वम् ।
 (८५) पूतनाभारचलञ्चकीर्षिः—पूतनाराचलस्येन विस्वातमासा ; पक्षे
 पूतनामा पवित्रगमा, रचलञ्चकीर्षिः । खाकोट्टः—सर्पः कालियगान इत्यर्थः ;
 पक्षे षडरः मसि वरः सर्वं बलं स मित्रैः सर्षित इति यावत् तादृशः काकः उद्वन्
 इत्यर्थः । यदोदथा—मन्वद्वया ; पक्षे यमच दया च तात्थान् ।
- (८६) निगामार्त्त—शास्त्रं शास्त्रशास्त्रं विना ; पक्षे निगामश्च चर्त्तं ह्यशामङ्ग-
 कारकम्, शैवित्यश्च निगमश्चम् । कस्यपति—जागीते । इक्षतिः—उत्सावः पक्षे
 चातुः । चमिशा—एका । इरिङ्करञ्चयोः प्रकृतिः इ प्रत्येका एव । प्रव्यसेदान्—
 प्रव्यसः विद्यासः सस्य वेदः स्यात् ; पक्षे न, चत् इति प्रव्यस्योद्गदान् ।
 (८७) मरुः—पाण्डुरः । कपाथः—भिषागमज्ञम् । धारवती—वराका ।
 नागादिः—नक्षत्रः । विशाची—एको द्वावः अवरञ्चाथः । श्रीवत्सः—वचः-
 रीभापचर्षिभिः ।
 (८८) (क) उगमाथस्ये—'सर्वदा उगमाथः विद्यः त्वां पायात् । येन ध्वजः

मनोमयेन विनामितमन्वेन बलिबिलो विचोः सायः पुरा खीकृतः। मोदिनीरु-
 दम्भेच्छुना मिनेन प्रेरितो गुणिषः पुनर्मोदिनीरुपं दधार इति पौराणिकी कथा ।
 [चयथा अश्लोक्त इति विदः । त्रिपुरारण्यकाले विष्णुर्लक्ष्मणाय कथं कथं इत्यपि
 पौराणिकी वार्ता] यथ उक्तमेष चयसितो मुनइरुपेण इतरुपेण यत्नं यत्नं
 वा तथामुक्ताः। यथ मिरदि नइरुम् चधारयत् । यथा मुरेतरुपेण योर्त्तं मिरदि
 नइरं च इत्यभिप्रायेण चकार । यत्नं मिरः प्रमिन्नु चन्द्रपुत्रं इति सुखं नाम
 च यमरा षाडुः। यमरास्य अरुमिमीयस्य विनायकः” ।—रामचरण तर्कवादीः
 (ख) माधवपथे—“सर्गदः सर्वाभोष्टदाता माधवः हां यामान् । यमनेन
 ज्योतिर्विनेन सैन यमः शक्यं यथं यादेन परावर्तितम् । क्वे. चतुरराजस्य जेता ।
 सायः पुरा च यदपरिचयकाले खीकृतः खीलं प्रापितः । अथवापि विवदसागामा
 देवास्तुरपां अयतपरिचयया मायया गारायवेन मोदिनीरुपं प्रतमिति पौराणिकी
 कथा । यथ उक्तमनुग्रहा—उक्तस्य उक्तस्यमात्रस्य मुनइस्य अथास्तस्य इत्यादि
 यथा काश्चित्स्य पौराणिकाः । आरभयः—परिसमन्ति तैलं यातीत्येदं । यथा
 सुदुष्कृतमनुग्रहां त्वं यत्नं तेन गदङ्गेन यातीत्येदं । यत्नं मोर्त्तं इत्यपि च, तं
 इत्येव इत्येवमेव योऽधारयत् । यत्नं तदुचितं यत्नं रात्रुस्य चितोचर इति
 सुखं नाम यत्नं चातराः षाडुः । अथवात्मां यादवानां चकारः (च्यो विनासः)
 याकास्त्रनिवाहनिर्माता ।—राजचरण तर्कवादीः
 (६०) (क) (यौरीपथे) विष्णुधरे—ई जगदादि । अथानि—यत्नपथे मिरदि
 चयसिते इति मीयः । चिद्वीर्याः—चिद्वीर्यायत्नमनुग्रहपत्नीऽपि । मरुते—यत्न
 इति मीयः । योमिन्नुत्तिपरा—योमिन्नुत्तिपराः इति मरुतेः । प्रविभागद्वया—
 प्रविधाने योमिन्नुत्तिपरायां वा इत्येवम् ।
 (ख) (मिरपथे) विष्णुधरे—ई विष्णुदेव, ई मीयः । यथा विष्णुधरेण विचोः
 मीयं उपरुच्य इत्येदं । प्रवर्त्त—यथादिमित्येदं ।
 (६२) रात्रे चैतमिति चन्द्राकलीं प्रति धर्मं च इत्येवम् । मिरस—इत्येवम् ।
 चैवं यं च—चैवं इत्येवम् । यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं यत्नं । इत्येवम्—
 अथानि मीयः । राधा या—सर्वाथं यथा राधा इत्येवम्, तथा अथानि तं यं चो इत्येवम् ।

(६२) शीघ्रः—शीघ्रताः। शीघ्रः—स्निग्धः।
 (६३) ने—ई भावाः। "नः निवपदमा वेधा मा लक्ष्मि प्रकीर्तिता। मा ५
 च भावति मांने च कथने नूः प्रकीर्तिता"—एजाकरकोषः।
 (६४) वषट्—पानपावम्।

(६६) माधवः—पशुमिति मेषः, एवं परमाभि। श्रीराधिकाहं—चोरे भोवम्
 पदि कादिसर्पे वडाति परावयते नः, वः।

(६७) मातः—इति काशिकेशिकः। शोष—इति पांशुणा उक्तिः, शोष
 प्राप्ति इति शोषोच्यम्। प्रयच्छति—तव तात इति श्रेयः। ने—तजम्।
 इति—नेति। शूरे—काशिकेशे। विषयति—विशेषयति इति। स्यात्कति—
 सन्तोषादपानमज्जितम्।

(६८) सुदति—शापति। अपिपूः—जातिशेद्यः। विवेदिते—विक्रमं कर्म।
 चरिते—पापचरम्। तिमोते—परिस्ताति।

(६९) एषा पत्न्या भूमिः किं कथं वाच्यते इति मेषः। मैत्रीकर्मिण्युच्यते।
 (१०१) केशवः—विष्णुः; पक्षे प्रमत्तकर्मः पुत्रवः। श्रीदिः—श्रीते नाम महुद-
 पिता तस्यापत्यम्। चक्षी—विष्णुः; पक्षे कुम्भधारः।

(१०२) इति—वाक्तर इत्येवमादय मनुचरम्। कृषः इति वाक्-
 विदीप्यं कल्पयित्वा इति मेषोक्तिः। मधुप्लवः—मधु पुत्रस्य इत्येव
 प्रकृतिः। शीघ्रः—स्निग्धः।

(१०३) अतुगा कुन्दकुम्भेन—अतुगा सुरोर्वासेन; पक्षे गाधि सुः सुकारी यत्
 तेषु, चादौ सुरहितेन सुकुन्दकुम्भेन, केशवकुन्दकुम्भेन इत्यर्थः। सुकुन्दकुम्भेन
 ने प्रदीपनं न तु कुन्दकुम्भेन भवति।

(१०४) भावाः ई लक्षणः। दिनचन्द्रमा—शिवलक्षणः।
 (१०५) वाट—ई लक्षणः। द्वेषा—सोतायाः। शयते—पविच्यते।

(१०६) कुपिया—श्रीशक्तिता; पक्षे इतिशोभायकः। अतर्ता माता—
 जगदात्मिका; पक्षे अजगदात्मिका। धर्माधर्मकर्माणां परिस्ताया, जगदात्मिका
 सुवमाकारी इत्यर्थः। चनया—असौता; पक्षे चननमौवः। श्रीदिः—विष्णुः।

गङ्गायामिव । वक्रं—महाकव्यस्य विपरीतार्थसाहिष्णि । अमुं—पूर्वोक्तम् । श्लेष—
महाकव्यस्य अर्थान्तरयोजनाम् । निराकुरु—परिहर इति शिवोक्तिः । गौरी च वक्रो
इति सम्बोधनपदं सम्प्रत्यन्तत्वेन श्लेषमिति पदस्य आलिङ्गनार्थकत्वेन कल्पयित्वा
प्रत्युवाच, वक्रः—कुटिलस्वमिति शेषः मया कदा आश्लिष्टोऽसि आलिङ्गितोऽसि,
नाहमिदानीं त्वामालिङ्गतवती, तत कथमालिङ्गनपरिहाराय मामिव ब्रवीषीत्यर्थः ।
वामाङ्गा—अर्धनारीश्वरसूर्यां वामे वामभागे अङ्गं देहो यस्यास्तया पार्व्वत्या । अन्यत्
सुगमम् ।

(११५) अनन श्लोकेन शिवसमीपे नवोढायाः पार्व्वत्याः स्वेदादिसात्त्विकभाव-
गोपनं वर्णितम् ।

(११६) हरशिरसि गङ्गामवलोक्य पार्व्वती हरं पृच्छति, हरस्तु गङ्गा गोपयन्
पार्व्वतीमन्यथा प्रतिवक्ति एषा ते इत्यादि ।

(११८) रूपे कूपसाधर्म्यं दर्शयति रूप इति । नमज्जनसुखावहः—कूपो हि
मज्जनेन अवगाहनेन यत् सुखं तत् आवहति जनयति यस्माद्दृश्येन । पक्षे नमतां
नन्वाणा जनानां सुखावहः सुखजनकः । कूपस्तावत् गुणसम्बन्धात् रज्जुसंयोगात्
पावानुसारतः घटीघटादिमेटानुसारिण, वाहक् पातं ताडयित्यर्थः । नित्यं ददाति
पय इति शेषः, पक्षे गुणसम्बन्धात् विद्यादिगुणवत्तया हेतुना, पावानुसारतः
योग्यायोग्यव्यक्तिभेदेन । अन्यत् सुगमम् ।

(११९) श्लोकेऽस्मिन् चतुर्विंशत्यक्षरवृत्तम्, वृत्तचन्द्रिकामते द्रुमिलाच्छन्दः,
वाग्बल्लभमते तु द्विमिलाच्छन्दः ।

(१२१) सर्वे ददासीतिसर्वदः । इथा—मिथ्या, क्यूसे त्वमिति शेषः ।
सर्वशब्दस्य सङ्घोचं दर्शयित्वा इथात्वमुपपादयति नेति । अरयः पृष्ठं पृष्ठदेशं तवेति
शेषः न लीभिरि, त्वं कदापि रणभङ्गेन पलायमानः शत्रूणां स्वस्य पृष्ठं न दत्त्ववान्,
शत्रून् पृष्ठदेशं न कारितवानसौत्यर्थः । अपिच परयोषितः परस्त्रियः नेतं त्वदोष-
वैत्रपातं न लीभिरि इति शेषः । शत्रुभिस्तव पृष्ठं परस्त्रीभिश्च नेतं त्वत्तः कदाचिन्न
शब्दम् । अत एतदुभयोऽप्रदानं भवतः सर्वदात्वं व्याहन्ति । एतेन राज्ञोऽसाधारणं
वीरत्वं जितिन्द्रियत्वञ्चेति व्याजस्तुतिरलङ्कारः ।

परिधिष्टम् (टिप्पणो)

(१२१) वीः—घास्त्वौ, शास्त्रज्ञानमिति वाच्यम् । रसा—बल्लोः, धर्मशास्त्र-
निबन्धः । वी—छण्डोसरस्त्वौ । वित्तवो नास्ति—तदेति श्रियः । सा—छण्डोष ।
सा—तौष । स—विश्वस्य, वित्तं लब्धिं वक्षि । अतः साधारणधर्मविवेकौ विद्वत्त्वो-
ऽतीति भावः । धनवन्तो विवातस्य प्रत्ययं उच्यता इत्यनेन । अयि—अन तुकारो-
ऽप्याहर्ष्यः ।

(१२२) न जायाति—न जानयाम् इत्यर्थः । न ददाति—न दाता इत्यर्थः ।
अतवो जाया वस्य सः, जायाया जातिरुद्वेगः । अतवीमयोऽन्यं पुदिभ्यो प्रथुः ।
तेन—यस्यत्वादि धननः कर्मगतप्रत्ययविकल्पवाच्येयथा शुचीन्वर्त्तं प्रति सूचितम् ।

(१२३) वी जयाः कौशेभयमाः—श्रीपौनराजावधिमिनः ; पक्षे कौ श्रुदिवा
पौनरयमाः मयुरनिभयाः । धारीश्वरम्—धामरकोशकम् धमभोऽयामारात् ; पक्षे
भायाः श्रुदिवाः पक्षे कौशेभयान्दिकम् । न दमिवातिनिभयाः—फलप्रसूदाः न ;
पक्षे वातिनिभयाः श्वशरसूदाः मदनिक शब्दायनेः । धितः—अयः विद्याय रति
यायम् ; पक्षे धितिर्द्विभिः दान्तिभ्यः । निजकुलं समस्तं कश्चित्तं कल्पम् ; पक्षे
समस्तकलं समम् सूचितं । परतीचरेव—समाज्ञा ।

(१२४) शुचवीमात्—स्वाश्वीमात् ; पक्षे शौचलौक्यादिशुचसम्भवात् । सदात्—
चकलतकायः ; पक्षे विनयकम् इति धनुषा सद्य दान्तिऽपि धनुर्कं जनु ब्रह्मसमाप्तौ
न । चक्षिमन्त्रात्—कान्तिसञ्जात् । विद्युः—उच्यते, जनु न उदा । समीरः—
वातस्यार्मः ; पक्षे श्वाश्वीसंयुज्युः । चपरीतः—अचित्रकः, जलाधिर्द्विभ्रज्जक-
वमाञ्जलयात् चक्षिमन्त्रः ; जनु विद्युत्, भयदसुपुनानात् शुधा एव सति सति न तु

(१२५) कुं छौभिर राजन् रसकायकरणे तां समं निमित्तं सत्पतीभ्यो—
सत्पतीभ्यो रसकायकरणे तां समं निमित्तं सत्पतीभ्यो—
इति फलनानामपत्तौर्हेदु । एवं परतापि । वेगान्ते—तेन्यपने यथा सैन्यरूपे ।
सत्पती—सत्पत्तुः कार्तिकेयः सत् पाचवे ; सत्पति इति गान्धारीः पूर्ववत् इत्यम् ।
साचवे—उच्यते । यतीन्वे यतीन्वे इत्यप्यतिम् साचवे । सासि—एषे विन्दे ।
विचये—विचय् साचवे । साचरवे—दायीश्वरभवे दायी साधिनिकान्ते तलाः

कुचि उदर तन्नाद भूरुत्पत्तिर्यस्य स दाक्षीकुचिभू पाणिनि तम आचचे । रणे—
 शुद्धे । पृथोदरभये—पृथा कुन्ती तस्या उदर भूरुत्पत्तिस्थान यस्य स तम अर्जुनम्
 आचच । वितरणे—दाने । दवद्रये—दैवद्रु कल्पहृत् तम आचचे, सर्वेषा
 सवामोष्टप्रदस्त्वम् इत्यथ । विश्वम्भराभूषण—विश्वम्भराया पृथिव्या भूषणे अलङ्कारे ।
 मीरये—मीरु हेमाद्रि तम आचचे । यवत्र अहमिति शेष । अन्वे जना यदयद
 गुणवत्तया जगति तै सह उपमीयन्ते, त्व हि तत्त्वापमानभूतोऽसीति भाव

(१२०) असो—वारिवि । स—सुनि अगन्थ इति शेष । तद्—व्योम ।
 पद्—चरणम् । साम्प्रत पुराधाञ्च जगन्नाथदेवस्य यन्मन्दिः दृश्यते तस्य निम्नान्
 मनेत्वं राज्ञा कारितमिति प्रसिद्धि ।

(१२१) मानस मदोयमिति शेष जले खवणवम देव्या लीन तन्मयम आसीत ।
 अतस्तत् प्रतिहर्तुं न शक्नोमि, इति पराभव प्रतिकर्तुं हर सहदेव पत्ने हर नामत्र
 पुरोहित देव्या मन्त्रजिह्वीषया चित्त हर्तुमिच्छया तन्मनोहः तस्या देव्या मनोहः
 चित्ताकर्षकं किरौठ मुकुट हरने चोरयति ।

(१२०) हस्तन्वसकृशोदके—दानाथ कुशवारि गृह्णति सति । भू—पृथिवी ।
 न कम्पते—यन्मै कश्चैचिद् दानाशङ्कयेत्यथ । सब्वसद्वा—यत सा निखल लेश
 सोढ समर्था । देवागारतया—देवाना निवासस्थानतया । काञ्चनगिरि—सुमीरु ।
 न ज्ञात द्विपाना हस्तिना भक्ष्य येन तादृशस्य भिचोर्भवने प्रस्थानेन वा तस्या
 दु खेनावस्थितिः तस्या प्राशया शङ्कया ।

(१२१) निरञ्जनम्—निम्नलम्, उत्कृष्टमित्यथ , पचे अश्नशून्य पवित्रमित्यथ ।
 सुदुप्रापम्—उभयपत्ने सुदुर्लभम् । सर्वव्यञ्जनरञ्जकम्—सर्वेषु अवभोजनस्य
 उपकरणेषु सुखदायकम् , पचे सर्वेषा सर्गादौ अव्यक्ताना पदार्थाना व्यञ्जनेन
 सगुणावस्थाया व्यक्तीकरणेन रञ्जन लोकाप्रत्यक्षोभावजननम् ।

(१२२) कुञ्जघट्टनृपते—सुर्शिदावादप्रदेशान्तर्गत कुञ्जघट्टनामका स्थान महाराज
 नन्दकुमारस्य जन्मभूमिरिति प्रसिद्धि ।

(१२३) द्वितीयभूतभयिष्ठा—जलबहुला । अल्पाद्यसम्भवा—खल्वचितिका ।
 अस्या—सूक्तं । पार्थिवसम्बन्ध—भूमिसम्पर्क , पचे पार्थिवस्य राज्ञस्तव सम्बन्धः

परिमिटम् (टिप्पणौ)

रूप-कटिरिति यावत् । नया कलकत्रयं क्लृप्तविकि ङि इत्वं अधिकतरचितिसंबंधं
 विना न कुत्राप्युपलब्धे, यद्विदमसोति भावः ।

(१९४) अमलसंमत्प्रभूः—अमलसंमत्प्रभूता प्राणप्रया इत्यर्थः । वाताभि—
 अमलसंमत्प्रभूः ; पक्षे निष्कृतिः । ममलक्षः—पुत्रमावतरी श्रीलक्ष्मः ; पक्षे तद्वामको
 महाराजः । कनसा—निष्कृतिः ; पक्षे ममलक्षसंमत्प्रभूः कक्षप्रभूः ।

(१९५) निष्कृत्यन्वयस्य पाठम् ।
 (१९६) तन्मोक्षिमातावि र्थे—तत्र यमोक्षयन्त्रे । रोहिणी—चन्द्रपत्नी ।

न्ययतीत्यादि—खलाः—पतिः तद्विन् संमत्तः स्वभयोः सौन्दर्यादिना तुल्यताम् को र्थे
 पतिरिति संन्देहस्येन आत्मज्ञा दातिप्रयत्नस्यैव श्रुता सती । अक्षयान्त्वमेव—
 कृष्णवर्णाङ्गनिष्ठेन । विंशसं—प्रियतनं नगनपद्मम् । चाडयत्—अहितमकरोत् ।
 कलङ्कः—कुक्षयको दीपः ।

(१९७) आसीत्सिद्धमयानं—असिद्धमयानागमविपरितम् । नवश्रीसिद्धं—
 नवश्रीसिद्धिपतिं मन्त्रारक्तं कृष्णपद्मम् । नवकृष्णपद्मम्—असिद्धमयानागम-

साम्प्रतिपतिं मन्त्रारक्तं नवकृष्णम् ।
 (१९८) माड्यातः—मादासः । अश्विनसिद्धिमया इत्यर्थः । अज्ञासुखः—अज्ञेति
 परस्मैवतत्वा नाम सुखे यत्त सः । सुनससुखकः—तिरुनद्वैत्यानयावत्स

नामान्तरम् ।
 (१९९) सुकाटिदर्थः—अश्विनाद्याचर ; द्वौकेऽत्र श्रुत्युच्ये आद्याचरत्वात्
 इत्यर्थः । वैकुण्ठसिद्धिपती—(समादर्युच्ये) वैकुण्ठः विष्णुः अश्विनपतीः पारारितः
 वेन सः ; (अमपुच्ये)—कुख्या सचीनः अश्विनपतीता समप्रचित्ता वेन सः ।
 कौदर्योपारत्नामा—(समादर्युच्ये) कौदर्येण शशुणा खदारं दम्यं नाम यत्त सः
 (अमपुच्ये)—दक्षेण दक्षमाता खदारं विख्यातं नाम यत्त सः ; दक्षपत्न्येन
 अपदमीमानीक्यः । अमत् सुममम् ।

(२००) अन्नाद्याधिकविधित्तमाया—पाथीरच्यधिकसैव्यातिनः ।
 (२०१) सौश्रं—सौश्रभः । तिष्ठांशुच्यया—एतेतत्वा, यमुना इति यावत् ।
 नूदोमः—आसाश्रीर-बादसाक्ष नामान्तरम् ।

(१४७) सम्भावता —सादर कृता । दिल्लीवल्लभ —अथ साजाहान-वादसाह ।
आसन—वासस्थान आग्रानगरीत्यथ । मधुपुरी—मथरा

(१४८) असो दारा (दारासिक) साजाहान सम्बाजो ज्येष्ठपुत्र ।

(१५३) दुरुहद्रुते—दुरुहश्रीकाना द्रुतरचनायाम् ।

(१६२) गुम्फ—गम्यनम् । कुम्भी—हस्तो , पद्मानन —सिंह । कवित्वविधौ
पञ्चसख्यकवदनवि शष्ट इत्यपि प्रतीयते ।

(१६३) विसर—विसर सञ्जर इति यावत् । उट्ट कृता—उल्कीणा
उल्लिखिता इत्यर्थ

(१६४) रघुकारि—कालिदासे । दाक्षीपुत्रे—पाणिनो ।

(१६५) भ—टीप्ति , पचे यश्च इत्यथ । रवे—रवेरिव (लुप्तोपमा)
माघस्य—माघकविविरचितशिशुपालवधकाव्यस्य , पचे माघमासस्य

(१६६) 'दण्डिन पदनालित्यमि ति दाक्षिणात्यदेशेय पाठ ।

१६७) माघिन—तन्नामककाव्येन पचे माघमासेन । पदक्रमे—सुप्तिङन्त
पदविन्यासे पचे चरणपे । भारवे—तन्नामककवे (स्मरन्त इत्यस्य कर्मणि
यष्टौ) , पचे रवे स्यस्य भा किरणान् ।

(१६८) बाणभट्ट मथरकवेजाभातासीदिति प्रसिद्धि

(१६९) असो सुरारिकविरिव अनर्धराधवकार । जनकोऽस्य भद्रश्रीवर्द्धमानो
जननी च तन्मुमती । 'भवभूतिमनाहृत्य निर्वाणयतिना मया । सुरारिपदचिन्ताया
मिदमाघीयते मन —कस्यचित् ।

(१७०) कान्यकुब्जमहाराजो यशवर्मा प्रसिद्ध कविरासीत् । तस्य सभा
वाक्पतिराजभवभूतिभ्यामेव समलङ्कताऽऽसीत् ।

(१७३) मौग्धमधुरम्—अतीव मनोहरम् ।

(१७७) गाम—पृथिवी भूमिमित्यथ । साङ्गारप्रकरा—प्रज्वलिताङ्गारयुक्ताम् ।
अमर्षण—असहमान । प्रेङ्गत—चकत् ।

(१७८) अकिल्लिष—निष्पाप , गङ्गाजलससर्गाद् निदोष इति यावत् ।
प्रियस्य दोषदृष्टि प्रायशो न भवतीति विशेषणसङ्गति । मुक्ति—मोक्ष , पचे
मोचन विरेचनमित्यर्थ ।

परिशिष्टम् (टिप्पणी)

- (१०२) विद्योपगङ्गादि—नैवदधिकरणम् । आरटितं—द्वन्द्वः । करम—उट्ट ।
 (१००) माकन्दम्—पावसम् । सकरपद्मद्विधे—गपुरगपुत्रम् । कर्पाङ्गुलं—

वृत्तिकटुः । यक्षेण—सन्नेत ।
 (१०३) परशद—कौशिक । गीष्ठी—सर्मा ।
 (१०४) भिङ्गभङ्गाः—भिङ्गा शेषशक्तिभिर्ग्रीषासोपासमंशाः जालकाः ।
 (१०५) अर्यकन्दकैकानसुः—पञ्चमसुष्टुम् । चक्र—पक्षपाक ।
 (१०६) प्रियसमयतसा—तमशवाक्यम् । पद्मशुद्धारसुद्ध—द्वन्द्वशुद्धारसुद्धेत्वा ।
 धेनुः—सप्तश्या प्रयच्छिनी गीः । दूर्वा—सप्तशेन । पादशापथ—पुनःपुनः वीङ्-
 यिन्वाः । अट्ट—पथान । प्रभुनं—अरिस्तुभम् । कथं—कथनम् । किञ्चिद्व्याधि—
 किञ्चित् ईदम् सुखं वक्ष्यन् एषं आट्ट यस्य तादृगस्य । अन्तरतीव्याधि—यथा अन्तरतं
 चलन् अस्मिन् आद्ये सुन्दरं सुखं यत्नं तयोक्तस्य । विद्योत्पन्नोदरेति—विद्योत्पन्नो
 अरुनी या चीरधारता तस्या लघ्वेन लघ्वेन यत्नं मानास्यं सुखं यस्य तथाश्रुतस्य ।
 तयंकस्य—सुखस्य । उक्तस्य—उद्धृते कर्षी यस्य दम् । आठमि—द्विपिप्येनं

वक्ष्येति शेषः । वीङ्—सूदने ।
 (१०७) परिसकन्दकृषि—सुखमप्युरिति ।
 (१०८) दामानितवर्षाचन—दातेन खवन्देन विवरत्नेन वा अस्मिन् विद्योत्पन्ने
 यस्य सः ।

(१०९) अरु परानिदुषी जगन्नीदेषी अरिस्तुत्पन्नाकर्तव्यकोटविषयाङ्-
 निवादिभ्यः प्रविष्टमैवाधिषस्य योऽङ्गस्यस्यैमीरस्य सायांसोन् । तौ उमी भित्तिवा
 “आनन्दलतिका” नामकं दम्भिसं रचयामासुः । “आनन्दलतिकापत्नी विद्याकारि
 त्विवा सङ्घ” इत्येव वचनं दम्भिसं प्राप्तम् ।

(११०) वैश्वति उतीकस्यः । इतिद्वयानवाः—विन्दुनिवाः ।
 (१११) कोट्यर्थ—शब्दो ङि कोटविषयवासाः । अयः—अग्ने । आराम्-

सधनः—अनपचयससहस्रस्य, एतेनाय जगत् च निवृत्तमिति स्मृतम् । यथा—
 अन्तःसूयः अहार इति यावत् । इत्थं बहुव्रीहिसूत्रितोऽपि मङ्गः क्वेन वृथेन औपनिषिकट्टे
 विद्युत्प्रतिषेधे विद्यां क्षिप्रं इति आच्येयः मद्रः । क्विन् वृषभोऽपि उक्तस्य
 अग्निः प्रीतिपार्श्वं भवतीति भावः ।

(१८८) कूजितमञ्जुलजालके—विहगधनिर्विक्रिष्टशैवालसमुहै ।

(२००) आत्मत्वचल्यागः—एतेन महतो त्वागशीलता दर्शिता; निर्धनोपनतैः—
अनायासलभ्यैः । इत्तिः—जीविका । एकत्र—एकस्मिन् पक्षे । चर्या—आचारणम् ।
अष्टजुवकर्मता—वक्रगतिः ; पक्षे कपटव्यवहारः । वक्त्रे हिरसना—सुखे जिह्वाह्वयं ।
पक्षे वाक्यनिष्ठाभावः । वीक्ष्यं—दृष्टिः ; पक्षे विषवहृष्टिः । भोगिन्—सर्पः
पक्षे भोगासक्त ।

(२०२) सितं—शुभम् । कञ्जलाभं—कृष्णवर्णम् : चीयते—वहंते । अप-
चीयते—मन्द्रीभवति । वसंयत्र कर्षकत्तरि प्रयोगः ।

(२०४) गिरिकुहरे—पर्वतगुहायाम् ।

(२०७) वपाश्यामा—वपया लज्जया श्यामवर्णा । पनसम्—कण्टकिफलम् ।
लाङ्गलिफलम्—नारिकेलम् ।

(२०८) अलिनः—इत्तिकस्य । कदलीमूलरसेन इत्तिकदंशुनजनितज्वाला
निवार्यते ।

(२०९) करटालयः—काकवसतिः । भूतनिकियनं—देवयोनिविशेषवासस्थानम् ।

(२१०) सम्भ्रुतिः—जन्म । परिमलः—पुगम् । गीर्वाणचेतीहर—देवानां
मनोसोहनः । दाह्यगुणोत्करः—दानकर्तृगुणसमूहः । अर्घीत्यादि—अर्घिप्रवराणां
शाचकथेषानां या अर्घिता तस्याः अर्घ्यविधौ दानविषये । विवेकः—ज्ञानम् ।

(२११) प्रेङ्गत्—चलत् । श्रीखण्ड—चन्दन ।

(२१२) अलिना—धमरेण । उरीकरोषि—अबलस्वसे, प्राप्नोषीति यावत् ।
कुशेशप्रदृशां—कुशेशयं पद्मम्, तद्वत् दृशो यासां तासां, कमललोचनानां रमणी-
नामित्यर्थः ।

(२१४) गदराशिन्यानिपुणं—रोगसमूहविनाशदक्षम् ।

(२१५) खं मूलं—स्वीयं मूलदेशम् । नोपशोगमगमत्—आनुकूल्यं न चकार ।

(२१६) उल्लूपविटपी—'उल्लुखल्ल' इति भाषा ।

(२१७) उन्मत्त—रे वृक्षरू । पिशाचप्रतिना—सहादिवेन । चन्द्रोपलः—
चन्द्रकान्तमणिः । वार्द्धिः—ससुद्रः ।

(२१८) नञ्जीवनम्—सम प्राणव्यवहृदम् । जीवनम्—जलम् । तद्—जीवनस्य ।
प्रसारितदन्ता—वित्सारितदन्ताः । मित्रे—सूर्ये ।

(२१९) कर्पूरति—कर्पूरमिश्रिताः पुष्पगन्धाभिः रचितम् । आलवालं यस्य सः ।
पन्थान्ः—'पन्थान्' इति भाषाः ।

(२२३) योमन् वसन्त—हे शोभासम्पन्नवसन्तसमय । विष्णुना—छिन्ना ।

(२२४) मन्दारः—'मन्दार' इति भाषा । इति.—वेष्टनम् ; 'विष्टा' इति भाषा ।

(२२५) शास्त्रयः—हेमन्तिकथाग्यानि ।

(२२६) मधुलिङ्गः—मद्यगः । माष्ठीकं—मधुः । बलिभुजः—काकाः ।

(२२७) कर्णेन्द्रम्—ऐरावतम् । पौलोमोपनिः—शचीपतिरिन्द्र इत्यर्थः ।
मद्यनं—समुद्रमन्थनम् । मन्दरगिरे—हे मन्दाद्रे । शरणाः शैलानां—पर्वतानां रचकाः ।
रत्नलिङ्गः—रत्नाकरः मसुद्र इत्यर्थः । अददात्—ददौ ।

(२२८) गण्डीटः—हृच्चविशेषः, 'सिञ्जीडा' इति भाषा । रसालः—आसः ।
विशेषग्रहः—उत्तमाधनविवेकः ।

(२३०) आचक्षते—कथयामः । सप्तसुनयः—सरोचिः अग्निः अङ्गिराः,
पुलस्त्यः, पुलहः, क्रतुः वशिष्ठः । विलासवसतिः—लीलामूर्तिः । पिशिताशनानां—
हिंस्रजन्तूनां राक्षसानां वा ।

(२३२) पङ्कवः वित्तारः वनं वा ।

(२३५) जलनिधिः—वहुजलस्य । चण्डालीति—चण्डालवन्निष्ठरसूर्येष ।

(२३५) पिथत्से—आह्वयौषि । नीरयहृष्टरसिकैः—जलपानानुरागिभिः ।
अश्वैः—पशिकैः । उष्णितः—त्यक्तः ।

(२३८) अचिराद्याः—सम्प्रति घनायो नीच इव रविकीचां तपति, अकृतशो जन
मित्रं यथा त्यजति, तथा सः स्रग्विशेषः अङ्गं त्यजति । अन्यत् सुगमम् ।

(०४१) (क) पतङ्गपाकसमये—पतङ्गस्य शालिदान्यविशेषस्य पाकसमये
परिपाककाले । पतङ्गपतिविक्रमाः—पतङ्गानां पक्षिणां पतिः गरुडः तस्य विक्रम
इव विक्रमो येषाम् ते । पतङ्गस्य—सूर्यस्य । पतङ्गाः—शङ्भवाः । "पतङ्गः
शलसं शालिप्रमेटे पक्षिसूर्ययोः"—मेदिनी ।

(२४२) प्राची—पूर्वदिक् । पिङ्गा—पिङ्गलवर्णा । रसपतिः—पारदः ।
शाम्यसदृशि—शाम्यजनसमायाम् । द्रविणरहितानां—निर्धनानाम् ।

(२४३) घृकालौ—पेचकसमूहम् । लोकांलिं—जनसमूहम् ।

(२४४) (क) हताः अन्येनापहृता नववध्वी येषां तादृशानां पुरुषाणाम् अयम्
अभ्योधिनिमज्जनरूपः पत्याः । करैः—किरणैः ; पक्ष हस्तैः ।

(ख) अस्मान्—रामादीन् । व्यामर्षात्—क्रोधात् । खनगतघनोर्षिम्—
शब्दतोत्तालतरङ्गम् । करैः—किरणैः ; पक्ष हस्तैः ।

(२४५) उलूकाः—पेचकाः । चिरात्—(अव्ययम्) दीर्घकालं व्याप्येत्यर्थः ।
निद्रासुद्रां—निद्राचिह्नम्, निद्रया नेत्रनिमीलनं वा ।

(२४६) तद—तयोर्मध्ये । क्रकचनिकरैः—शङ्खमेदकास्त्रविशेषैः ।

(२४७) शुष्या सह—शुक्ला—'कुञ्च' इति भाषा । तोलयन्ति—ऊर्ध्वपरिमाणेन
समो कुर्वन्ति । श्लोकेऽपि भुजङ्गप्रयातच्छन्दः ।

(२५०) (क) सच्छिद्रः—छिद्रं रत्नं ; पक्षे दोषः । वक्रः—कुटिलः ।

(ख) अलिजुलैः कमलमिव कञ्जलैरधिकमलं रञ्जितमित्यर्थः ।

(ग) विधिना इदमेवादिष्टं, हि स्वर्णं त्वं कर्णगतं भव, श्रुतिमात्रे तिष्ठ ;
कामिनीकाश्चनयोस्तत्त्वज्ञानपरिपन्थित्वाद् व्यवहारसंसर्गं मा कुह । तु किन्तु तदर्थं
विधाट्वास्वार्थम् अजानद्भिः बोद्धमचमैसूदैरित्यर्थः । तेन—स्वर्णेन ।

(२५१) दावविधुराणि—दावानलदग्धानि । रिक्तः—यून्यः जलरहित इत्यर्थः ।

(२५२) रसा—पृथ्वी । पूषकरोत्करैः—पूषः सूर्यस्य कराणाम्, उत्करैः
ससृष्टैः । एकान्तेन—तद्गतेन । अन्तरागतम्—अवसरप्राप्तम् । स्वान्तेन—चेतसा ।
अभितः—सम्मुखि ।

(२५३) असमञ्जसम्—अयोग्यम् । मण्डूकः—भेकः ।

(२५४) विवस्त्रान्—सूर्यः । मीननेषवशापां क्रमपाठात् भोगवासनाया
उत्तरोत्तमं प्रावक्ष्यं सूचितमिति ।

(२५६) खलानां—सदसद्विवेकविधुराणाम् । अस्माशङ्कं—अस्मा नष्टा आशङ्का
यद्यन् तद् यथा तथा । जठरपित्तीरौपूषैर्वि—उदररूपस्त्रालौपूषणाय । गोपवेशस्य
विषोः—श्लोहश्चस्य । गुणगणनया—गुणकीर्तनरूपस्त्वोवरचनया प्रायश्चित्तं कुर्व्याम्

परिमिष्टम् (टिप्पणी)

- (१६०) कृपावर्षावति—कृपावर्षावत् दीर्घनिद्रा वापि । सन्दिग्धे—संवादरुने ।
 अशुभितोषणे—द्रव्यदर्शने ।
- (१६१) खेयवति—दौरवर्षावत् । धृषणालेपु—विषयाकचनेषु । कौश—
 शक्यः । वातपित्तकफादयो धातव उच्यन्ते । वैद्यकनयी—वैद्यमाले । तस्मिन्
 वनः—प्राकृतोक्तार्थनाः ।
- (१६२) कामरस राजस्यसन्निहितत्वादिनि ।
 (१६३) अन्वेषयता—अन्वेषयन् अन्वेषयं कुर्मता । तस्करोति तदापटे इति
 विष्णुः ततः शस-प्रत्ययः ।
- (१६४) हृद्गतं निरुद्धा सुष्टिपेन, पचे यमिन् तस्य । एकत्र हृद्गतिक्रमेण
 अने रचयतः, अन्वय धारयन्वासी । कौषे भगवान्वा निरपच्य अपचरपादिभवात् अदेव
 द्रव्यद्वये, पचे कौषे आचरति स्थितस्य । सृष्टलमालिनी—गीचखभाभस्य ; पचे
 अन्वयवताः कृपावर्षावत् । आकारता—आकृष्या, आकारिण्य प्रथमं च ।
 (१६५) मधुद्वी—वाखा वधुः । अतु—सृष्ट ।
 (१६६) अन्वयवति मदे धरत यथाशक्तं विद्वज्जगत्पदीनान्वेतव्यम् ।
 (१६७) वेदादीनां पञ्चमादित्वादीनाम् अक्षस्तेऽपि तत्कथमात् वेदां तदन्
 काव्यकारित्वमिति बोध्यम् । प्रक्षिप्तानि नीलकण्ठकादीनि पञ्च, ध्वनन्तरिपचकादीनि
 च नच, इति अतुर्द्वैश्वर्यानि ।
- (१६८) तव—पूर्वपत्रे । अन्वयवति—द्रव्यनिग निपटद्विष्टुः सृष्टितः ।
 (१६९) अन्वयवन्—मिष्टम् । कर्तव्यम्—तद्वत् ।
 (१७०) सूत्रा—यदस्यः, 'सुष्टि' इति भाषा । अन्वयवतानाम्—अन्वयवः ।
 आसन्नः कलानाम्, संकिन् तादृगः कालः ।
 (१७१) नपि लोभति क्षति मान्यताः—अन्वयं पुरापारं नञ्चमि वाकाहस्यो न ।
 नञपि पुषा ह्यथा च कदापिमां सुखमि जाया तु न च्यवन्मि ।
 (१७२) संवधा—सं संनक् षडो वद्वयं वखाः धा, वधाविधिं परिशीता
 अन्वयवति श्रेयः ।

(२८१) जनस्थानं—दण्डकारण्डमध्यपाती भूखण्डविशेषः ; च ३, १, १ ।
 कनकसर्गति—कनकसर्गः, मायासर्गः, तद्विषयिणी तृष्णा लिप्सा तदन्वितधिया ; पचे
 कनकमेव समतृष्णा मरीचिका तदनुगतवृद्धिना । अयि वैदेहि ! इति वचः ।
 प्रदिपदम्—पदे पदे । उदशु—सजलनयनं यथा यथा । प्रलपितं—स्रष्टा कथितं ;
 पचे वै इति पादप्रसारे । देहि इति वचः, अन्यत् सुगमम् । लङ्गामर्चुः—रावणस्य
 वदनानां या परिपाटी अनुक्रमस्तस्यां इषुरचना वाणवर्ष्यं कृता ; पचे ईषत् भर्ता
 कामर्ता निरुष्टस्त्वानी तस्य समीपे वदनपरिपाटीषु गुणकथनशृङ्खलासु रचनां श्लम्
 श्रव्यं कृता । कुशलवसुता—सीता, कुशलवती सुती यस्याः सा, पचे कुशलानि
 पटूनि योग्यानीत्यर्थः वसूनि धनानि यस्य तस्य भावस्तथा । अधिगता—प्राप्ता ।

(२८२) निगतकलहः—सति द्वितीये आभरणे कलहः सम्भवेत्, अत्र तुः
 तदभावात् कलहाभाव इति भावः ।

(२८३) शतयति—पातयति । जपयति—नाशयति ।

(२८४) वाक्यालाः—जघन्वच्चविशेषाः ('विलेका' इति भाषा) । कृपितर-
 जठरे—कुल्लितपाकस्थालीरूपजठरे । गण्डपूदानां—किञ्चलुकानाम् । कर्पटे—वस्त्रे ।

(२८५) सकलं—सर्वं पैठकं धनम् । लयं—नाशम् । तं—दारिद्र्यसहोदरम् ।
 मत्—मत्ता ।

(२८६) मानसुता—मानस्य सुता मम आद्यवनिता प्रथमा स्त्री । अपरा वनिता
 भिक्षा दैन्यस्य कन्या । तातैश्वर्यविगर्विता—तातस्य दैन्यस्य ऐश्वर्येण प्रभुत्वेन विशिष्य-
 गर्विता । एतेन दैन्यस्य प्रावच्यं सूचितम् ।

(२८७) कृता—दैन्यदृष्टैरिति शेषः ।

(२८८) मत्सरजुषां—खलानाम् । दुर्गहः—दुर्बुद्धिः । कासारि—सरसि ।

(२८९) अर्थिजनोपघातम्—याचकजनानां विघ्नम् ।

(२९०) आकलस्य—ब्राल्वा । विह्वपाचतां—विकटलोचनत्वं विमुखत्वमिति
 यावत् ; पचे शिवत्वम् । सङ्गे—संसर्गे समीपागमने इति यावत् । विरोचनत्वं
 वैदृश्यात् ; पचे सूर्यत्वम् । शंसिहाकृतिं—नराकारसिंहभार्यं ; पचे तद्देवत्वम् ।
 वक्रतुण्डरचनं—वक्रोष्ण वक्राभावापन्नेन तुण्डेन मुखेन रचनं वाक्यविन्यासं ; पचे वक्रोष्ण

शशिना कृतं तुग्दस्य सुखस्य रचनं निर्माणां तद्रूपं गणपतिभावम् । अपर्णाब्जतां—
पर्णास्यापि अभावशालिदरिद्रस्वःपताम् ; पक्षे अपर्णां दुर्गां तत्सुखरूपतां शक्तिरूप-
मिति यावत् ।

(३००) शीघ्रं—अनन्तनाम् । भवभराक्रान्ते—इन्द्रात्प्रभारमिधीकिते । शिवा—
लक्ष्म्या । लक्ष्मीवन्तः—लक्ष्मीविशिष्टाः धनिन इत्यर्थः ।

(३०१) सरसिर्हृत्पूर्वा—कमलकान्तोनाम् । चन्द्ररश्मैः—आलोचैः तत्सुख-
कान्तिविशिष्टैरित्यर्थः ।

(३०२) करीरद्रुमे—दंशाङ्कुरे कण्टकिब्रह्मदिशे वा । खरः—गर्दभः अन्तरो वा ।

(३०३) मंक्षी—युद्धे । हेलाम्—अवहेलाम् । गग्गन्तं—गग्गन् । वदन-
भृतां—सुखविशिष्टानां जनानाम् ।

(३०४) द्वादिगुणान्वितः—द्वित्रिचतुरादिभिर्विषयैरन्वितः ; पक्षे द्वित्रिचतु-
रादिभिरदैनुगितः । लाकृतिः—लकारस्य आकृतिरिव आकृतिर्यस्याः सा नवम-
मंक्षीत्यर्थः । द्वादिसंख्यया नवमसंख्यया गुणे कृते यो राशिर्भवति तस्य योग-
फलानापि पुनर्नवमसंख्यैव जायते । यथा, $२ \times ९ = १८$; $१ + ८ = ९$ । एवं
व्यादिभिर्गुणैः ।

(३०५) सप्रखेदः—घर्मात्तः । पुलकपरुषः—रोमाञ्चान्वितः । संघसी—
स्मरणशीलः भ्रान्तश्च । सप्रकम्पः—कम्पयुक्तः । सान्तर्द्वाहः—दरिद्रः अन्नचिन्तया,
ज्वरी च ज्वरप्रकोपाद् अन्तर्द्वाहविशिष्टः । प्रशिथिलप्रतिः—श्रुतधैर्यः ; उभयोरपि
विचारबुद्धेरभावात् । सास्त्रशीघ्रः—चिन्तया ज्वरप्रकोपेण च शृङ्खलसुखमध्यः ।

(३१२) गजघटासंघट्टदुःसखरम्—सदसत्तमजसङ्घट्टदुर्गमम् । प्रधनं—युद्धम् ।
सर्पन्ति—गच्छन्ति ।

(३१४) स्नेह समुद्भूतेन—स्वरचितेन उद्भूतश्लोकेन ।

(३१५) न्यकाराय—धिकाराय पातयितुः कवेरिति शेषः । एवं परत । पा-
द्वि अस्यानोपन्यासजनितमिति बोध्यम् ।

(३१६) हारैः—सङ्गमिः । साङ्गारैः—वैचित्र्यावाङ्मुख्ययुक्तैः । अन्वरैः—वस्त्रैः ।
निषीदितो यः पार्वणाश्रितकरः पूर्णचन्द्रः तस्य स्वन्देन चरता अश्वतेन उपमा येषां ते ।

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

(Երկրաբանական) - Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1. Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

(Երկրաբանական) Երկրաբանական և քիմիական հետազոտություններ (1954)

1954

(३३६) तदुद्भवः—तस्मात् कुम्भात् उद्भवो उक्तः सः अनन्य इत्यर्थः ।

(३३८) परैः—अन्तेः नृत्तिपाठकैः ; पक्षे द्विविधतुरादिभिरङ्गैः । वर्द्धिता-
नामपि—उत्कर्षे गमितानामपि ; पक्षे गुणितानामपि । स्नाह्मि—स्नाकारस्य
आह्वतिरिव आह्वतिर्यस्याः सा. गवतस्येत्यर्थः । इन्द्रिर्गत्या नवसंख्याया गुणे
हते शो राशिर्भवति तस्य सङ्कलनेनापि पुनर्नवसंख्यैव जायते । यथा, २ × ९ = १८ ;
१ + ८ = ९ । एवं त्रयादिभिर्गुणैऽपि ।

(३४०) नौखर्व्यं—वाचालता । सौनं—तुलीयावः ।

(३४१) विहगखलः—विहनीदु खलः । “पञ्चिपूर्त्तं च व. वस” इत्यङ्गैः ।
प्रतिपलं—प्रतिचक्षुस् । विलोलः—चञ्चलः । काशोलः—द्रोणकाकः (‘दौडकाक’
इति प्रसिद्धः) । कीर—है शुक्र ।

(३४२) कामदुषा धेतुः—अभीष्टदायिनी भवो । ततोः सौनं—विद्यायाः
रुच्यदर्शनसाधनत्वात् । सत्कारायतनं—समादरभूमिः ।

(३४४) सङ्शजातम्—उत्कृष्टवैखरचितं ; पक्षे सत्कृतसम्भूतञ्च । गुण-
कोटिनसं—गुणेन सौख्यां कौश्याः कोटिद्वये नसं ; पक्षे बहुगुणैरवनतसम्भवम् ।
अस्ये—दक्षिण । सत्पचयोगात्—सङ्गां वर्त्तमानाभ्यां पक्षाभ्यां पार्श्वद्वयनिहिताभ्यां
पक्षिपक्षाभ्यां मद् योगात् ; पक्षे सता साधना पक्षेण सहायैव सह सम्भवात् ।
उक्तञ्च “कौटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः” इति ।

(३४५) सपचः—पक्षाभ्यां सह वर्त्तमानः ; पक्षे सहाययुक्तः । स हि
पक्षहीनः—हि यतः स सिंहः पक्षहीनः पक्षशून्यः असहाय इत्यर्थः ।

(३४६) धीरं—सुविचारपुरःसरं ; पक्षे मन्दं न्दम् । पदम्—सुखिण्णादि
पदम् ; पक्षे चरणम् । शब्दं समुचीचते—शब्दोऽयं शब्दः अशब्दो वा इति
विचारयति ; पक्षे कुत्र कः शब्दो जायते इति श्रुणोति । नानार्थाहरणम्—श्लिष्ट-
पदप्रयोगेण विविधार्थसंग्रहम् ; पक्षे स्वर्णरीष्याद्यपहरणम् । अलङ्कारम्—उपमादि-
विविधालङ्कारम् ; पक्षे कङ्कणादिभूषणम् । सुवर्णनिचयम्—सुश्राव्यवर्णसमूहम् ;
पक्षे स्वर्णसमूहम् । रसान्तर्गतम्—शङ्करादिरसनिधं वाक्यम् ; पक्षे रसायाः
शुधिव्याः अन्तर्गतम्—अन्धन्तरस्यं लुक्कथितं धनम् । दीवान्पयतत्परः—दीपाणां

दुःश्रवलादीनां काव्यस्तेति शेषः अन्वेषणे तत्परः मनोयोगो ; पत्रे दीषा रात्रिः तस्या अन्वेषणे तत्परः ।

(३४८) कविताकान्ता स्वयंवरति शेषः । व्याकरणं पितरं नैव एति कविताया व्याकरणज्ञानग्रन्थात् वस्य तस्याः पितृत्वम् । खान्दसात्—वेदाध्यायिनी जनात् ।

(३४९) वस्त्रो मणिः—होरकम् । करटारवाः—करटानां काकानां चारवाः शब्दाः ।

(३५०) चन्दनशब्दस्य क्षौवले चन्दनकाष्ठार्थप्रतीतिः ।

(३५१) कुम्भसम्भवः—कुम्भजातोऽरक्षसुनिः ।

(३५२) पाचम्—दोषाधारम् ; पचे परिवारवर्गम् । मलं—पापं ; पचे सुगमम् । स्नेहं—तैलं ; पचे सुगमम् । गुणान्—दोषवर्जिकाः ; पचे विनयादीन् । क्षिणोति—नाशयति । द्रव्यावसानसमये—तैलाद्यभावे ; पचे खाद्यपरिवेश्याद्यभावे । कुलसञ्जनि—वंशरूपरहे । कोऽपि—अनिर्व्वचनीयः, साधारणदोषादितर इत्यर्थः ।

(३५३) भास्वति—सूर्ये । शनैश्चरः—सूर्यसुतः । विधौ—वसं गते इति शेषः । वुधः—सौर्यः ।

(३५४) अवंशभवाः—वेणुमिन्नवस्तुनिर्मिता ; पचे नीचकुलोत्पन्नाः । गुणेषु मौख्यां नेपुण्यादिगुणेन च प्रयुक्ताः प्रेरिताः सन्तः परमर्षभेदिनः परेषां मर्षस्थान-विदारकाः भवन्ति । ये च विशुद्धवंशजा उत्कृष्टवेणुनिर्मिताः उत्कृष्टकुलोत्पन्नाश्च ते तथाविधाः गुणप्रयुक्ताः चापा इव नक्षतां प्रजन्ति । वंशस्य गुणदोषा हि पुंसं सदसत्प्रवृत्तिं जनयन्तीति भावः ।

(३५५) चुल्लुकीकरोति—बण्डूकीकरोति नाशयतीत्यर्थः । किञ्च—अन्वयः ।

(३५६) पूर्वाह्नेन वकस्य गुणाधिक्यं दर्शयति । उभौ पचौ-शुक्लौ शुभौ वकस्तेति यावत् ; परं चन्द्रस्य एकपच एव शुक्लः । विधति—आकाशे । अत्र्याहृतगतिः—वकः इति शेषः ; चन्द्रस्तु केवलाकाशे । वकः सदा मीनं भूङ्क्ते खादति ; चन्द्रस्तु मासमेकं मीनराशिं भजते । वकः सकलस्थापुशिरसि समस्त-शाखापत्रेश्चोपरि वसति ; चन्द्रस्तु एकस्य स्थायोः शिवस्य शिरसि वसति ;

नाविकः भव, मां संसारसागरस्य । नय दत्वर्थः । अपिच भवः सिन्धुरिव तस्मिन्
भवसिन्धौ सिन्धुवत् महाविपत्सङ्घले संसारे मे कर्षधारः भवः अतिमृदुत्वात् असत्य-
प्रहत्तस्य सम कर्षे ह्येवा सत्य-वर्कको भव इत्यर्थः । किञ्च भवसिन्धौ सर्वमङ्गला-
स्यदे भव काशीचेने मे कर्षधारो भव, सरणसमये तारकमन्त्रं दातुं सम कर्षे धारय ;
“यत्र काश्यां शवलेऽपि जन्तुर्नागुचितां ब्रजेत् । अतस्तत्कर्षमस्पर्शं करोत्यङ्गमपि
स्वयम्” इति प्रतिज्ञातवान् त्व यथा मे काशीस्युर्भवेत् तथा करुणां कुरु इति भावः ।
“भवः चैशेशसंसारे सत्तायां प्राप्तिजन्मनोः” इति मेदिनी । सत्यमित्यादि—हे सत्यज्ञय
त्वं जय सर्वोत्कर्षेण वर्कस्य, देवतान्तराणि परित्यज्य केवलं त्वामेवाहं प्रथमामीत्यर्थः ।
जय शम्भो इति वाक् सदा सदास्ये सदीयवदने स्यात् अस्तु ।

(३७७) (क) समाप्य—उपभुज्य । विषयान्—भोग्यवस्तूनि । कञ्जोलः—तरङ्गः ।

(३७८) (क) (रन्ध्रम्=८ ; श्चागः=१ ; रूपम्=१ ; नक्षत्रनावकः=१)

अतएव ८१११ अङ्गस्य वामगत्या १११८ शकाब्दा. (६०४ वङ्गाब्दा., ११८७ ख्रष्टाब्दाः
वा) उद्भवन्ति ।

(ख) ८१११ अङ्गस्य वामगत्या १११८ शकाब्दा उद्भवन्ति ।

(१८०) (क) वाणः=५ ; व्याहृतिः=७ ; रागः=६ ; इन्दुः=१ । अतएव
अङ्गस्य वामगत्या १६७५ शकाब्दा (११६० वङ्गाब्दाः १७५३ ख्रष्टाब्दाः वा) उद्भवन्ति ।

(ख) धरति—भूदेवराजस्य वारिन्द्रवंशीयस्य गौडप्रदेशाधिपस्य रामकान्तवृषस्य ।
भाविनौ—सङ्घघर्षिणी । श्रीभवानी—श्रीमती राज्ञी भवानी ।

(३८१) खम्=० ; यन्त्रम्=० ; निवम्=१७ । अतएव वामगत्या
१७०० शकाब्दाः (११८५ वङ्गाब्दाः, १७०८ ख्रष्टाब्दा वा) उद्भवन्ति ।

(३८२) गङ्गावासी—नवहीपादूरपूर्वदेशवर्षिणि प्राक्तनगङ्गातीरस्थायिनि राम-
विशेषे । विधिश्रुतिः=चतुर्मुखकथं=८ ; मुक्तं=पुण्यं=८ ; चौण्डपालः—
राजा=१६ । अतएव अङ्गस्य वामगत्या १६८८ शकाब्दाः (११८३ वङ्गाब्दाः,
१७०६ ख्रष्टाब्दा वा) उद्भवन्ति ।

(३८३) पाण्डिशङ्कः—विवाहः ; पक्षे पाणौ हस्ते धारणम् । सुवंशोद्भवा
उच्चकुलजाता ; पक्षे उत्तमवैष्णव्या ।

(३८४) वैन विष्णुना रामनेत्यर्थः ; अथो लौहं लक्षणया तन्निर्मितममृतमित्यर्थः :
 धृत्वा रावणः दायः खण्डितः हत इत्यर्थः । द्रो-ध-गोः कर्मणि षञ् ।

स रामरूपो विष्णुर्बो युक्तान् अन्त्याग पायात् । गवत्वं विशिष्यति—अरणीरणः, करणे कार्ये युक्तकर्मण्येति यावत् अरण्यः सप इव तद्वत् दिपक्षमपराम्य कथमपि रणान्न निवर्तते इति भावः । यदा करणे इन्द्रिये तदुपसंगे अरण्य इव पशुस्वभाव इति यावत् परदारापहारकत्वादिति भावः । रणरणः—रणे दुष्ते रणति स्वर्द्धया सिंघनाटं करोति यन्नाट्टशः । राणः—राति द्वातीति कर्त्तरि अन्, दातेत्यर्थः । अरणः—न विद्यते रणे युद्धं यस्य ताट्टशः, रामेण सह युद्धात् प्राक् दिग्विजयित्वाग्निहस्तयुद्ध इत्यर्थः । अत् अस्ति भवयति मानुषानिति शिवः, नररान्भक्तः । अमीः—आदिष्णोर्भूमिदं यस्य सः । अघुना रामं विशिष्यति । अयं यस्त्विति पदसम्बन्धार्थम् । यस्य रामस्य रामा पत्नी सीतेति यावत् राम अग्निं गार गार्ग्ययुद्धे वस्त्रं प्रविशेत् । सीता कौटुम्बीत्याह यां सीता मारं कन्दं प्रत्यति अरना अनमिवाषा पतिव्रतेत्यर्थः । या च रमासारमा—रमाया लक्ष्म्याः सारं तेजः माति परिमितं करोति, स्वरूपतो लक्ष्मीरित्यर्थः । रामः स्वयं कौटुम्बी ? शीसानदयोदयः—श्रीः सन्त्यत् कान्तश्चित्तमुन्नतिः दया परदुःखापहरणेच्छा आत्मान् उदयो यस्मात् सः, यमागच्छ सर्वे ऐश्वर्यं सम्मानं तदनुग्रहश्च लभन्ते इत्यर्थः । पुनः कौटुम्बी ? दयदयः—दये दाने दया यस्य सः, यो हि पात्रेभ्यः सदयं ददाति न त्वसन्तीषमित्यर्थः । अपिच वेदयः—वेदयतीति षिञ्जक-विद-घातोः क्लृप्तकृपं, मानवदेहमात्रित्य स्तकर्मभिः परैश्चो ज्ञानप्रद इत्यर्थः । किञ्च जिष्णुः—जयशीलः । पुनः कौटुम्बीः अभीरभीरभीरामीः—न भीरभीः अभयमित्यर्थः अभियं राति ददातीति अभीरो वायुर्जगत्प्राणत्वात्, अभीराय वायवे मियं राति ददातीति अभीरभीरः सपः पवनाशनत्वात्, तस्य भरो धारणं तेन मियं राति यः भयप्रदः, अभीरभीरभरभीरो गरुडः तस्मात् अभीः अभयं यस्य ताट्टशः विष्णुरिति फलितार्थः गरुडवाहनत्वाद्देहेति । पुनः कथञ्भूत् ? अभीसौः—न विद्यते भीर्भयं देवेभ्य इति शेषः यस्य स इन्द्रजित् तं स्वति हिनस्तीति अभीसौ लक्ष्मणः तम् अयति रचति अभीसौः ।

(३८५) इष्टम्—अभिलषितम् अष्टम् । कार्त्तिकदर्शनैश्च—१२ अष्टेन ।

रुद्रण—११ अङ्कन । मन्त्र १४:०१—७ वक्ष्यते ।
 वरुणेन २४ अङ्केन इत्यर्थः भक्तं सत् यत् अवशिष्टम् । वेदाद्वैतं हतं—६ अङ्केन
 गुणितम् । एवंप्रकारेण १२० संख्या उद्भवति ।

(३८६) इष्टम्—अभिलषितम् अङ्कम् । खाशेति—०००युक्तम् । खखयमेति
 २०० राशिना व्यवकलितम् । खखिशेति—११०० अङ्केन युक्तम् । खाकाशेति—
 ५०० राशिना भक्तम् । यच्छेषितम्—यत् शेषितं भागावशिष्टं, तत् द्विगुणितं; पुनश्च
 षट्गुणितं २ अङ्केन गुणितं; ४ अङ्केन गुणितमित्यर्थः । खाकाशाश्रीति—३०० अङ्केन
 युक्तम् । शशियुतम्—(पुनश्च) १ अङ्केन संयुक्तम् । एवंप्रकारेण १८०१ खृष्टीयाब्दा
 उद्भवन्ति ।

(३८७) इष्टम्—अभिलषितम् अङ्कम् । वाणगुणम्—५ द्वारा गुणितम् । मुक्ति
 सङ्घितम्—४ युक्तम् । खाङ्काहृतम्—८० गुणितम् । तत् तष्टम्—तत् शरभूषणैः
 ७५ द्वारा तप्तं भक्तं; तत्र यद् अवशिष्टं तत् पक्षेण ९ द्वारा गुणितम् । संवत्सरम्—
 व्याप्य इत्यर्थः । अर्थात् १२० वत्सरं व्याप्य शिष्टा जना जीवन्तु ।

अथवा इष्टम्—अभिलषितम् । नागहृतं—८ द्वारा गुणितम् । युतं शशभृता—
 एकेन सह युक्तम् । निम्नं शरभैः शिवैः—५५ द्वारा गुणितम् । व्योमयुगैः तप्तं—
 ४० द्वारा भक्तस्व यत् अवशिष्टं तत् । गजिन—८ द्वारा । अर्थात् १२० वत्सरं व्याप्य
 शिष्टा जना जीवन्तु ।

(३८८) स कश्चिद् गुण्याही जनो रजे कश्चिद्यद् गुणवति जने रेने ननन्द
 “जाती जाती यदुत्कृष्टं तद् रजमिति कथ्यते” । स कीदृशः ? न मोदन्ते प्रमोदं
 न वान्तीत्यसुन्दि अचाणीन्द्रिवाणि यंस्य सोऽसुदची जितेन्द्रियः । तथा बलदमनयदः
 अश्वपशमनोतिदाता । तथा सेधायां परप्रणतौ सर्गः उक्ताहस्तमात् उदसो गिहचः
 स्वाधीन इत्यर्थः । रजे कीदृशे ? वेदानापत्रो वेदापत्रस्तव अधीतवेदे इत्यर्थः । तथा
 शक्ते प्रियंवदे । तथा रचितः कृतो निजाया रुजो रागवैषाभिकाया वाधाया उच्छेदे
 उन्मूलने यत्रो येन तस्मिन् रचितनिजसुच्छेदयत्रे । तथा न रमन्ते सुजनेषु धर्म
 वा ये ते अरमा दुर्जनासानोरयति दूरीकरोति यस्तस्मिन् अरमेरे दुर्जनदूरीकारकी
 इत्यर्थः । तथा देवेषु आसक्तो देवासक्तस्तस्मिन् देवासक्ते देवपूजानिरते इत्यर्थः । तथा

नभिभूतास्तानप्यस्वस्ति विपन्नाति तोददुर्गासालेषां
 गुरा यमाश्रिताः तस्मिन् इत्यर्थः । तथा द्युर्गं
 यद्वी गर्भकविका तेन यः शौदः परिवेदना तेन सुक्ते रहिते,
 इत्यर्थः । तथा वादिन सह वर्तने सवादस्मिन् प्रमाणास्त्रज्ञे
 अयन् अगच्छन् अच्छो निर्मलता यस्मात् तस्मिन् अयदच्छे शुद्धिमति
 । तथा गुरुभिः गुरुसेवाभिर्जनितो यस्मिन् श्लेषः अनतेनेव सन्ने आन्ते अयथा
 संज्ञे आसक्ते । तथा अपदान् पदघटान् अवतीति अपदावः, यदा अपगतो दावः,
 उपतापो यस्मात् तस्मिन्निति ।

(३८६) (क) कः कर्णारिपिता ?—कर्णेश्वोरञ्जुनस्य पिता “वासवः” ।
 किमिच्छति जनः ?—“हरत्वम्” । किं स्त्रीकृतं विष्णुना ?—“इक्षलम्”
 (वामनत्वम्) । को जानाति परेङ्गितम् ?—“मतिमान्” । विपमयुः (पञ्चवायुः
 कन्दर्पः) कुत्रास्ति वा कामिनाम् ?—“मनसि” । सीता कस्य वधुः ?—“रामस्य” ।
 प्रियः किमु हरिः ?—“कौस्तुभः” । वर्ज्यः कफे को वृणाम् ?—“अभ्यङ्गः” । इति
 अष्टप्रत्यक्षरपदानां मध्यमाक्षरसंयोगेन “सरस्वति नमस्तुभ्यम्” इति महामन्त्रः प्राप्तः ।

(३८०) (क) सन्धिमहोत्सवे—सन्धिपूजाकाले । सीदित्येन—पर्याप्तभोजनेन ।
 (ख) शीतगु—चन्द्रः । आतपवरचनां—कृत्रधारणम् । दक्षी—अग्निनीकुमारी ।
 (ग) भाद्रमासस्य शुक्लचतुर्थ्यां कृष्णचतुर्थ्यां च तिथौ नष्टचन्द्रत्वात् चन्द्रदर्शन-
 निषेधः ।

“पश्चाननगते भानो पञ्चयोरुभयोरपि ।

चतुर्थ्यामुदितसन्दो नैचितव्यः कदाचन ॥”

(घ) ब्राह्मणस्य—हे ब्राह्मण त्वं स खल्वय (सो + लोट् + हि) ।

(१८२) खकण्ठमापौथ—रञ्जा इति शेषः । इदं निपत्य—एतादृशः कुम्भस्य
 कूपपतनस्वभावः । उपनोय—गृहीत्वा । अवति—रचति । सतां—साधूनाम् ।

(३८७) पतिं—वल्गम् । यवसवत्—वृणवत् । दवं—वनाग्निम् । शिला-
 शकलवत्—प्रक्षरखण्डवत् ।

(३८८) तमःस्त्रीमः—अन्धकारसमूहः । शलभः—पतङ्गः ।

तरणः—भासमानः वडिशस्तवद्धः शरत्काकाखखखः (१म् । वेदाक्षैय हतं—६ अङ्केन

(४०१) पखिते गोरसः व. क्वरः । स्त्रीजने गोरसः

दर्शनमाधुर्यमिति यावत् । भोजने गोरसः क्षेत्तरसः दुग्धमित्यर्थः । युक्तम् । खखयमेति

“दिग् दृष्टिर्दौघतिसर्गेवन्नवाग्वाणवारिषु । खकाशिति—

भूमौ पशौ च गोशब्दो विवद्विर्दशसु ऋतः ॥”—हलायुधः । पुनश्च

(४०४) पनसः पुष्पमप्रदर्शयैव फलं प्रसूते तद्योत्तनजनोऽपि वाचमन्त्रत्वेव का

करोति । अतस्तत्सादृश्यमुत्तमस्य । आसः पुष्पं फलञ्च प्रकटीकरोति ; तथा

मध्यमोऽपि जनः प्रथमं वाक् परं कर्म इत्येव करोति । अतस्तत्सादृश्यम् । कुन्दस्त

केवलं पुष्पमेव ददाति, तथा अधमोऽपि केवलं वाक्परावणः न तु कर्मतत्परः ।

पतः कुन्दसादृश्यमधमस्य । पुष्पफलमित्यत्र जातिरप्राणिनाम् (पा—९ । ४ । ६)

इति इन्धैकवद्भावः । वाक्-कर्मत्वत्र सर्वो हि इन्धो विभाषया एकवद्भवतीति न्यायाद्

इन्धैकवद्भावः । वागपि इत्यत्र अपि शब्दः अवधारणार्थः वागेव वाङ्मात्रमिति

यावत्, न तु कर्मत्वमिप्रायः ।

(४१०) हेमकार—खर्णकार । खर्णगुणातिरेकः—सुन्दरवर्णगुणातिशयः ।

इति द्वितीय-प्रवाहः समाप्तः ।

श्लोक्तिः ।

(१)

जामाता यत्र दिग्गुः स्वयमुपयसने कनका लोहमाता
विद्यामिवश्च दूतो निखिलगुणनिधिर्गोकर्ता वशिष्ठः ॥
राजर्षिः ममप्रदाता नरवरजनकमे यथाः सुप्रमत्ता
दैवं तन्नामि वस्याकुरुणविधिवशान् सौम्यमेगो न तव ॥

(२-३)

जनकः कृष्णचन्द्रो मे जननीं विश्ववामिनी ।
पितामहो रामचन्द्रः सायंकः प्रपितामहः ॥
शोभाराम इति ख्यातो महत्प्रपितामहः ।
देवद्विजमहाभक्ता इमे मे पूर्वपूरुपाः ॥

(४)

श्रीपूर्णचन्द्रकविभूषणकाव्यरत्नो
मीरे गुची व्यतनुतोद्भटमागराज्यः ।
यस्य गुरोरत्नमुद्भटमागराज्यं
मेवे दिने यद्गुणभगशाडशाके ॥

(५)

संसारेऽग्निद्वसारे कनिकलुपहरे भास्वरे सौधनीरे
सर्वस्यानैकसारे सकलसुखकरे जाड्वीपुण्यतीरे ।
यस्यां भूतालिपालो निवसति गितरां निद्राशान्ती कपाखी
दृग्लौजिबान्तरे सा मम सृजनगम् "भट्टकाजो" सुखालिः ॥

सम्पूर्णोऽयं ग्रन्थः ।

